Saga och Sed

KUNGL. GUSTAV ADOLFS
AKADEMIENS ÅRSBOK
2016

UTGIVEN AV
GUNNAR TERNHAG

ANNALES ACADEMIAE
REGIAE GUSTAVI ADOLPHI

ISSN 0586-5360

Textgruppen i Uppsala AB 2017

Innehåll

Akademiens högtidssammanträde den 6 november 2016. Hälsningsord av Preses 5
Lars-Erik Edlund: Minnesord den 6 november 2016 11
Janken Myrdal: Bilder i marginalen på en laghandskrift – en häradshövdings liv och tankar omkring 1380 31
Barbro Blehr: Om den svenska folkkyrkans samtida utmaningar 51
Fredrik Skott: Kampen om folktraditionen 95
Carl Frängsmyr: Mårten Richert och nordistikens etablering vid Uppsala universitet 121
Staffan Fridell & Mats G. Larsson: Språk och dialekt på Kensingtonstenen 149
Lennart Elmevik: Gudinnenamnet *Gná* 169
Ingvar Svanberg: »Nu liustras Asp och Idh, nu håfwas Lögor, Norssar«. Ett litet bidrag till en europeisk etnoiktyologi 171
Svante Strandberg: *Hofva siö.* Lejondalssjöns gamla namn 197
Akademien granskar… Agrarhistoria 205
Sekreterarens verksamhetsberättelse 2016 215
Akademiens ledamöter 225

Akademiens högtidssammanträde 6 november 2016

HÄLSNINGSORD AV PRESES

Ärade ledamöter och ärade gäster!

Varmt välkomna till Kungl. Gustav Adolfs Akademiens för svensk folkkultur åttiofjärde högtidssammankomst. Vi har samlats här för att avsluta vårt arbetsår med tal, parentationer över de under året bortgångna ledamöterna, utdelning av årets priser och belöningar samt ett stipendium, en föreläsning av vår ledamot Janken Myrdal och så till sist en middag. Jag hoppas vi får en fin afton tillsammans.

Jag som talar nu kallas i programmet *preses*, men jag har också ett namn: jag heter Lars-Erik Edlund, är till vardags professor i nordiska språk vid Umeå universitet och nytillträdd preses för denna akademi. Ni kommer under aftonen också att möta två andra medlemmar i presidiet, vice preses Iréne Flygare, docent och forskningschef vid Upplandsmuseet, och sekreteraren Gunnar Ternhag, professor i musikvetenskap vid Stockholms universitet. Där har ni namnen bakom det som i programmet kallas *preses*, *vice preses* och *sekreterare*.

Jag vill, som sedvänjan inom Akademien bjuder, inleda med några reflektioner som knyter an till vår akademis verksamhetsfält, den svenska folkkulturen.

Den svenska folkkulturen finns omkring oss här och nu; inte minst är vardagslivet en del av vår folkliga kultur, väl värd att utforska och att reflektera kring. Men många av oss som är intresserade av de folkkulturella förhållandena söker sig gärna tillbaka i tiden. Själv har jag ofta gjort det, och inleder med en personlig berättelse.

Under en föreläsningsturné om ortnamn och dialekter besökte jag ångermanländska Nordingrå. En lantbrukare från bygden kom efter föredraget fram till mig och berättade om ett ord *gvel*, som sades vara benämningen på en böj i en annars rak plogfåra, närmare bestämt en halvcirkelformad böj förorsakad av att man kört plogen mot en sten eller någon trädgren i jorden. Jag hade – så ångermanlänning jag är – aldrig hört ordet, men det kom så småningom att öppna en fantastisk värld för mig. Betydelsen ’böj, krok’, men också ’vik’**,** visade sig finnas på olika håll, men dessutom mötte ordet i en helt annan betydelse i norrbottniska dialekter, på Gotland och i en del

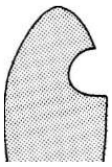

Figur 1. Ett halvcirkelformat märke i örat på ett får, benämnt *wel* i norrbottniska dial., *väll-skörd/väll-skur* (med huvudleden *skur* 'skåra') i gotländska dial. och *kvela*, *kvele* i norska dial. (Fårmärket ifråga kallas på sina håll i Västerbotten *rundbeta* eller *rundskära*.) Skissen, hämtad ur tidskriften Västerbotten 1974 s. 174, publiceras här med tillåtelse av redaktören för tidskriften, Anders Björkman, Västerbottens museum, 2017-02-10.

norska dialekter**,** där det i formerna *wel, väll* resp. *kvel* avsåg ett halvcirkelformat snitt i örat på ett får.

Och därmed framstod klart ordets nära samband med ett motsvarande ord i dalmålet där det är benämningen på det ålderdomliga skivhjulet, ett vagnshjul i ett enda trästycke, utan ekrar. Ordet är i den betydelsen upptecknat i Åsen i Älvdalen. Det motsvarar isländskans *hvél* 'hjul'.

Likheten i cirkelformen, vare sig det nu var en halvcirkel eller en helcirkel (som ju är två hopfogade halvcirklar), förde alltså samman det ångermanländska ordet med ord i de nordiska dialekterna och i fornspråken i helt andra betydelser. Det är när man gör sådana upptäckter man värms upp ett antal grader i sitt inre.

Ett annat exempel skall anföras, nu från den materiella kulturen. Några år i början av 1930-talet bedrev lulebon Edvin Brännström vidsträckta fältundersökningar bland samer i Arvidsjaurs och Arjeplogs socknar i södra Norrbotten. Studierna förde – det kan man se av uppteckningarna – Brännström mycket nära många av sagespersonerna. Paulus Norsa exempelvis visade sig vara en sällsynt observant och minnesgod uppgiftslämnare. Brännströms värdefulla material blev av olika skäl tyvärr opublicerat och istället liggande i arkiv och i privata samlingar i decennier, men det skall nu äntligen publiceras av Akademien genom Ivan Eriksson, Arjeplog, under medverkan av vår seniorledamot Olavi Korhonen.

En del av sina fynd hann dock Brännström själv berätta om, bl.a. i en tidningsartikel 1933, där det framgår att han stött på och beskrivit en dittills knappast alls känd typ av skogssamisk kåta, som han benämnde åskåtan.

Åskåtan var konstruerad med en ås som gick mitt genom kåtans rökfång och som sköt utanför på ömse sidor om kåtan, där den bars upp av en stolpe på ena änden och några saxade klykstänger på den andra. Konstruktionen är gammal, och det var tack vare Brännström man fick upp ögonen för dess roll i den samiska byggnadstraditionen. Senare har arkeologer och skogshistoriker undersökt rester av åskåtorna i Lappmarken och gjort rekonstruktioner av dem.

Behovet av konkret materialinsamling understryks med dessa exempel. Här finns fortfarande fynd att göra. Genom att uppmärksamt lyssna till vad lokala meddelare berättar kan man få viktiga pusselbitar möjliga att foga in i större mönster, det må röra ordhistoriska, byggnadshistoriska eller andra förhållanden. De insamlade detaljerna blir på det sättet delar av något större.

Jag skall också lyfta fram handräfsan, ett favoritobjekt inom den klassiska etnologin. Sigurd Erixon har i flera omgångar karterat olika typer av handräfsor, och den typologi som han upprättar tar fasta på hur man sätter

Figur 2. Bild av en åskåta från Arjeplog. Det är en enkel konstruktion som är relativt lätt att bygga. Foto: Marianne Hofman/Arjeplognytt. Medgivande 2017-02-11.

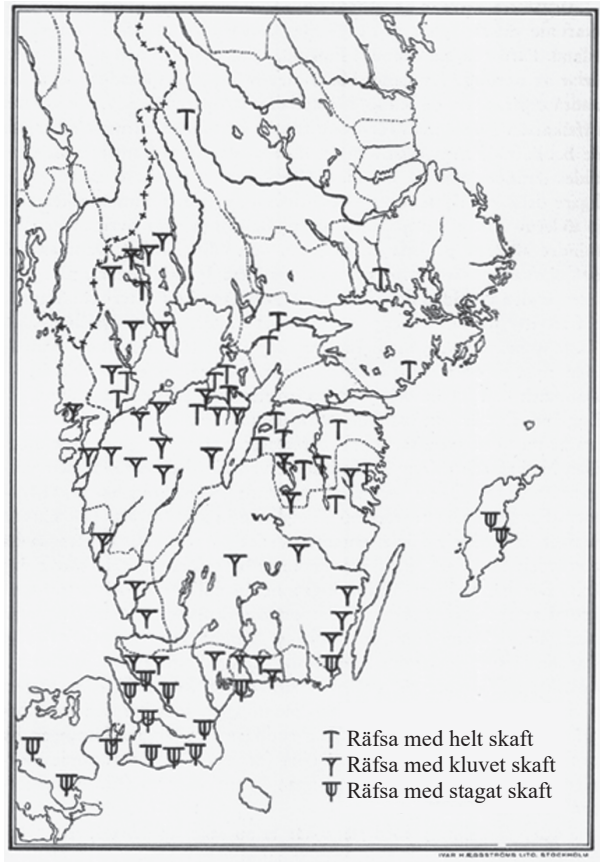

Figur 3. Handräfsans typologi, efter Svenska kulturbilder under red. av Sigurd Erixon & Sigurd Wallin, femte bandet, del IX och X, s. 215, Stockholm 1933. Denna karta är en av dem som Sigurd Erixon framställde över räfstypernas utbredning. Den karta som återfinns i Atlas över svensk folkkultur I, Materiell och social kultur, s. 25, Uppsala 1957, uppvisar visserligen ett större antal belägg men huvudresultaten är desamma. Kartan från 1931 är dock något mera lättläst.

fast själva räfshuvudet – kammen – på skaftet. Han har översiktligt presenterat typerna på en karta.

I norr och långt ner i Mellansverige finns, som syns på kartan**,** en enkelskaftad räfsa, längre söderut en räfsa som har två fästpunkter mellan räfshuvud och skaft, och längst i söder en räfsa med tre eller ännu flera fästpunkter. De tillagda fästpunkterna stabiliserar räfshuvudet och därmed blir handräfsan mer hållbar.

Men Janken Myrdal har på goda grunder ifrågasatt denna typologi. Man har exempelvis i Leksand funnit kluvna räfsor inom det geografiska område där de enkelskaftade dominerar. Det stämmer ju inte med den erixonska typologin, och det kräver en förklaring: har man möjligen med en teknisk regression att göra? Nej, det är inte troligt.

Lösningen ligger istället i att de tidiga enkelskaftade räfsorna, som fanns redan under järnåldern, och de senare enkelskaftade motsvarigheterna i väsentliga avseenden skiljer sig från varandra: räfshuvudet på de yngre räfsorna är dels avsevärt större, dels har skaften bladform längst ner. Man bör därför snarast tala om *bladförsedda handräfsor*.

Denna typ av handräfsa får betraktas som en teknisk innovation i jämförelse med den kluvna räfsan. Vi måste uppenbarligen räkna med att norra Sverige varit tekniskt expansivt. Utan tillgång till samlingarna av räfsor som finns vid våra museer hade en sådan analys inte varit möjlig att göra.

Dessa exempel visar *behovet av material och materialinsamling* men även *behovet av kunskaper vid analysen* av det insamlade materialet.

Jag har haft detta i bakhuvudet när jag följt utvecklingen av och diskussionen kring våra arkiv och museer under senaste tid.

Figur 4. En handräfsa med blad från Ångermanland. Från samlingarna vid Murberget. Länsmuseet Västernorrland. Fotografiet publicerat med tillåtelse av Murberget. Länsmuseet Västernorrland 2017-02-14.

Till att börja med och helt grundläggande: behovet av att det *i olika delar av landet* finns institutioner inom arkiv- och museiområdet**,** som samlar och vårdar vårt materiella och immateriella kulturarv, är avgörande. Det var förstås ett stort bakslag, ja egentligen rätt obegripligt, att statliga folkminnesinstitutioner häromåret kom att läggas ner både i Lund (DAL) och i Umeå (DAUM). Den regionala närvaron har ett stort egenvärde i ett avlångt land som vårt.

Beträffande museerna får en nu pågående, rätt intensiv debatt bränsle från den diskussion som kommit att föras om de skisserade, framtida planerna för Statens museer för världskultur men också från diskussionen utifrån en promemoria från Kulturdepartementet, som beskriver planerna på skapandet av en ny stor museimyndighet för hela det historiska området, Statens historiska museer.

Vad först angår Statens museer för världskultur har debatten kommit att fokuseras på värderingsfrågor, och man har i debatten hävdat att museerna härigenom skulle politiseras. Det är inte en nödvändig slutsats. Man måste nämligen, tycker jag, inse att nya perspektiv måste ges utrymme i museiarbetet, och det vore fel att axiomatiskt avvisa sådana perspektiv bara för att de är just nya. Jag vill emellertid explicit se vad de föreslagna nya perspektiven konkret har att tillföra museiverksamheten innan jag tar ställning till dem.

Mera notabelt är då att det talas så förvånansvärt lite om behovet av språk- och kulturkunskaper när det gäller att hantera världskulturmuseets stora samlingar, t.ex. samlingen vid Östasiatiska museet med traditionerna från Johan Gunnar Anderssons och Bernhard Karlgrens dagar. Sådana kunskaper måste ju vara alldeles nödvändiga för dem som skall förvalta dessa rika samlingar.

Vad gäller den planerade »storinstitutionen» Statens historiska museer tänker man sig att till denna skulle föras nuvarande Statens historiska museer, myndigheten Livrustkammaren och Skoklosters slott med Stiftelsen Hallwylska museet. Uppgiften skulle bli att vara »en central museimyndighet med ansvar för hela den historiska utvecklingen i Sverige, från äldre tid till i dag». Men hur är detta egentligen tänkt – om det nu alls är genomtänkt? Hur skulle en myndighet uppbyggd av huvudsakligen arkeologiska samlingar, en samling kungliga klädespersedlar, vapen, hästmunderingar och vagnar från olika tider, ett privatpalats från stormaktstiden och ett annat förmöget hem från förra sekelskiftet – hur skulle med dessa samlingars hjälp hela den historiska utvecklingen i Sverige kunna speglas? Och var finns i det tilltänkta stormuseet de lokala och regionala kulturarven, inte minst de gamla inhemska kulturernas kulturella mångfald? Detta har bl.a. påpekats av Sametinget i det remissvar som man därifrån lämnat.

Man får verkligen hoppas att staten istället för att skapa denna monolit ger incitament för olika institutioner att reellt samverka och att dessutom samverka med civilsamhället och – viktigast nog just nu – löser problemen med

institutionernas marknadshyror, vilka skenat iväg på ett orimligt sätt. Det om det!

Men åter till mitt huvudtema. Inte heller i det här fallet – i den viktiga diskussionen om en institution som faktiskt skall ha ansvar för *hela den historiska utvecklingen i Sverige* – lyfts egentligen några behov av kunskapsvård och fortsatt kunskapsuppbyggnad inom museiområdet fram. De behoven måste emellertid vara basala, och det känns sorgligt att inte kunskaperna vårdas bättre.

Inom museiområdet diskuteras behov av gallring, och med tanke på lokalkostnaderna är det förvisso en relevant och fullt begriplig diskussion. Men exemplet handräfsan visar hur viktiga de konkreta samlingarna av vardagsföremål är – också sådana där museerna och hembygdsgårdarna förvarar *många* föremål av samma eller i varje fall likartad typ – för att tolka komplicerade förändringsförlopp. Man måste fysiskt kunna hålla i föremålen, exempelvis då det gäller räfsan fingra på de slipmärken som arbetshänderna gjort på skaftet för att förstå hur räfsan använts osv. En gallring vid museerna kan endast göras av folk med stora kunskaper så att inte omistliga värden för alltid spolieras.

Behovet av kunskaper, kunskaper och återigen kunskaper – både djupa och vidsträckta ämneskunskaper, och kunskaper vid insamling och omhändertagande av samlingarna – vid de institutioner som förvaltar våra kulturarv är något som Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur ständigt måste påtala och arbeta för. Det är en mycket viktig uppgift.

Minnesord

DEN 6 NOVEMBER 2016

Av Lars-Erik Edlund

Inte mindre än tio ledamöter från olika kategorier har under det sistlidna året för alltid nedlagt vandringsstaven. Jag kommer här att uppmärksamma deras insatser.

Den 17 november 2015 avled vår seniorledamot *Olaf Olsen* i en ålder av 87 år. Han var arkeolog och medeltidshistoriker och anställdes 1950 vid Nationalmuseet i København, där han från 1958 var museiinspektör. Olsen disputerade 1966 och blev 1971 innehavare av en nyinrättad professur i medeltidsarkeologi i Århus. Från 1981 fram till pensioneringen 1995 var han Danmarks riksantikvarie och direktör vid Nationalmuseet. Den tiden karakteriserades av stora förändringar vid museet och dem lyckades det Olsen att hantera; han framstår som en person med administrativ talang.

Olsen ledde flera arkeologiska utgrävningar, bl.a. av vikingatid i Fyrkat, där han avslutade C. G. Schultz' utgrävningar, men också av medeltida kyrkor. Arbetet inom »Projekt Middelalderbyen» som tog sin början 1976 skall också lyftas fram. Olsen inpräntade alltid för sina studenter och medarbetare att arkeologin är en »ødelæggende teknik»; det man grävt bort är för alltid borta. På vikingaborgen Fyrkat lämnade han därför en fjärdedel outgrävd just med hänsyn till kommande generationers möjligheter att använda ny teknik**.**

Som forskare var han högst produktiv. Ett av hans verk skall särskilt lyftas fram, doktorsavhandlingen Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier från 1966. Här står de hedniska kultbyggnaderna i Norden i förgrunden. En svåröverblickbar litteratur finns om dessa byggnader med åtskilliga fantasifulla tolkningar av Sune Lindqvist, Einar Dyggve och andra. Avhandlingen är en uppgörelse med föregångarna, men den är respektfull, om ock stark i argumentationen, och framställningen är lätt att följa. Senare arkeologisk forskning föranleder väl vissa modifieringar av Olsens slutsatser, och faktum är att han själv i en uppsats tjugo år efter avhandlingen på ett konstruktivt sätt förhållit sig till sina tidigare rön. Sammantaget nyanserar Olaf Olsens forskning antagandet av kultkontinuitet och sätter också ifråga den punktuella platskontinuiteten mellan en hednisk kult-

byggnad och en kristen kyrka. Alltsammans mycket värdefulla vetenskapliga bidrag.

Förutom mängder av uppsatser i danska och utländska tidskrifter i en rad arkeologiska och medeltidshistoriska ämnen, kan nämnas monografier som Fem vikingeskibe fra Roskilde Fjord (tillsammans med Ole Crumlin-Pedersen, 1969; engelsk och tysk upplaga 1978) och Fyrkat I. Borgen og bebyggelsen (tillsammans med Holger Schmidt, 1977). Boken Da Danmark blev til (1999) utgavs inom ramen för projektet »Middelalder 99», vilket engagerade ett flertal kulturinstitutioner och syftade till att på ett mångsidigt sätt exponera medeltiden.

Dessutom var Olsen redaktör för Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie (1–16, 1988–91, med en andraupplaga, om 17 band, 2002–05; numera tillgänglig på internet), vidare var han ordförande för utgivningsrådet för Den Store Danske Encyklopædi, som under perioden 1999–2006 utkom i 24 band.

Nya projekt intresserade honom, och även sedan han officiellt dragit sig tillbaka följde han nära verksamheten. Det berättas att Olsen långt upp i åren läste och kritiskt kommenterade sina tidigare medarbetares manuskript, och dessutom gärna önskade att få läsa texter i förväg, mån som han var om Nationalmuseets vetenskapliga anseende. Det har vidare sagts om honom att han varmt uppmuntrade och hade förmågan att lyfta fram yngre forskare. Ett sådant stöd vägde naturligtvis tungt, då ju Olsen var en erkänd auktoritet.

Olaf Olsens insatser som arkeolog och initiativrik riksantikvarie består, och det är som sådan man kommer att minnas honom.

Han tilldelades 1990 Ahnlunds pris av vår akademi, och hade då varit utländsk arbetande ledamot sedan 1984.

Den 29 december 2015 avled vår seniorledamot etnologen *Ruth-Elisabeth Mohrmann,* Münster. Hon hade vid sin bortgång precis fyllt 70 år. Efter studier i flera humanistiska ämnen vid universiteten i Marburg/Lahn, Kiel och Münster blev hon promoverad till Dr. phil. 1975 efter att ha framlagt ett arbete om folklivet i Wilster under 1500- och 1600-talet. Avhandlingen infogar sig i en tradition där arkivalier källkritiskt analyseras och stadens »Lebensstil» med hjälp av detta tecknas mot bakgrund av ett rättsligt ramverk. När man läser om förhållandena i Wilster känner man igen en del som man möter också på nordisk botten, exempelvis de lokala traditioner som funnits i samband med besöket hos en kvinna som nyss fått barn påminner mycket om dem som Åsa Nyman berättar om i en studie av »barnfoten» (i Svenska landsmål och svenskt folkliv 1981).

Efter diverse anställningar framlade Ruth-Elisabeth Mohrmann 1986 i Münster en habilitationsskrift med titeln Alltagswelt im Land Braunschweig. Städtische und ländliche Wohnkultur vom 16. bis zum frühen 20. Jahrhundert. Detta är ett mäktigt arbete om drygt 800 sidor som

studerar den sociala skiktningen inom undersökningsområdet. För de kvantitativa delarna av studien har datateknik använts.

Åren 1988–93 tjänstgjorde Mohrmann som professor i Volkskunde vid Universität Bayreuth, och därefter, fram till emeriteringen 2011, var hon professor vid Seminar für Volkskunde/Europäische Ethnologie vid universitetet i Münster.

Betydande engagemang nedlade Mohrmann på uppdraget som ordförande i Volkskundlichen Kommission für Westfalen, där hon hade efterträtt Günter Wiegelmann. Hon var också den som tillsammans med Gunther Hirschfelder 2008 redigerade den innehållsrika festskrift – Kulturhistorische Nahrungsforschung in Europa – som tillägnades Wiegelman, där den kulturhistoriska matforskningen perspektivrikt belyses. En annan av henne utgiven bok är Essen und Trinken in der Moderne (2006).

Projekten vid Volkskundlichen Kommission für Westfalen var många och hade intresse långt utanför Westfalen, bl.a. en omfattande publiceringsverksamhet och en digitalisering av kulturarvsmaterialet som nu blivit tillgänglig för internetanvändare. Kommissionen var i detta avseende en föregångare.

Ett projekt som särskilt kan nämnas rörde vad människorna hade för sig en speciell dag, nämligen den 18 november 2005 i Westfalen–Lippe. Mer än femtusen barn, kvinnor och män hörsammade inbjudan att beskriva denna dag i sitt liv, och delar av denna rika dokumentation samlades av Britta Spies, Lutz Volmer och Ruth-Elisabeth Mohrmann i Mein 18. November. Menschen schreiben Alltagsgeschichte(n). För dem som är intresserade av vardagslivet i Tyskland av idag är boken en informativ och fascinerande läsning.

> Das Buch trägt für die Alltagskulturforschung aufschlussreiche Zeugnisse subjektiver Sinn- und Erfahrungswelten zusammen. [...] Das Material stimmt in seiner Vielfalt atmosphärisch dicht und plastisch in den Forschungsgegenstand ‚Alltag' ein und bietet der Forschung zahlreiche Möglichkeiten der Analyse,

konstaterar Brigitta Schmidt-Lauber i Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde (2008).

Vår ledamot Bo Lönnqvist, som väl kände Ruth-Elisabeth Mohrmann och hennes verksamhet, har berättat att hennes

> stora intresse var människan och tingen, i det förgångna och nutid. Hon fascinerades av att följa historiska personers ”sakvärldar”, även om de skriftliga källorna var spröda. Hon betonade kombinationen av urkunder och föremål, studiet av människan och det materiella, minneskunskapen, i sfären av det symboliska och det rituella.

Detta sammanfattar fint de perspektiv som hon målmedvetet höll fast vid under hela sin forskarbana och som ofta gör sig påminda i hennes produktion.

Den forskning om folkkulturen som Mohrmann livet igenom ägnade sig åt är metodmedveten och bygger på nästan ofattbara arbetsinsatser, där hon också, som framgår ovan, är en tidig användare av datorer. Slutsatserna i hennes monografier karakteriseras av att vara väl underbyggda och sådana som senare forskning tryggt kan bygga vidare på.

Hon var målmedveten i allt hon företog sig, var en skicklig administratör som ordnade pengar till sina projekt och hade dessutom ambitionen att få med museerna och lokalforskningen i sina projekt.

Ruth-Elisabeth Mohrmann invaldes i vår akademi år 2001.

Den 21 mars 2016 avled vår stödjande ledamot *Jan-Öjvind Swahn*, Brösarp, nära 91 år gammal. Swahn var folklorist och välkänd för en bred allmänhet som den folkbildare han var.

Jan-Öjvind Swahn hade sina rötter i Karlskrona, och i hans närmaste familj fanns flera personer med folkloristiska intressen. Att han för sina högre studier skulle välja folkloristiken var därför knappast överraskande. I många år var han bibliotekarie, först vid Lunds universitetsbibliotek och sedan vid Nordiska museet i Stockholm. Vid universitet i Sverige och Finland upprätthöll han dessutom i decennier undervisning i folkloristik, både i Lund, Uppsala och Göteborg, och åren 1974–92 var han med i ämneskollegiet vid Åbo Akademi, från 1982 som professor.

Hans avhandling The Tale of Cupid and Psyche (Aarne–Thompson 425 and 428) försvarades vid Lunds universitet 1955 och handlar om ett trassligt och mycket välspritt folksagomotiv – det finns på olika språk och i skilda kulturer mer än ettusen varianter av motivet – där bland annat åldersskiktningen intresserar författaren.

Därefter var det många böcker och artiklar som producerades i den swahnska skrivkammaren. Många arbeten rörde förstås folksagorna. Värdefulla forskningsöversikter och -sammanfattningar återfinner man i »Märchenforschung in Skandinavien» (i Märchen und Märchenforschung in Europa, red. av Diether Röth & Walter Kahn, 1993), i kapitlet om »Tradierungskonstanten» (i Wie alt sind unsere Märchen?, red. av Charlotte Oberfeld et al., 1990) samt i hans många bidrag i Enzyklopädie des Märchens (1–15, 1975–2015). Åtskilliga artiklar rörande mer avgränsade teman äger betydande vetenskapligt intresse, t.ex. »Jason och Medea i Kråksmåla» (1959), där han studerar en muntlig variant av en litterär saga.

Här kan också nämnas hans utgåvor Svenska folksagor (1959), som sedan utkommit i flera upplagor, Europeiska folksagor (1965) och Folksagor, utkomna i sju volymer (1987–88).

Ett forskningsprojekt som betydde mycket för Swahn baserades på fältarbetet bland *kammu*, ett bergsfolk i norra Laos med en rik sagotradition. Under tidsperioden 1976–95 publicerades tillsammans med de andra projektdeltagarna sex volymer om kammu-folklore. I en intervju har han berättat hur fascinerande det var att komma i kontakt med en folkgrupp som tidigare

knappast alls var dokumenterad. Detta stod i bjärt kontrast till de typer av källmaterial som han arbetat med i avhandlingen.

Att skriva om mat, dryck och måltidskultur intresserade också Svahn. Här producerades mängder av böcker, alla på vetenskaplig grund men med ett populärt anslag: Svensk kaffekultur (1982), Boken om kryddor (1991), Fil, fläsk och falukorv (2000) och Potatisboken (2011). Encyklopediska till sin karaktär är Mathistorisk uppslagsbok (1999) och dess utvidgade efterföljare Stora matlexikonet (2009). Därtill kommer åtskilliga läsvärda artiklar i Gastronomisk kalender. Vidare återfinner man bland hans skrifter Grötrim på skämt och allvar (1986), vilken ger en intressant belysning av grötrimmens funktion och bakgrund.

Dessutom finns flera skrifter om helger och helgseder, som Den svenska julboken (1992) och Majstång, kräftor och Lucia (1994). Därtill finns i bagaget Trollen, deras liv, land och legender (1984), Änglar (2006), Svenska traditioner (2007) och Vampyrer och varulvar (2010) – samt Mordängel i prästkappa (2016), vilket blev hans sista bok, postumt utgiven.

Jan-Öjvind Swahn besatt, som man lätt inser när man tar del av hans mångsidiga publiceringsverksamhet, en osannolik arbetsförmåga och ett otroligt encyklopediskt vetande. Denna beläsenhet kom till användning också i arbetet med Bra Böckers Lexikon i 25 band, som utkom i en första upplaga 1973–81, för vilket Swahn var chefredaktör och där han dessutom skrev mängder med artiklar. I ett annat uppslagsverk, Nationalencyklopedin, utkommen i 20 band 1989–96, var han ledamot av det vetenskapliga rådet, och även här bidrog han med i varje fall ett par tusen artiklar

För en bred allmänhet blev han känd genom etermedierna. Han var bara 15 år när han debuterade i radio 1940, och tevedebuterade gjorde han år 1958 i ett program om Lundakarnevalen. År 1963 var han en av deltagarna i Skäggen, ett underhållningsprogram som gav upphov till en av de kraftigaste tittarstormarna i den svenska televisionens historia. Mera seriöst var då hans deltagande i Fråga Lund som börjat redan 1962, där en grupp forskare besvarade frågor, mestadels från en panel, ibland från allmänheten. Swahn var här uppskattad programledare. Han ledde även frågeprogrammet Kvitt eller dubbelt? Under det senaste decenniet har vi bl.a. kunnat se honom i Edward Bloms Gästabud i TV8.

Det var i mitt arbete som ämnesredaktör 1986 vid Nationalencyklopedin vid förlaget Bra Böcker i Höganäs som jag för första gången personligen träffade Jan-Öjvind Svahn. På förlaget var han en välkänd profil, och han knöts därför nära encyklopediredaktionen. Här fastställde vi ordmassan, alltså de ord som skulle finnas i encyklopedin, och här provskrev forskare och redaktörer i omgångar artiklar av olika längd. Ibland fick man tillbaka listor av uppslagsord eller provartiklar, omsorgsfullt kommenterade av Jan-Öjvind med hans lite runda handstil, men papperen var på ett förbryllande sätt blöta. Jag undrade varför? Jag upplystes då om att Jan-Öjvind läser i badkaret. Han tog tydligen vara på all tillgänglig tid.

Jan-Öjvind Swahn var en outtröttlig folkbildare. Hans arbete med uppslagsverk upptog en stor del av hans tid, men han bidrog även till kunskapsspridningen genom alla sina böcker och inte minst genom de många framträdandena i etermedier. Dessa insatser är imponerande.

Jan-Öjvind Swahn tilldelas 2005 Ahnlunds pris. Han upptogs i Akademien som stödjande ledamot år 1997.

Den 6 april 2016 avled i en ålder av 86 år vår seniorledamot, den ungerske etnologen *Tamás Hofer*. Denne var först knuten till etnografiska museet i Budapest, och under åren 1981–92 till den kulturantropologiska institutionen vid Eötvös Lóránd-universitetet. Mellan 1992 och 1997 var han etnografiska museets chef. Ända fram till början av 2000-talet anlitades han för universitetsundervisning i kulturantropologi.

Sina universitetsstudier vid Eötvös Lóránd-universitetet avslutade Hofer med en doktorsexamen 1958. Många av hans arbeten är författade på ungerska, och dem har jag tyvärr inte kunnat beakta vid min genomgång av den vetenskapliga produktionen. Men det finns ett antal stadiga monografier och även kortare arbeten på engelska och tyska, vilka ger en god bild av honom som forskare.

Intresset för den rurala kulturen står i centrum i hans produktion, och Hofer tar sig i flera arbeten an långt ifrån enkla frågor om landsbygdsbefolkningens kognitiva system och deras världsbilder. Ett huvudarbete, utgivet tillsammans med en äldre kollega, Edit Fél, är Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village (1969). Detta är ett mäktigt arbete, över fyrahundra sidor, och öppnar många intressanta perspektiv. Det är förändringarna i en enskild by, Átány i centrala Ungern, som här fokuseras. En mångfald olika material beaktas, komplexiteten är uppenbar och förändringsprocessernas dynamik påtaglig. Social organisation och kontaktmönster beskrivs i detalj. Alltsammans formar sig till en fascinerande beskrivning, vilken man som läsare – ehuru det rör sig om för mig avlägsna och därmed främmande förhållanden – har lätt att ta till sig.

I ett tyskspråkigt arbete om byn Átány med titeln Geräte der Átányer Bauern (1974) finner man bl.a. en intresseväckande studie beträffande förhållandet mellan föremål och människa. Det beskrivs här hur redskap tillverkas anpassade efter individen. Användarens längd, kön och ålder spelar roll när exempelvis hackskaftets längd bestäms. Men det finns också symboliska val som görs när redskapet utformas beroende på vem – exempelvis man eller kvinna – som skall använda det. Aspekter som dessa har lyfts fram också på nordisk botten av bl.a. etnologen Ragnar Pedersen och agrarhistorikern Janken Myrdal.

Intressant är en tillsammans med Peter Niedermüller utgiven volym som bär den innehållsdigra titeln Life History as Cultural Construction/ Performance (1988). Ett annat betydelsefullt arbete av Tamás Hofer, nu återigen i samarbete med kollegan Edit Fél, är Ungarische Volkskunst

(1978), vilket även finns i en engelskspråkig upplaga (1979). Senare trader i Hofers forskning även frågor om konstruktionen av nationell kultur i förgrunden. Denna del av forskningen exemplifieras med arbetet Hungarians between 'East' and 'West'. Three Essays on National Myths and Symbols från 1994.

Hofer var genom ett flertal utlandsresor väl bekant med nordamerikanska och olika kontinentala forskningsmiljöer. Han var i flera omgångar gästforskare utomlands. Vid Nordiska museet blev han, detta i europeisk konkurrens, den förste mottagaren av Harald Hvarfner-priset. Han besökte upprepade gånger Sverige och föreläste då vid universiteten i Lund och Stockholm. Han medverkade också i det samarbete som på 1990-talet etablerades mellan dåvarande Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) och den ungerska vetenskapsakademien.

Tamás Hofer invaldes som utländsk arbetande ledamot i Kungl. Gustav Adolfs Akademien år 1996.

Den 19 maj 2016 avled vår korresponderande ledamot *Ian Rice Whitaker*, White Rock, British Columbia, Canada, i en ålder av 87 år. Han var verksam på antropologins område. Han föddes i Nottingham, och utbildades först vid University of St Andrews i Skottland, därefter i Cambridge och Oslo. Det blev vid universitetet i Oslo som han 1955 disputerade.

Ian Whitaker var sedan verksam vid en rad universitet, i bl.a. Edinburgh, Cardiff och York, vidare vid Memorial University of Newfoundland och Carleton. År 1972 kom han till Simon Fraser University i British Columbia, där han tjänstgjorde vid dess institution för sociologi och antropologi. Han var även knuten till Scott Polar Research Institute i Cambridge som gästlärare, forskare och handledare under en tjugoårsperiod (1976–96).

Whitaker hade vidsträckta vetenskapliga intressen, men fokus låg på de breda områdena cirkumpolär etnohistoria – här var han en ledande auktoritet – men också skapandet av mytologier i modern tid intresserade honom.

Han var en man med humor som för sina studenter drastiskt berättade hur det kom sig att han intresserade sig just för antropologin. Det var nämligen en bok med en kittlande titel, vilken ingick i antropologikursens pensum, som fångade hans intresse**:** Bronisław Malinowskis The Sexual Life of Savages in North-Western Melanesia (1929). Innehållet visade sig dock vid närmare studium inte vara så lockande som titeln möjligen lovade, men han blev i alla fall därmed fast i antropologin.

Hans fältundersökningar blev många och var likaledes långvariga. Han ställde höga krav på sig själv som fältforskare. För de studier som resulterade i doktorsavhandlingen tillbringade han sålunda i omgångar sammanlagt 15 månader i Lainiovuoma sameby i den sydligaste delen av Karesuando socken, där han lärde sig språket så väl att han kunde klara sig och dessutom som dräng deltog i samernas vardagsarbete. Hans fältstudier sträckte sig dock långt utanför Sápmi och tog honom till bl.a. skotska och isländska fis-

kare, inuiter i Canada, evenker och tadzjiker – och dessutom till albansktalande fåraherdar.

När han föreslogs till inval i vår akademi av Gösta Berg och Bo Wickman baserades det naturligtvis på hans studier rörande samerna, inte minst då avhandlingen Social relations in a nomadic Lappish community (1955). Det är en mycket innehållsrik och läsvärd bok, som beskriver rendriftens årscykel och organisation, släktförhållandenas betydelse för åtaganden av olika slag, egendom och arv, relationen mellan samebyn och andra grupper, förhållandet till det man kunde kalla »storsamhällets institutioner» och en hel del annat. Monografin har i en auktoritativ recension betecknats som »excellent». Dessutom väckte boken uppmärksamhet i de samiska kretsarna.

Också andra studier av de samiska förhållandena finns, såsom »The beginnings of political organization among the Swedish Lapps (Sami)» och »Changes in the kinship terminology of the Karesuando Sámi». Jag skall emellertid särskilt lyfta fram en annan, helt kort artikel. I Svenska landsmål och svenskt folkliv 1970 finns nämligen en charmig liten artikel om Karesuandosamernas kaffedrickning och ceremoniel i samband med besök. Salt i kaffet behandlas, detaljerna hur man kommer in i ett främmande hus och där trakteras, vidare *hur* man dricker kaffe, på fat och med en sockerbit i munnen inklusive det karakteristiska sörplandet. Man ler igenkännande då man läser Whitakers studie, där han uppvisar stor lyhördhet och beskriver allt med sådan inlevelse, men samtidigt, som den antropolog han är, sätter in iakttagelserna i ett vetenskapligt sammanhang.

En rad artiklar, ofta lite förbisedda vad jag kan tycka, rör de nordliga förhållandena såsom de speglas i äldre källor, såsom hos Ptolemaios, Pytheas, Tacitus, Ohthere och Widsið samt i Konungs Skuggsjá, artiklar som visar på stor beläsenhet från författarens sida.

Utöver detta finns en lång rad studier av de cirkumpolära folken från förhistorisk tid och framåt och dessutom utifrån en lång rad olika utgångspunkter. Jag exemplifierar med titlar som »The reindeer in the prehistoric art of Siberia», »Tuvan reindeer husbandry in the early 20th century» och »Core Values among Newfoundland Fishermen in the 1960s».

Whitaker gjorde också stora insatser utanför universitetet på basis av sin vetenskapliga kompetens. Bland annat biträdde han den kanadensiske chefsdomaren Thomas Berger i det uppmärksammade målet om en gasledning som skulle dras genom MacKenzie Valley, ett känsligt område där ursprungsbefolkningarna kunde tänkas påverkas. Utredningen blev omfattande, hela 283 volymer. Ian Whitaker var en viktig sakkunnig i det sammanhanget.

Ian Whitaker invaldes som korresponderande ledamot i vår akademi år 1981.

Den 20 maj 2016 avled vår seniorledamot etnologen *Sven B. Ek*, Göteborg, i en ålder av 85 år. Han studerade och tjänstgjorde efter studier först vid Lunds universitet fram till 1968, och återkom till universitetsvärlden år

1980, då som professor vid Göteborgs universitet. Under den mellanliggande tiden, ett drygt decennium, arbetade han i Landskrona som kulturchef och därmed som museichef.

Sven B. Ek, där B. står för *Birger*, har i den lilla boken En grötvägrares memoarer (1984) beskrivit sin bakgrund. Fadern hade sina rötter bland skogshuggare i Dalarna och hade också själv arbetat i skogen; modern var dotter till en lärare på Österlen och hade i unga år tjänst som piga och kallskänka. Båda blev lärare, tog sig alltså uppåt på samhällsstegen**,** och var dessutom mycket föreningsaktiva som så många andra i sin generation. För sonen Sven var denna bakgrund viktig: sammanhangen måste förstås och beskrivas i ett längre tidsperspektiv. Det vägledde också Ek i hans forskningsverksamhet.

Svens efterlevande maka Erika har för mig berättat att han egentligen ville bli konstnär men starkt avråddes av föräldrarna, då inkomsten hotade att bli alltför skral. Det finns emellertid tidiga målningar av Sven i deras hem i Örgryte som röjer betydande talang. Han studerade också under 1940-talet vid Skånska målarskolan.

En bana vid ett museum hägrade kanhända, eller var det bara slumpen**?** Hur som helst började han studera etnologi. Han har berättat hur han under sina studier tog intryck av den finländske etnografen Edvard Westermarck – vilken blev ett slags ögonöppnare för honom – men också av Karl Marx, amerikanska kulturantropologer samt sina akademiska lärare och deras materialistiska inriktning. Detta ledde honom till att studera den kollektiva människan i sitt sammanhang, vilket blev en viktig utgångspunkt i hans forskning.

Hans professor, Sigfrid Svensson, ville ge Sven ett stabilt ämne för forskarstudierna, och han ansåg att just kvarnar var ett sådant objekt. I den digra avhandlingen (1962) studerar Sven kvarnarnas historia ur en rad olika perspektiv utifrån historiskt källmaterial och senare uppteckningar; empirin är imponerande. Den lagstiftning och de privilegier som rörde kvarnarna relateras till de reella behov som fanns hos bönderna av förmalning och till det vardagliga handlandet och olika värderingar. Rättshistorikern Gerhard Hafström, som avtackas i förordet, extraopponerade förvisso, men avhandlingen belönades utan tvekan med docentbetyg.

Under avhandlingstiden tillät sig Sven också att åka till Ångermanland för att i fält studera bostadsskicket och dess förändringar. Detta resulterade i den viktiga studien Nybildning och tradition (1959).

Men det är nog hans urbana studier man i första hand tänker på då man söker rekapitulera hans forskargärning. I Stadens födelse (1967) handlar det om framväxten av stationssamhället Eslöv, i Nöden i Lund – en etnologisk stadsstudie (1971) om Lunds arbetarstadsdelar. Komplexiteten i förändringarna beskrivs ingående. Författaren beskriver i den senare boken inte minst förhållandena bland östjudarna som invandrade till Lund vid förra sekelskiftet. Detta är en högst läsvärd del av studien.

Vid sidan av dessa undersökningar finns arbeten som berör det folkloristiska fältet, såsom Sägen och sanning om skånska kvarnar (1962), Den som kommer först till kvarns – ett ordspråk och dess bakgrund (1964) och Tre svartkonstböcker (1964).

Det var Nils-Arvid Bringéus som lockade Sven B. Ek tillbaka till universitetsvärlden. Sven blev 1980 den förste professorn i etnologi, särskilt europeisk, vid Göteborgs universitet. Ambitionen från hans sida var att vid sin institution etablera forskning om arbetarkulturen, vilket gav honom möjligheter att sätta in forskningen i vidsträckta, samhälleliga sammanhang på det sätt som han så gärna ville. Stora material om människorna i arbetarstaden Göteborg insamlades och blev föremål för forskning, där flera medarbetare vid institutionen deltog. Ett av projekten kom att sammanfattas i boken Stadens Janusansikten. Göteborgare tycker om Göteborg.

Samverkan med det omgivande samhället var betydelsefull för honom. Han grundade därför 1991, tillsammans med Birgitta Skarin Frykman, Centrum för Arbetarkultur, en gemensam angelägenhet för ABF, Göteborgs Arbetarförening, LO och Göteborgs universitet. Redan 1981 hade Etnologiska föreningen i Västsverige grundats för att föra ut etnologisk kunskap till allmänheten. Han tog dessutom som dekanus initiativet till Humanistdagarna vid humanistiska fakulteten, vilka som bekant fick efterföljare på flera håll i landet.

Han var en god pedagog, som tog med sina studenter på resor i världen, vare sig det nu var verkliga resor eller resor i tankarna.

Men bilden av Sven blir förstås inte fullständig om man inte också beaktar hans dryga decennium i Landskrona. Här blev han stadens förste kulturchef, och huvuduppgiften blev att fylla de stora men tomma institutionerna i Landskrona med innehåll. Hans nära medarbetare där, tillika hans efterträdare, Margareta Alin Hegelund, har i en nekrolog berättat hur man experimenterade sig fram, »tog in fria grupper, startade söndagsprogram, byggde en scenvagn för att nå ut i ytterområdena. Publiken var inte passiv utan medverkande. Ledorden var 'att lyssna'. Mest lyssnande var Sven B. Ek själv». Ambitionerna framgår med all önskvärd tydlighet av de många intressanta programblad från Landskronatiden som jag tack vare hans maka fått ta del av. På grundval av alla sina praktiska erfarenheter skrev han sedan boken Kulturrevolutionen börjar i kommunen (1977), som många kulturvetare läst på sina kurser.

Den mångsidigt verksamme Sven B. Ek bidrog även med många läsvärda kultur- och debattartiklar, filmrecensioner och kåserier, och skrev dessutom två deckare: Sommarmord (1969) och Döden i Lund (1974). Den senare utgör som man lätt inser en pendang till Nöden i Lund. Paret i deckarna är den korpulente polisintendenten Larsson och den minst sagt förunderlige grundskoleadjunkten Lindholm. De missöden som drabbar Lindholm i den senare boken är schwungfullt beskrivna, och med ett avsevärt mått av humor. Mer än så avslöjar jag inte, den intresserade får själv läsa boken.

Sven B. Ek var mångsidig, brett engagerad, estetiskt känslig, hade stora pedagogiska ambitioner och drevs av en stark vilja att föra forskningen utanför de akademiska murarna. I sina vetenskapliga studier har han ambitionen att studera de stora processerna i det lilla.

Sven B. Ek tilldelades 1990 pris från Akademiens fond för folklivsforskning och blev år 2010 vår Ahnlundpristagare. Han invaldes i Akademien år 1977.

Den 18 september 2016 avled vår seniorledamot *Oddvar Nes*, Bergen, i en ålder av 77 år. Han var verksam inom fältet nordisk språkvetenskap, särskilt nynorska vid Universitetet i Bergen.

Oddvar Nes föddes på Volda på Sunnmøre och under barna- och ungdomsåren befann han sig ofta i Endregarden på Nes i Austefjorden. Detta lade antagligen grunden till hans livslånga intresse för det traditionella språket. Hans första vetenskapliga uppsats – publicerad i Maal og minne 1966 – handlade om ett sunnmörskt *fensleg*, ett adjektiv använt exempelvis om kläder som inte sitter rätt, och artikeln visar att de nordiska perspektiven från första början stod klara för Nes.

Det är karakteristiskt för den språkintresserade ynglingen Oddvar Nes att han, när han tillfrågas om sin favoritlitteratur i »russeavisa» – vilken utgavs i samband med hans examen artium (studentexamen) 1958 – säger att han »har som hobby å pugge leksika og ordbøger». Som favoritläsning uppges »Den nye rettskrivingsnormalen», vilket väl måste vara Framlegg til læreboknormal som kommit året dessförinnan. Dessa svar säger onekligen en del om den unge Oddvar Nes.

Nes' magisterarbete år 1968, som framlades i germansk språkvetenskap, har titeln Studiar i dei eldste nordvestlandske fjordnavna. Ämnesvalet visar att det är de äldsta och därmed allra svåraste ortnamnen som lockar honom, och åtskilliga blev de gamla ortnamn han sedan genom åren sökte uttolka i artiklar i Maal og minne, i Namn och nemne och i många andra sammanhang. Här kan nämnas etymologiskt förnämliga studier av namn som *Stryn*, *Strøno*, *Gulen*, *Gaula*, *Hisingen*, trion *Fister*, *Luster* och *Oster* samt det postulerade **Inn* som antagits ligga bakom Indalsälvens gamla namn. I Norsk stadnamnleksikon skrev Nes cirka 170 artiklar, många av dem just om de allra äldsta namnen. Studierna karakteriseras av stora kunskaper i ljud- och formhistoria, där tolkningarna formellt är otadliga och akribin alltid ligger på högsta nivå. Det är naturligt att det stundom kan vara svårt att återfinna den exakta *sakliga* bakgrunden till namn som bildats tusentals år tillbaka i tiden.

Hans verksamhet som nynorsk namnkonsulent skall också i det här sammanhanget lyftas fram; det var en uppgift som hade betydelse för en bred allmänhet men som naturligtvis också renderade honom en del kritik från allmänheten.

Planer på att ge ut en norsk etymologisk ordbok levde under många år hos Nes, men dessa planer skrinlades så småningom, även om en del spånor kom att publiceras i artikelform. Han skrev en insiktsfull artikel om de etymologiska ordböckerna i de germanska språken i Maal og minne 1999.

Äldre ordsamlingar upptog en del av hans intresse, exempelvis utgåvan av Knud Pedersen Harboes Dictionarium Danico-Norvegico-Latinum från 1698 (utgiven 1988), som innehåller en utförlig inledning och grundliga kommentarer. Ett annat stort arbete utgjorde redigeringen och utgivningen av den isländsk-norske historikern Tormod Torfæus' stora verk på latin 1711, Historia rerum Norvegicarum, utgivet som Norges historia 1–7 (2008–14). Detta arbete utfördes i samarbete med Torgrim Titlestad.

Intresse har även ett bidrag i det stora översiktsverket The Nordic languages med Oskar Bandle som huvudredaktör, där Nes i första bandet skriver om bidrag som lämnats till den nordiska språkvetenskapen av icke-nordiska lingvister. Ett sådant ämne kräver god beläsenhet. Behovet av en norsk dialektbibliografi tillgodosåg han genom utgivningen av ett sådant arbete år 1986; bibliografin klassificerar hela 2 600 arbeten från olika tider.

Stor betydelse har arbetet med den vetenskapliga utgåvan av Ivar Aasens texter, vilket utfördes tillsammans med kollegerna Jarle Bondevik och Terje Aarset under perioden 1992–2006. Tio band utkom i textserien jämte en volym med undersökningar, den sista utgiven i samarbete mellan Nes och Bondevik. Självfallet är detta verk grundläggande för framtida studier av Ivar Aasens epokgörande språkliga verksamhet, men verket har tyvärr inte, konstaterar man, fått den uppmärksamhet det förtjänar utanför Norge.

I hela 44 år var Nes knuten till Bergens universitet för forskning, som relaterats ovan, och för undervisning. Äldre språkförhållanden stod ofta på programmet också i hans undervisning, bland annat indoeuropeisk språkvetenskap, men också ljudskrift och nynorsk. Som handledare sägs han ha varit tålmodig men samtidigt krävande.

Han höll in i det sista kontakten med sin gamla institution. När han inte längre orkade komma in till universitetet, tog sig de tidigare kollegerna hem till honom för att kunna rådgöra. Detta visar den stora betydelse han hade för medarbetarna vid sin gamla institution.

Oddvar Nes' verksamhet blev uppmärksammad, inte minst då han år 2009 fick konungens förtjänstmedalj i silver. Han säger vid det tillfället att han alltid arbetat i biblioteket med dess otroligt rika samlingar, och avslutar med orden: »Jeg har følt meg vel her [---]: 'Det varmer godt/i en gammel skrott'.»

Nes belönades av vår akademi med ett pris ur Jöran Sahlgrens fond 1988 och invaldes som ledamot i några år senare, år 1993.

Den 11 oktober 2016 avled vår seniorledamot, språkvetenskapsmannen och diktaren *Lars Huldén*, Helsingfors, 90 år gammal. Han föddes i Jakobstad

på självaste Runebergsdagen 1926, sannerligen ett omen för hans kommande verksamhet. Fadern var bonde och dessutom författare, modern lärare. Lars hade stor håg till lärda studier, och studerade från 1944 vid Helsingfors universitet och tillbringade läsåret 1947–48 i Uppsala med Ivar Modéer som uppskattad lärare. Han lade 1957 fram sin omfångsrika doktorsavhandling Verbböjningen i Österbottens svenska folkmål 1, som bara två år senare fick en fortsättning i del 2. Efter anställningar som docent och tillförordnad professor blev han 1964 innehavare av en ordinarie professur i nordiska språk vid Helsingfors universitet, en befattning han sedan innehade fram till emeriteringen 1989. Under läsåret 1966/67 var han såsom innehavare av ett nordiskt docentstipendium verksam som forskare och lärare i nordiska språk vid Uppsala universitet. Han höll alltifrån studietiden nära kontakt med kollegerna i Uppsala.

Lars Huldén framstår som den idoge utforskaren av det folkliga kulturarvet i framför allt Österbotten såsom detta manifesteras i dialekter och ortnamn. Fältstudier var i detta sammanhang alldeles nödvändiga. Huldén åkte på 1950-talet omkring tillsammans med professor Olav Ahlbäck och spelade in det talade språket i Österbotten med hjälp av en magnetofon. Två stora väskor om vardera 20 kilo med utrustning forslades omkring. Huldén intervjuade och Ahlbäck skötte tekniken, har Huldén berättat.

Förutom de nämnda studierna om verbböjningen – där inte minst utblickarna mot ett vidsträcktare nordiskt område visar sig vara betydelsefulla och ha ett förklaringsvärde – finns bl.a. studier av Karlebydialekten (1967) och av Genussystemet i Karleby och Nedervetil (1972), där man möter en extremt långt gången förenkling av genussystemet, möjligen beroende på finskt inflytande men även resultatet av språkintern utveckling. Därtill finns dialektologiska studier av enskilda ljudutvecklingar, genitivbruk i dialekten, bruk av negationer och en hel del annat. Viktiga är också hans studier av det man kunde kalla »Amerikahögsvenska», som dokumenterats bland österbottningar som emigrerat till Nordamerika. Uppkomsten av denna varietet, vars utveckling skiljer sig från det man känner till om andra svenska dialekter »over there», utgör ett utmanande forskningsproblem.

Då det gäller ortnamn kan lyftas fram hans översikt över ortnamnen i Munsala – egentligen hans *pro gradu*-avhandling – och hans monografiska studier av *Vörå*, *Pedersöre*, *Vrängene* och många andra enskilda namn. I ortnamn som *Jeppo*, *Lappo* och *Keppo* men även *Oulu* och *Eura* ville Huldén se personnamn, ibland rentav inlånade sådana. Den hypotesen är spännande, och väl värd att ytterligare söka värdera.

De finska och svenska språken i möte står, naturligt nog, ofta i centrum i Huldéns vetenskapliga produktion, exempelvis i en principiellt viktig artikel i Namn och bygd 1962 om finsk-svenska »blandnamn» i Österbotten. En prestation är utgivningen av boken Finlandssvenska bebyggelsenamn. Namn på landskap, kommuner, byar i Finland av svenskt ursprung eller med särskild svensk form (2001), där uppemot 3 000 namn får sin etymologiska

belysning. Boken byggde på Huldéns egna och många andra forskares studier och är numera elektroniskt tillgänglig.

Tanken att det i många fall varit ursprungligen finska ortnamn som upptagits i de svenska dialekterna har inte sällan ifrågasatts av dem som istället velat se uråldriga nordiska (eller ibland ännu äldre indoeuropeiska) ortnamn bevarade i Österbotten. Lars Huldén sökte forskarlivet igenom röja upp i denna debatt, inte minst på 1980-talet i svallvågorna efter Vöråristningarna och Ralf Norrmans osannolika bok om de österbottniska vattennamnen. Ibland var debatten från, också från Huldéns sida, och man hade i samtal med honom stundom känslan av att denna debatt tog honom hårt. Men hans och medforskarnas uppröjningsarbete var alldeles nödvändigt för att lägga en god grund för en vetenskaplig diskussion om ortnamnen i det österbottniska landskapet.

Som den diktare Huldén var, fascinerades han också av ortnamnen som estetiska skapelser. I ett sammanhang uttryckte han detta på sitt alldeles egna sätt: »Namn är poesi. Ortnamn är som medaljer, väldigt kortfattade.»

Lars Huldén har även som språk- och litteraturforskare satt Carl Michael Bellmans och Johan Ludvig Runebergs författarskap under luppen. Om Bellman finns vid sidan av flera studier, såsom »Om samordning hos Bellman« (1951), Ordstudier i Fredmans epistlar (1963) och Bellmansstudier (2012), den uppskattade levnadsteckningen Carl Michael Bellman (1994). Hans studier av Bellman fick inledningsvis skarp kritik av litteraturforskaren Nils Afzelius, och Lars Huldén har berättat att han ett slag faktiskt tänkte lämna Bellman för gott, men när han fick stöd för en del av sina tolkningar av andra forskare fortsatte han ändå sina Bellmanstudier. Och tur var väl det. Bellmanintresset följde honom sedan livet igenom, och i slutet av sin levnad utarbetade han ytterligare en studie över ett textställe i Bellmans rika poesi.

Hans Runebergstudier resulterade bl.a. i Samlade skrifter av Johan Ludvig Runeberg. Del XV. Kommentar till dramatik (2004). Ett annat arbete, nog egentligen rätt underskattat, är konkordansen över Johan Ludvig Runebergs lyrik, ett storverk inte minst för att det huvudsakligen gjordes före datorernas tidevarv. Det utgavs av Lars Huldén tillsammans med Kerstin Forslund och Helena Solstrand-Pipping.

Även i sin diktning knyter Huldén an till nationalskalden. I diktsamlingen J. L. Runeberg och hans vänner. Dikter (1978) ställer sig Huldén kritisk till Runebergs idealisering av kriget, och perspektivet är här på ett spännande sätt både skämtsamt och respektlöst.

Lars Huldéns skönlitterära författarskap är, alldeles som det vetenskapliga, omfattande. Genom åren utkom fyrtiotalet diktsamlingar. Hans förmåga att utifrån vardagsiakttagelser skapa poesi är karakteristisk; han hade också gott sinne för pastischen. Det finns en glädje och humor i hans diktning men också en milt utformad, ingalunda uddlös samhällskritik. Från debutsamlingen Dräpa näcken (1958) minns man denna scen, som nog har en del att berätta om den huldénska självbilden:

I lyrikens allvarsrum
klampar jag in.

Diktarna sitter där
och lyssnar till musiken
kring den döde.

Så jag bär mig åt!
Somliga pekar på mössan
andra på kängorna.
Återstår bara att bränna av
ett hagelskott i kristallkronan.

I Herdedikter (1973) ifrågasätter han, och det är kanske lite överraskande, ordmusikens konst. Detta är den diktsamling jag mest fäst mig vid. Jag stannar även upp inför samlingen Läsning för vandrare som kom året därefter – här knyter diktaren lyhört an till de grekiska epitafierna.

Och så har vi hans diktsamlingar på den älskade dialekten i Munsala. De visar inte minst den betydelse detta hans förstaspråk hade för honom, inte bara som forskningsobjekt utan också för att bära fram hans inre tankar.

Men vi skall heller inte glömma hans tillfällesdikter som vi också här i Uppsala fått lyssna till vid upprepade tillfällen i samband med konferenser och vetenskapliga möten. Tuva Korsström har i ett sammanhang konstaterat att Huldén är innovatör av genren genom sitt rytmsinne, sina metriska kunskaper och naturligtvis sin betydande beläsenhet.

I antologierna Utförlig beskrivning av en bärplockares väg (2006) och Akademiska dikter och visor (2008) finns många av hans dikter samlade.

Men det finns så mycket, mycket mer i hans litterära ränsel: prosa, dramatik, kabaréer, psalmer, sång- och vistexter, inte minst i den sista kategorin den välbekanta »Ljuvliga ungdom», en översättning av Kullervo Linnas schlager. Översättningar ja, även de är många, egentligen osannolikt många; här finns bl.a. översättningar av Aleksis Kivi, Shakespeare och Molière. Och tillsammans med sonen Mats Huldén utgav han 1999 en uppmärksammad översättning av det finska nationaleposet Kalevala.

Hans engagemang i akademier och föreningar var stort; sålunda var han ordförande i Svenska litteratursällskapet 1983−92 och i Finlands svenska författareförening 1972−78, många andra åtaganden att förtiga.

I antologin Mäns längtan efter barn (2015) berättar han att denna idoga verksamhet skett på bekostnad av familjen:

> Det finns nästan inte en styrelse som jag inte har suttit i. Jag trivdes med det också. […] Allt det här tog tid och det var naturligtvis familjelivet som fick lida. Jag brukar ibland räkna procent på vad jag sysslat med: mitt ordinarie jobb tog kanske 40 procent av tiden, skönlitterär verksamhet 10–20 procent, föreningsverksamhet 30 procent. […] Det blir inte mycket tid kvar för familjen.

Så var det nog.

På hemgården Nörråkers i Monå, Nykarleby, kände Lars Huldén, eller Lasse som vi som var hans vänner och nära kolleger sade, sig hemma. I en intervju i Nörråkers häromåret promenerar han och journalisten Anci Holm bland träden, många planterade av hans far Evert. Lasse går och funderar så här: »Träd är kloka. De är levande organismer. Något slags förstånd har de. Var det nu sitter.» Och så berättar han att skogsvägen vid Nörråkers kallas *President Vigdís väg*, efter Islands dåvarande president Vigdís Finnbogadóttir, som besökte Nörråkers 1992. I Vasa planterade hon ett träd, men i Nörråkers fick hon istället välja ut ett som skulle fällas – det vart en tall. Jag tycker den berättelsen är kännetecknande för Lars Huldén som så ofta ville vända på perspektiven.

Lars Huldén var en människa som levde ett rikt liv och med sin personlighet och i det han gjorde också berikade andra på sitt alldeles speciella sätt. Den nuvarande ordföranden i Svenska litteratursällskapet i Finland, Fred Karlsson, erinrar i några korta minnesord om att Lars Huldén verkligen var »en intellektuell gigant med glimten i ögat, som med egna ord 'inte kunde vara allvarsam tillräckligt lång stund'». Just så minns jag honom.

Lars Huldén tilldelades av vår akademi år 1982 pris ur Janckes fond och 2001 ur Jöran Sahlgrens fond. Han invaldes i Akademien år 1978.

Den 12 oktober 2016 gick Akademiens stödjande ledamot, förre verkställande direktören *Lars G. Sundblad*, Hudiksvall, ur tiden. Han var vid sin bortgång 93 år.

Sundblad tillhörde en släkt som i generationer hade varit knuten till bruksverksamhet. Fadern Gunnar var verkställande direktör för AB Iggesunds bruk 1921–56, dennes far i sin tur chef för Korså, ett traditionellt järnbruk i Sundborn. Lars G. Sundblad efterträdde fadern som verkställande direktör för Iggesunds bruk och kvarstod som sådan ända fram till 1984.

Sundblad betydde mycket för Iggesunds utveckling. Vid en resa till USA i början av 1960-talet hade han fått upp ögonen för kartongpapperstillverkningen som sedan blev en succé för Iggesund. Marknaden tog snabbt emot de nya kartongprodukterna och produktionen fördubblades från starten 1964 till 1968. År 1987, Iggesunds bruks sista som självständigt bolag, producerades cirka 400 000 ton kartong för förpackningsändamål och grafisk användning. Den siffran säger nog inte så mycket för de flesta av oss, men det har sagts av fackmän att den är imponerande. Och i hög grad var denna utveckling Lars G. Sundblads förtjänst.

Hollywood har som bekant sin Hollywood Walk of Fame där skådespelare och andra hedras med en stjärna och sitt namn – i Hudiksvall finns på motsvarande sätt Glada Hudik Walk of Fame. För att få sitt namn där måste man, sägs det i statuterna, personifiera Glada Hudik-andan och ha gjort Hudiksvall känt nationellt och internationellt. Nittioårig fick Lars G. Sundblad den upphöjelsen, och kommunchefen i Hudiksvall sade vid detta tillfälle till

dem som stod på torget att man »hade nog inte varit så många här i dag, om inte den här personen hade gjort det han gjorde för 50 år sedan. För 50 år sedan invigdes kartongmaskinen vid Iggesunds bruk, och tack vare den finns bruket kvar i dag.» Av detta inser man vilken oerhört stor betydelse Sundblad haft för sin bygd.

Sundblad är en av de företagare som Akademien genom året knutit kontakter med och kallat till stödjande ledamöter. Det har berättats för mig att Sundblad omsorgsfullt och med känsla vårdade sitt och hustrun Kerstis sommarviste Buan på Knippbobergen i Ål, skapat av hustruns fader, organisten och tonsättaren Oskar Lindberg och dennes maka Frida. På detta sätt hade han en stark förankring till Dalarna, ett landskap som han också sedan barndomen hade kontakter med. Dessa kulturella intressen hade säkert betydelse för hans inval i vår akademi.

Sundblad invaldes i Akademin 1978, och var vår till åren äldste stödjande ledamot.

Den 14 november 2016 avled vår korresponderande ledamot, folklivsforskaren och förre arkivchefen *Stewart Sanderson*, Yetholm, nära 92 år gammal.

När Sanderson 1967 nominerades för inval i vår akademi underströk de båda förslagsställarna, Dag Strömbäck och Valter Jansson, att Sanderson under en längre tid vid mitten av 1950-talet vistats vid Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) för att där lära sig arkivorganisation, katalogisering och insamlingsverksamhet. Förslagsställarna underströk att Sanderson vid uppbyggnaden av en institution för folklivsforskning i Leeds haft ULMA som förebild.

Så var alldeles säkert fallet, men Sanderson hade redan 1951 varit med och grundlagt en annan, mycket livskraftig institution, School of Scottish Studies vid University of Edinburgh. Här stod insamling, forskning och publicering av folkkulturen i Skottland i fokus, och härigenom insamlades och tillgängliggjordes på ett förnämligt sätt skotskt arbetsliv samt skotska berättelser och sånger

Nästan programmatiskt beskriver Sanderson i en artikel i Scottish Studies 1 (1957) detta arbete så här:

> The study of folklore is, in fact, the study of a certain kind of history; the intimate domestic history of a people. History is not just a matter of kings and queens, battles and treaties, statesmen and parliaments, these are certainly important, moving as they do in splendid and colourful succession into the highlights of time; they play their part against a more enduring background. Behind them and around them lies the less spectacular but more lasting history of a people's beliefs and customs, notions of right and wrong, good and evil, luck and ill-luck, happiness and sorrow, songs and stories, facts and fancies […]. The study of folklore begins with the individual and his local and personal heritage of tradition.

Detta kunde vara en beskrivning av vår akademis uppgifter.

Under åren då School of Scottish Studies byggdes upp arbetade Stewart Sanderson målmedvetet med forskning om muntliga traditioner, folkminnen och materiell kultur.

Redan 1960 lockades han dock av den välkände dialektologen Harold Orton till Leeds. Här kom Sanderson från starten 1964 att vara föreståndare för Institute of Dialect and Folk Life Studies. Insamlingen av material som speglade dialekter och folkminnen bedrevs vid sidan av forskning och undervisning vid universitetet, vilket också ingick i arbetsuppgifterna. Sanderson och hans medarbetare insåg behovet av insamling i en tid av snabb förändring av samhället. Ekonomiska realiteter ledde tyvärr till att institutet lades ner 1983.

En viktig del i institutets verksamhet utgjorde utgivningen av The Linguistic Atlas of England, ett projekt där Orton varit drivande och där 1968 Sanderson inlemmades liksom senare även John Widdowson. Detta atlasverk omfattade nästan femhundra kartor och utgavs 1978; det var några år efter Ortons bortgång. Atlasen har sin styrka i beskrivningen av dialekternas ljudinventarium – här finns också huvuddelen av kartorna, cirka 300; däremot ger de lexikala kartorna och de som visar morfologi och syntax mindre. Bland ordkartorna finner man dock de som visar de varierande orden för ’istapp’ och ’fräknar’ liksom kartor som redovisar olika ord som upptagits i de engelska dialekterna från de nordiska språken.

Ett par arbeten kommer därefter ut av Sandersons hand. Metodiskt intresse har den av honom tillsammans med John M. Kirk och John Widdowson redigerade boken Studies in linguistic geography. The dialects of English in Britain and Ireland (1985). Och ett intresse för att popularisera dialektologin visas med boken Word Maps. A Dialect Atlas of England redigerad av förutom Sanderson och Widdowson även Clive Upton, vilken bygger på materialet i Survey of English Dialects. Boken kom i sin första upplaga 1987 och så sent som 2015 utkom den på nytt. Här har den som önskar fördjupa sig i de engelska dialekternas fascinerande mångfald mycket att hämta.

Stewart Sanderson lyfte tidigt fram det grundläggande arbetet med att samla och bevara kulturarvet, liksom det behov som alltid finns av en fungerande infrastruktur i form av arkiv. Intressant är, som vi sett, förhållandet att en del av dessa erfarenheter vunnits vid tidiga besök vid en betydelsefull folkminnesinstitution här i Uppsala, Landsmåls- och folkminnesarkivet.

Sanderson invaldes i vår akademi 1967, och han var vid sin bortgång vår med avseende på både ålder och ledamotstid äldste korresponderande ledamot.

*

Hela tio ivrigt verksamma människor som varit ledamöter i vår akademi har för alltid lämnat oss sedan förra högtidssammankomsten. De har alla haft ett rikt liv och bidragit till sina respektive områden, som akademiska lärare och forskare, inom musei- och arkivväsendet och, i ett fall, inom näringslivet.

De har också fått långa liv. De har faktiskt haft en sammanlagd levnadstid om 856 år. Lägger vi alla åren i en rad och stegar oss tillbaka i historien kommer vi till 1160, året för Erik Jedvardssons död här i Uppsala – han som blev Erik den helige –, eller, för att koppla till fredligare minnen, det år då den franska romanen om Kung Arthur färdigställdes eller den tyska staden Schwerin grundades av Henrik Lejonet.

Det som de bortgångna ledamöterna åstadkommit under denna långa tid har jag här endast mera kortfattat kunnat beskriva. På andra ställen – i flera vetenskapliga tidskrifter men också i dagspressen – kan man återfinna utförligare nekrologer rörande de bortgångna.

I en allvarsstund som denna – inte minst som vi nu befinner oss i allhelgonatid – är det självklart att man eftertänksamt stannar upp inför livet och döden. Jag tar Lars Huldén till hjälp, med några verser ur hans diktsamling Återkommen från Atlanta (2005), som skrevs till minne av den då nyligen bortgångna, älskade hustrun Bojen:

Det är ju så enkelt.
Du kanske inte ens vet om det.
Du vet säkert inte om det.
Du är bara borta.
I samma ögonblick
som hjärtat slutar slå
är du borta
utan att veta om det.

Vi hedrar de bortgångna med en stund av tystnad.

Bilder i marginalen på en laghandskrift – en häradshövdings liv och tankar omkring 1380

Av Janken Myrdal

INLEDNING

Jag arbetade med en studie om bilder i medeltida manuskript och satt i handskriftssalen längst in på Carolina. En vänlig bibliotekarie, Inga Johansson, sa att hon hade något som kanske intresserade mig. Hon gav mig en liten, tjock handskrift. När jag började bläddra fick jag en chock. Boken var fylld med amatörmässiga bilder från slutet av 1300-talet. Det var sexhundra år gammal folkkonst. Det fanns ett namn på den som ägt och säkert också skrivit handskriften: Niklas. Den innehöll landslagen med Västmannalagens kyrkobalk. Den kallas B 10, eftersom laghandskrifter både på Carolina (Uppsala universitetsbibliotek) och Kungl. Biblioteket (KB) bär signum B.

Anledningen till att jag börjat leta efter bilder i svenska handskrifter var att jag sökte källor till medeltidens vardag. Jag hade insett att detta material är ett profant komplement till den religiösa konsten. Orsaken är att dessa bilder huvudsakligen förekommer i laghandskrifter i Sverige. En katalog över konst i handskrifter i Sverige har gjorts av Eva Lindqvist Sandgren. Jag har haft stor hjälp av den, men den hade en konsthistorisk utgångspunkt, vilket styrde urvalet. (Den är inte publicerad på nätet ännu, men Lindqvist Sandgren har varit vänlig nog att ge mig tillgång till materialet.) Mitt intresse var inriktat mot dessa bilders kulturhistoriska innehåll och därför var jag i första hand intresserad av föreställande bilder och inte av utsmyckning.

En utgångspunkt är att det ofta finns ett förhållande mellan text och bild. Denna relation kan ta sig olika uttryck. Den enklaste är en direkt avbildning av det texten handlar om. B 10 har en god illustration av detta direkta förhållande. Intill bestämmelser om skeppsbrott finns en bild av ett skepp, och tecknaren har ansträngt sig för att ge realistiska detaljer. Texten handlar om de arvsförhållanden som kan uppstå när man inte vet vem som dog först i en familj. Förvisso är det inte ett skeppsbrott som avbildas, möjligen beroende

Föredrag vid Akademiens högtidssammanträde sammanträde den 6 november 2016.

BILD 1 f. 55 r. Observera att fiskarna i originalet nästan är utsuddade och att de linjer som kunnat identifieras är ifyllda.

på att detta skulle kräva en större skicklighet än vad tecknaren besatt. När han ritat skeppet har han avbildat detaljer som rigg, roder och akterkastell. För de fiskar han avbildar i vattnet försöker han ge särdrag, och vi ser en ål och vad som kan vara en plattfisk. De skiljer sig från de andra, mera schematiska fiskar som han tecknat i handskriften, och visar att han i denna bild verkligen strävat efter att återge en av honom upplevd verklighet.

Ofta, både i denna och andra handskrifter, är bilderna mera symboliska och svårtolkade. I vissa fall kan något samband inte identifieras, antingen för att jag inte har tolkningsramarna som tecknaren använde klara för mig, eller för att de är avsedda som rena utsmyckningar.

Jag skall här koncentrera mig på handskriften B 10, och jag har tidigare givit ut bilderna i en annan handskrift, B 172 på Kungl. Biblioteket (Myrdal 2004, samt utgåvan av bilderna i Myrdal 2006). I detta projekt hade jag stöd av Kungl. Biblioteket.

Jag avser nu att publicera en bok som går genom alla medeltida svenska handskrifter med föreställande bilder. En stor del av boken skall ägnas åt B 10. I denna finns över sjuttio bilder som är mera utförda, räknar man också in armar som håller rättelser och olika symboliska men inte direkt föreställande är det långt över hundra bilder. Projektet har pågått till och från under många år. Under senare år har det varit finansierat av Riksbankens jubileumsfond, och jag har också i dess slutfas blivit knuten till ett samarbetsprojekt mellan Carolina och KB rörande medeltida handskrifter, även det finansierat av Riksbankens jubileumsfond.

Den text som här presenteras bygger på detta bokmanus. Där kommer utförligare referenser och resonemangen att ges. Här presenteras är ett urval av bilder från B 10, som avser att ge en uppfattning om innehållet.

ILLUMINERADE HANDSKRIFTER

Illustrerade handskrifter är en viktig bildkälla i Europa. De kallas ofta illuminerade vilket betyder upplysta, och det skall förstås som att texten belyses av bilden. Från många länder i den centrala delen av Europa, som Frankrike och England, finns bevarade handskrifter med ett rikare bildmaterial än det som bevarats i kyrkor, särskilt från och med 1200-talet.

Den helt övervägande delen av de illuminerade handskrifterna har ett religiöst innehåll. Ett stort antal bilder relaterar direkt till texten och illustrerar exempelvis Bibelns berättelser. Emellertid finns också en mängd bilder i marginalen som inte har detta syfte. Marginalbilder är ett av den europeiska handskriftskonstens utmärkande drag, och har få motsvarigheter i andra tider eller delar av världen.

Bilderna i marginalen förefaller ofta egendomliga för oss. De kan vara skämtsamma och även skämta med texten, genom vitsar eller halsbrytande associationer. I dessa bilder finner man en rik djurvärld, där apor klädda som människor är framträdande. Blandväsen är mycket vanliga. I dem blandar konstnärerna djur och människor eller olika djur och en del av dem är fantasier med långa halsar eller huvud i varje ända. Till detta kommer rankor och utsmyckning så att marginalen kan bli helt fylld med bilder. Termen för denna marginalkonst är ”drolerier”.

Den europeiska konsthistoriska forskningen har i årtionden diskuterat orsakerna till denna egendomliga konstart. (En av de intressantaste tolkningarna har givits av Camille 1992, medan jag tycker att exempelvis de i Wirth 2008 är både inskränkta och för spekulativa.) Här skall jag nöja mig med att konstatera att den var känd i Sverige, men i receptionen av denna konst omvandlades den till något annat.

En grundläggande skillnad rör den regionala och nationella rättens ställning. I Europa är det ovanligt att sådana texter illustrerades. (Det var den kanoniska rätten och den romerska rätten som illustrerades, se L’Engle & Gibbs 2001, rörande vilka texter som försågs med bilder, se Mane 2001.) I Norden, förutom Danmark, är det inte den religiösa konsten som dominerar bland bevarade handskrifter med bilder. Istället är det de nationella lagarna som förses med bilder. Detta kan preciseras något.

I Danmark illustreras religiösa bilder redan på 1200-talet. I detta land slår aldrig illustreringen av lagar igenom. De äldsta illustrerade lagarna är från Norge och tidigt 1300-tal. De är mycket rikt smyckade. Efter mitten av 1300-talet finns inga sådana bevarade från detta land. På Island uppstår en stark och långvarig tradition av att göra illustrerade handskrifter. Denna inleds strax efter den norska och även om handskrifter med olika innehåll illustreras är lagarna från början dominerande. På Island forsätter illustrerandet in i nyare tid. (I boken kommer en mer fullständig genomgång av dessa material att presenteras baserat på publikationer och på nätet, här räcker det med att det stora isländska materialet publicerades redan 1935 av Halldór

Hermannsson i ett verk som sedan dess förvånansvärt nog inte överträffats i sin helhet.)

Det finns ett åttiotal i Sverige tillkomna medeltida handskrifter som försetts med bilder. De flesta har bara har enstaka illustrationer. Av dessa har ett dussin har upp mot tio bilder och ett halvdussin mer än så. De äldsta är från omkring mitten av 1300-talet och ett ganska stort antal tillkom inom en femtioårsperiod. Det var då nästan enbart lagar som försågs med bilder. Denna dominans fortsatte till senare delen av 1400-talet. Från slutet av medeltiden är ett antal religiösa handskrifter med enstaka bilder bevarade samt några andra profana. De som har ett större antal bilder är lagar. I den kommande boken publiceras en fullständig katalog.

De norska och isländka handskrifterna tar upp den europeiska marginalkonsten med dess olika fantasidjur och rankor. I Sverige sker inte detta. De flesta handskrifter har bara enstaka bilder och när det är fler bilder kan de vara beskrivande, som i bilder av våld och straff. De kan vara mera associativa, men sällan slår detta över i skämtande med texten. Ett undantag, som dock i sin komposition skiljer sig från de europeiska, är den handskrift jag tidigare givit ut, B 172.

NIKLAS SJÄLV

Den handskrift som här skall presenteras har sin säregenhet, och är en av de bildrikaste från Sverige. Handskriften kan knytas till en bestämd person. Namnet Niklas Djäken, eller ibland Niklas eller bara ett ”n” förekommer flera gånger. Dessutom sker detta nästan alltid i samband med att häradshövdingen nämns i texten. Denne person kan identifieras. Niklas Djäken var underhäradshövding i Åkerbo härad i Västmanland, och han är belagd från 1381 till 1391. Den som formellt var häradshövding var den högadlige Magnus Trottesson, men det var Niklas som skötte ämbetet, vilket också framgår av bevarade brev.

Under senare delen av 1300-talet ökar mängden brev, men det är fortfarande mycket svårt att identifiera en person utanför det högsta skiktet. En svårighet är namnlikheter. Det finns under den period som Niklas i Åkerbo var verksam några andra som också benämns Niklas Djäken. En av dem, som var underhäradshövding i det närliggande Oppunda härad i Södermanland sedan 1360-talet, är troligen samma person. Han har inte varit adlig, och det sigill han använt är ett ”n”. (Utredningen av Niklas tar sin början i Almquist 1954–55, men baseras sedan på en kombination av källor, men framför allt SDHK, Svenskt Diplomatariums huvudkartotek, på Riksarkivet.)

Denne Niklas var förmodligen handskriftens ägare. Då han 1380 tillträdde ämbetet i Åkerbo behövde han en lagbok som innehöll Västmannalagens Kyrkobalk. Kanske var det då han såg till att göra en egen kopia av Landslagen.

I mitten av 1300-talet infördes en för hela landet gällande landslag, vilka ersatte de regionala landskapslagarna. Övergången har skett gradvis, och varit beroende av att den nya lagen fanns tillgänglig. Per-Axel Wiktorssons har gjort en genomgång av nästan 1 000 skrivare och där framgår att ett antal laghandskrifter under senare delen av 1300-talet skrevs av olika personer. Det fanns skrivare som skrev flera exemplar, och de har haft detta som en inkomstkälla, men en stor del av avskriftsarbetet har gått till så att skrivkunniga lånat in en lagbok och skrivit av den. (Wiktorsson 2015 omfattar omkring eller mer än en tiondel av alla skrivare som har bevarade texter i Sverige, och denna katalog ger underlag till kvantitativa bearbetningar.)

Så har det säkert gått till med B 10. Niklas har lånat in en handskrift och skrivit av åt sig själv. Han är en av de många som endast gjort en avskrift av lagen. Det är en vårdad handstil, men skrivaren har gjort många fel, framför allt hoppat över ord. Detta tyder på att det inte var någon som brukade skriva av långa texter. Namnet Djäken visar att han hade en utbildning.

Det tredje steget i resonemanget rör bilderna. Dessa är gjorda av en amatör, även om de ibland visar upp en viss talang. De förefaller också ha tillkommit under själva skrivarbetet, eftersom en del av bilder är rättelser, skrivna av honom själv, vilka utformats till bilder. Det är därför säkert att skrivare och tecknare var samma person, nämligen Niklas själv.

Om han var aktiv domare på 1380-talet, och troligen hade varit så sedan 1360-talet, kan han ha varit född cirka 1320–1330. Han måste ha gått på någon katedralskola och fått utbildning. Det är inte osannolikt att han också varit utomlands, även om han inte blev klerk. Han tillhörde kretsen kring rådet och Bo Jonsson Grip. För att kunna helt förstå bilderna krävs en kort redogörelse för den politiska situationen.

SVERIGE OMKRING 1380

Under första hälften av 1300-talet var Magnus Eriksson kung i Sverige. han härskade över Sverige, Norge och så småningom också Skåne. Allt detta skulle glida honom ur händerna. (För varje period av svensk medeltid finns en stor litteratur. En god översikt för denna period är Nordberg 1995 och en av de bästa detaljstudierna är Engström 1935.)

Digerdöden 1350 medförde en djup kris med minskande produktion och inkomster. I början av 1350-talet försökte kronan begränsa adelns och kyrkans privilegier, och detta utlöste en motreaktion. Kung Magnus Eriksson fick lämna ifrån sig makt och hans främste rådgivare, Bengt Algotsson, drevs bort för att sedan mördas. Magnus klämdes mellan olika fiender, och försökte stärka sin ställning genom att gifta bort sin son Håkan med dottern till Valdemar som var kung i Danmark (som inom parentes var en av Magnus fiender). Bröllopet stod 1363. Vid samma tid hade en grupp inom högadeln kallat in kungens systerson som hette Albrekt och var son till her-

tig Albrekt av Mecklenburg. Med hjälp av en armé av tyska riddare erövrades stora delar av landet på några år.

Till en av kung Magnus argaste vedersakare hörde Heliga Birgitta, som var nära släkt med flera av dem inom högadeln som agerade mot kungen. Hon skrev ett tjugotal texter som först kritiserade honom, och det i allt hårdare ordalag. Till slut manade hon till uppror mot kungen. Hennes texter var i och för sig inte nådiga mot Hertig Albrekt heller, men hon gav uttryck för en ideologi som ville upprätthålla ett privilegiesamhälle vars bas hade undergrävts. Försöken att hålla fast vid det gamla var ödeläggande. För de tyska riddarna var detta ett projekt som skulle löna sig, och efter sitt segertåg lade de beslag på så mycket inkomster de kunde.

Kung Magnus tillfångatogs men hans son Håkan, som var kung i Norge, höll delar av landet, nämligen Värmland, Dalsland och Västergötland. I söder agerade Valdemar för att gynna sina egna intressen och försökte lägga delar av Småland under sig. Den ekonomiska krisen fortsatte med nya pestepidemier 1360 och 1369.

Under 1371 vände krigslyckan. Vad som troligen var ett folkligt baserat uppror kombinerades med att Håkan ryckte in i Sverige. Kung Albrekts ställning försvagades, även om han behöll makten. Det följande årtiondet präglades av att det svenska rådet, under ledning av Bo Jonsson, allt mer beskar kung Albrekts makt. Detta skulle så småningom kulminera efter Bo Jonssons död i en konfrontation där Albrekt besegrades. Men 1380 låg detta i framtiden.

Vad som hänt när handskriften tillkom var att kung Valdemar dött 1373, och hans dotter Margareta hade 22 år gammal gripit makten för sin lille sons, Olafs, räkning. Sommaren 1380 dog också Håkan, och Margareta agerade återigen snabbt, så att hon kunde göra sin son till kung i båda rikena.

ANDRAS OCH EGNA SYMBOLER

Vi vet ingenting om Niklas tidigare liv. Om han fötts redan i början av 1320-talet kan han ha varit en av de många studenter som rest till Paris fram till 1340-talet. Därefter riktades resorna allt mer till tyska universitet. Han kan förvisso också ha rest som tjänare åt en adlig eller kyrklig person. En möjlighet som man inte får förbise bara för att den inte är belagd i skriftliga källor är att han kan ha rest i ett följe av handelsmän. Helt säkert är att han influerats av europeisk folkkultur och konst.

Handskriftens illustrering har lagts upp på samma sätt som de europeiska, med bilder i nedre marginalen och i viss mån utmed sidorna. Vidare finns det finns motiv som ansluter till en europeisk bildvärld.

Ett avgörande belägg är en bild i kyrkobalken. På denna bild ser vi en för Niklas typisk ihop-sättningen av arm-ben och tillsammans med dessa syns

BILD 2 f. 1r

BILD 3 f. 13r

en man med svans, vilket ger honom en diabolisk karaktär. I ena handen håller han i en ring som i handskriften är en symbol för pengar.

I den andra handen håller han en narrstav, en ”marotte”, vilket är den inom forskningen vedertagna beteckningen, hämtad från franskan (*Lexikon des Mittealters*, ”Narr” av W. Metzger). Narrstaven var dårens, narrens, attribut från 1200-talets slut. I Sverige finns mig veterligt inga andra bilder av det aktuella föremålet. Med hjälp av denna indikation kan vi också tolka mannens huva som dårens andra stående attribut, åsneöronen, vilket blev vanligt från 1300-talets mitt. Niklas har här således hämtat inspiration direkt från europeisk folkkultur.

Med djävulssvans och narrstav är figuren i dubbel mening negativt markerad. Texten intill handlar om att prästen skall vara i byalaget, det vill säga inte lyda under kanonisk rätt när det handlade om sådant som sköttes gemensamt i byn. I många andra fall var klerker undantagna från den ordinarie rättvisan. En intilliggande bild visar ett ollonträd, vilket sannolikt hänvisar till samma bestämmelser. Bilden associerar till överskridande av dessa regler och är således en varning mot oregerliga präster.

Liksom i andra svenska handskrifter saknas blandväsendena nästan helt. Ett undantag är ett odjur i början av Kungabalken, som har djur- eller människohuvud, och vad som ser ut som en fågelvinge och klor. Någon motsvarighet har jag inte sett i den europeiska konsten. Dessutom finns ett par mytologiska väsen: en vildman och en siren (motsvarande sjöjungfru). Troligen är dock vildmannen snarare en del av en bildsvit om fest och gycklare, och är således en mer konkret beskrivning än återgivande av mytologi.

Sjöjungfrun har en säregen utformning eftersom hon inte anspelar på sexualitet, med nakna bröst. Istället är det en kvinna med dok, det vill säga gift. Texten handlar om själagåvor och testamenten till kyrkan. Detta var en tvistefråga mellan kyrka och jordägande, eftersom de drog arvejord ur släkten. I en bild bredvid sjöjungfrun illustrerar Niklas sitt stöd för de jordägande, genom att visa hur en stor fisk försöker sluka en mindre, medan en hand

BILD 4 f. 15r

håller tillbaka den lilla fisken. Han använder således sirenen som en negativ bild av en kvinna som skänker jord till kyrkan. (En möjlighet är att han alluderat på sagan om Melusina, en kvinna som fördöms på grund av konflikt med sin far och får en fiskkropp eller nederdel av kroppen i form av drake, det finns belägg på bilder av henne som något liknar den Niklas gör: en ”sjöjungfru” med dok, Gaignebet & Lajoux 1985 s. 142–144.)

Fiskar använder han ofta som en symbol för den kristna människan eller människorna, och även om detta går tillbaka på erkänd och gammal kristen symbolik är hans användning av den stiliserade fisken i denna omfattning originell.

Detta, att Niklas visserligen förhöll sig till symboler och bilder inte minst de europeiska, men också utvecklade egna bildlösningar var en av de upptäckter jag gjorde under arbetet med hans bildvärld.

En kulturhistoriskt intressant bildlösning är att han avbildar skötning i samband med texter om jordöverlåtelse. Bilden (det finns flera, detta är bara ett exempel) visar en hand som håller i ett tygstycke och detta är fyllt med något. Skötning är en symbolhandling vid jordöverlåtelse, vilken nämns i de äldsta lagarna (KL Sköyting av Lars Hamre). Man lade lite jord från den äga som skulle överlåtas i mottagarens mantelflik. Vad Niklas visar är sannolikt den del av ceremonin där man bär jorden fram tills den hälls över. Kombinationen av kopplingen till texter om jordöverlåtelse och ett tygstycke med innehåll ger tolkningen, som jag anser är tämligen säkerställd. Småningom ersattes skötningen helt av att brevet på jordägan överlämnades, och Niklas avbildning är den enda bild vi har av denna symbolhandling.

GIFTERMÅL OCH FÖDERLSE

Niklas egna bildlösningar blir ännu tydligare i hans beskrivningar av vardagsliv. Jag skall införa begreppet händelseinspirerade. Han skapar bilder delvis inspirerad av händelser som han minns. Detta är inte direkta avbildningar, eftersom det finns ett element av symbol och även generalisering. (Jag övervägde termen situationell, men den är upptagen av kriminologin för att beteckna det vi kallar tillfället gör tjuven.)

BILD 5 f. 46v

Detta är den enda bild som var en smula känd innan jag började med handskriften och den visar en kvinna i en säng. Bilden är betydligt mer innehållsrik än bara detta och tolkningen blir bara tydlig om den ses i samband med kringstående text.

Bilden är från Giftermålsbalken och beskriver sängledningen. Till vänster syns en fisk på en krok, från ordet Nu, i ”Nu är brud hem kommen”. På huvudbilden i nedermarginalen ligger en kvinna i en säng. Täcket är neddraget och hon har bara bröst. Det är en sexuell anspelning. Vid ena sänggaveln syns ett mansansikte, säkerligen den blivande maken. Man skall nog inte dra någon slutsats av att han ser nöjd ut. Niklas skicklighet som tecknare tillåter honom knappast att skildra ansiktsuttryck.

Den sexuella föreningen var enligt lagen den egentliga övergången. På nästa sida fortsätter texten med att då de legat samman en natt var äktenskapet giltigt, vilket bland annat innebar att mannen nu var hennes målsman. De båda bilderna av kvinnan i sängen och den som nu skall beskrivas står emot varandra på ett uppslag.

Här har Niklas uppfunnit en av de vackraste bild-metaforer för samlag som jag har sett från medeltiden. Eld och hetta ansågs höra samman med sexualitet (Jackson 2015 s. 28–29), men bilden av två underkroppar som

BILD 6 f. 47r

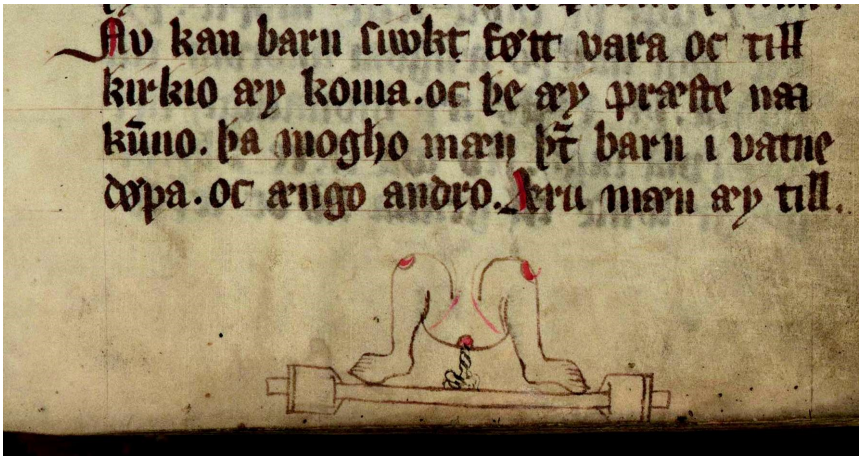

BILD 7 f. 9r

förenas i lågor är Niklas helt egen. Han var förtjust i denna bildlösning och använder den ytterligare ett par gånger på lämpliga ställen.

Niklas har en hel svit med bilder i samband med bröllopet. Det börjar med bilder av gycklare som dansar akrobatiskt, övergår till den just skildrade bilden av sängledning som följs av en till sådan symbolisk samlagsbild. Därefter följer några sidor fram en kvinna med huvudduk, som är tecknad med väldig mage under den långa klädnaden, vid bestämmelser om morgongåva, och det avser säkerligen en gravid gift kvinna.

Niklas har faktiskt också skildrat en nedkomst, och det är en dramatisk och helt unik bild. Den visar ett missfall. Man ser en underkropp, med bara fötter som vilar mot en stång. Mitt i skrevet finns en röd ring och från denna ringlar sig något repliknande ned till något otydligt.

Bestämmelsen intill handlar om nöddop ”Nu kan barn sjukt fött vara …”. Det var viktigt att barn som föddes döende blev snabbt döpta, annars kunde de inte begravas i vigd jord. Om prästen inte kunde nås skulle i första hand en man döpa barnet med vatten och om ingen man fanns till hands kunde en kvinna utföra handlingen. Bilden visar alltså en förlossning och det är navelsträngen vi ser. Fostret har bara antytts.

Män var normalt inte närvarande vid själva förlossningen. Ett källmaterial som berättar om svåra förlossningar är mirakelberättelser. Enligt dessa berättelsers logik slutade den svåra förlossningen – i princip – lyckligt. I andra sådana berättelser är det huvudsakligen betrodda män som vittnar, men för förlossningar är det nästan enbart kvinnor som vittnar. Är det män som ger vittnesmål säger de att de hört av sin hustru eller någon annan kvinna vad som hände. Män fanns dock utanför. Det kan vara maken som rycker in för att hjälpa till med bönen till helgonet eller den undergörande bilden. Det kan vara en morfar som håller fostret i handen. I några fall överlever bara kvinnan. I några fall lyckas man hålla barnet vid liv så att prästen kunde

döpa det, vilket givetvis var att föredra framför nöddop. Dessutom måste de barn som blivit nöddöpta ändå ännu en gång bli döpta av prästen, om de överlevde. Några handlar om de fall då både kvinna och barn överlevde (för en katalog över medeltida mirakelberättelser med samtliga fall av födslovåndor angivna, se Myrdal & Bäärnhielm 1994).

Den enda förlossning som en mansperson kunde se var just missfallet, när han kallades in för att utföra nöddopet medan det fortfarande kunde anses att fostret hade något liv. En skulle kunna tro att det var maken som i första hand kallades in att se sin hustru i denna belägenhet. Emellertid blev den som döpte fadder, det vill säga trädde in både som vittne/fadder och den som döpte. Därför valdes i första hand någon annan än maken, om det fanns någon som stod strax utanför rummet där kvinnan födde. (KL Dåp. Allm av Helge Faehn; KL Fadder av Bengt Ingemar Kilström)

Det är mycket sannolikt att bilden bygger på självsyn, men det behöver inte vara ett minne av ett eget förlorat barn som kom för honom när han tecknade den.

TAVERNAN

Som redan nämnts skildrar Niklas dansande i samband med bröllop. En av de avbildade har en penningsymbol i handen. Detta hör samman med bestämmelsen om att man inte fick sända gycklare från sig utan att betala dem lön eller påstå att någon annan skulle betala. Det som avses är att trots att de var föraktade, vilket framgår av andra bestämmelser, så fick man inte skicka iväg dem utan betalning, om man hade låtit dem uppträda.

Vid bestämmelsen om ”tavernor”, vägkrogar, i Kungabalken tar Niklas upp sådant som hörde samman med dessa. Bilderna är inte en direkt illustration av texten. Denna bestämmer att det skall finnas tavernor vid de allmänna vägarna och därefter kommer en uppräkning av det som där skulle bjudas ut och priser anges. Det skulle vara gästrum och hästfoder och matvaror som öl och bröd. Niklas associerar istället till två andra företeelser.

Den ena bilden visar ett stränginstrument. Instrumentet är realistiskt avbildat, och troligen en fiddla, det vill säga den hanterades med stråke. Den är realistiskt avbildad, med stall, strängar, hål för stämskruvar. An-

BILD 8 f. 37r

BILD 9 f. 36r

siktet vid stränghållaren är inte en fantasi. Denna typ finns också i andra bilder från Europa under det sena 1300-talet (Clouzot 2007 s. 285). Det kan vara ett instrument som förekom i Sverige, kanske genom invandrade musikanter.

Sambandet mellan bild och text är säkerligen att musikuppträden kunde förekomma. Lekare, vandrande musikanter, var vanliga. De nämns i lagarna, i Västgötalagen finns till och med en uppräkning av de instrument de kunde ha med sig: giga, fiddla, trumma. Bland medeltida belägg som anges i Söderwalls ordbok finns ett som anger fiddlan som lekarens typiska instrument (KL Leikarar, Sverige och Danmark av Per-Edwin Wallén; Söderwall Lekare). De har uppträtt vid hovet, på bröllop och vid andra tillfällen då folk samlats. Att de gått från vägkrog till vägkrog på sina färder är säkert, och denna bild ger syn för detta.

Den andra bilden visar en kvinna. Hon har utsläppt hår, är alltså ogift, hon har bara bröst, vilket visar på sexualitet och dessutom är naveln utritad, vilket också visar på nakenhet. I händerna har hon penningsymboler. Det är en prostituerad vi ser. Sannolikt har Niklas i första hand tänkt på landsbygdens vägkrogar.

Det finns en omfattande dokumentation och forskning kring medeltida prostitution, men den är nästan helt inriktad på städerna (för Norden, se KL Prostitution av Allan Karker; KL Prostitution, Sverige av Sven Ljung. För en översikt av den omfattande europeiska forskningen, se Mummey 2011). Detta är ett exempel på hur det skriftliga materialets form kan styra uppfattningen av historien. I städerna var prostitutionen både reglerad och oftast också institutionaliserad. Många kvinnor levde bara på detta och var i bordeller, eller kunde möta män på badhus och tavernor. Prostitution var inte förbjuden, utan ansågs av kyrkan som en nödvändighet. Men de prostituerade var föraktade.

Sannolikt har prostitutionens relativa betydelse varit större i städerna, men att den inte skulle ha förekommit i någon form på landsbygden är osannolikt. (En av de få som tagit upp detta är Rossiaud 1988 s. 3, som påpekar att antydningar i källmaterialen tyder på en florerande landsbygdsprostitution i södra Frankrike vid sidan av den i städerna.) På landsbygden har denna

verksamhet sett annorlunda ut. Det fanns inte institutioner och inte heller reglering. Prostitution omtalas inte i de nationella eller regionala medeltidslagarna, vilket inte beror på att den inte förekom.

Kvinnor kan ha haft detta som sidoinkomst, och varit ölutskänkerskor eller liknande. Att tavernorna var den plats där de mötte män är sannolikt, av samma skäl som lekarna kom dit. De var lokala samlingsplatser. Niklas bild kan ses som ett belägg på något som sannolikt var vanligt men inte omtalas mycket i de skriftliga källorna.

I den sydskandinaviska ordspråkssamling från 1300-talet som har namn efter Peder Låles ordspråk nämns prostituerade några gånger. Det framgår inte om det är stad eller land som avses. I ett av dessa ordspråk betraktas skökor som en ingång till helvetet. Här finns också ett ordspråk om att en skökas vrede är hemsk (Kock & Petersen 1889–1894) Denna verksamhet har inte framkallat det bästa hos människor. I Niklas bild finns inget omedelbart förakt. Den är bara beskrivande.

I sina bilder skildrar Niklas sexualitet och fester – men till skillnad från andra illustrerade laghandskrifter finns här inga våldsbrott och inga brutala straff. Trots att han levde i en våldsam tid, och hade en ställning där han mött och utfört våld, var det inget som kom för honom, eller som han ville skildra, när han gjorde sina bilder. I bilderna av tavernan finns inte heller något om öldrickande, även om hans förmåga som tecknare mycket väl skulle ha tillåtit honom att skildra detta.

POLITIK

Sverige var inget befolkningstätt land. Den samlade befolkningen vid denna tid kan ha varit omkring fyra hundra tusen. Niklas har befunnit sig nära den politiska makten och intresserat iakttagit denna. Han har säkerligen personligen mött i stort sett alla makthavare. Flera av hans bilder har ett politiskt innehåll och jag skall ta upp några av dem.

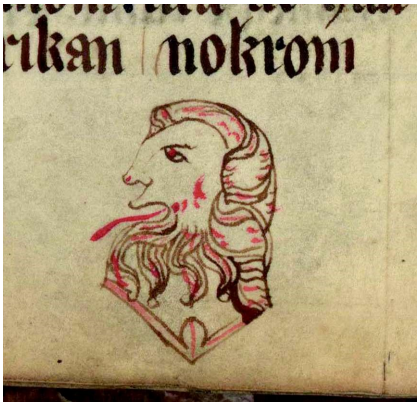

BILD 10 f. 25v

BILD 11 f. 26r

Två män med skägg avbildas på det uppslag som handlar om kungens ed. Först ser vi en man med en talmarkering ur munnen. Han har visserligen inte någon krona, ett attribut som kungar brukar ha på medeltida bilder, men Niklas har sitt eget bildspråk. Han har sett kungen många gånger, och då nästan aldrig med krona på sig. Albrekt av Mecklenburg regerade. Från andra samtida bilder vet vi att han var skäggig. På motstående sida finns en skäggig man med hår på ända. Ur munnen kommer en gren, med en figur fastklamrad.

Att avbilda håret på ända är i samtida europeisk konst ett tecken på obalanserat beteende. I texten står att kungen skall styra med inländska män, vilket var en stridsfråga mellan Albrekt och rådet. Albrekt avgav flera sådana utfästelser som han sedan bröt eller försökte bryta. En tolkning är att bil-

BILD 12 f. 28r

den av honom med håret på ända visar ett förgrenat tal. På medeltiden som idag betyder gren både en trädgren och något som förgrenar sig. Den som klamrar sig fast vid detta är då de tyskar som gynnades av kungens försök att vrida länen ur svenska högadelns händer.

Därefter fortsätter bestämmelserna om kungaval. Nu beskrivs att kungen är vald och då skall lagmännen och allmogen ge sina eder. Detta illustreras med en man som blir dragen vid näsan. Att dra någon vid näsan är ett allmäneuropeiskt uttryck och återgår på sättet att leda en tjur eller annat djur vid nosen. Detta är det äldsta belägget på talesättet i Sverige (SAOB Näsa, anger äldsta svenska skriftliga belägget till 1500-talet, men i andra europeiska länder är det belagt tidigare). Men vem är det som blir dragen vid näsan?

Det finns egentligen bara en tänkbar, nämligen kung Magnus Eriksson. Han var slätrakad, det vet vi exempelvis från hans sigill. Niklas, som varit med i maktspelet sedan 1360-talet, har sett Magnus. Att Magnus blivit lurad och bedragen åtskilliga gånger under senare delen av sin regering är välbekant.

Men vem är det som drar honom i näsan? Denne person skildras negativt eftersom han är omgiven av lågor, som om han vore i helvetet. Hans klädedräkt är täckt av röda ringar, om detta har någon betydelse utöver det dekorativa vet jag inte. Att det här skulle symbolisera pengar och därmed girighet är kanske en alltför långsökt tolkning.

Man skulle kunna tänka sig att bilden avsåg personer som Bo Jonsson Grip, eller någon av de andra högadliga som verkligen hade svikit sin kung. Men detta skulle strida mot den politiska tendens, som strax skall framstå ännu tydligare. Dessutom levde de ledande personerna 1380.

Min tolkning är att det avser en av tidens mest hatade personer: Bengt Algotsson. Han hade försökt begränsa de högre ståndens privilegier efter den stora befolkningsnedgången och därefter blivit fördriven och sedan mördad. Heliga Birgitta ägnar hatiska uppenbarelser åt denne man och detta hat var fortfarande helt levande årtionden senare. Det ansågs att han med ondskefulla medel styrde sin kung. Niklas bild kan faktiskt ses nästan som en illustration av vad Heliga Birgitta skrev, och som säkert var känt vitt bland de styrande i landet.

BILD 13 f. 30v

Därefter övergår lagen till att beskriva rådet, och hur det skall tillsättas. Först i rådet är ärkebiskopen. Här går det en lina till en fisk, som då symboliserar en kristen människa och det leder direkt över till nästa bild. På nästa sida beskrivs hur rådet, när det utsetts, skall göra det som var nyttigt för landet. Här avbildas sex fiskar tätt samman inom en röd ring.

Niklas skulle inte sett det som vi kanske får för oss, ett fiskfat eller liknande. För honom var det en symbolisk bild av att rådet måste hålla samman. Detta var också den strategi som den högadliga gruppen använde mot kung Albrekt.

RELIGION

Slutligen kan man fråga sig om det fanns religiösa inslag. Några föreställande bilder finns inte. Niklas har ingen relation till den samtida kyrkokonsten. Det finns ingen Jesus på korset inga helgonbilder, eller liknande. Men i ett par små utsmyckningar har han texter som visar på en stark religiositet, särskilt riktad mot Jungfru Maria.

I den ena lilla altarliknande bilden står dels IHC, som är en beteckning för Kristus, och under står ”Maria”. I en annan bild står ”Ave Maria”. På ett par ställen i lagen där Sankta Maria och Sankt Erik nämns har Niklas skrivit Maria men inte Erik i rött. Niklas, som många andra, var fäst vid den förlåtande Maria.

Även om han är religiös uttrycker han i sina bilder en misstänksamhet mot präster som inte vill anpassa sin prästgård till byalagets regler, och mot att kyrkan försöker lägga under sig allt för mycket jord genom att ta emot självagåvor. I bestämmelsen om tionde finns en djävul avbildad i en av Niklas konstnärligt mest lyckade bilder.

Man ser djävulen med horn och med en lång svans, som han håller i. Svansen utgår från skrevet. Detta måste återgå på det över hela Europa spridda uttrycket där mannens kön kallas ”svans” (på olika språk).

Emellertid finns detta inte belagt i Norden under medeltiden. Beteckningen för svans är på medeltiden stjärt eller rumpa, och det finns ingen belagd koppling till könsorgan. Ordet svans kommer in från tyskan och är belagt

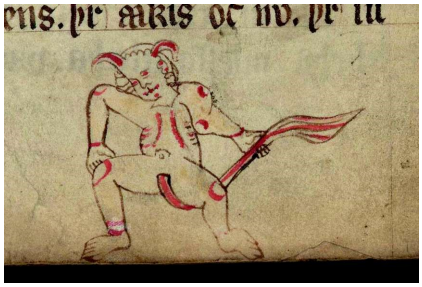

BILD 14 f. 5r

från 1500-talet. I enstaka fall från 1600-talet finns belägg på att det betecknar manlig kön, men detta fick inget folkligt genomslag (Söderwall ”rumpa”; SAOB ”svans”).

Jag menar därför att detta är ytterligare ett belägg på Niklas koppling till den europeiska folkkulturen. Han har varit tillräckligt länge utomlands för att uppfatta sådana saker som narrstaven och även att ett ord som svans betecknar penis. En sådan kunskap behöver han inte ha inhämtat från någon utländsk konst. Mycket troligare är att han kommit i kontakt med folkkulturen.

Bildens innebörd är inte helt tydlig. Den är troligen kopplad till tiondebetalning. Detta var genom medeltiden en stridsfråga, särskilt när den infördes och efter Digerdödens minskade produktion kom tiondet åter att delvis ifrågasättas. Troligen vill Niklas här framställa den djävulens frestelse det är att inte betala. Det är knappast kyrkans tiondekrav som han skildrar med en djävul. Hans syn på kyrkans inkomster var således inte helt negativ, det fanns vissa han ansåg berättigade.

SAMMANFATTNING

Till en början tänkte jag mig att denna handskrift skulle ha mer av skämtande med texten av ett slag som man finner i europeiska och även en del svenska handskrifter. Av detta finns mycket lite hos Niklas. Det finns inte heller någon strävan efter att bilderna skall vara ett minnesstöd, därtill är de alltför ojämnt utspridda.

En av de upptäckter jag gradvis gjorde var att han arbetar med egna bildlösningar. Detta stod allt tydligare när jag jämförde texten med bildens innehåll. Samtidigt var han påverkad av det europeiska, men kanske inte i första hand av högkulturen. Han har nog sett illuminerade handskrifter, men det verkar som om det är folkkulturen som gjort minst lika stort intryck. Att narrstaven avbildas kan ha kommit från att han sett bilder, men det behöver inte vara så. Att han avbildar en svans som en symbol för det manliga könet kommer definitivt inte från medeltida illuminerade handskrifter. Här ser vi något som han direkt plockat upp från folkligt tal.

Det finns en rad egna bildlösningar. Samlaget som underkroppar vilka möts i eld är en sådan. Han har också unika skildringar av händelser han minns, som missfallet. Det är också viktigt att se vad han inte skildrar. Våld förekommer över huvudtaget inte, trots att det var ett ledande tema i andra samtida laghandskrifter. Han skildrar inte heller drickande i samband med hans skildring av tavernan, trots att han inte alls väjer för det burleska i det som skedde.

I det politiska intar han ståndpunkter som intogs av den högadliga gruppen kring Bo Jonsson. Han är motståndare till allt för många själagåvor till kyrkan. Han anser att kungen sviker när han ger förläningar och slott till ut-

länningar. Han betonar rådets enhet. Däremot finns ingen hänvisning till det förtryck av stora befolkningsgrupper som vi från andra källor vet var ett stort problem vid denna tid. I detta skiljer sig Niklas illustrationer som skulle komma i de två rikt illustrerade laghandskrifterna från 1430-talet, då övergrepp och förtryck mot bönderna skildras som ett politiskt problem.

Det är knappast förvånande att en underhäradshövding vid denna tid intog denna ståndpunkt. Han var utsedd av personer ur den högadliga gruppen. Hade han haft en annan uppfattning skulle han varit en av de fördrivna vid kung Hålans hov i Norge, eller åtminstone inte fått någon ledande position. Att vi får denna grupps politiska position illustrerad på detta sätt av en av dess representanter i mellanskiktet är dock värdefullt. Det visar hur gruppen kring Bo Jonsson kunde etablera politiskt legitimitet.

Det är ett slags egodokument vi står inför. Inte en skriftlig redogörelse, men i sina expressiva och symboliska bilder på ett sätt än mer talande. Niklas bilder ger därför ett viktigt bidrag till förståelsen av sin tid och även underlag för att diskutera förändringar i mentalitet och kultur i ett längre tidsperspektiv.

LITTERATUR

Almquist, Jan Eric, 1954–55: *Lagsagor och domsagor i Sverige: med särskild hänsyn till den judiciella indelningen, 1–2*. Stockholm.

Camille, Michael, 1992: *Image on the edge: the margins of medieval art*. Cambridge, Mass.

Clouzot, Martine, 2007: *Images de musicien (1350–1500). Typologie, figurations et pratiques sociales*. Turnhout.

Engström, Sten, 1935: *Bo Jonsson. 1, till 1375*. Uppsala.

Gaignebet, Claude & Lajoux, Jean-Dominique, 1985: *Art profane et religion populaire au moyen âge*. Paris.

Hermannsson, Halldór, 1935: *Icelandic illuminated manuscripts of the middle ages.* Copenhagen.

Jackson, Deirdre Elizabeth, 2015: *Medieval women*. London.

KL = Granlund, John (red.), 1956–1978: *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*. Malmö.

Kock, Axel & Petersens, Carl af, 1889–1894: Östnordiska och latinska medeltidsordspråk: Peder *Låles orspråk och en motsvarande svensk samling*, 1–2. København.

L'Engle, Susan & Gibbs, Robert, 2001: *Illuminating the law: legal manuscripts in Cambridge collections*. London.

Lexikon des Mittelalters 1-7. 2002. München: Deutscher Taschenbuch

Mane, Perrine 2001. L' outil et le geste: iconographie de l'agriculture dans l'Occident médiéval (IXe-XVe siècles) 1-3. Lille: Atelier National de reproduction des thêses

Mummey, Kevin, 2011: Prostitution: The moral economy of medieval prostitution. I: Evans, Ruth (red.), *A cultural history of sexuality. Vol. 2, A cultural history of sexuality in the Middle Ages*. Oxford. S. 165–180.

Myrdal, Janken & Bäärnhielm, Göran, 1994: *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser*. Skara.

Myrdal, Janken, 2004: Det medeltida Sveriges rikaste bildhandskrift. I: Ferm, Olle, & Nyström, Staffan (red), *Bengt Jönsson (Oxenstierna) och hans värld: en samling studier*. Stockholm. S. 334–448.

— 2006: *Den predikande räven. Arbete, skämt och allvar i en medeltida illuminerad handskrift* (med bidrag av O. Ferm & P. Melin). Malmö.

Nordberg, Michael, 1995: *I kung Magnus tid: Norden under Magnus Eriksson: 1317–1374*. Stockholm.

Rossiaud, Jacques, 1988: *Medieval prostitution*. Oxford.

SAOB = Svenska akademiens ordbok [Elektronisk resurs]. (1997-). http://g3.spraakdata.gu.se/saob

Söderwall, K. F., 1884–1973: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund.

Wiktorsson, Per-Axel, 2015: *Skrivare i det medeltida Sverige, 1–4*. Skara.

Wirth, Jean, m.fl., 2008: *Les marges à drôleries des manuscrits gothiques (1250–1350)*. Genève.

Om den svenska folkkyrkans samtida utmaningar

Av Barbro Blehr

INLEDNING

I Kerstin Ekmans roman *Skraplotter* (2003) förekommer en gestalt som heter Ingefrid. Hon växer upp under efterkrigstiden i ett religionsfientligt hem, men en stark upplevelse av ett körframförande av Matteuspassionen får henne att söka sig till kyrkan. Hon återvänder söndag efter söndag fast gudstjänsten initialt är henne främmande och får en ny stark (men annorlunda) upplevelse när hon går till nattvard för första gången efter den konfirmation hon knappast längre minns. Så småningom börjar hon läsa teologi, till slut blir hon präst i Svenska kyrkan. Hennes arbetsliv blir varierat, slitsamt, lågmält och givande. Det inkluderar bland annat att begrava människor som är så ensamma att präst och kyrkvaktmästare är de enda som samlas runt kistan, och att som vikarie på landsbygden bli välkomnad av en liten grupp syföreningsmedlemmar som förklarar att de är trötta på temagudstjänster och experiment och vill ha vanliga gudstjänster.

I denna artikel ska jag ge ett etnologiskt perspektiv på det samfund Ekmans romanfigur är med och bär upp. Med det menas att jag vill nalkas Svenska kyrkan utifrån, utan egen teologisk eller kyrkovetenskaplig expertis, förstå den som ett kulturellt fenomen eller meningssammanhang som gestaltas i såväl organisation som språk och handling, och kombinera olika källor och materialtyper för att få inblickar i dess sätt att vara och verka. Fokus kommer att ligga på förutsättningar och processer i vår egen samtid, med särskilt avseende på hur de kan tydliggöra de utmaningar som kyrkan har att brottas med inför både den närmaste och den mer avlägsna framtiden. Den övergripande ambitionen med artikeln är att uppmärksamma organisationen Svenska kyrkan som en del av det svenska vardagslivet – eller den samtida svenska folkkulturen, om man så vill – som med fördel kunde bli föremål för mer intresse inom etnologin och angränsande discipliner. Till uppgiften hör rimligtvis också att skissera en rad forskningssammanhang där de teman jag vill uppmärksamma redan har belysts, på olika sätt och i varierande utsträckning.

Utvidgad version av föredrag vid Akademiens sammanträde den 16 mars 2016.

Generellt förstår jag Svenska kyrkan som bärare av en svensk majoritetskristendom, av tre skäl. Det första är kvantitativt. Visserligen har samfundets medlemsantal reducerats med en och en halv miljon under de senaste fyra decennierna (från en toppnotering i närheten av 7,8 miljoner år 1976 till drygt 6,2 miljoner år 2015), och eftersom folkmängden under samma period har ökat med drygt en och en halv miljon, så utgör medlemmarna nu drygt 60 (eller noga räknat 63,2) % av befolkningen i Sverige, att jämföra med den mer svindlande andelen 94,4% 1976 (https://www.svenskakyrkan.se/statistik). Men 6 miljoner är fortfarande en ansenlig mängd, som representerar mer än hälften av befolkningen. Det andra skälet bottnar i organisationens självförståelse: Svenska kyrkan definieras även efter separationen från staten 2000 som en allmän och öppen folkkyrka. Givet den särskilda lag som stiftades för att reglera dess existens efter separationen (Lag (1998:1591) om Svenska kyrkan; http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar) har den i och för sig inget val på denna punkt; lagens § 2 stadgar att Svenska kyrkan är ”en öppen folkkyrka, som i samverkan mellan en demokratisk organisation och kyrkans ämbete bedriver en rikstäckande verksamhet” (för en ingående redogörelse över relationerna mellan kyrka och stat efter separationen, se Pettersson 2011). Men det ter sig också rimligt att hävda att kyrkan bejakar denna karaktär. På myriader av sätt, i text och bild och tilltal av olika slag, betonar den att den har låga trösklar, högt i tak och plats för långt fler än bara de utvalda få eller de som definitivt betraktar sig som troende (för en kort översikt över folkkyrkoidealets bakgrund och samtida och uttolkningar, se Ideström 2012). Folkkyrkan är till för alla som bor och lever i dess närhet, oavsett hur intensivt de närmar sig den eller deltar i dess verksamheter. Inte minst därför är det rimligt att se den som majoritetens samfund, med plats för många inriktningar och skiftande grader av engagemang. Det tredje skälet är att samfundet genom sin historia är sammanflätat med den svenska staten och det svenska nationella projektet, och således representerar den omarkerade fond mot vilken alla religiösa minoriteter i landet avtecknar sig.

Viktigt att hålla i minnet är dock att Svenska kyrkan är både en och många. Den är en sammanhållen enhet i kraft av den ovan nämnda lagen och sitt eget styrdokument Kyrkoordningen, som reglerar dess verksamhet från och med år 2000, och löpande justeras och uppdateras (http://www.svenskakyrkan.se/kyrkoordningen). Men i praktiken är den en mängd lokala enheter, nämligen församlingar. Församlingen är organisatoriskt sett kyrkans minsta byggsten, och det är också den viktigaste – det är genom den som kyrkan ”framträder lokalt”, som Kyrkoordningen formulerar det. Församlingarna är i hög grad autonoma, en karaktär som har uppmärksammats bland annat i ecklesiologen Marie Rosenius nyligen framlagda avhandling (2015). Deras grundläggande uppdrag är enligt Kyrkoordningen 2 kapitel, 1 § ”att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission”, men de avgör självständigt hur detta uppdrag ska utföras. Församlingarna styrs av lokalt valda kyrkoråd och leds i det dagliga arbetet av en

kyrkoherde. Församlingarna blir färre år för år på grund av sammanslagningar. 2008 var de cirka 1 800 till antalet, 2010 knappt 1 500 (Edgardh 2012 s.71); i januari 2016 hade mängden krympt till ca 1 370, om jag tolkar Statistiska Centralbyråns listor rätt (http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Regional-statistik-och-kartor/Regionala-indelningar/Forsamlingar). Under de senaste åren har också på många håll i landet genomförts omorganisationer där församlingar samlas i (stor)pastorat. Det är en ordning som starkt påverkar lednings- och administrationsstrukturer men samtidigt kan kombineras med ideal om att de ingående församlingarna ska stå fram som enheter med egen identitet.

Över församlings- och pastoratsnivå finns två organisatoriska nivåer, stiften som under respektive biskops ledning ska främja och ha tillsyn över församlingslivet, och därutöver ”den nationella nivån”. När rektorn för Svenska kyrkans utbildningsinstitut Anne-Louise Eriksson reflekterar över denna nivå (som del av fonden för ett resonemang om Svenska kyrkans tro och lära så som den gestaltas i predikningar) noterar hon att kyrkan på det nationella planet hålls samman av lagstiftningen, av kyrkoordningen, av kyrkohandboken som reglerar firandet av gudstjänsterna samt av administrativa rutiner och ett system för ekonomisk utjämning församlingarna emellan (2012 s. 119). Andra har mer kritiskt noterat att den nationella nivån tenderar att svälla på ett sätt som inte kan motiveras utifrån kyrkliga styrdokument eller kyrklig självförståelse (Straarup & Ekberg 2012 s. 28).

Samfundets högsta beslutande organ är det årliga kyrkomötet, som ibland omtalas som kyrkans riksdag (https://www.svenskakyrkan.se/kyrkomotet/vadarkyrkomotet). Dess mandat avser bara nationellt gemensamma frågor, alltså sådant som inte kan beslutas på stifts- eller församlingsnivå. Ledamöterna väljs för mandatperioder om fyra år och representerar hela landet samt utlandsförsamlingarna. Biskoparna har närvaroplikt, yttranderätt och motionsrätt, men kan inte vara ledamöter och har inte rösträtt. På så sätt tydliggörs på nationell nivå det som i den ovannämnda lagen (1998:1591 § 2) beskrivs i termer av ”samverkan mellan en demokratisk organisation och kyrkans ämbete”.

Kyrkan har kontrollmöjligheter som följer ämbetslinjen. Biskopar, präster och diakoner avger vigningslöften och organisationen kan vidta disciplinåtgärder mot vigda medarbetare som bryter mot dessa löften (Kyrkoordningen avd 7, kap. 30, 31 och 32, Eriksson 2012 s. 15). Biskopar, präster och diakoner kan skiljas från sina respektive ämbeten om de ”har övergett Svenska kyrkans lära”; den formuleringen går igen i beskrivningen av vart och ett av dessa ämbeten. För prästernas del, understryker Eriksson i sin studie av samtida predikningar, inkluderar löftena ett särskilt ansvar för att ”rent och klart förkunna Guds ord, så som det är oss givet i den heliga Skrift och så som det är omvittnat i vår kyrkas bekännelse” (2012 s. 123).

I det följande ska jag lyfta fram tre teman där jag menar att kyrkans utmaningar inför framtiden blir särskilt tydliga. Det första av dem är den söndag-

liga gudstjänsten och den pågående revisionen av den handbok som reglerar hur gudstjänster ska utformas. Det andra är den samtida bredden i kyrkans verksamhet, inklusive det så kallade vardagsarbetet, och det tredje är vad som händer när kyrklig verksamhet ska artikuleras och synliggöras på en marknad där konkurrensen om människors tid och uppmärksamhet är skarp. Det går förstås inga vattentäta skott mellan dessa teman. De kan också beskrivas som tre aspekter på en och samma problematik, som i grunden handlar om att förvalta och gestalta en speciell religiös förståelse av världen i en omgivning vars engagemang för saken är högst varierande. Som ett mellanspel mellan det andra och det tredje temat ska jag därför också kort referera några aktuella forskningsrapporter som artikulerar olika aspekter av kyrkans omvärldsförståelse, med särskilt avseende på dess relation till de människor som den ännu inte riktigt når. Det empiriska underlaget för artikeln utgörs av texter som är del av Svenska kyrkans självpresentation, självreflexion och praktikutveckling, debatt och uppslag i allmän press, fältarbete huvudsakligen vid medarbetarmöten i en församling i stadsmiljö samt enstaka intervjuer, huvudsakligen med präster. Materialet avser ett tidsperspektiv som sträcker sig från millennieskiftet till dags dato, det vill säga ca 15 år.[1] Men innan vi går in på de tre temana ska jag ge en översikt över de forskningssammanhang som artikelns tema kan relateras till och notera några forskningsresultat som det finns anledning att beakta som bakgrund till de resonemang som sedan ska föras.

FORSKNINGSSAMMANHANG

Den mest grundläggande utgångspunkten för artikeln är att religion kan studeras ur ett allmänt kulturvetenskapligt perspektiv, med fokus på hur människor praktiserar, upprätthåller och formar religiösa traditioner. För en etnolog är detta så självklart att det inte brukar behöva sägas. Religionsvetarna Ingvild Sælid Gilhus och Lisbeth Mikaelsson däremot hade anledning att mejsla ut angreppssättet som något relativt nytt i sin introduktionsbok *Nya perspektiv på religion* (2003). Där beskrivs det som att religion betraktas som ”en integrerad del av kultur och samhälle” snarare än som en avskild värld som studeras inom sina egna ramar och att fokus flyttas från (bland annat) heliga texter till en mångfald av källor, från eliter till vanliga människor, från en manlig värld till en tvåkönad, och från högtidlighet och ”extrema uttryck” till vardagsreligiositet (2003 s. 56). På liknande sätt resonerar redaktörerna för tidskriften *Material religion* när de introducerar dess första nummer (2005) respektive summerar dess innehåll under det första

[1] Fältarbetet bedrevs 2015–16, intervjuerna gjordes huvudsakligen under första delen av 2000-talet (för tidigare analys utifrån andra frågeställningar, se Blehr 2008). Materialet är föremål för vidare bearbetning och såväl församling som informanter är anonymiserade i framställningen.

utgivningsdecenniet (Meyer, Morgan, Paine & Plate 2014). Som motpol skisseras där en religionsforskning fokuserad på texter, experter och religiösa meningsunivers i sig, medan den väg redaktörerna själva vill gå öppnar för ett bredare studium av hur religion levs och praktiseras även utanför de i snäv mening religiöst kodade sammanhangen. Mot bakgrund av programförklaringar som dessa kan det framstå som udda att försöka fokusera samfundet Svenska kyrkan som aktör, snarare än den breda allmänhet av mer eller mindre kyrksamma medborgare som utgör dess medlemsmassa. Men även organisationen är en aktör; det som görs i kyrkans namn eller genom hennes anställda medarbetare är tunga inlägg i vad man kan betrakta som en pågående förhandling om vad kristendom är och hur den på bästa sätt ska gestaltas i det samtida och framtida Sverige – och sist men inte minst, perspektivet att religion formas inte bara i texter och av experters tolkningar utan också genom vardaglig praktik är möjligt att anlägga även inom kyrkans ramar.

Mer specifikt finns anledning att relatera artikelns teman till fyra olika forskningssammanhang. Det första är religionssociologisk forskning om nordiska och svenska förhållanden, det andra den komparativa antropologiska kristendomsforskning som har växt fram under de senaste två decennierna. Det tredje är aktuell teologisk forskning om Svenska kyrkan, framför allt då dess kyrko- och liturgivetenskapliga grenar, och det fjärde är etnologi, eller tidigare folklivsforskning.[2]

Religionssociologisk forskning har i Norden i hög grad bedrivits vid teologiska fakulteter och i nära anslutning till majoritetskyrkorna, inklusive inom ramen för forskningsinstitut som är del av kyrkornas egen organisation (Beckford 2006 s. 3ff, Davie 2015 s. 103f). Tematiskt har den ofta haft majoritetskyrkorna och deras verksamheter och medlemmar i fokus och det går inte alltid vattentäta skott mellan den religionssociologiska och den teologiska expertisens bidrag till fältet. En återkommande iakttagelse i denna forskningstradition är att Norden och i synnerhet Sverige framstår som särfall i internationella jämförelser, genom att en stor andel av befolkningen är medlemmar i majoritetskyrkorna utan att i nämnvärd grad vara praktiserande kristna – med det viktiga undantaget att de gärna uppsöker kyrkorna för ritualer i samband med övergångar i livet – och att de i surveyundersökningar också ger uttryck för en låg grad av uppslutning om kristna trossatser eller dogmer (Davie 1999 s. 75, Botvar 2000, Gustafsson 2000). Förhållningssättet har karaktäriserats som att ”höra till utan att tro” (belonging without believing; Davie 1990 s. 467, not 1; 2015 s. 105). Detta har tolkats i termer av att medlemskapet – och benägenheten att låta döpa, viga och begrava i kyrkans hägn – för dessa människor är sätt att markera en samhörighet med tra-

[2] Ett femte sammanhang som jag inte går in på här är den kulturhistoriska och/eller kulturarvsrelaterade forskningen om kyrkobyggnader och dess interiörer och omgivningar; för anmälan av några aktuella verk på det området, se Gustavsson 2014, 2015, 2016.

dition, nation, kultur eller den egna familjehistorien, det vill säga ”större sammanhang” som är meningsbärande utan att förstås i religiösa termer (Gustafsson 2000, Bäckström 2000, Reimers 1995, jfr Bäckström, Edgardh Beckman & Pettersson 2004 s. 55ff).

En annan förklaringsmodell som har förts fram i sammanhanget är ”ställföreträdande religion” (vicarious religion), förstått som att den del av befolkningen som inte tar aktiv del i religionsutövandet ser med blida ögon på att det ändå upprätthålls för deras räkning av andra, som är mer engagerade och mer initierade (Davie 2000, s 177ff; 2001). Som empiriska belägg för den tankefiguren anför Davie (2015 s. 106) speciellt tre iakttagelser: att människor stöder kyrkornas verksamhet genom att förbli medlemmar, att de i hög grad vänder sig till kyrkan för riter vid livets övergångar samt att de förväntar sig kyrkornas aktiva engagemang i offentliga begivenheter av olika slag, högtider eller festligheter såväl som kriser och katastrofer. Resonemangen om ställföreträdande religion har dock kritiserats (då utifrån dess tillämpning på brittiska förhållanden) utifrån premissen att de vilar på en alltför vid förståelse av ställföreträdarskap och en i överkant generös tolkning av allmänhetens gensvar (Bruce & Voas 2010).

På senare tid har de som hör till utan att tro i Sverige – då under benämningen ”nonbelievers in the church” – blivit föremål för en egen explorativ fallstudie (Kasselstrand 2015). Den problematiserar tankefiguren ”höra till utan att tro” genom att bryta upp kategorin tillhörighet i medlemskap, identifikation och deltagande i religiösa riter (även om författaren av praktiska skäl inte kan separera dessa aspekter i sin egen analys) och genom att beakta inte bara traditionellt kristna utan även allmänreligiösa eller nyandliga trosföreställningar (2015 s. 280). En av utgångspunkterna för Kasselstrands arbete är begreppet ”kulturell religion” (Demereth 2000), som ringar in förhållandet att människor som del av ett kollektiv på historiska grunder identifierar sig med en religion vars trossatser eller praktiker de inte engageras av. Kasselstrands resultat visar att det bland Svenska kyrkans medlemmar finns många vars religiösa orientering kan sägas vara av sådan kulturell karaktär. Men hon understryker också att kyrkan även härbärgerar medlemmar vars trosföreställningar är alternativa eller nyandliga snarare än lutherska (2015 s. 291) och att ”tro” i sammanhanget alltså är en innehållsligt töjbar kategori.

Som kvalitativt orienterad kulturforskare har jag svårt att direkt knyta an till forskning som baseras på att människor ombeds gradera i vilken utsträckning de tror på Gud, himmel, helvete och så vidare.[3] Samtidigt har jag ingen grund att misstro dess konklusioner. Som bakgrund för de teman jag vill ta upp är det högst relevant om stora delar av de 6,2 miljoner medlem-

[3] Begränsningar i metodiken har noterats även inifrån den kvantitativa traditionen; Willander (2014) noterar dels att metoderna har en slagsida mot en amerikansk kristen kontext, dels att de är föga användbara för den som (fortfarande med kvantitativ metodik) vill söka förstå hur religion gestaltar sig för människor idag.

marna i Svenska kyrkan har ett svalt intresse för traditionellt artikulerade kristna trossatser, deltar i kyrkans rituella praktik vid livets högtider men sällan i övrigt, eller är mer fästa vid kyrkans byggnader i sig än av den verksamhet som försiggår inom dess väggar (jfr Gustafsson 2000 s. 103). Detta är ju förutsättningar som kyrkans företrädare rimligtvis behöver parera och förhålla sig aktivt till i sin egen praktik.

Beteckningen kulturellt kristen förtjänar dock en tilläggskommentar. Den ovan refererade forskningen tyder i och för sig på att detta skulle kunna vara en träffande karaktäristik av stora delar av medlemsskaran i Svenska kyrkan. Men som religionshistorikern David Thurfjell (2015) nyligen har visat finns det i den svenska offentligheten också en klar tendens att reservera beteckningen kristen bara för de verkligt hängivna och det uttalat religiösa. Därmed finns det föga beredskap för att identifiera drag i det egna beteendet som kristna, även om man hör till den kategori som betalar avgift till kyrkan, firar kristna högtider eller genomför kristna övergångsritualer (Thurfjell 2015 s. 38). I den mån svenskar motsvarar karaktäristiken kulturkristna, så är det alltså inte genom någon artikulerad identifikation med begreppet kristen på ett kulturellt plan, utan snarare genom vanor och tänkesätt som är del av deras tillvaro utan att någonsin uppmärksammas eller erkännas som kristna. Det är också värt att notera att begreppet kulturkristen åtminstone för närvarande inte är frekvent i svensk debatt – till skillnad från i grannländerna Norge och Danmark, där det förefaller figurera mer allmänt i debatt om kristendom och om nationell identitet (för danska förhållanden, se Vejrup Nielsen 2016).

Det andra sammanhanget är det jämförande kristendomsstudium som har vuxit fram under beteckningen kristendomens antropologi de senaste 15 åren (Robbins 2003, *The Anthropology of Christianity* 2006, *The Limits of Meaning* 2006). Det markerar dels ett ökat intresse för kristendom i sig inom disciplinen – som ett slags logisk följd av det som har kallats religionens återkomst i offentligheten och mer specifikt ett svar på kristendomens expansion utanför västvärlden (Robbins 2014). Men dels, och i väl så hög grad, bör beteckningen ses som uttryck för en ambition att integrera forskningen på området till ett sammanhållet kunskapsprojekt, med antropologiska gemenskaper kring studiet av till exempel islam eller buddhism som modeller (för artikulering av dessa tankegångar, se särskilt Robbins 2003, 2007, 2014). Till bakgrunden hör då att antropologer tidigare har haft problem med att hantera kristendom som ett studieobjekt bland andra. För flertalet antropologer, som Robbins skriver (2007 s. 6), är det den religion som har präglat den miljö de själva kommer ur; därmed har den per definition varit del av det hemtama som föll utanför ramen för disciplinen så länge dess företrädare såg som sin självklara uppgift att utforska det främmande och annorlunda. Kristendomen har som Cannell formulerar det framstått som på en och samma gång för långtråkigt vardaglig och för hotande att ta sig an (2006 s. 3), och Robbins (2003 s. 193) har på liknande sätt karaktäriserat

kristna som ett slags anomalier i antropologiskt perspektiv – tillräckligt lika för att inte framstå som intressanta, och samtidigt tillräckligt olika för att faktiskt vara svåra att förstå.

Empiriskt har antropologernas forskning i hög grad handlat om ”de andras” kristendom, även efter den ovan nämnda omstarten och konsolideringen. Många studier har bedrivits på missionsmarker och i koloniala eller postkoloniala kontexter, inte minst då i de delar av Asien, Afrika och Sydamerika där karismatiska rörelser har stor framgång i vår tid. Det har därmed varit vanligare att studera kristendom som en framträngande religion än en sedan länge etablerad, och det har också funnits en stark tendens att förknippa den (framför allt då dess protestantiska och karismatiska grenar) med moderniseringsprocesser (jfr Keane 2002, 2003, Cannell 2006 s. 6). I mindre grad har uppmärksammats de kristna miljöer som ligger närmare den västliga antropologins egna hemtrakter. Tidiga studier på europeisk botten har, som Cannell skriver, oftast gjorts i det rurala syd, ”tillräckligt långt borta från det industrialiserade nordväst för att tillåta analytisk distans från akademin” (2006 s. 10, min översättning), och det protestantiska Europa och USA har visat sig ännu svårare för antropologerna att tackla – med undantag för att högerkristna i USA kommer i sökarljuset i takt med att de markerar sig på den politiska arenan (ibid). ”Mainstream protestantism” däremot har i hög grad förblivit obeaktad, eller på sin höjd framstått som en omarkerad fond för mer spektakulära eller expressiva kristna varianter (jfr Cannell 2006 s. 30).

En allmän utgångspunkt för de antropologiska bidragen är att de fokuserar levd eller i vid mening praktiserad kristendom, så som den gestaltar sig i olika delar av världen och i olika tider – snarare än läran eller doktrinerna i sig. Detta poängteras i inledningen till antologin *Vernacular Christianity* (James och Johnson 1998 s. 1) som noga räknat framstår som en förlöpare snarare än en integrerad del av det gemensamma antropologiska projektet. I andra texter fungerar premissen snarare som en outtalad självklarhet. Lika grundläggande är intresset för variation. I en av de artiklar som markerar startskottet för ambitionen om integrering reflekterar Robbins (2003) över risken att den antropologiska kristendomsforskningen ska överbetona mängden av varianter och olikheter. Själv har han arbetat desto mer intensivt för att uppmärksamma och bearbeta vad man kan betrakta som konstituerande särdrag i kristendomen (till exempel dess fokus på frälsning och en därmed sammanhängande tidsuppfattning som betonar radikala brott och förändring; Robbins 2007). En möjlig risk som har noterats i detta sammanhang är att betonandet av det gemensamma i förlängningen bäddar för normativa förväntningar om vad som utgör riktig kristendom (se Scott 2005, som också har påmint om att de särdrag Robbins lyfter fram är baserade på ett snävt underlag, protestantiskt eller pentekostalt; 2005 s. 104, 121). Som en motsatt ståndpunkt kan då noteras Cannells kompromisslösa insisterande på att en antropolog ska acceptera och ta på allvar människors religiösa

självdefinitioner; för en antropolog, skriver hon, måste beteckningen ”en riktig kristen” syfta på envar som själv seriöst beskriver sig som kristen (2005 s. 349, min översättning). En konkret bakgrund för den formuleringen är uppenbarligen att hon i sina studier av mormoner har mött både vad som närmast framstår som förakt för deras religion, och reaktionen att de i själva verket inte är riktiga kristna (2005 s. 338f). Men hållningen är generell, och grundläggande. Cannell har i annat sammanhang formulerat den i termer av nödvändigheten av att göra upp med föreställningen om att vi redan vet vad kristen erfarenhet, praktik eller tro ska innebära (2006 s. 5) och den ekar även i Scotts resonemang, när han poängterar att forskarnas uppgift är att undersöka ”de oförutsägbara sätt på vilka kristna löpande väljer och omtolkar kristendomens innehåll” (2005 s. 118, min översättning).

Kristendomsantropologin har löpande blivit föremål för utvärdering och kritik (Frankiel 2003, Scott 2005, Hann 2007), på senare tid även summerad och granskad i ett par tematiska utgåvor av tidskrifter (Ethnos 2012/nr 4, Current Anthropology 2014/nr S10). I dessa kommenterande texter kan urskiljas tre tydliga tendenser. Den första är kritik av forskningens slagsida mot protestantism och pentekostalism (Robbins 2014 s. 161) och rekommendationer om att studiet bör breddas mot andra kristna traditioner och andra geografiska områden; Hann poängterar särskilt frånvaron av mainstream-varianter i västvärlden och hela den östkyrkliga traditionen (2007 s. 405). Den andra tendensen är pläderingar för att den antropologiska forskningen även ska ta in ett större historiskt djup och ett större mått av kristen ”läskunnighet”, vilket i praktiken bör innebära en högre grad av kommunikation även med teologisk expertis (Scott 2005 s. 120, jfr Frankiel 2003). Den tredje tendensen är en öppning mot bredare perspektiv på hur kristendom existerar i världen (Bandak & Adelin Jørgensen 2012, Coleman 2012) – inte bara i kraft av vad aktivt och uttalat kristna människor, grupper eller församlingar företar sig, utan också genom hur kristna företeelser (språk, texter, traditioner, ritualer, föremål och föreställningar) mobiliseras eller marginaliseras i processer av vitt skilda slag. Att för- eller bakgrunda, som verb, är två nyckelord i dessa resonemang, och den riktning författarna förordar pekar generellt bort från de explicit kristna organisationerna och strukturerna, ut i ”andra sociala och kulturella världar” (Coleman 2012 s. 562, min översättning), där kristna inslag kan aktualiseras i större eller mindre grad. Denna rörelse innebär också att blicken vänds, eller åtminstone breddas, från att omfatta de mest uttalat och hängivet kristna till att också uppmärksamma människor vars relationer till kristendomen är mer oklar, passiv eller indifferent (Coleman 2012 s. 561, Robbins 2014 s. 166f).

Vad finns då att ta fasta på i denna forskning, som bakgrund för de resonemang jag vill föra om den svenska folkkyrkan? Ett första konstaterande är att organisationen i sig rimligtvis hör hemma inom den västliga ”mainstream”-protestantism som än så länge ligger kvar i forskningsskugga i det antropologiska projektet. Inspirationen ligger därför på ett mer grundläg-

gande plan, i hur antropologiska kristendomsforskare med självklarhet ger sig i kast med kristendom som en kulturell logik bland andra – även om det efterhand hörs kritiska röster om att de borde ta in ett större mått av teologiska kunskaper.

Principiellt vill jag också skriva under på Cannells programförklaring om att forskarna måste respektera som kristna dem som själva betraktar sig som kristna, snarare än att a priori privilegiera bestämda grenar eller grupper framför andra, och på Scotts påminnelse om att kristna i olika tider och på olika platser formar olika versioner av kristendom och att det är just genom dessa processer som kristendomen konstitueras (2005 s. 118). Scenariot att någon eller något skulle avfärdas som inte riktigt kristet kan kanske tyckas fjärran från svensk offentlighet i det tredje årtusendet. Men det är inte frånvarande. Att vigda medarbetare, som nämnts ovan, kan få sina tolkningar och handlingar ifrågasatta och prövade i ett inomkyrkligt disciplinärt system är en sak för sig; mer förvånande är kanske att de kan möta kritik även från en sekulär eller uttalat agnostisk/ateistisk omgivning för att de inte tror eller talar som riktiga kristna. Men sådana reaktioner har förekommit, bland annat i den så kallade ”debatten om tro” i *Svenska Dagbladet* i början av 2000-talet (http://www.svd.se/debatten-om-tro-las-inlaggen/om/debatt). Till de folkliga förväntningarna på vad kyrkan ska erbjuda kan, vid sidan om högt ställda krav på bokstavlig renlärighet, också höra förväntningar på trohet mot sedan länge vedertagna former för rituell praktik.[4]

Sist men inte minst kan antropologernas ovan refererade diskussioner också väcka frågor om kategorin ”mainstream”. Den är, som flera av kritikerna har noterat, i hög grad frånvarande i den forskning som har bedrivits. Men hur ska den definieras? Går den att definiera? Ett genomgående drag i de ovan nämnda texterna är att den inte definieras; snarare framstår mainstream implicit eller genom kontrastverkan som det som är vanligt, institutionaliserat eller dominant (se till exempel Hann 2007 s. 390). Det är lätt att tänka att dessa tre egenskaper uppträder tillsammans. Noga räknat måste de kanske inte alltid göra det. I vilket fall som helst kan de vara giltiga bara inom ett givet perspektiv, begränsat i tid och rum. Mainstream är en relationell egenskap; det som är mainstream i en jämförelse kan vara en avvikande minoritet i en annan. Inom Sveriges gränser torde det dock vara motiverat att betrakta Svenska kyrkan som företrädare för en mainstream-kristendom.

Det tredje sammanhanget är i huvudsak teologiskt. Det är potentiellt gigantiskt, och här begränsar jag översikten till ett urval bidrag till den forskning om och för Svenska kyrkan som initieras eller stöds av samfundet självt. En central aktör på detta fält är kyrkans egen forskningsenhet, som enligt presentation på samfundets webbplats bedriver ”oberoende forskning

[4] Teologen Marie Vejrup Nielsen (2009 s. 72ff) diskuterar liknande förhållanden inom den danska Folkekirken och drar bland annat slutsatsen att en professionell (tolkande) teologi representerad av prästerna är i färd med att förlora auktoritet i relation till vad hon kallar en ”inofficiell”, mer folklig (och så vitt jag förstår också mer bokstavstrogen) kristendomsförståelse.

i nära samverkan med universitet och högskolor i Sverige och internationellt" (https://www.svenskakyrkan.se/forskning). Av särskilt intresse i relation till de teman denna artikel ska beröra är forskning och debatt som berör gudstjänstfirande och gudstjänstutveckling (till exempel Modeus 2005, Edgardh 2010, Gustavsson 2016), texter om hur folkkyrkoidealet kan förstås och förverkligas (till exempel *Folkkyrka nu*? 2012, Ideström 2012, *Sedd men osedd* 2016) och generellt texter som ger perspektiv på relationen mellan kyrkan och dess omgivning (Straarup & Ekberg 2012, Pettersson 2013; även Eriksson 2012 kan läsas ur det perspektivet). För mig fungerar dessa texter både som kunskaps- och inspirationskällor och som material att analysera. Antje Jackelén, svensk ärkebiskop sedan 2014, har i en aktuell artikel om kyrkan och offentligheten noterat frånvaron av respekt för att teologin (förstått som "den kritiska och självkritiska reflektionen över en trostraditions innehåll och effekt", 2016 s. 73) är en expertvetenskap. Hennes argument är att den kräver speciella kunskaper både vad gäller språk, metoder och fakta, och att den därvidlag är "exklusiv på samma sätt som till exempel molekylärbiologin" (ibid.). Mot den bakgrunden bör noteras att de texter jag har valt från det teologiska fältet inte hör till de mest svårtillgängliga och att flera av dem också vilar tungt på perspektiv och begrepp som är etablerade eller under utveckling utanför detta område.

Att forskningen sker på kyrkans uppdrag eller med kyrkans stöd kan förstås som den ytterst är underordnad intresset av att upprätthålla och utveckla kyrkan som organism och kristendomen som tolkningsram. Men "ytterst" ska då förstås bokstavligt, som markering av ett potentiellt stort avstånd mellan forskning och praktik. De ovannämnda vetenskapliga texterna representerar ett tanke- och utredningsarbete där tyngdpunkten i hög grad ligger på kritisk reflexion. Om resultaten ska ligga till grund för konkreta åtgärder eller handlingsplaner, så kräver det förmodligen vidarebearbetning i flera led. Det kan också noteras att gränsen mellan genrerna forskning och debatt inte är glasklar i alla texter; ett exempel är antologin *Sedd men osedd* (2016), som vrider och vänder på vad det innebär att vara folkkyrka i vår samtid och inför det kommande årtiondet, ett annat är *Folkkyrka nu?* (2012) med en liknande agenda. Kännetecknande för debattkaraktären är både en tydlig författarpositionering, inifrån kyrkan i allmänhet eller baserad på någon särskild expertis inom eller i anslutning till dess verksamhet, och en argumentation som utgår från denna position.

Det fjärde sammanhanget är det etnologiska, där intresset för kyrka och kristendom har tagit sig skilda uttryck men också varierat i intensitet över tid. Det sträcker sig från den "kyrkliga folklivsforskning" som professorn i kyrkohistoria Hilding Pleijel initierade på 1940-talet via ett bredare intresse för folklig religiositet i vardagen och i kristna grupperingar utanför den dåvarande statskyrkan, till en rad studier som på senare år går in i en kyrklig sfär med problemställningar av helt allmän karaktär.

Den kyrkliga folklivsforskningens ambition var att dokumentera så

mycket som möjligt av den ”gamla kyrkliga seden”, innan den gick helt i upplösning. Drivkraften för initiativtagaren (se till exempel Pleijel 1943) var premissen att folkkulturen inte rätt kunde förstås, om man inte också vägde in det tunga inflytande som kyrkan hade haft på folklivet från 11- och 1200-talen fram till de stora omvandlingarna av bondesamhället under 1800-talet. Hans egen uppfattning var att detta borde ha fallit inom folkminnesforskningens ansvarsområde, men att forskarna (och då handlar det alltså om hans summering av forskningen fram till 1940-talet) hade haft en tendens att ensidigt uppmärksamma vad han kallar ”de primitiva traditionerna inom vårt folk” (1943 s. 200). Själv hävdade han att dessa traditioner hade smält samman med de kristna till en märklig blandning som han kallade ”menige mans kristendom”, med starka inslag av förkristen tro och sed (1943 s. 196). För att råda bot på de bristande insikterna om kristendomens betydelse föreslog han – som ett slags parallell till folklivsforskarnas allmänna initiativ ett par decennier tidigare – en insamlingsoperation i syfte att rädda det som räddas kunde av kunskap om den gamla kyrkliga seden, innan den dog ut. Arbetsmetoden blev en särskild frågelistverksamhet genom Kyrkohistoriska arkivet i Lund (som fortfarande existerar, nu inom Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet; http://www.ctr.lu.se/forskning/vetenskapliga-sallskap/luka/). Den första upplagan av frågelistan Kyrklig folklivsforskning (LUKA 1) sändes ut 1942 och återanvändes i flera reviderade versioner, den sista gången så sent som 1959 (Bringéus 1993:19f). När Nils-Arvid Bringéus reflekterar över denna frågelista (vid ett symposium med anledning av hundraårsdagen efter Hilding Pleijels födelse; 1993) noterar han att frågorna hade fokus på kyrkoanknutna seder samt att de alltid ställdes i imperfekt och utifrån förväntningen att svaren skulle vara giltiga för ett kollektiv som var geografiskt avgränsat. En grundpremiss, som Pleijel artikulerar tydligt, var att byar och socknar var isolerade från varandra och att detta låg till grund för en lokal differentiering av sederna (1943 s. 197). Insamlingsverksamheten bäddade alltså för forskning om hur en gammal geografiskt baserad kulturell ordning viker, med enstaka element som spårämnen. Det är ett klassiskt paradigm inom etnologin – men det är också det paradigm som på bred front överges under andra halvan av 1900-talet, till förmån för studier av andra livsformer än det förindustriella bondesamhällets, i tid och i rum, och för andra metoder och grundläggande perspektiv.

De som då tog upp arvet efter Pleijel inom etnologin var framför allt Nils-Arvid Bringéus och Anders Gustavsson. Båda skrev avhandlingar om kyrklig sed; i Bringéus fall (1958) en studie av ringning i kyrkklockor (vid dygnets olika tider, vid gudstjänster, vid högtider och i samband med dödsfall) i ett historiskt perspektiv som sträckte sig från medeltiden till 1900-tal, för Gustavsson (1972a) en studie av nyblivna mödrars återupptagande i kyrklig gemenskap genom den så kallade kyrktagningen, med fokus på senare delen av 1800-talet. I båda fallen låg frågelistsvar till grund för arbetena, i Gus-

tavssons fall svar på just den ovan nämnda listan Kyrklig folklivsforskning. (En kompletterande studie av sedens tillbakagång i Göteborgs stift baserades dock på ett inomkyrkligt material, nämligen de ämbetsberättelser som prästerna på biskopens initiativ levererade inför prästmöten; Gustavsson 1972b). Deras senare forskning (till exempel Bringéus 1997, 2005, Gustavsson 1993 samt samlingsverket 2012) fick en bredare inriktning. Det historiska djupet kvarstod, men de närmade sig också sin egen samtid; fokus låg inte längre primärt på det som var och eroderades ner, utan också på det som kom till och växte fram. Den kollektivistiska synen vek för ett större intresse för individer och grupper och även för upplevelsedimensioner, allt väl igenkännbart från allmän teori- och metodutveckling inom etnologin under samma tid. En skillnad dem emellan är att Bringéus i högre grad har hållit fast vid kyrkliga teman, medan Gustavsson har orienterat sig mot andra kristna rörelser och mot vardagliga rutiner och interiörer utanför kyrkans ram. Bringéus använder emellanåt termen religionsetnologi, och poängterar då att den, till skillnad från beteckningen kyrklig folklivsforskning, rymmer studier av folklig fromhet även "utan institutionell anknytning" (Bringéus 1993 s. 22, jfr 1997). Gustavsson har tvärtemot anfört argument för att undvika den, nämligen ”att den inom religionsvetenskapen betecknar studiet av de skriftlösa eller ’primitiva’ folkens religioner”; 1976 s. 11). För båda är det dock självklart att det är en folklig kristen praktik som etnologerna ska ägna sig åt i dess fulla bredd, i kontrast (underförstådd eller uttalad) till hur teologer kan gripa sig an liknande teman i ett snävare perspektiv (jfr t.ex. Bringeus 1993 s. 6).

Till senare etnologiska studier av kristna grupper eller miljöer hör Katarina Lewis avhandling om schartauanska kvinnor (1997), Anna Maria Claessons avhandling om kinamissionärer (2001) och mer nyligen Maria Zackariassons forskning om ungdomar i frikyrkoorganisationen Equmenia (2012, 2014, 2015, 2016). Samtliga rör sig i de fromhetstraditioner, för att låna ett begrepp från Bringéus och Gustavssons översikter över fältet, som står ut i kontrast till stats- och folkkyrkan, och projekten framstår snarare som enstaka insatser än delar av en sammanhållen forskningstradition.[5] I den mån kyrka och/eller majoritetskristendom har intresserat senare generationer av etnologer, så har det framför allt varit som arena för undersökningar av kön/genus och sexualitet (ett tema som för övrigt är centralt även i den etnologiska forskningen om islam). I särklass där står Birgitta Meurlings omfattande forskning om prästfruar, kvinnliga präster och prästfamiljer, där könskonstituering i kombination med självförståelse och/eller kristen yrkesidentitet är ett återkommande analytiskt huvudtema (se till exempel 1996, 1999, 2000, 2002a, 2002b). Kyrkans förhållningssätt till homosexualitet

[5] I generationerna efter Bringéus och Gustavsson har etnologer med religionsintressen oftare sökt sig till muslimska sammanhang än till kristna (se till exempel Gerholm 2002, 2005, Karlsson Minganti 2007, Ask 2014, Gunnarsson 2015), i någon mån även till den sfär som har kallats nyandlig (Gudmundsson 2001).

och samkönad kärlek, i sin tur, är huvudfrågan i Susanne Lindströms avhandling (2005) och ett av flera centrala teman i Ingeborg Svenssons (2007) avhandling om begravningar i spåren av aids i dess tidiga spridningsskede. Här, liksom i Meurlings arbeten, framstår kyrkan som organisation och det kristna stoffet oftare som ram, referens, förklaringsfaktor eller motpart, än som undersökningens huvudobjekt.

Sammanfattningsvis skulle man kunna säga att etnologerna – med undantag för vissa av Bringéus och Gustavssons arbeten – har lämnat kyrkan åt teologerna att utforska, medan de själva har koncentrerat sig på folkliga och vardagliga religiösa praktiker. På den punkten byter jag alltså perspektiv, när jag försöker vända blicken mot kyrkan som organisation och hennes företrädare. Med företrädare för kyrkan avser jag här i praktiken dess avlönade medarbetare. Ur fältets eget perspektiv är en sådan avgränsning både missvisande och betänklig. Ur ett emiskt, kyrkligt eller teologiskt, perspektiv bärs inte kyrkan av sina anställda; den är de troendes vida gemenskap som inte bör känna några gränser mellan dem som är på plats på betald arbetstid, dem som är ideellt engagerade, dem som kommer ofta och dem som kommer sällan (jfr Jackalén 2016 s. 69). Men ur ett utomståendeperspektiv kan det ändå te sig rimligt att beakta just dessa gränser, av praktiska, materiella och institutionella skäl. De som är anställda ägnar en större del av sin vakna tid åt kyrkans angelägenheter än de ideella och allmänheten, och de har större möjligheter att påverka och mer ansvar för att styra, hålla samman och föra dess verksamhet vidare. Ur det perspektivet kan man också tänka att de står i första ledet när det gäller att hantera de utmaningar som kyrkan möter.

SÖNDAGSGUDSTJÄNST – KÄRNA, PROBLEM OCH REVIDERING MED FÖRHINDER

I detta avsnitt ska vi fokusera på en av kyrkans mest väletablerade verksamheter: söndagsgudstjänsten. Det är den som döljer sig bakom den folkliga/sekulära formuleringen ”gå i kyrkan”; att gå i kyrkan brukar förstås som att befinna sig där söndag förmiddag. I kyrkans eget språk heter detta att man firar gudstjänst. Vad är det då att fira en kristen gudstjänst? Det är att tillsammans i ett kollektiv av människor vända sig till och kommunicera med Gud, en adressat som kan upplevas, förstås och omtalas med oändligt många metaforer (Ellverson 2003 s. 55ff) och som i gudstjänsten anropas och aktualiseras både direkt och indirekt. Ritualen genomförs efter en föreskriven ordning som har formats och finslipats sekel efter sekel inom den globala kristenheten och dess olika grenar, kyrkor och samfund. Noga räknat rör det sig om ett flertal ordningar, för gudstjänster som har olika ändamål, stilar och målgrupper. Men i det följande ska jag låta ordet syfta bara på den prototypiska söndag kl 11-gudstjänsten, den som (till skillnad från till exempel dop-, vigsel- och begravningsgudstjänster) inte drivs fram av något annat

skäl än just önskan att fira gudstjänst (jfr Straarup och Ekberg 2012 s. 115). Den är sitt eget ändamål, som en ständigt återkommande ritual vecka efter vecka i ett kyrkoår vars cykliska variation och tematiska växlingar också är desamma år efter år efter år, och den beskrivs gärna – till exempel i en lärobok för ”gudstjänstansvariga” (Ellverson 2003) och i några av de sammanhang jag fick ta del i med det arbetslag jag fick följa genom en vinter – som själva kärnan i det kristna projektet, som den nod där allt löper samman och från vilket allt strålar ut.

I normalfallet torde det också vara denna gudstjänst som fungerar som församlingens ”huvudgudstjänst”. Detta är en reglerande term från kyrkoordningen, vars paragraf 3 i det 17:e kapitlet föreskriver att det i varje församling eller pastorat ska firas en huvudgudstjänst varje söndag och kyrklig helgdag, om inte domkapitlet har gjort undantag ”för visst tillfälle”. Den församling som inte firar gudstjänst på söndagen bryter alltså mot en regel, och det är inte möjligt att få en generell dispens. Implikationerna av detta faktum är vida; premissen har presenterats som en drivkraft bakom de ovan nämnda församlingssammanslagningarna, så till vida att församlingar som inte har kunnat genomföra en huvudgudstjänst varje söndag har måst gå samman med en närliggande församling (Pettersson 2013 s. 40). Som formell/byråkratisk term (Modeus 2005 s. 125f) är alltså begreppet huvudgudstjänst en markering av hur oundgängligt det är för kyrkan som organisation att gudstjänstfirande sker med regelbundenhet och över hela landet.

Samtidigt är det ett faktum att den söndagliga gudstjänsten är den reguljära verksamhet inom kyrkans ram som människor i lägst grad uppsöker och som de också rankar lågt när de i enkätundersökningar ställs inför uppgiften att identifiera vad i kyrkans verksamhet de finner viktigt. 2015 räknades antalet ”besök” i huvudgudstjänsten, som det heter i statistiken, till 4,2 miljoner. Det representerar en dryg fjärdedel av årets samtliga besök i gudstjänster av olika slag (inklusive dop, vigslar och begravningar, https://www.svenskakyrkan.se/statistik). Väl att märka är det dock inget mått på hur många människor som deltar. Siffran 4,2 inkluderar både de mest reguljära och frekventa deltagarnas närvaro och besöken från dem som kommer inom bara en enstaka gång under året, och hela spektret däremellan. Angående medlemmarnas deltagande, i synnerhet, noterar religionssociologen Per Pettersson (i en granskning av gudstjänststatistik för perioden 1990–2011) att majoriteten av dem ”sällan eller aldrig” deltar i huvudgudstjänster. Det mått han anger (för 2011) är att 1,3% av de ”kyrkotillhöriga” (en emisk funktionell synonym till ordet medlem) deltar i huvudgudstjänsten en ”genomsnittlig” söndag (2013 s. 41). Belägg för att människor värderade söndagsgudstjänsten lägst av i enkätundersökningar förelagda alternativ presenterades också av Gustafsson (2000 s. 103) på basis av uppgifter inhämtade före millennieskiftet. Låga värden fick då även helgmålsringning och nattvardsfirande, medan dop, vigslar och begravningar samt kyrkobyggnaderna i sig rankades högst av de svarande. Resultat med liknande tendenser

redovisas av Straarup och Ekberg från den ovan refererade norrlandsförsamlingen (2012 s. 142ff) och av Pettersson från en undersökning från Linköping (2013 s. 50).

Mot den bakgrunden är det föga förvånande att söndagsgudstjänstens karaktär, problematik och utvecklingspotential är ett återkommande tema i den forskning som kyrkan stöder, och att frågor om delaktighet, gemenskap och engagemang i gudstjänsten är återkommande i dessa sammanhang (Modéus 2005, Edgardh 2010, Gustavsson 2016). Det finns också klara tendenser till att arbetet under senare år har koncentrerats mer på det allmänna och gemensamma i gudstjänstfirandet, till skillnad från hur man från 1960-talet och framåt hellre experimenterade med nischade gudstjänstformer avsedda för olika målgrupper (jfr Edgardh 2010 s. 74ff, 81).

Som en smalare men tydlig fåra i den aktuella forskningen löper också en annan problembeskrivning: att människor saknar inte bara intresse för det man kan beskriva som kyrkans lära och rituella praktik, utan också kunskaper om båda delar (Straarup och Ekberg 2012, Eriksson 2012). Bristen på kunskaper skulle i och för sig kunna avhjälpas genom ett regelbundet deltagande i gudstjänstpraktiken; ritualen förutsätts nämligen gestalta vad kyrkan tror och lär. Premissen fångas i den latinska frasen ”*lex orandi statuat lex credendi*” (som ofta citeras i kortversionen lex orandi, lex credendi), uttytt som ”det vi ber uttrycker vad vi tro” (Ellverson 2003 s. 55). Utifrån en allmänteoretisk eller sekulär ritualförståelse (se t.ex. Bell 2009 s. 72ff) skulle samma premiss kunna formuleras som att gudstjänsten inte bara artikulerar förståelser och hållningar, utan också bidrar till att forma och omforma dessa och göra dem intersubjektivt verkliga – inklusive, potentiellt sett, för människor som inledningsvis står främmande inför både vad som försiggår och vad det är avsett att betyda. Prästen och dåvarande docenten i kyrkovetenskap Ninna Edgardh aktualiserade denna möjlighet i sin analys av förändringar i Svenska kyrkans gudstjänstliv från slutet av 1960-talet och framåt i en avslutning som inkluderade den optimistiska formuleringen:

> Ett regelbundet gudstjänstfirande är ett erbjudande, en möjlighet att växa in i för den som känner behov av att göra guds overklighet lite mer verklig. Gudstjänsten kan bli en möjlighet att få bekräftelse och ett förtydligande av en vag tro på en gudomlig verklighet (2010 s. 223f).

Tidigare i resonemanget hade hon dock noterat att få människor i vår egen tid ”tar det mödosamma arbetet att genom söndagligt gudstjänstfirande be och sjunga sig till en djupare förståelse av den tro som gudstjänsten gestaltar” (2010 s. 134). Även om möjligheten att lära genom att delta finns, så utnyttjas den alltså inte på någon bred front.

Föreställningen om att regelbundet gudstjänstdeltagande är en väg till delaktighet har nyligen blivit föremål för empirisk prövning i en studie av körsångare, en kategori som onekligen får rutin på att medverka i gudstjänster och borde ha stora möjligheter att bli väl förtrogna med dess former. Re-

ligionspedagogen Caroline Gustavsson rapporterar denna studie i monografin *Delaktighetens kris*, med undertiteln Gudstjänstens pedagogiska utmaning (2016). Rubriceringen ger en tydlig fingervisning om resultaten. Det hon finner är att förtrogenhet kan gå hand i hand med främlingskap inför de rituella skeendena och direkt avståndstagande inför vissa av dess komponenter (däribland bruket av predikstolar och mässkläder och förböner vars formuleringar är fasta) (2016 s. 201, 209ff). Mot studiens slut ställer Gustavsson en smula provokativt två frågor. Den ena är om det självklart är så att Svenska kyrkan har ett språk som människor behöver lära sig, eller om det också är så att kyrkan bör lära av det språk människor redan förfogar över (2016 s. 202, 226). Den andra är ”vad som krävs för att en gudstjänst ska vara gudstjänst, men också vilket uppdrag som präster, genom sin kallelse, har svarat ja till och vad deras löften får betyda i vår tid” (2016 s. 225). Vad som åsyftas med de senare formuleringarna är inte uppenbart i texten. Men det är möjligt att tolka dem som ett fundamentalt ifrågasättande – i ordets mest elementära och konstruktiva betydelse – av de former för gudstjänster som nu är gängse och av de ramar som prästernas vigningslöften sätter.

Ovanstående är en viktig del av bakgrunden för den konkreta fråga jag vill fokusera på i resten av detta avsnitt: den pågående omarbetningen av kyrkohandboken, som är Svenska kyrkans officiella manual för hur gudstjänster ska genomföras. Min uppfattning är att denna process knappast kan betraktas som en fundamental omprövning i linje med den hypotetiska tolkningen av Gustavssons frågor. Snarare kan den framstå som ett långsamt, detaljorienterat reformarbete inom en ram där mycket inte ifrågasätts. Men detta är en fråga om perspektiv. Att döma av den kritik som har förts fram mot arbetet uppfattas det uppenbarligen på vissa håll som inte bara omvälvande och radikalt, utan också förhastat.

I det följande ska jag ge en kort resumé över hur arbetet startade och stannade upp, lyfta fram några huvuddrag i de direktiv som bildade utgångspunkt för en omstart ett stycke in i det nya millenniet samt uppmärksamma några aspekter av den kritik som sedan har följt. Det jag särskilt vill beakta är vad kyrkans ledning vill åstadkomma genom reformarbetet, vilka problemområden och oenigheter processen aktualiserar och, sist men inte minst, vad processen kan ha att säga om frågornas relevans i en bredare offentlighet än den kyrkonära.[6]

Den nu gällande svenska kyrkohandboken fastställdes 1986 efter en bearbetningsprocess som hade pågått sedan sent 1960-tal. 1997 beslöts om en ”översyn” av denna handbok, det vill säga en mindre bearbetning. Motive-

[6] Redogörelsen är baserad på informations- och arbetsmaterial som tillhandahålls på kyrkans webbplats (https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken), nyhetsuppslag och debattinlägg i media samt remissvar och remissammanställningar som har gjorts tillgängliga digitalt på kyrkans webbplatser eller andra (däribland http://kyrkligdokumentation.nu/remisshbf16.htm). En viktig men inte lika vidöppen arena som jag inte har gått in i är sociala medier, där saken också har varit föremål för livlig debatt.

ringen var att handboken behövde anpassas till den nya bibelöversättning som skulle föreligga år 2000, men också till kyrkoordningen som skulle träda i kraft samtidigt i samband med separationen från staten. Ytterligare ett behov som skulle tillgodoses i översynen var att handboken skulle få ett mer inkluderande (alternativt: inklusivt) språk, vilket i praktiken i hög grad handlade om att Gud inte ensidigt skulle till- och omtalas med maskulina pronomen. Arbetet skulle vara slutfört så att kyrkomötet hösten 2001 skulle kunna fatta beslut om den nya handboken, samtidigt som mötet förväntades anta den nya bibelöversättningen som sin officiella.

Men processen försenades. Bland de detaljer som väckte debatt på bred front i början av 2000-talet, innan arbetet stannade upp, var valet av verbform i välsignelsen: ”välsignar”, i enlighet med den nya bibelöversättningen, i stället för det tidigare ”välsigne”. Detta var en ändring som uppenbarligen kunde försvaras såväl som motarbetas utifrån sakkunskap om till bland annat hebreisk originaltext, grekiska och latinska översättningar och generella principer för bibeltolkning. En sådan teologisk debatt fördes bland annat i insändarspalterna i *Kyrkans tidning*, en publikation som trots sitt namn inte är ett officiellt organ för Svenska kyrkan, och som i sin målgrupp inkluderar en långt bredare allmänhet än professionella teologer. I samma spalter protesterade skribenter som inte åberopade teologisk expertis, då med argument som att ändringen förtog de poetiska, mystiska eller andliga kvaliteter som var oupplösligt förbundna med just konjunktiven som form (se till exempel Strömberg 2001 och referat i Salomonsson 2001). Försöken att skapa ett mer inkluderande (mer könsneutralt och/eller mer varierat) sätt att tala om och till Gud, i sin tur, mötte kritik både från feministiska teologer som fann ansatserna alltför blygsamma och från andra som fann dem alltför radikala (Egnell 2001 respektive Engström 2001).

Oenigheterna handlade, i båda fallen, om språk. Men i linje med den grundläggande premissen att kyrkan tror som den ber (eller talar eller praktiserar i vidare bemärkelse), så betyder det att de också handlade om vad kyrkan egentligen ska tro och lära, och hur öppen denna förståelse ska vara för tolkning och förändring. Detta gäller – trots alla övriga uppenbara och stora skillnader parterna emellan – både för dem som i debatten hänvisade till en enda sanning som för alltid hade uppenbarats på ett i traditionen givet sätt och för dem som ville hålla öppet för en principiell åtskillnad mellan gudomlig verklighet i sig och försöken att artikulera denna verklighet i ord. För den som menade att sanningen är uppenbarad en gång för alla kunde nya ord rubba hela kyrkans fundament. Åtminstone är det så jag förstår den skribent i *Kyrkans tidning* som varnade för ”kätteriets gungfly” och gjorde det med den uttalade motiveringen att det som står på spel är ”något mycket djupare än ord och formuleringar” (Andersson 2001). Från den andra sidan sett kunde de nya orden tvärtom vara nödvändiga utifrån premissen att Gud "alltid förblir större" än ord och därför borde omtalas på många olika sätt (Larsson 2001).

Arbetet med kyrkohandboken förefaller därefter ha hamnat i stiltje några år, tills kyrkostyrelsen våren 2006 utfärdade direktiv för det fortsatta arbetet.[7] Där slogs fast att det fortfarande var tal om en översyn och inte en fullständig revidering. Arbetsplanen var indelad i två steg, där det första skulle inkludera en ”grundläggande teologisk och pastoral reflektion” över arbetets förutsättningar, parallellt med att man skulle arbeta konkret med en grund- eller normalordning för mässfirandet. (Det andra steget i arbetet specificerades inte, med motiveringen att det var beroende av utfallet av det första steget.) I listan över de konkreta aspekter som skulle beaktas i arbetet med grundordningen återkom den problematiska premissen att gudstjänsten är konstitutiv för församlingen enligt regelverket, men samtidigt i praktiken ofta har en svag ställning. En annan röd tråd, hela dokumentet igenom, var spänningen mellan enhetlighet och variation. Utgångsläget beskrevs som ”en tid präglad av lokal gestaltning och stor alternativrikedom” och dokumentet andades respekt inför den stora uppgiften att i denna situation fastställa en gemensam handbok som kunde ”säkerställa ett igenkännande” både över tid, söndag efter söndag på lokalplanet, och geografiskt inom landets olika församlingar. I upptakten till arbetet med mässan konkretiserades denna spänning i en rad motsatspar: lokal gestaltning mot ”Svenska kyrkans allmänkyrkliga tradition”, det föreskrivna mot det lokala, de fasta formuleringarna mot den stora alternativrikedomen, det obligatoriska mot det valbara (eller på fackspråk fakultativa) och igenkännandet mot flexibiliteten. Där angavs också att konsekvenser för domkapitlets tillsyn skulle beaktas i samband med frågor om lokal gestaltning – vilket rimligtvis bör förstås som att författarna insåg att även den framtida variationen skulle behöva kontrolleras och bli föremål för sanktioner i de fall då den överskred de tillåtna ramarna. Arbetet i det första steget skulle vara slutfört år 2008; först därefter skulle kyrkostyrelsen ta ställning till tidsplan för det fortsatta arbetet.

I rapporten från det första reflektionssteget, som fick namnet Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp, bekräftades på nytt de ovan nämnda förutsättningarna.[8] Dokumentet slog emellertid fast att de spänningar mellan allmänt och lokalt, obligatoriskt och valbart etcetera som direktiven pekade på skulle kvarstå och hanteras konstruktivt, snarare än elimineras i det förslag som skulle arbetas fram. När författarna listade synpunkter och önskemål som de återkommande hade fått ta del av under sitt arbete nämnde de bland annat att den nya handboken förväntades få både en tydlig struktur och en öppenhet för alternativa former, att ett inkluderande språk skulle eftersträvas men med ett bredare spektrum än det som rör genus och att inkluderingen hellre borde ske genom att nya texter kommer till

[7] Direktiven är rubricerade *Fortsatt arbete med översyn av Den svenska kyrkohandboken* och fastställda av kyrkostyrelsen 19 april 2006 (https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken).
[8] Dokumentet har kyrkokansliet som utgivare och reviderades senast 2009 (https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken).

än genom att ”väl kända, traditionella texter” förändras (2006 s. 6). Vad gäller musiken noterades en ”växande efterfrågan” (ibid.) på liturgiska sånger i andra stilar än den traditionella, som komplement till denna – som alltså skulle kvarstå. Som en övergripande princip framstod också önskemålet att gudstjänsten skulle ge utrymme för både gemenskap och ”individualitet och personlig integritet”, och för såväl mer som mindre aktivt deltagande (2006 s. 6f.).

När Kyrkostyrelsen stämde av arbetet i december 2009 konstaterade den, med biskopsmötets bedömning i ryggen, att översyn inte var en tillräcklig insats utan att arbetet behövde ta form av en grundligare revision och att den behövde pågå under längre tid än dittills förutsett (vilket då innebar förbi 2012). Som motivering anfördes ”det grundläggande problemet” att ”församlingarna, i sin ambition att fira gudstjänster som fungerar väl i vår tid, allt oftare avviker från gällande handbok” – vilket rimligtvis måste tolkas som att den variation som redan var ett faktum måste begränsas på ett mer kraftfullt sätt än vad bara en översyn skulle innebära. Våren därefter beslöt styrelsen att en av kyrkokansliet tillsatt projektledningsgrupp skulle leda det fortsatta arbetet, med redan arbetande expert- och referensgrupper som stöd, och tidsplanen justerades med sikte på beslut i kyrkomötet senast 2015. [9]

Därefter har två förslag till ny handbok presenterats, 2012 och 2016. Mellan dem båda ligger en försöksverksamhet där det första förslaget prövades i ett urval församlingar, en remissomgång och en bearbetning av förslaget till en ny version, som i sin tur sändes ut på remiss i januarimaj 2016. Samtliga församlingar inbjöds då att kommentera detta nya förslag och de församlingar som hade prövat det första fick vad som i kyrkans egen översikt över processen kallas ”fördjupande frågor”. I skrivande stund, december 2016, arbetar en särskild revisionsgrupp med slutförslaget med målet att handboken ska kunna fastställas av 2017 års kyrkomöte och tas i bruk 2018. Givet den allra första ambitionen att en ny handbok skulle kunna fastställas av kyrkomötet 2001 framstår processen onekligen som påtagligt försenad. I media har den beskrivits som engagerad, infekterad, stormig och efterhand också präglad av en viss trötthet.

I den mer kyrkonära debatt som förslagen har gett upphov till – i remissvaren, och så som den har refererats och följts upp i debattspalterna framför allt i *Kyrkans tidning* – har ett centralt tema, föga förvånande, varit språk och lära. Vad betyder det till exempel att Gud kallas Fader och Herre, och vad betyder det när förslag läggs på att hen *inte* ska omtalas i just dessa termer? Kan man säga att Gud är Fader och Moder, eller går gränsen för ett ac-

[9] Kyrkostyrelsens protokoll 091208 och 100519 om revisionen av kyrkohandboken, inklusive kompletterande direktiv utfärdade 19-20 maj 2010 (https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken).

ceptabelt språkbruk i det andra fallet vid formuleringen ”som en” Moder? När Gud refereras till som kärlek, gestaltar det bättre än andra nyckelord vad kristendomen faktiskt handlar om, eller berövar det föreställningen om Gud andra dimensioner som är angelägna att lyfta fram, som helighet, väldighet och vördnadsvärdhet? Och hur ska man artikulera, förstå och i böner omtala det som traditionellt har kallats synd? Handlar det om individuella handlingar och tillkortakommanden eller kollektiva, eller båda delar? Ska begreppet synd – och de föreställningar det väcker – tonas ner, till förmån för ett mer kompromisslöst gestaltande av Guds kärlek och villkorslösa nåd? Eller ska begreppet ”bara” kompletteras med andra formuleringar, i ett spektrum av valbarhet? Eller är tvärtom både ordet synd och de innebörder det bär på omistliga i sammanhanget? Liksom i processen runt millennieskiftet blir frågorna brännande mot bakgrund av att orden som väljs förmedlar essentiella komponenter i en kristen förståelse av världen. Och noga räknat handlar uppgiften både om att hitta de rätta – eller åtminstone acceptabla – orden för centrala företeelser, och om att ta ställning till vilka företeelser som är de mest centrala.

Ett annat tema i kritiken, frekvent återkommande, har varit att förslagen bäddar för en alltför generöst tilltagen flexibilitet i gudstjänstfirandet. Många har i sina remissvar varnat för att resultatet kan bli en ännu större variation än den som redan är för handen (och som alltså redan nu uppfattas som ett stort problem). Denna oro formuleras ofta i termer av att variationen kommer att försvåra igenkännandet i gudstjänsterna, det vill säga den trygga hemmastaddhet som gör att människor kan delta fullt ut, utan att behöva snegla ner i en tryckt agenda för att veta vad som ska ske härnäst eller vad de själva förväntas bidra med. Men den kan också (och samtidigt) vara utslag av ett mer kompromisslöst insisterande på kyrklig enhet. Ju större möjligheter för tillåten variation, desto större är möjligheterna att handboksförslaget ska kunna ligga till grund för utformandet av gudstjänster som de facto gestaltar olika aspekter av både Gud och lära – även sådana som kritikerna menar är i strid med allmänkyrklig tradition.

Ett tredje tema, som utvecklades med full kraft 2014 och framåt, är kyrkomusikernas kritik. Den avsåg både kvaliteten i förslaget i sig och de arbetsformer under vilka det hade kommit till, där musikerna såg sig själva och sin expertis som exkluderade. Kritik av processen har förvisso artikulerats även på andra håll, till exempel vad gäller att remissvaren i alltför hög grad hade silats genom uppläggningen av det utsända enkätformuläret, så att negativa hållningar marginaliserades i svaren, eller att de officiella sammanställningarna inte tillräckligt väl hade beaktat bortfallet av svar. Men upprördheten framstår som särskilt stark från musikernas sida. Till deras reaktioner hör även publikt annonserade avståndstaganden eller avhopp från arbetsformer eller arbetsgrupper – som när representanter för fem tunga musikorganisationer i maj 2015 annonserade att de inte längre såg det som me-

ningsfullt att stå i dialog med projektledningen, och när en senare tillsatt musikalisk expert lämnade arbetsgruppen i december 2016.[10]

Den kritik som förs fram i en bredare offentlighet, i sin tur, argumenterar i mindre grad i teologiska termer och i högre grad med hänvisning till allmänna estetiska och stilistiska ideal, både vad gäller språk och musik. Här värnas befintliga former i deras egenskap av tradition och kulturarv, och när argumenten spetsas till på allvar kan de formuleras i termer av det handlar om att beskydda något som är folkligt förankrat och djupt älskat men som nu hotas av en klåfingrig kyrkoledning. Samtidigt åberopar kritikerna stöd hos den främsta expertis som står att finna; Svenska Akademien för språkets del, och Kungl. Musikaliska akademien och en rad professionella musikerorganisationer för kyrkomusikens del. Skribenterna formerar så att säga en allians mellan folk och experter, för att hävda ett bredare ägarskap till det som kyrkans ledning tror att den har rätt att förfoga över efter eget skön.[11]

Begreppet kulturarv framstår i detta sammanhang som en central resurs för att kunna hävda allmänhetens rätt till det stoff som kyrkan håller på att reformera. Så argumenterar till exempel Sofia Lilly Jönsson i ett flertal inlägg i dagspressen för att handboksrevisionen bör förstås som en kulturfråga med räckvidd långt bortom kyrkans egna led. Under rubriken ”Boken som borde engagera kulturen” (Jönsson 2015) blickar hon tillbaka på föregående handboksrevision och den senaste bibelöversättningen (inför 2000 års utgåva), och hävdar att det vid dessa tillfällen fanns en större öppenhet för att tillvarata engagemang och synpunkter även från människor som inte var troende. Där anför hon också kända författares medverkan i bibelöversättningen som belägg för sin slutsats: ”kyrkan ansågs självklart höra till kulturen, oss alla”. Värt att notera är också att inläggen inte bara anspelar på, utan direkt uppmanar till en bred folklig mobilisering mot handboksförslagen. Mest dramatiskt artikuleras det i *Dagens Nyheter* i februari 2016, under rubriken ”Mobilisera mot Kyrkohandboken, innan det är för sent” (Schottenius 2016a).

Kanske är det så att vid varje gudstjänstreform riskerar pärlor att gå förlorade och klara formuleringar att ersättas med mer diffusa, och vid varje reform kan man oroa sig över hur de som ska fira gudstjänst efter nya ordningar ska vänja sig vid förändringarna. Åtminstone är detta ett intryck

[10] Tänkbart är att handboksarbetet satte på sin spets en brist på erkännande och inflytande som kyrkomusikerna erfar även på bredare front i sin arbetsvardag. I ett inspel i debatten påpekar Stockholms stifts kyrkomusikerförenings styrelse genom sin ordförande att kyrkomusiker till skillnad från diakoner och präster varken har uppdragsbeskrivningar eller pågående utvecklingsarbete, och att det saknas en samordning på nationell nivå av ärenden där musikernas kompetens borde tas tillvara. Inlägget ger också förslag på hur ett nationellt samrådsorgan skulle kunna sättas samman (Kansbod 2014).

[11] Summeringen är inspirerad av uppslag med titlar som "Protestera innan kyrkohandboken förstör kulturarvet" (Schottenius 2015) (då med särskilt fokus på kyrkomusiken), "Kyrkohandboken är ingen intern liten angelägenhet", Schottenius 2016b), eller "Rädda skriften för svenskans skull!" (Jönsson 2016); det senare inlägget rymde en direkt uppmaning till Svenska Akademien att engagera sig i processen.

DAGENS NYHETER. FREDAG 19 FEBRUARI 2016

Mobilisera mot Kyrkohandboken, innan det är för sent

Den kraftigt kritiserade nya Kyrkohandboken är på remiss och musikkritikern Sofia Lilly Jönsson uppmanar i en artikel i Expressen (17/2) att Svenska Akademien ska ta till orda. Bra idé. Den 15 maj går remisstiden ut. Sveriges musiker har reagerat starkt och den 14 mars bjuder Kungliga Musikaliska Akademien in bland andra ledande företrädare för kyrkan och för kyrkomusiken till ett seminarium om musikens roll i kyrkan. Det är hög tid för mobilisering om inte kyrkan ska få ett riktigt dåligt verktyg för sin gudstjänstordning.

Eva Haettner Aurelius, professor i litteraturvetenskap i Lund, fick en chock när hon läste förslaget. I en artikel i DN i somras kallar hon språket för pekoral och hon talar om "en språkblindhet av en kaliber som man inte trodde fanns".

Det är svårt att urskilja någon samtalspartner. Vem försvarar det här? Vem vill ha det?

Maria Schottenius

som styrks av en snabb tillbakablick på pressmaterial från processerna som föregick fastställandet av de två närmast föregående handböckerna, 1942 och 1986. Det som i samma jämförande perspektiv däremot framstår som mer unikt för vår tid är den starka kritiken mot bristande demokrati i processen, den resurs som tankefiguren kulturarv utgör när skribenterna hävdar sin äganderätt till kyrkans uttrycksformer – och de offensiva försöken att mobilisera fler aktörer till aktivt motstånd mot förändringen. Upproret bland kyrkomusikerna är ett kapitel för sig, som definitivt också framstår som speciellt för vår tid – delvis av det enkla skälet att de närmast föregående revisionerna i mindre grad berörde den liturgiska musiken, men också för att musikerna mer än någon annan berörd kategori förkroppsligar reaktionen att representera en expertis som inte har blivit hörd i processen.

Kyrko- och projektledningen, å sin sida, har bemött kritiken, skjutit på tidsplanen, ändrat projektorganisationen och även, förefaller det mig, arbetat på att öka transparensen i projektet, till exempel genom publicering av dokument från olika steg i processen på sin webbplats och genom medverkan i den direktutfrågning av de ansvariga som organiserades av *Kyrkans tidning* i mitten av december 2016.[12] Men vid årsskiftet 2016/17, där jag av praktiska skäl måste sätta stopp för skuggningen, har kritiken långt ifrån tystnat.

Revisionsprocessen är utan tvivel komplex. Den nya ordning som tas fram ska fungera inom den Svenska kyrkans alla lokala församlingar och inom alla dess ”fromhetsinriktningar”, som de olika teologiska traditionerna brukar kallas, men den ska också vara trogen mot en global kyrkogemenskap (konkretiserad i dokument och samarbetsordningar som Svenska kyrkan har gått in i). Den ska vara förankrad i historien och relevant och förståelig i sin samtid. Den ska inte stöta bort dem som redan nu firar gudstjänst med det som i handlingarna ofta omtalas som igenkännandets glädje, men den ska samtidigt appellera till dem som ännu inte är hemma inom kyrkans

[12] Resultatet publicerades omgående på tidningens webbplats: http://www.kyrkanstidning.se/nyhet/har-ar-svaren-pa-fragorna-om-kyrkohandboksarbetet.

väggar. Kombinationen kan tyckas omöjlig, men det är i denna korseld av förutsättningar och villkor som uppgiften ska lösas. Som en av de djupaste utmaningarna framstår uppgiften att balansera tradition och förändring, förvaltande och utveckling. Av reaktionerna att döma kan det framstå som om förvaltandet blir viktigare ju längre bort från praktiken man står, eller med andra ord att det finns en större formkonservatism hos den breda allmänheten än hos den kyrkliga elit som driver projektet. Men det är förstås en förenklad summering – bland annat mot bakgrund av att det också finns teologiska röster som höjs till varning för klåfingrighet och överdriven förändringslust.

OMVÄRLDSANALYS OCH SJÄLVRANNSAKELSE

Detta avsnitt är ett mellanspel. Det lyfter i korthet fram olika aspekter av relationerna mellan kyrkan och hennes omgivning, framför allt då de medlemmar som sällan är att se i gudstjänster. Underlaget är framför allt tre nyligen utgivna forskningsrapporter tillkomna på kyrkans initiativ och/eller med stöd från dess forskningssektion (Straarup & Ekberg 2012, Eriksson 2012, Pettersson 2013). Var och en av rapporterna aktualiserar en problembeskrivning och förespråkar mer eller mindre, oftast mindre, uttalat också strategier för reparation.

Religionsvetarna Straarup och Ekberg (2012) undersöker med både kvantitativa och kvalitativa metoder hur människor i en församling i Luleå stift förhåller sig till kyrkan och dess verksamheter, och sätter de kvantitativa svaren i relation till motsvarande data på stifts- och riksplan. De slår fast att flertalet av de människor kyrkan känner ansvar för att nå har dimmiga begrepp om kyrkans lära och inte heller bryr sig nämnvärt om vad kyrkan står för. Deras konklusion – speglad i den polemiska titeln *Den sorglöst försumliga kyrkan belyst norrifrån* – är att kyrkan skulle ha satsat på undervisning för 50 år sedan, i takt med att kristendomsundervisningen på allvar försvann ur det allmänna skolväsendet – snarare än på gudstjänst- och organisationsutveckling.

Teologen och rektorn för Svenska kyrkans utbildningsinstitut Anne-Louise Eriksson (2012) granskar hur ett urval predikningar från två av kyrkoårets söndagar gestaltar kyrkans lära, mot bakgrund av ett resonemang om teologisk läs- och skrivkunnighet (literacy) förstått i vid mening, som förmåga att läsa, tolka, förstå och agera inom en tradition (2012 s. 9f). Liksom hos Straarup och Ekberg är frågan om "vad man måste veta för att tro" en central komponent i resonemanget. Men där Straarup och Ekberg lägger stor vikt vid att dokumentera frånvaron av vetande och intresse, fokuserar Eriksson istället kyrkans – närmare bestämt enskilda präster – ansvar för att genom predikan göra tron och läran känd, förståelig och relevant för människor här och nu, å ena sidan, och läskunnighetens (eller förtrogenhe-

tens) många olika dimensioner, å andra sidan. En central premiss för hennes resonemang är att läran måste arbetas med för att framstå som angelägen här och nu. Teologi är, understryker Eriksson, intellektuell reflexion över tron, och den måste ”ta människors intellektuella kapacitet på allvar och hjälpa människor att förena den egna tron med det vanliga livet” (2012 s. 44). En av hennes slutsatser efter genomgången är att predikosamlingen hon har granskat rymmer en variation vad gäller trosföreställningar och gudsbilder som gör det motiverat att fråga sig om Svenska kyrkan (verkligen, är jag frestad att skjuta in) är en ”trosgemenskap” (2012 s. 122). Hennes eget svar på frågan är dock, så vitt jag förstår bokens senare och avslutande resonemang, att det vore mer adekvat att förstå kyrkan som bärare av en gemensam tradition inom vilken både lära och praktik kan variera (2012 s. 142). Hon slutar sitt resonemang med en reflektion som är i linje med Straarups och Ekbergs, men pekar in i framtiden istället för mot den nära historien och även inkluderar kyrkans anställda i målgruppen:

> Det ingår inte längre i skolans och de teologiska institutionernas åligganden att säkra grundläggande kunskaper om just kristen tro och att via forskning och teologisk reflektion systematiskt bearbeta och fördjupa kyrkans tro och lära. Huruvida Svenska kyrkan i framtiden själv kommer att förmå ta ansvar för att öva och utbilda sina medlemmars och anställdas teologiska literacy förefaller mig vara en av de frågor som kommer att avgöra Svenska kyrkans framtid. (2012 s. 143).

Såväl Straarup och Ekberg som Eriksson pekar alltså på att kyrkan borde ta ett större ansvar för att skola in människor i ett kristet meningsuniversum, såväl kunskapsmässigt som vad gäller förmågan att kunna bearbeta och reflektera över kunskaperna. Den tredje texten jag vill exponera i detta sammanhang – religionssociologen Per Petterssons rapport *Utmaningar* för Svenska kyrkans identitet (2013) skisserar ett diametralt motsatt perspektiv, där fokus inte ligger på vad människor behöver lära sig av eller genom kyrkan, utan på att kyrkan ska anpassa sig till de preferenser som människor redan uppvisar i sin relation till organisationen.

Grundpremissen i Petterssons resonemang är att kyrkan ska utgå från människors behov, ett behov som är särskilt starkt när det gäller livscykelriterna men påtagligt också vad gäller stöd och hjälp i kris och socialt arbete, såväl med barn och unga som generellt med ensamma och utsatta människor (Pettersson 2013 s. 49). Detta mönster är välkänt från tidigare religionssociologisk forskning; vad Pettersson kompletterar med är förslaget att det mer kompromisslöst borde ligga till grund för en reformerad självförståelse från kyrkans sida, så att den istället för att i enlighet med den nuvarande kyrkoordningen definieras som den gudstjänstfirande församlingen borde definieras som en skara av döpta. Pettersson argumenterar för att detta vore både meningsfullt ”för flertalet medlemmar” och teologiskt motiverat (nämligen av hur Svenska kyrkan i sin lära om dopet ”betonar kravlösheten, nådes-aspekten och den livslånga relationens betydelse” (2013 s. 112). Han noterar att detta skulle innebära ”en maktförskjutning från en av kyrkoorganisatio-

nen organiserad aktivitet, gudstjänsten, till enskilda människors kallelse i sina egna liv som döpta" (2013 s. 112), men till skillnad från Straarup och Ekberg och Eriksson väcker han inte frågan om vad dessa döpta i praktiken behöver veta eller kunna göra för att verka som kristna. Den modell han skisserar bygger dock tydligt på att de döpta har en kristen självförståelse och själva tar ansvar för att ge den näring kontinuerligt genom livet – med hjälp av kyrkan och dess medarbetare (2013 s. 115).

Som en röd tråd genom Petterssons resonemang löper premissen att kyrkan är, eller bör vara, ett serviceorgan. Med den modellen följer att människor har rätt att ställa krav på de tjänster som kyrkan utför och att dess företrädare ska sträva efter att leverera på ett sätt som människor blir nöjda med. Här rör Pettersson vid ett grundvillkor som även Edgardh och Gustavsson berör i de tidigare refererade studierna av gudstjänstliv. Edgardh noterar att människor idag möter kyrkan "med anspråk på kvalitet och service, med förväntan om logik i resonemang och handlingar, och med anspråk på att kunna påverka både utbudet av och innehållet i de olika tjänster som erbjuds" (2010 s. 134). Önskan om medinflytande konkretiseras i Gustavssons arbete bland annat i iakttagelsen att några av de intervjuade körsångarna ogärna vill delta i en färdigformulerad bön (2016 s. 214). När hennes intervjupersoner beskriver sina förväntningar på en gudstjänst som de menar skulle fungera bättre än de nuvarande, så framträder en stark önskan om autonomi, engagemang och interaktion på lika villkor (2016 s. 223). Få har dock öppet bejakat ett kundorienterat perspektiv lika starkt som Pettersson. Jag ska återkomma till föreställningen om kyrkan som aktör på en marknad längre fram. Men först ska vi se närmare på den bredd av verksamheter som idag kan vara del av kyrkans utbud mellan söndagarna.

…OCH ALLTING ANNAT – OM BREDD, GRÄNSER OCH GRÄNSLÖSHET

Även om gudstjänsten är en prioriterad verksamhet i samfundets självförståelse, så är den enligt kyrkoordningen bara en av fyra huvuduppgifter. De övriga tre, enligt andra kapitlet, första paragrafen, är att bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission. För dessa tre uppgifter finns till skillnad från gudstjänstfirandet inte några närmare anvisningar eller regleringar; därmed har de enskilda församlingarna stor frihet att avgöra hur de ska förstås och utföras och hur resurser ska prioriteras dem emellan. De bästa källorna till kunskap om hur en sådan översättning från uppdrag till praktik görs är förmodligen det instruktionsdokument som varje församling eller pastorat ska arbeta fram i samarbete med stiftsnivån (församlingsinstruktionen), och de samtal och prioriteringar som sker i den dagliga verksamheten. Men i det följande ska jag åskådliggöra och reflektera över den möjliga bredden med ett helt annat material som ingång: exempel på det kommunikationsmaterial

där församlingar presenterar sitt utbud av aktiviteter och sina tjänster, och några glimtar in i den planering jag fick ta del av under fältarbetet.

En första iakttagelse är då att det finns en standardprofil av verksamheter som är lätt urskiljbar i många församlingar, och att det som har inspirerat till det andra ledet i avsnittets rubrik snarast kan framstå som undantag eller mer enstaka experiment med nya inslag.[13] Till denna profil i församlingarnas presentationer av sina verksamheter hör att skilja mellan å ena sidan gudstjänster och kyrkliga handlingar eller, som de nu ofta kallas, ”livets högtider”, det vill säga dop, konfirmation, vigslar och begravningar och å andra sidan alla övriga verksamheter. Om församlingen har en stark körverksamhet, så lyfts den gärna fram speciellt, men så är långt ifrån alltid fallet. Till återkommande inslag i ”vardagsarbetet” hör däremot verksamheter för barn och unga i olika åldrar, sopplunchеr och samtalskvällar, träffar för dagledіga, ofta också särskilda grupper för dem som mist en närstående och vill träffa andra som också är sörjande. Särskilda verksamheter eller stödformer för äldre är också vanliga.

På församlingarnas numera i hög grad standardiserade webbplatser kan verksamheter som dessa återfinnas under rubriken diakoni. De kan också presenteras sorterade under rubrikerna barn, unga och vuxna; att tänka i termer av ålder framstår som en av de allra mest grundläggande matriserna i kyrkans verksamhetsplanering. Att församlingarna ser som en central uppgift att stödja och bistå behövande framstår också klart av både inriktning på verksamheterna och deras rubricering; ibland är ”stöd och hjälp”, kort och gott, huvudrubriken för de verksamheter som inte är av gudstjänstkaraktär.

Församlingarnas ansvar är territoriellt definierat. Deras primära uppgift är att verka för och med de människor som bor inom den egna församlingens gränser. Detta gäller även i de stadsmiljöer där människor med lätthet kan uppsöka en annan församling än den de själva är medlemmar i. Samtidigt är församlingarna del av en nationell och en världsvid organisation, och många av dem har också andra delar av världen representerade i sitt närområde, som effekt av migration över lång tid eller på grund av stort inslag av flyktingar och EU-migranter. Internationellt arbete och stöd över gränser lyfts fram som ett viktigt inslag i somliga församlingars självpresentationer, dock inte på så bred front att det framstår som del av standardverksamheterna.

Vad gäller den del av bredden som framstår som mer okonventionell ska vi ta utgångspunkt i ett exempel. Bilden på s. 79 är ett uppslag från ett informationsblad från ett pastorat på västkusten (Kyrknyckeln nr 3/2014). På dess vänstra sida finner vi upplysningar om november månads gudstjänster av olika slag (gudstjänst, mässa, taizémässa, gudstjänst liten och stor, familjegudstjänst, ungdomsmässa) i pastoratets tre församlingar, söndagar som vardagar, i kyrkorummet såväl som på andra platser, men också

[13] Till grund för resonemangen ligger här en stickprovsgranskning av webbplatser från församlingar i olika delar av landet, i storstäder såväl som på landsbygd.

inbjudan till talrika musikevenemang samt sopplunchер, föredrag och samtal. En samtalskväll för skolelever på högstadienivå äger rum under rubriken Pannkakskyrka; där utlovas pannkakor med sylt och grädde, lovsång och ”goa samtal” (vi är på västkusten). Huvudintrycket av denna sida, pannkakorna till trots, är att variationen är stor men genrerna välkända i vår tid. Ett brett gudstjänstutbud där inte minst målgruppen barn och unga uppmärksammas, mycket musik och mycket samtal kan förmodligen utan tvekan räknas till vad som är rutin i en nutida (förmodligen förhållandevis resursstark) församling.

Den högra sidan däremot kan göra ett mer innovativt intryck. Där aviseras en föreläsning i samarbete med en föräldraförening om barn som (med eller utan diagnos) inte riktigt fungerar som andra, och därmed väcker funderingar om hur de på bästa sätt kan bemötas och hjälpas; en retreat där deltagarna mot en avgift om 100 kronor får pröva på yoga ”som redskap i bön, till inre frid och närvaro”; ett evenemang betitlat Barnkalaset med en lång rad festliga inslag varav pannkakskyrkan är det enda vars namn har en tydlig kyrklig koppling, och sist men inte minst avisering om att kyrkan ska vara på plats med information, goda möten och ”skojigheter för stora och små” vid ett kommande motionslopp. Bortsett möjligen från föredraget är detta – antar jag – inte självklart del av vad människor förknippar med kyrklig verksamhet. (Det kan tilläggas att den person som satte mig på spåret till just detta material berömde sin församling för att den ordnade så mycket bra som hon inte betraktade som religiöst.) I det följande ska jag låta yogaannonsen och barnkalaset ligga till grund för några reflektioner om verksamhetens gränser, innan jag tar upp uppdragets potentiella gränslöshet.

Yoga pekar mot frågan om gränser mot andra andliga traditioner än den kristna. Detta är långt ifrån någon okontroversiell fråga, och det är uppenbarligen upp till församlingarna själva att avgöra vad som kan inkorporeras. Stickproven från lokala webbplatser tyder på att just fenomenet yoga inte är särskilt brett etablerat i församlingarna. Mer frekvent, åtminstone i stadsförsamlingar, är vintern 2016/17 inbjudningarna till meditation. Men då presenteras den ofta som kristen meditation, som för att redan på förhand bemöta invändningar om att fenomenet inte hör hemma i en kyrka – i likhet, för övrigt, med hur församlingen på västkusten i sin annons markerade att yogan skulle vara ett redskap i bön, som är ett tveklöst kyrkligt kodat begrepp. Inbjudan till Barnkalaset – illustrerat av flickan med ballongerna på bilden på nästa sida – kan, med reservation för att jag inte bevittnade evenemanget i sig, snarare väcka frågor om gränsen mot det oseriösa. I det arbetslag jag fick skugga i deras vardag var detta ett tema som en gång kondenserades i formuleringen ”jättenervös för jippo” – där ett jippo, så vitt jag förstod av resten av samtalet, var tilltag som störde kyrkorummets frid och uppfattades som utslag av brist på respekt för särskilt prästernas professionalitet. Formuleringen "sälja ut vår själ" förekom i samma sammanhang. Konkret kunde gränsen också aktualiseras, om än

på ett mindre tydligt sätt, i samband med planeringen av ett extraordinärt evenemang med vissa paralleller till "barnkalaset" på västkusten. Temat för evenemanget var "vägen till livet" (ett motiv som också kunde förstås i termer av pilgrimsvandring) och bland de inslag som föreslogs för barnen fanns klättervägg utanför kyrkan, clown och skattjakt efter pärlor till den så kallade "frälsarkransen" (ett armband där pärlor i olika färger och material materialiserar olika aspekter av den kristna tron). Klättervägen föll i allmänt god jord; mitt intryck var att den förhållandevis smidigt kunde relateras till dagens tema. Vad gällde clownen däremot var meningarna delade, från bastant avvisande till premissen att clownen var en allvarlig figur, som inte alls var oförenlig med temat vägen till livet, och faktiskt också skulle kunna vara del av en mässa. Samtalet var rappt och engagerat. Men liksom många andra diskussioner under den löpande planeringen gav det i liten grad utrymme för de närvarande att stanna upp och fördjupa sina reaktioner eller reflektioner. Jag var som oftast en tyst observatör och vet därför inte varför somliga medarbetare tog avstånd från clownen eller på vilka grunder andra utmärkt väl kunde funna figuren på sin plats. Men det är värt att notera att de gjorde det. Clownen kom inte på agendan som en potentiellt publikdragande företeelse i största allmänhet, utan som en av många företeelser som för förslagsställarna mycket väl skulle kunna mobiliseras i budskapets tjänst. Om den faktiskt kom att ingå i programmet eller ej förmäler inte historien.

Det som väcker frågorna om gränslöshet, i sin tur, är primärt det diakonala arbetet. Diakoni är praktiskt kristet arbete för att ge stöd och hjälp till människor i utsatta situationer. Det kan inkludera samtal, hem- och sjukbesök, uppsökande verksamhet och skapande av mötesplatser av oli-

ka slag. Ofta ligger tyngdpunkten på samtal och stöd, även om den ovan nämnda stickprovsundersökningen också visar prov på mer ovanliga insatser. Till exempel definierar en församling på västkusten som diakoni både ”Musik och färgfrossa”, en skapande verksamhet för människor med intellektuella funktionshinder, där diakon, musiker, dramaterapeut och sjuksköterska samarbetar och projektet ”Handla för andra”, som är ett samarbete mellan kyrkan och lokala livsmedelsbutiker, där kyrkan tillhandahåller inköpslistor och butikerna sätter fram en kundvagn där köpta varor kan skänkas för vidare distribuering i kyrkans regi, och en skåneförsamling annonserar på sin webbplats ”trädgårdsdiakoni” med bland annat trädgårdsarbete och hantverk för människor som i en längre tid har stått utanför arbetslivet.

I den församling jag fick skugga vid deras medarbetarmöten ansvarade diakonerna för bland annat samtal, hembesök och ett flertal fasta mötesplatser där människor kunde få hjälp med både myndighetskontakter och praktiska göromål. Men i likhet med kolleger i grannförsamlingarna var de också bidragande när församlingen började engagera sig i en övernattningsverksamhet för flyktingar (som denna höst under en period var ovanligt talrika) och EU-migranter. Denna verksamhet innebar samarbete mellan både församlingar och frivilligorganisationer i Storstockholm och fungerade för församlingarnas del så att de upplät sängplatser i sina lokaler ett visst antal nätter per månad. Uppgiften var ny för arbetslaget, och att döma av interaktionen under de gemensamma planeringsmötena tog den plats på en redan full agenda. Saken var utpräglat praktisk. Den handlade om att skrapa fram madrasser och sängkläder, att handla in eller tigga samman mat och andra förnödenheter (en upptäckt i sammanhanget var hur villigt butiker i närområdet donerade för ändamålet), att ta emot och vara till hands för övernattningsgästerna under kvällen, själv övernatta i lokalen och städa upp efter att gästerna hade gått om morgonen. Arbetet innebar dubbelbemanning i treskiftspass under de dygn då sängplatser skulle erbjudas. På plats fick de medverkande erfara att de inte var ensamma. Parallellt med att de arbetade för att hjälpa människor blev de själva föremål för en hjälpapparat som band samman olika platser och aktörer i staden, till exempel genom att mat levererades till övernattningslokalerna eller att gäster skjutsades mellan järnvägsstationen och övernattningsrummen.

Vid de gemensamma planeringsmötena fördes ingen diskussion om varför denna uppgift skulle utföras. En möjlig tolkning är att den motiverades, utan att det någonsin behövde kommenteras, av det budskap som är kyrkans huvudsak. Vid de korta andakter som inledde medarbetarmötena sjöngs det till exempel psalmer med texter som: ”Hjälp mig älska min nästa, inte på avstånd men här, nu när han kommer och vädjar, nu när han vållar besvär” – eller ”Du är ett barn som ligger på ett jordgolv, du fryser om vi inte griper in”. Och formuleringen ”Det var rum för dem i härbärget”,

som aktualiserades närmare jul, relaterades då explicit till bland annat övernattningsverksamheten. Arbetslaget umgicks löpande med bilder och liknelser och ideal som handlade om att sörja för dem som är i nöd och möta Gud i det som är svagt och behöver hjälp. Mot den bakgrunden kan det ha varit svårt eller omöjligt, för den som till äventyrs tvekade, att öppet ifrågasätta om det verkligen var deras sak att ordna sängplatser för flyktingar eller EU-migranter på tillfälligt besök.

I praktiken fick jag dock också intryck av att övernattningsverksamheten flyttade in i redan fulla scheman, utan att det helt tydligt framgick vad som skulle vika för att den skulle kunna ta plats. Under de första månaderna gjordes scheman upp vid sittande bord på veckomötena, och det fanns ett par tillfällen då det framstod som tveksamt om arbetslaget hade resurser nog för uppgiften. Men det hela gick trots allt i lås varje månad, och de kunde komma till möte dagen efter ett övernattningspass med den sortens uppsluppna glädje som kan uppstå i en grupp när den har rott något ovant och praktiskt i hamn tillsammans. En kommentar när saken utvärderades var att en bieffekt var att de lärde känna varandra på ett annat sätt, underförstått till det bättre. Så småningom slussades mer och mer av det praktiska arbetet över på frivilliga medarbetare, vilket uppenbarligen också gjorde uppgiften mer hanterlig.

Jag har refererat saken så pass utförligt av två skäl; för att den visar hur uppfordrande en bokstavlig förståelse av det kristna budskapet kan vara för en församling som vill sträcka sig ut i samtiden, bortom sina traditionella uppdrag, och för det andra att den kan bidra till att tydliggöra vilken central roll diakonerna kan ha i detta sammanhang. Deras speciella uppgift enligt vigningslöftena – det vill säga det som artikuleras bara i deras löften och inte i prästernas – är att ”hjälpa dem som behöver er tjänst och stå på de förtrycktas sida” (*Den svenska kyrkohandboken del II*, 2003 s. 33). När *Sydsvenskan* rapporterar från diakonvigning i Lund i augusti 2015 exponerar den i ingressen särskilt frågan: ”Vill ni stå på de förtrycktas sida?” (vilket i sig är tänkvärt, om vi reflekterar över hur den löpande presstäckningen bidrar till att forma bilder av och förväntningar på kyrkans uppdrag) – och den noterar också kandidaternas rungande ja (Rydén 2015). Den som har avgett detta löfte inför Gud hamnar rimligtvis i första linjen när kyrkan ska ta socialt ansvar, och ju mer en församling öppnar sig mot omvärldens behov, desto större blir uppgiften. I princip är den gränslös.

En tredje aspekt av övernattningsexemplet ovan är dock att det också visade hur ett i princip ändlöst behov av hjälp kan kondenseras ner till en insats som är avgränsad i tid och rum. Eftersom ingen ifrågasatte satsningen vid mötena var det inte heller någon som vid sammanträdesborden satte ord på den fråga som aktualiserades i mitt bakhuvud – vad tänker de om att behovet kvarstår bortom de nätter då de kan hjälpa? Men frågan fick ändå sitt svar, den dag då församlingen till sitt veckomöte hade inviterat en samordnare från en organisation som var aktiv i hjälpen och operativ i

samarbetena kyrkor och andra aktörer emellan. Han bidrog med många praktiska råd och tips, och i samtalet med honom kristalliserades också ut ett övergripande förhållningssätt som indirekt adresserade min reflektion: även om de inte kunde ändra världen (eller i just detta fall det land migranterna kom ifrån), så kunde de lindra akut nöd tillfälligt.

Att kyrkan har ett viktigt uppdrag som ”välfärdsaktör” har uppmärksammats mer och mer på senare år (det speglas också i de grenar av den religionssociologiska och teologiska forskning som jag inte berörde inledningsvis i artikeln, inte minst inom det pågående forskningsprogrammet The Impact of Religion – Challenges for Society, Law and Democracy (http://www.crs.uu.se/Forskning/impactofreligion/); se även Pettersson 2013, s 50 ff och *Sedd men osedd* 2016, del III). Detta är en förskjutning som på ett plan ligger väl i linje med de undersökningar om medborgarnas värdering av kyrkans olika verksamheter, som refererades i det föregående. Samtidigt öppnar ett starkare socialt ansvarstagande också för kritik av att verksamheten politiseras. När kyrkan, särskilt på nationell nivå, tar ställning i frågor som har med utsatthet, diskriminering eller flyktingpolitik att göra brukar protesterna inte vara långt borta.

ATT VARA KYRKA PÅ EN MARKNAD – OM ÖVERSÄTTNINGAR OCH DIALOGER

En av kyrkans samtida utmaningar är att den i allt högre grad måste konkurrera om uppmärksamhet och – i ord och handling – argumentera för sin relevans på en ”livssynsmarknad” som är stor och mångfasetterad. Församlingarna måste, så att säga, för att genomföra sitt uppdrag inte bara bedriva en angelägen och meningsfull verksamhet, utan också arbeta aktivt för att göra denna känd och attraktiv för människor som ännu inte har upptäckt den och inte av eget initiativ skulle söka sig till den. Temat aktualiserar frågor om hur traditionellt kristna formuleringar, symboler och budskap kan översättas eller ompaketeras för en ovan motpart på ett sätt som samtidigt gör dess innebörd rättvisa för dem som redan är införstådda och engagerade.

En tillbakablick på en av de första intervjuer jag gjorde med praktiserande präster vid millennieskiftet tyder på att uppgiften redan då var uppenbar och angelägen. Den intervjuade relaterade den till att samhället hade blivit mer mångkulturellt och mångreligiöst och att kyrkan inte ensam kunde göra anspråk på att förvalta en sanning som var giltig för alla. Han värjde sig mot ordet marknad på grund av alla de kyrkokonträra konnotationer det bar med sig, men visualiserade trots det, om än en smula motvilligt, omgivningen som ett stort torg där många röster hördes och där även kyrkans, eller församlingarnas, måste tränga igenom. Det som framstår som radikalt annorlunda, jämfört med idag, är snarast medlen för att kommunicera. Hans församling höll vid denna tid på att försöka få till stånd ”någon sorts informa-

törstjänst", och han visste att alla församlingar i närområdet "kämpade på" med informationsfrågor. Min egen minnesbild är att detta var en tid då tryckta församlingsblad ännu kunde vara anspråkslösa svartvita trycksaker och att "hemsidor" var en innovation som bara nätt och jämnt hade börjat införas.

Ungefär vid samma tid uppträdde emellertid plötsligt en rad spektakulära annonser med Svenska kyrkan som helhet som avsändare. Bland annat fanns en serie uppslag där ytan dominerades av ett enstaka föremål parat med ett enstaka ord. En 100 grams chokladkaka var kombinerad med ordet Tröst (som stod infällt i den cirkel där firmans märkesnamn brukar stå), en mobiltelefon hade beteckningen Bekräftelse, ett paket cigarretter hade fått märkesnamnet raderat och ersatt med Gemenskap, en skraplott hade beteckningen Hopp och ett kreditkort var märkt Trygghet, och så vidare. Svenska kyrkans kommentar till bilderna, innan de undertecknade med namn och vapensköld, var "Letar du på rätt ställe?". På dess webbplats finns ännu, mer än tio år efter satsningen, bevarade några av uppföljningstexterna. Om tröst, till exempel, kan man där läsa både en kort betraktelse med hänvisning till bibelberättelser, en psaltarpsalm, en bön av Augustinus och en bön skriven av en tolvårig flicka (https://www.svenskakyrkan.se/letardu2003/trost-2.htm). Den som bara såg plakaten ute i stadsrummet eller på dagstidningarnas helsidor, däremot, nåddes inte av dessa ansatser till teologisk fördjupning av budskapet. Och annonserna väckte mycket debatt, inte bara grund av de kostnader som projektet var förknippat med, utan också på grund av dess verkningsmedel och urvalet av motiv. Ett argument mot utformningen var att kyrkan borde använda sina egna starka symboler och bilder, ett annat att annonserna exponerade bara en del av kyrkans budskap (och att till exempel nyckelord som Iver, Motstånd, Lidelse och Rätt saknades, liksom Synd och Skuld).[14] De som var positiva, däremot, såg provokationen och överraskningseffekten som en god metod, därför att den fick människor att stanna upp och reagera. Satsningen i sin helhet, som innefattade flera bildserier, har analyserats i en uppsats i medie- och kommunikationsvetenskap (von Schedvin Åkesson 2005). Författarens tolkning var då – i viss motsättning till de reaktioner som refererades ovan – att kampanjen med närbilderna var mer traditionellt luthersk till sitt innehåll och representerade en mer dömande hållning än andra inslag i reklamprojektet, som sträckte sig över flera år. Hon drog också slutsatsen att bilderna sannolikt skulle appellera positivt till de människor som redan hade en välvillig inställning till Svenska kyrkan, men däremot uppfattas som moraliserande av de på förhand negativt inställda (2005 s. 44f).

[14] De första fyra nyckelorden lyftes fram i en insändare i *Kyrkans tidning* nr 24/2001 vars rubricering och författare jag inte har kunnat återfinna. För de övriga refererade reaktionerna är mitt enda belägg att jag, även då på basis av pressmaterial, har refererat till dem i ett föredrag hösten 2001.

I det hörn av Svenska kyrkans webbplats där rester av kampanjen finns bevarade fanns också en ruta med svar på vanliga frågor om reklamkampanjen (https://www.svenskakyrkan.se/letardu2003/fraga1.htm). Där framgår att en drivkraft var att nå ut med information till de medlemmar som ”aldrig besöker eller har kontakt med sin församling” och att det fanns en ambition om att i tur och ordning adressera olika målgrupper – men också att uppdraget att kommunicera med alla medlemmar vid denna tid upplevdes som relativt nytt för de anställda och att detta var ett av skälen till att de anlitade extern expertis. Om den planerade satsningen genomfördes till slut eller ej kan jag inte säga med säkerhet, men jag håller för starkt troligt att så inte var fallet.

Femton år senare har uppgiften att synliggöra kyrka och församlingar i media flyttat fram sina positioner på många sätt. Få församlingar torde idag klara sig utan något slags informatörstjänst – även om innehavarna numera hellre vill omtalas som kommunikatörer, som för att markera att information inte är en envägskommunikation. Kanalerna har breddats så att webbplatserna har blivit standard (även om en rundresa inom landets församlingar visar på en skiftande ambitionsnivå i deras utformning), och på bred front supplerats även med andra digitala kommunikationskanaler. Men utmaningen att profilera och tydliggöra församlingarnas budskap kvarstår. I den uppgiften möts två slags expertis: de som tar aktiv del i kärnverksamheten, och de som är professionella på att nå ut med information. I det följande ska jag exemplifiera hur ett sådant möte kunde gestalta sig i det arbetslag jag fick gästa.

Exemplet består av en ganska utdragen diskussion om en formulering. Bakgrunden är att arbetslaget hade tagit del av förra årets verksamhetsstatistik och återvänt till de nyckelord för sin värdegrund och den vision som de tidigare hade enats om. I samband med uppgiften att öka antalet deltagare vid gudstjänster och andra aktiviteter noterades något som en anställd med administrativa uppgifter tentativt hade benämnt må bra-verksamheten. Formuleringen väckte höjda ögonbryn hos teologer, diakoner och andra direkt involverade i det som i sammanhanget tydligt framstod som kyrkans kärnverksamhet. Diskussion uppstod både vid det stora sammanträdesbordet vid flera på varandra följande möten och vid några tillfällen i pass i smågrupper. Alternativa ord och uttryck kastades fram och prövades i tur och ordning och ibland i repris. Omsorgsverksamhet var ett förslag på en mer adekvat formulering, livsstöd likaså. Men hur skulle man i så fall förmedla den andliga dimensionen? Hur skulle man få fram ”essensen av det heliga”? som en medarbetare uttryckte det. Ordet stöd ifrågasattes för att det var enkelriktat (i likhet med hur man i många andra sammanhang undvek ord som markerade en skillnad mellan dem som var inne och dem som var utanför eller mellan anställda och frivilliga, eller som när man påminde om att de som var med på gudstjänsten inte var gäster eller besökare utan deltagare). Några prövade att sätta ord på visionen

om omsorgsarbetet i termer av livsrum, rum för livet, eller rum där livet får plats. Men en annan påminde om vilka konnotationer livsrum har på tyska, och ordet föll. En av teologerna noterade att solidaritet var ett ord som väckte vänsterassociationer; hade det inte varit för det, så hade man kunnat ha som målsättning att ”öka solidaritetsverksamheten”. Någon annan trodde att dessa konnotationer inte längre var så starka, och att formuleringarna skulle kunna fungera. Ett argument som fördes fram till stöd för uttrycket må bra var att ambitionen att få människor att må bra – eller bättre – var något som i praktiken genomsyrade alla kontakter som församlingens anställda hade med människor som sökte sig till kyrkan, även till exempel genomförandet av en värdig begravning. Men flera av medarbetarna svarade ändå bastant nej på frågan om de kunde sluta upp bakom uttrycket. Vid slutet av ett av mötena reflekterade en av prästerna över att den verksamhet som skulle öka väl egentligen var den diakonala. En av hennes kolleger höll med, och framhöll att diakoni var ett värdeord som appellerade till många parter i deras omgivning. Alternativformuleringar stöttes och blöttes en runda till, men allt mer verkade tyda på att diakonal verksamhet var den bästa formuleringen. En medarbetare som då lite klentroget frågade om detta verkligen tydliggjorde för de inblandade vad arbetet handlade om fick till svar att för den som arbetade i kyrkan var uttrycket en självklarhet. Därmed var saken utagerad den dagen. Men helt avslutad var den uppenbarligen inte. Några veckor senare hörde jag någon kommentera att det hade raderats på tavlan på kansliet, och när jag ytterligare några veckor senare råkade passera skrivtavlan själv såg jag spåren av en liten dragkamp i tusch på den svagt grönaktiga ytan. Underst i en lista över mål stod ”Öka….. verksamheten” och ”wellbeing”? skrivet tentativt strax ovanför, inskjutet som ett förslag. Under stod – med annan färg och annan stil: – ”vad hände med diakonin?”.

Jag har refererat det här prövandet av ord så pass utförligt av två skäl. Det mest centrala är att något som uppenbarligen var mycket viktigt för alla berörda stod på spel. För präster och diakoner handlade det om att de inte ”bottnade i” – det vill säga inte kunde försvara eller känna igen sig i – den föreslagna formuleringen. Den var inte bara inadekvat i förhållande till hur de själva förstod sin profession och sin uppgift, utan direkt missvisande. ”Om må bra är överskriften kan jag jobba på spa”, som en av dem sa; ”jag jobbar med att hantera livet, ups and downs”. Medarbetare vars professionella identitet i högre grad fick näring från kommunikations- eller marknadsföringssektorerna, däremot, bottnade på motsvarande sätt inte per automatik i de ord som appellerade till teologerna, och misstänkte som synes ibland också att dessa inte var omedelbart förståeliga för alla berörda.

Det andra skälet till att jag fann dialogen intressant var att den öppnade för försök att verbalisera det som från teologiskt håll var angelägna bottnar i vardagsverksamheten. Eftersom de möten jag fick delta i samlade medarbetare av alla kategorier ägnades de ofta åt praktiska frågor och administra-

tion av det kyrkliga arbetslivets gemensamma vardag, och det var långt ifrån alltid som de gav utrymme åt samtal om de ”andliga” och ”heliga” dimensionerna i det som präster, diakoner, pedagoger och musiker sysslade med till både till vardags och om söndagarna. Desto mer tydliggjorde mötena emellanåt att arbetslaget rymde olika slags expertis och kompetens, och att några av medarbetarna var mindre hemmastadda i kyrkliga traditioner än andra. Detta kan i sig vara en stor tillgång för en kyrka som vill nå de ännu inte införstådda. Det bäddar också för att översättningsuppgiften flyttar in i de egna arbetslokalerna, djupare in i den kyrkliga vardagen.

Ur ett kulturvetenskapligt perspektiv kan alla försök att gestalta kyrkans budskap betraktas som översättningar. Alla symboler, ord och praktiker är försök att materialisera eller ge gestalt till något som också skulle kunna verbaliseras eller gestaltas på andra sätt. Men det som har beskrivits ovan kan betraktas som en översättningsproblematik av ett särskilt genomgripande slag, en där ord, begrepp och företeelser från en kristen domän möter ett språk eller en logik som kommer ur helt andra sammanhang. (En annan detalj i samma genre var om de som begär utträde ur kyrkan kunde betraktas som missnöjda kunder eller ej; att det ordet var ett stilbrott inom kyrkans väggar föreföll dock alla berörda vara ense om.) Att översätta mellan domäner på detta sätt är en nyttig och viktig uppgift, men den kan också vara tids- och energikrävande. I det sammanhanget kan vi notera en annan fråga som ibland formulerades när ett diskussionstema seglade upp vid mötena i arbetslaget: ”Hur lång tid får det ta?". Att den tid som i praktiken stod till buds uppfattades som knapp blev ibland ganska uppenbart.

AVSLUTNING

Det är självklart omöjligt att i ett litet format göra en organisation av Svenska kyrkans dimension rättvisa. Den föregående texten kan kanske bäst läsas som en påminnelse om samfundets olika existensformer, dess komplexitet och vidden av vad det har att brottas med – inte minst då dess interna spänning mellan i hög grad självstyrande enheter på lokalnivå och behovet av sammanhållning inom organisationen som helhet. Som ännu en dimension, som jag knappast alls har beaktat i det ovanstående, tillkommer det faktum att kyrkan på ett nationellt plan inte heller är sig själv nog, utan del av det som i högtidliga sammanhang kan kallas den världsvida kristenheten – där frågorna om vad som är mainstreamversioner och avvikande minoriteter kan få helt andra proportioner och andra svar.

Kyrkohandboksrevisionen gestaltar spänningen mellan variation och enhetlighet med avseende på hjärtat av lära och gudstjänstpraktik. ”Vardagsarbetets” inriktning och gränser bottnar i frågor om hur kristen övertygelse ska gestaltas genom handling och aktion utanför kyrkorummets och gudstjänstens tid och rum, oftast då med fokus på människor som

både behöver och gärna tar emot stöd och hjälp. Reflektionerna om marknadsföring och översättningar i sin tur drar istället uppmärksamheten mot relationen mellan samfundet och de människor i dess omgivning som har ett svalt eller obefintligt intresse för dess existens och dess verksamheter, är tillfreds med en sporadisk kontakt med ett urval av det som sker i kyrkans regi, eller, som Claesson (2012, s 15) formulerar det, tänker att kyrkan är bra för någon annan än dem själva. Den problematik som diskuteras i samband med marknadsföringsfrågorna öppnar en dörr på glänt mot en värld som fungerar på helt andra premisser än kyrkans, och därmed också för mer svindlande översättningsdialoger – även om utmaningarna i att enas om språk, liturgisk praktik och utformning av vardagsarbetet i sig kan vara stora nog.

En viktig aspekt som – som sagt – har kommit i skymundan i det ovanstående är att kyrkan, varken i hennes egen självförståelse eller ur ett rent empiriskt perspektiv, kan reduceras till de anställda. Till dem som bär verksamheten hör också de frivilliga medarbetare som omtalas som volontärer och ideella, de förtroendevalda som bildar de organ som står för den demokratiska styrningen av samfundet, och sist men inte minst var och en som medverkar i det som sker inom kyrkans ram. Till församlingarna i den vidaste förståelsen av begreppet hör dessutom inte bara de aktiva eller redan medverkande, utan alla dem som bor eller vistas på församlingens territorium. Utan den premissen skulle mycket av den utåtriktade verksamheten vara svårare att förstå, eller motivera.

Ett genomgångstema i materialet på såväl lokal som nationell nivå är rörelsen mot ökad differentiering, valfrihet och myndiggörande – oavsett om det handlar om församlingar eller pastorat i relation till kyrkan som helhet, eller om grupper och individer i relation till kyrkans fastställda formulär och ritualer. Det är svårt att inte se detta som en spegling av samtidens djupt kända ideal om individers frihet att själva forma sina liv och sina identifikationer – och i vissa avseenden också som utslag av marknadens obönhörliga logik, där valbarhet är en av systemets grundbultar. Samtidigt kvarstår dock i vissa stycken samfundets mer monolitiska karaktär. En företeelse man kan notera på det kontot är den territorialprincip som säger att människor ska vara medlemmar i eller höra till den församling där de är folkbokförda. Det är en princip som på ett radikalt sätt kontrasterar mot den individualiserings- och valfrihetsmatris som dominerar i många andra samhällssektorer av idag. Den har tunga ekonomiska implikationer, eftersom medlemsavgifterna är en central intäktspost. Men den har också en stark teologisk motivering (för en lättillgänglig introduktion, se Kristensson Uggla 2012) som förmodligen gör att den i det längsta kommer att bibehållas, oavsett hur mycket den framstår som en anomali i samtiden.

Jag vill dock avrunda med en annan reflexion, som även den är relaterad till frågan om variation och sammanhållning. Den springer delvis ut av kritiken mot handboksförslaget, där ett återkommande tema har varit farhågor-

na för att gudstjänstpraktikerna, om förslaget gick igenom, skulle bli så olika från plats till plats och landsdel till landsdel att människor inte skulle känna igen sig när de kom till gudstjänst i en främmande kyrka. Oavsett om detta är ett problem i sig (för att det hindrar det djupa deltagande som är betingat av att man inte behöver kontrollera en agenda eller riskerar att bli överraskad av ett ovant inslag i liturgin) eller om igenkännandeargumentet är vikarierande (för ståndpunkten att vissa former och formuleringar är oacceptabla i sig och därför måste hindras från att få inpass), så är en möjlig följdfråga var gränserna går för hur mycket inre variation en kyrkas praktik och lära kan rymma. Men utifrån den modell som Eriksson (2012) skisserade; att det som är gemensamt är en bank av tradition som människor är orienterade i och förhåller sig aktivt till, kan svaret kanske vara ”mer än vad som hittills har varit föreställningsbart”.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

Press

Andersson, Gunnar. 2001. Varning för kätteriets gungfly. I: *Kyrkans tidning* nr 19/2001.

Egnell, Helene. 2001. Gud fortfarande man i nya kyrkohandboken. I: *Kyrkans tidning* nr 9/2001.

Engström, Börje. 2001. Onödigt handboksförslag. I: *Kyrkans tidning* nr 10/2001.

Jönsson, Sofia Lilly. 2015. Boken som borde engagera kulturen. I: *Svenska Dagbladet* 30 maj 2015.

Jönsson, Lilly Sofia. 2016. Rädda skriften för svenskans skull! I: *Expressen* 17 februari 2016.

Kansbod, Ewa Lena. 2014. Kyrkokansliet behöver musikhandläggare. I: *Kyrkans* tidning nr 42/2014.

Kyrknyckeln nr 3/2014. Församlingsblad från Svenska kyrkan i Vallda, Släp och Kullavik.

Larsson, Bo. 2001. Gud, orden om Gud och kyrkohandboken. I: *Kyrkans tidning* nr 17/2001.

Rydén, Daniel. 2015. Diakoner vigda till att hjälpa. I: *Sydsvenskan* 23 augusti 2015.

Samuelsson, Sven. 2001. Våga nyöversätta och nytolka välsignelsen. I: *Kyrkans tidning* nr 2/2001.

Schottenius, Maria. 2015. Protestera innan kyrkohandboken förstör kulturarvet. I: *Dagens Nyheter* 3 juni 2015.

Schottenius, Maria. 2016a. Mobilisera mot Kyrkohandboken, innan det är för sent. I: *Dagens Nyheter* 19 februari 2016.

Schottenius, Maria. 2016b. Kyrkohandboken är ingen intern liten angelägenhet. I: *Dagens Nyheter* 4 maj 2016.

Strömberg, Hans. 2001. Snart är poesin borta. I: *Kyrkans tidning* nr 1/2001.

Elektroniska källor

http://www.crs.uu.se/Forskning/impactofreligion/, presentation av forskningsprogram, hämtat 170105.

http://www.ctr.lu.se/forskning/vetenskapliga-sallskap/luka/, om Lunds universitets Kyrkohistoriska arkiv (LUKA), hämtat 161118.
http://www.kyrkanstidning.se/nyhet/har-ar-svaren-pa-fragorna-om-kyrkohandboksarbetet, hämtat 161226.
http://kyrkligdokumentation.nu/remisshbf16.htm, sammanställning av till kyrkostyrelsen inkomna svar på remiss ang. kyrkohandboksförslaget 2016, hämtat 161211.
http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/, Lag (1998:1591) om Svenska kyrkan, hämtat 161104.
http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Regional-statistik-och-kartor/Regionala-indelningar/Forsamlingar/, Församlingar 2016, LKF: Församlingar, koder och namn, hämtat 161104.
http://www.svd.se/debatten-om-tro-las-inlaggen/om/debatt, se även https://web.archive.org/web/20040603222725/http://www.svd.se/dynamiskt/Brannpunkt/did_4876068.asp, hämtat 161111.
https://www.svenskakyrkan.se/forskning, om forskningsenheten, hämtat 161111.
https://www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken. Samlingsplats med underavdelningarna Om förslaget; Frågor och svar; Tidsplanen; Organisationen; Dokument. Dokument och översikter hämtade 161125.
https://www.svenskakyrkan.se/kyrkomotet/vadarkyrkomotet, hämtat 161104.
https://www.svenskakyrkan.se/kyrkoordningen. Dokumentet uppdateras årligen; den version som har använts som referens är 2016 års, hämtad 161104.
https://www.svenskakyrkan.se/letardu2003, utveckling av temat tröst, hämtat 170102.
https://www.svenskakyrkan.se/letardu2003/fraga1.htm), svar på vanliga frågor, hämtat 170102.
https://www.svenskakyrkan.se/statistik, Svenska kyrkans medlemsutveckling 1972–2015, hämtat 161104, Besök i Svenska kyrkans gudstjänster 1990-2015, hämtat 161201.

Litteratur

Ask, Jenny, 2014: *Lyssna till ditt hjärta: Muslimska moderskap och modrandets villkor i Sverige*. Stockholm. (Diss.)
Bandak, Andreas & Jørgensen, Jonas Adelin, 2012: Foregrounds and Backgrounds – Ventures in the Anthropology of Christianity. I: *Ethnos* 77 (4):447–458.
Beckford, James A., 2006: The Sociology of Religion in the Nordic region as Seen from the Other Side of The North Sea. I: *Nordic Journal of Religion and Society* 19 (1):1-11.
Bell, Catherine, 2009: *Ritual: Perspectives and dimensions*. Oxford.
Blehr, Barbro, 2008: 'Det är så *jag* tänker': Om prästers egenansvar och religiös förändring. I: *På spaning. från Svenska kyrkans forskardagar 2007*. Red. Eriksson, Anne-Louise. Stockholm. S. 295–312.
Botvar, Pål Ketil, 2000: Kristen tro i Norden: Privatisering og svekkelse av religiøse dogmer. I: *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen.* Red. Gustafsson, Göran & Petterson, Thorleif. Stockholm. S. 74–96.
Bringéus, Nils-Arvid, 1958: *Klockringningsseden i Sverige*. Stockholm. (Nordiska museets handlingar; 50.) (Diss.)
— 1993: Hilding Pleijels frågelista "Kyrklig folklivsforskning". I: *Hilding Pleijel Symposium: 19 oktober 1893–19 oktober 1993: Ett hundraårsjubileum*. Lund. S. 13–28.

Bringéus, Nils-Arvid, 1997: *Folklig fromhet: Studier i religionsetnologi.* Stockholm.
— 2005: *Den kyrkliga seden*. Stockholm.
Bruce, Steve & Voas, David, 2010: Vicarious Religion: An Examination and Critique. I: *Journal of Contemporary religion*, 25 (2)243–259.
Bäckström, Anders, 2000: De kyrkliga handlingarna som ram, relation och välbefinnande. I: *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen.* Red. Gustafsson, Göran & Petterson, Thorleif. Stockholm. S. 134–171.
Cannell, Fenella, 2005: The Christianity of Anthropology. I: *Journal of the Royal Anthropological Institute* (N.S.) 11:335–356.
Folkkyrka nu? Samtal om utmaningar och möjligheter. Red. Claesson, Urban. 2012. Uppsala.
Claesson, Urban, 2012: Att minnas folkkyrkan – för framtida möjligheter. I: *Folkkyrka nu? Samtal om utmaningar och möjligheter*. Red. Claesson, Urban. Uppsala. S. 12–20.
Coleman, Simon, 2012: Anthropology on Shifting Grounds. I: *Ethnos* 77(4):556-563.
Current Anthropology 2014: The Anthropology of Christianity: Unity, Diversity, New Directions. Vol. 55, No. S/Supplement/10.
Davie, Grace, 1990: Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain? I: *Social Compass* 37 (4):44-469.
—1999: Europe: The Exception That Proves the Rule? I: *The Desecularization of the World: Resurgent religion and World Politics.* Red. Berger, Peter L. Grand Rapids, Mich. S. 65-83.
— 2000: *Religion in Modern Europe: A Memory* Mutates. Oxford:
— 2015: Studying religion in the Nordic Countries: An External View. I: *Nordic Journal of Religion and Society* 28 (2): 101–116.
Demerath, N.J. III., 2000: The Rise of ”Cultural Religion” in European Christianity: Learning from Poland, Northern Ireland, and Sweden. I: *Social Compass* 47 (1):127–139.
Den svenska kyrkohandboken del II; Vignings- Sändnings-Mottagnings- och Invigningshandlingar, 2003. Stockholm.
Edgardh, Ninna, 2010: *Gudstjänst i tiden: gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008*. Lund.
Ekman, Kerstin, 2003: *Skraplotter*. Stockholm.
Ellverson, Karl-Gunnar, 2003: *Handbok i liturgik*. Stockholm.
The Limits of Meaning: Case Studies in the Anthropology of Christianity. Red. Engelke, Matthew & Tomlinson, Matt. 2006. New York.
Ethnos 2012: /Temanr om Anthropology of Christianity/. Vol. 77, nr 4.
Eriksson, Anne-Louise, 2012: *Att predika en tradition: Om tro och teologisk literacy*. Lund.
Frankiel, Tamar, 2003: The cross-cultural study of Christianity: an historian’s view. I: *Religion* 2003:281–289.
Gerholm, Lena, 2002: Att övervinna frestelser: Om maskulinitet och sexualitet bland muslimer i dagens Sverige. I: *Lust, lidelse och längtan: Kulturella perspektiv på sexualitet.* Red. Gerholm, Lena. Stockholm. S. 147–165.
— 2005: Kroppen i tron – tron i kroppen: Muslimska mäns förhandlingar om mat, kön och sexualitet. I: *Tankar från baslinjen : humanister om idrott, kropp och hälsa : festskrift till Mats Hellspong*. Red. Fundberg, Jesper, Ramberg, Klas & Waldetoft, Dan. Eslöv. S. 306–314.
Gudmundsson, Magnus, 2001: *Tarot: New age i bild och berättelse*. Stockholm. Diss.
Gunnarsson, David, 2015: *Gäst i Sverige: Sanningsregimer, villkorade*

själv(re)presentationer och nationell tillhörighet vid moskévisningar i Stockholm. Stockholm. Diss.
Gustafsson, Göran, 2000: Värdegemenskapen kring de nordiska folkkyrkorna. I: *Folkkyrkor och religiös pluralism – den nordiska religiösa modellen.* Red. Gustafsson, Göran & Petterson, Thorleif. Stockholm. S. 97–133.
Gustavsson, Anders, 1976: *Forskning om folkligt fromhetsliv: En analys av temat etnologin och grannvetenskaperna med särskild hänsyn till Norden.* Lund. (Småskrifter från Etnologiska Sällskapet i Lund 3.)
— 1993: Religionens roll i vardagen i svenskt folkliv. I: *Hilding Pleijel Symposium:19 oktober 1893–19 oktober 1993: Ett hundraårsjubileum.* Lund. S. 29–50.
— 2012: *Cultural studies on Folk Religion in Scandinavia*. Oslo.
— 2014: Rec. av Karlsmo, Emelie, Lindblad, Jakob & Widmark, Henrik, red: ”De kyrkliga kulturarven: Aktuell forskning och pedagogisk utveckling”. I: *Rig* 97. S. 245–246.
— 2015: Rec. av Bergström, Carin: ”Mitt i byn: Med kyrkan som följeslagare genom Sveriges historia”. I: *Rig* 98. S.151–152.
— 2016: Rec. av Sporrong, Ulf, red: ”Kyrkan i landskapet”. I: *Rig* 99. S.122–123.
Gustavsson, Caroline, 2016: *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå.
Hann, Chris, 2007: *The Anthropology of Christianity* per se. I: *Arch.europ.social* 58 (3):383–410.
Ideström, Jonas, 2012: *Folkkyrkotanken – innehåll och utmaningar*: En översikt över studier under 2000-talet. Uppsala. (Svenska kyrkans forskningsenhet; 2.)
James, Wendy & Johnson, Douglas H, 1998: /Inledning till/ *Vernacular Christianity: Essays in the Social Anthropology of Religion. Presented to Godfrey Lienhardt*. Oxford. (JASO Occasional Papers; 7.)
Karlsson Minganti, Pia, 2007: *Muslima: Islamisk väckelse och unga muslimska kvinnors förhandlingar om genus i det samtida Sverige*. Stockholm. (Diss.) (2. reviderade upplaga 2014.)
Kasselstrand, Isabella, 2015: Nonbelievers in the Church: A Study of Cultural Religion in Sweden. I: *Sociology of Religion*, 76 (3):275–294.
Keane, Webb, 2002: Sincerity, ”Modernity”, and the Protestants. I: *Cultural Anthropology* 17 (1):65–92.
— 2003: *Christian Moderns: Freedom and Fetish in the Mission Encounter***.** Berkeley.
Kristensson Uggla, Bengt, 2012: Öppenhet och egenart – Gustaf Wingren, folkkyrkan och nätverkssamhället. I: *Folkkyrka nu? Samtal om utmaningar och möjligheter.* Red. Claesson, Urban, red. Uppsala. S. 27–46.
Lewis, Katarina, 1997: *Schartauansk kvinnofromhet i tjugonde seklet: En religionsetnologisk studie*. Uddevalla. (Diss.)
Lindström, Susanne, 2005: *Kamp om rummet: En studie av heteronormativitet i Svenska kyrkan*. Umeå. (Diss.)
Material religion 2005: Editorial. 1 (1):4–9.
Meyer, Birgit, Morgan, David, Paine, Crispin & Plate, S. Brent, 2014: Material religion's first decade. I: *Material religion* 10 (1):105–111.
Meurling, Birgitta, 1996: *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering*. Stockholm. (Diss.)
— 1999: Tro, kön och makt – prästfamiljen som könsrelation. I: *Familj och kön: Etnologiska perspektiv.* Red. Meurling, Birgitta, Lundgren, Britta & Lövkrona, Inger, Lund. S. 80–98.
— 2000: Från altarring till prästgårdskök. Om plats, rum och kön**.** I: *Rig* 83 (4): 206–219.

— 2002a: The pure heart: The construction of professionalism among Swedish clergywomen. I: *Arv* 58: 125–137.
— 2002b: Sisters of Christ: The gender constitution of Swedish clergywomen. I: *Ethnologia Europaea*. 32: 25–34.
Modéus, Martin, 2005: *Mänsklig gudstjänst: Om gudstjänsten som relation och rit*. Stockholm.
Pettersson, Per, 2011: State and religion in Sweden: Ambiguity between disestablishment and religious control. I: *Nordic Journal of religion and Society* 24 (2):119–135.
— Per, 2013: *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet. När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad.
Pleijel, Hilding, 1943: Kyrklig folklivsforskning: Ett problem och ett program. I: *Svensk tidskrift*, 31 december 1943. S. 194–201.
Reimers, Eva, 1995: *Dopet som kult och kultur: Bilder av dopet i dopsamtal och föräldraintervjuer*. Stockholm. (Diss).
Robbins, Joel, 2003: What is a Christian? Notes toward an anthropology of Christianity. I: *Religion* 33:191–199.
— 2007: Continuity Thinking and the Problem of Christian Culture: Belief, Time, and the Anthropology of Christianity. I: *Current Anthropology* 48 (1):5–17 (med kommentarer t o m s 38 och samlad litt.lista).
— 2014: The Anthropology of Christianity: Unity, Diversity, New Directions. An Introduction to Supplement 10. I: *Current Anthropology* 55, Supplement 10. S. 157–171.
Rosenius, Marie, 2015: *Svenska kyrkan samma kyrka? Ecklesiologi före och efter relationsförändringen mellan kyrka och stat*. Skellefteå. (Diss.)
Sedd men osedd: om folkkyrkans paradoxala närvaro inför 2020-talet. Red. Bäckström, Anders & Wejryd, Anders, 2016. Stockholm.
von Schedvin Åkesson, Cecilia, 2005: Letar Svenska kyrkan på rätt ställe? En kritisk diskursanalys av Svenska kyrkans reklamkampanjer. Uppsala universitet, Institutionen för informationsvetenskap, enheten för medier och kommunikationsvetenskap. D-uppsats framlagd vårterminen 2005.
Scott, Michael W., 2005: ”I Was Like Abraham”: Notes on the Anthropology of Christianity from the Solomon Islands. I: *Ethnos* 70 (1):101–125.
Straarup, Jørgen & Ekberg, Mayvor, 2012: *Den sorglöst försumliga kyrkan belyst norrifrån*. Skellefteå.
Svensson, Ingeborg, 2007: *Liket i garderoben: En studie av sexualitet, livsstil och begravning*. Stockholm. (Diss.)
Sælid Gilhus, Ingvild & Mikaelsson, Lisbeth, 2003: *Nya perspektiv på religion.* Översättning av Ulla-Stina Rask. Stockholm.
The Anthropology of Christianity. Red. Cannell, Fenella, 2006. Durham.
Thurfjell, David, 2015: *Det gudlösa folket: De postkristna svenskarna och religionen.* Stockholm.
Zackariasson, Maria, 2012: Coming from the outside. Learning and experiences among youths from non-religious families in Christian youth organisations. I: *Learning, Culture and Social Interaction* 1 (3-4):249–258.
— 2014: Being Yourself: Identity and Self-presentation among Youths in Christian Youth Organizations. I: *Young* 22(2) 153–170.
— 2015: Loving and forgiving?: Emotions and emotion work in the youth organization Equmenia. I: *Ethnologia Europaea* 45(1):42–57.
— 2016: *Gemenskapen: Deltagande, identitet och religiositet bland unga i Equmenia*. Stockholm.

Vejrup Nielsen, Marie, 2009: Transformationer i Folkekirkekristendommen i Danmark idag. I: *Religionsvidenskabelig tidskrift* 53:63–79.
— Marie, 2016: Kulturkristen – en deskriptiv eller normativ betegnelse i Danmark idag. I: *Religion* (Tidsskrift for Religonslærerforeningen for Gymnasieskolerne og HF). Nr 2/2016. S. 64–70.
Willander, Erika, 2014: *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiosity in Sociological Methodology*. Uppsala. (Diss.)

Kampen om folktraditionen

Av Fredrik Skott

> »Broder! Tack för din långa, tämligen ovänliga skrivelse! Ja, något utbrott av tacksamhet från Uppsala, Sthlm el. Lund hade jag ju inte väntat mig; att jag på två dar fått fyra brev rörande denna lilla uppsats, varav tre fyllda med heligt vrede, vittnar om att de sv. folkminnesforskarna är bättre organiserade, när det gäller att stuka till misshagliga individer, än när det fråga om insamlingen. Ur detta frö borde kunna växa upp ett stort träd» (DAGF 1730: brev från DA till ÅC, 1930-12-04)

Även om orden känns lite väl tillspetsade ligger det en hel del i David Arills konstaterande; i varje fall har få ämnen en så kort och konfliktfylld historia som folkloristiken. På bara några få årtionden etablerades, frodades och försvann ämnet som självständig disciplin i Sverige.

Idag är folkloristiken en del av etnologin. Enhetsämnet är välundersökt. Otaliga artiklar har skrivits om arkiv, forskare och institutioner; jag tvivlar på att något annat ämnes företrädare i lika hög utsträckning har ägnat sig åt självreflektion. Finns det då något som motiverar ytterligare en studie? I sin avhandling *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer* tar Simon Larsson (2010 s. 32) upp ett problem inom historiografin: fokus har alltför ofta legat på topparna medan dalarna i det närmaste är outforskade. Detsamma gäller etnologiämnet. Kort sagt har det stora flertalet studier av etnologin och dess historia varit inriktade på disciplinens dominerande vetenskapsmän, på dem som har gått till historien som pionjärer och portalfigurer. Till exempel har Åke Campbell, Sigurd Erixon och Carl Wilhelm von Sydow förärats varsin biografi. På samma sätt är forskningsmiljöerna kring traditionsarkiven och universitetsinstitutionerna i Lund, Uppsala och Stockholm välundersökta, medan det har varit betydligt tystare om Göteborg och Umeå. Att fokus har legat på de dominerande företrädarna och organisationerna är varken fel eller märkligt, tvärtom. Men för att nyansera bilden av ämnets historia är det viktigt att även lyfta fram forskare och ämnesinriktningar som av en eller annan anledning försvunnit från disciplinens officiella historia, att inte bara skriva etnologiämnets historia utifrån »vinnarnas» perspektiv, utan även från dem som marginaliserats.

Under 1920- och 1930-talen fanns det en högst levande folkloristisk forskningsmiljö i Göteborg. Flera av ämnets främsta forskare var verksamma i staden, undervisning och seminarieövningar hölls på Göteborgs hög-

Föredrag vid Akademiens sammanträde den 14 september 2016.

skola och inte minst fanns där ett blomstrande folkminnesarkiv. Några decennier senare var allt detta historia. Forskningsmiljön hade upplösts, undervisningen upphört och arkivet marginaliserats. Vid 1900-talets mitt hade folkminnesforskning också blivit till folklivsforskning; ett enhetsämne som inbegrep både andlig, social och materiell folkkultur. Det rådde inte heller någon tvekan om att landets ledande traditionsforskare då fanns i Lund, Uppsala och Stockholm.

Här står marginaliseringen av den folkloristiska forskningsmiljön i Göteborg under det sena 1920- och tidiga 1930-talet i centrum. Studien är en del av ett större forskningsprojekt om folkloristikens historia i Sverige från 1910- till och med 1970-talet, med särskilt fokus på forskningsmiljön i Göteborg och dess förändring i relation till det framväxande enhetsämnet men också i kontakten med företrädare för närliggande discipliner och forskningsmiljöer. Den övergripande målsättningen är dels att bidra med nya perspektiv på etnologiämnets historia i stort, dels att öka kunskapen om mekanismerna bakom en enskild forskningsmiljös förändring över tid.

För att förstå marginaliseringen och dess konsekvenser har jag valt att anamma ett kontroversperspektiv (Hallberg & Bragesjö 2003); utgångspunkt tas i en relativt okänd men i sammanhanget helt avgörande inomvetenskaplig debatt som pågick under det sena 1920- och tidiga 1930-talet. Kontroversstudier av detta slag har flera fördelar. Under inomvetenskapliga debatter är deltagarna tvungna att argumentera för sina uppfattningar och metoder, vilket inte bara tydliggör ståndpunkter utan även hierarkier av olika slag. Samtidigt är nackdelarna uppenbara; risken finns att aktörerna framstår som mer stridbara än de faktiskt var. Teoretisk inspiration hämtar jag främst från de senaste decenniernas studier om yrkesgruppers försök att uppnå självständighet, status, kunskapsmonopol och samhälleliga fördelar genom inmutning av egna ämnesområden (se t.ex. Parkin 1979; Murphy 1988; Selander 1989; Witz 1992). Kort sagt menar jag att den här behandlade debatten och därmed även Göteborgsfolkloristikens marginalisering i mångt och mycket var en konsekvens av professionaliseringssträvanden; av olika aktörers strävan efter att »inmuta» folkminnena eller folktraditionen, i dragkampen mellan folkloristik, etnologi och nordiska språk. Debattens huvudsakliga aktörer var Hilding Celander i Göteborg, Herman Geijer i Uppsala och Carl Wilhelm von Sydow i Lund. Jag tar min utgångspunkt i Geijers föredrag under Det femte nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Göteborg år 1930.

DET FEMTE NORDISKA FOLKLIVS- OCH FOLKMINNES-FORSKARMÖTET

I augusti 1930 hölls Det femte nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Göteborg. Som arrangörer stod Västsvenska folkminnesarkivet tillsammans med Göteborgs museum. Den första dagens förhandlingar ägde

rum på museets historiska avdelning. Omkring femtio deltagare samlades i den av Ostindiska kompaniet uppförda byggnaden vid Stora hamnkanalen – mitt i stadens hjärta. Merparten av dåtidens främsta svenska traditionsforskare deltog. Dessutom var ett tiotal framstående forskare från de nordiska grannländerna närvarande. Klockan halv elva på torsdagen den 7 augusti förklarade Hilding Celander mötet öppnat. Kort därefter valdes hans kollega och vän, professorn i folklivsforskning Nils Lithberg till ordförande (DAG: program vid femte nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Göteborg; Forsén 1934).

Under mötets två första dagar hölls flera föredrag med efterföljande diskussioner. Göteborgspressen rapporterade från förhandlingarna. Med »charmiga skioptikonbilder» illustrerade Sigurd Erixon sitt föredrag om etnologiska studier i Sydeuropa och »med vidunderlig skärpa och klarhet» berörde professor Uno Holmberg-Harva karelska bröllopssånger som etnologisk källa. Tre föredrag rörde direkt traditionsarkiven och deras insamlingsverksamhet. Magister K. Rob. Wikman från Finland diskuterade katalogisering av folkminnen, Carl Wilhelm von Sydow från Lund talade om konkreta folkminnen och Landsmålsarkivets chef Herman Geijer berörde traditionsupplösningen och dess konsekvenser.

Under mötet demonstrerades även Västsvenska folkminnesarkivets samlingar av Olof Forsén, nytillträdd arkivarie. Sven T. Kjellberg visade Göteborgs museums nyöppnade hantverksavdelning, medan Ragnar Jirlow behandlade dess etnografiska samlingar från Färöarna. Hela lördagen, mötets sista dag, ägnades åt strövtåg i Västergötland. Varnhems kloster, Skara friluftsmuseum och ruinerna i Gudhem visades för mötesdeltagarna. Sällskapet stannade även till vid Fjällåkra, där docent Sverker Ek höll ett minnestal över Arvid August Afzelius, varefter kransnedläggning följde. Slutligen hölls en avskedsmiddag på Stadshotellet i Falköping (se t.ex. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1930-08-09, Göteborgs-Posten 1930-08-08 & 1930-08-09; Göteborgs Morgonpost 1930-08-08 & 1930-08-09; Forsén 1934).

Både föredragen och utflykterna bevakades av journalister. I pressen framställdes mötet som en succé. Kanske betraktades forskarmötet av de oinvigda som en symbolisk manifestation av Västsvenska folkminnesarkivets storhet, som ett bevis på att dess ledande män vunnit ett internationellt erkännande? Hur som helst framskymtar en helt annan bild av mötet i korrespondensen mellan dess deltagare. Faktum är att det höll på att inte ens bli något folkminnesmöte på grund av konflikterna dem emellan. Åtminstone ett av föredragen, Herman Geijers, innehöll dessutom direkta angrepp på Västsvenska folkminnesarkivet och ett tydligt underkännande av dess ledning.

GEIJER OCH TRADITIONSUPPLÖSNINGEN

Herman Geijer från Landsmålsarkivet i Uppsala höll sitt föredrag på fredagseftermiddagen. Föredragets tema väckte stor massmedial uppmärksam-

het. I pressen refererades föredragets innehåll ingående under rubriker som »Folktraditionen upplöses – det är fara i dröjsmål» och »Större psykologi nu nödig hos våra folkminnessamlare» (Göteborgs-Posten 1930-08-09; Göteborgs Morgonpost 1930-08-09). Först muntligt och senare skriftligt hävdade Geijer att påståendena om folktraditionens fullständiga och snara utdöende var rejält överdrivna. Traditionsupplösningen var långt ifrån så enkel som den framställdes i planer för »folkminnesundersökningar *inom vissa delar av Sverige*» (Geijer 1932 s. 169, min kursivering). Allt hotades inte av samma förintelse utan »vidskepelsen» tillhörde människan; viss folktro skulle gå att dokumentera i oöverskådlig framtid. Men likväl, traditionsupplösningen var ett faktum. Inte minst föredrag, kurser, tidningsartiklar och pristävlingar förorenade den verkliga, lokala folktraditionen. Med en rad konkreta exempel visade Geijer hur traditioner försvann eller förändrades, genom differentiering eller identifiering med andra traditioner (Göteborgs-Posten 1930-08-09; Göteborgs Morgonpost 1930-08-09; Geijer 1932). Problemet var att den förenklade synen på traditionsupplösningen som härskade »i vissa landsändar» kunde få farliga konsekvenser. Risken fanns, menade Geijer, att arkivtjänstemän som styrdes av sådana föreställningar skaffade största möjliga uppbåd av upptecknare med uppgift att bärga »rubb och stubb» (Geijer 1932 s. 166 f.):

> Förgrovningen i detta föreställningssätt, enligt vilket folktraditionerna skulle kunna inbärgas nästan som när ett fält mejas med slåttermaskin eller en skogstrakt avjagas med skallgång, är upprörande. Det är ej ett massuppbåd av slåtterkarlar eller drevkarlar, som det här vid lag egentligen kommer an på. Uppgiften är snarare en uppgift för botanister. [...] De händer, i vilka ett dyrbart fynd av dylik art faller, får ej vara oförfarna, därest ej fyndets värde skall skadas eller fördärvas. En mängd ivriga samlare böra ej släppas fram att ta hand om dylikt. Det finns i fråga om den muntliga traditionen mycket, som kan ge anledning till den önskan: ack, om det fått vara orört! Hellre förintas än förvanskas! (Geijer 1932 s. 167 f.)

Istället gällde det nu, framhöll Geijer, att öka kvaliteten på det insamlade. Fordringarna på upptecknarna måste skärpas. Stipendiatresor av likartad typ resulterade inte i några djupundersökningar. Överhuvudtaget, menade Geijer, kunde stipendiatresorna inte spela samma roll som de en gång gjort. Numera var deras betydelse betydligt »större som en insats i unga forskares utbildning än som insats i det samfällda, stora materialinsamlingsarbetet». När det gällde oskolade samlare måste först och främst lokalpatriotismen och personliga intressen offras. Individuell kritik och handledning av upptecknarna var också en nödvändighet, betonade Geijer: det gällde inte bara att samla utan även att sovra. Istället för att försöka få så många nummer som möjligt i accessionskatalogerna borde arkiven satsa på att få färre men kontrollerade och till tid och plats intygade uppgifter. Följden av att samla »rubb och stubb» blev att man »gärna går på bredden men ej på djupet». Insamlingen borde därför knytas till pågående bearbetnings- och utgivnings-

projekt. Kort sagt borde kvaliteten sättas framför kvantiteten, forskningen framför räddningsaktionen (Geijer 1932 s. 173 ff., Göteborgs-Posten 1930-08-09; Göteborgs Morgonpost 1930-08-09).

I skarpa ordalag kritiserade Geijer därmed insamlingen som han menade att den bedrevs »i vissa landsändar»; att han syftade på Västsverige behöver inte betvivlas. För att förstå Geijers kritik måste dock en bakgrund tecknas: hans föredrag måste sättas in i ett större sammanhang, som en del av professionaliseringsprocessen. Geijer var nämligen inte ensam om att kritisera Västsvenska folkminnesarkivet. Mycket tyder på att hans föredrag var en del av en större och delvis samordnad aktion med syfte att misskreditera och marginalisera Göteborgsarkivet i allmänhet och dess ledare Hilding Celander i synnerhet. Innan aktionens bakgrund skisseras ska ytterligare ett viktigt angrepp mot arkivet och dess vetenskapliga ledare tas upp till diskussion.

VON SYDOW OCH NORDISK JUL

Carl Wilhelm von Sydow i Lund var nära förbunden med Västsvenska folkminnesarkivet och dess ledande män. Det var efter en av von Sydows föreläsningar som ett antal intresserade åhörare beslöt att grunda Västsvenska folkminnesföreningen. Några år senare hade han dessutom låtit nämnda förening överta *Folkminnen och folktankar*, en tidskrift som von Sydow hade startat. Flera av Västsvenska folkminnesarkivets främsta företrädare hade också utbildats i Lund. Privat tycks von Sydow och Hilding Celander länge ha stått varandra relativt nära. Dessutom delade de uppfattningen att folkminnesforskning borde vara ett självständigt universitetsämne vid sidan av folklivs- och folkmålsforskningen. Innan von Sydow vid mitten av 1920-talet tog avstånd från Mannhardts teorier hade de båda även vetenskapligt sett mycket gemensamt (jfr Bringéus 2006; Swahn 1996). I december 1928 frågade Celander sin »broder» i Lund om denne inte kunde tänka sig att recensera hans nyutkomna verk *Nordisk jul* I. *Julen i gammaldags bondesed* (LUB: brev från HC till CWvS 1928-12-09). Året därpå publicerades von Sydows anmälan.

Den tio sidor långa och detaljerade recensionen av *Nordisk jul* publicerades i 1929 års nummer av tidskriften *Skånska folkminnen*. Tvärtemot vad Celander nog hade tänkt sig var recensionen allt annat än positiv. Inledningsvis konstaterade visserligen von Sydow att Celanders bok var »mycket tilltalande», »ett vackert utstyrt, rikt illustrerat verk» som dessutom även språkligt sett var en »utmärkt framställning»: författaren var »icke för intet känd som en av våra skickligaste modersmålslärare». Men flera betänkligheter fanns, för sedd ur ett vetenskapligt perspektiv hade *Nordisk jul* allvarliga brister. Noter och källhänvisningar saknades, även om de hade utlovats till en framtida andra del av verket. Dessutom kritiserades Celander hårt för att stödja sig på den tyska folkloristen Wilhelm Mannhardt, »vars dogmer

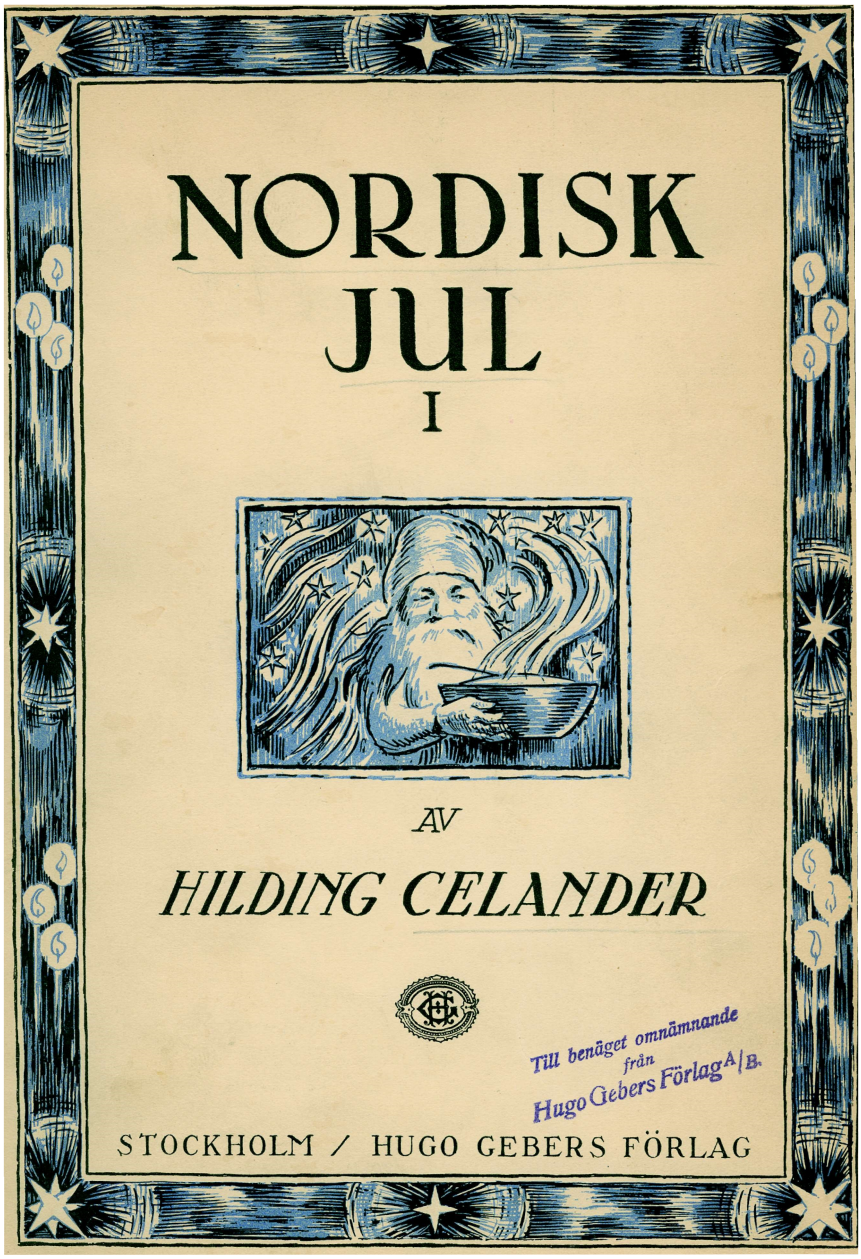

Recensionexemplar av Hilding Celanders bok Nordisk jul I. Julen i gammaldags bondesed (1928).

han blint tror och driver in absurdum». Inte nog med att Celander tydde sig till en föråldrad teori, menade von Sydow, han hade även presenterat sitt material så att det »*ser ut* att stödja hans fantastiska teorier, ett förfaringssätt, som icke kan anses vetenskapligt tillåtet» (von Sydow 1929 s. 129, 149 & 152 ff.).

Nästan än värre var, framhöll von Sydow, att merparten av det svenska materialet var hämtat från Västsvenska folkminnesarkivets samlingar. När det gällde »den speciellt svenska traditionen» borde tyngdpunkten istället ha lagts på Svealandskapen. Dessutom fanns de äldsta och pålitligaste uppteckningarna i samlingarna vid Landsmålsarkivet i Uppsala och Nordiska museet i Stockholm, inte i Göteborg. Att huvudsakligen använda material från Västsverige, betonade recensenten, hade varit acceptabelt om Göteborgsarkivets insamling »skett med ovanligt omsorgsfulla metoder och urvalet gjorts med kritiskt omsikt», vilket dessvärre inte var fallet. Tvärtemot vad Herman Geijer påstod under folklivs- och folkminnesforskarmötet i Göteborg framhöll von Sydow i recensionen att problemet var att Västsvenska folkminnesarkivet huvudsakligen hade arbetat med bygdemeddelare och pristävlingar istället för med stipendiater. Särskilt uppfattades pristävlingarna som problematiska, eftersom metoden medförde att arkiven varje gång fick »en ganska stor procent apokryfiskt material» bestående av fria fantasier (von Sydow 1929 s. 145 ff.):

> Gent emot den sortens material gäller det att vara kritisk, men det har författaren *icke* varit. Han har tvärtom i insamlingsfrågan företrätt den ståndpunkten, att nu gäller det *blott* att samla: först en framtida forskning får ge sig tid med att kritiskt kontrollera stoffet (von Sydow 1929 s. 146).

En konsekvens av Hilding Celanders »felaktiga syn på själva insamlingsfrågan» var, enligt von Sydow, att flera fall av »meddelanden som icke kan vara äkta folktradition» fanns citerade i *Nordisk jul*. Vissa av uppgifterna torde rentav ha tillkommit som en direkt konsekvens av Celanders instruktionsföredrag och närmast varit avsedda att »glädja den, som mycket gärna vill ha just ett sådant meddelande till stöd för en högt älskad, men föråldrad teori». von Sydow uttryckte också sin förvåning över att Celander, en »man med filologisk skolning», inte i tillräcklig utsträckning källkritiskt hade granskat sitt material. Troligtvis berodde detta, framhöll recensenten, dels på att författaren var »född i stad», dels på att han »ej personligen i nämnvärd utsträckning ägnat sig åt folkminnesinsamling i fältet». Därmed betonades att Celander »saknat tillfälle att få den grundligare kännedom om allmogens tankevärld som för en vetenskaplig folkminnesforskare är nödvändig». Både *Nordisk jul* och dess författare kritiserades alltså hårt. Celander hade agerat vetenskapligt oförsvarligt och den anmälda bokens brister var av mycket allvarlig karaktär (von Sydow 1929 s. 145 ff.).

Som senare kommer att understrykas fick von Sydows recension stora konsekvenser för Celander men även för Västsvenska folkminnesarkivet. Någon förutsättningslös granskning av *Nordisk jul* eller av Göteborgsarkivets insamlingsmetoder gjorde knappast von Sydow. Istället hade han, liksom Geijer, ett uttalat syfte med den nedgörande kritiken. Det var alltså ingen slump att Celander framhölls som en utmärkt modersmålslärare men däremot som okunnig vad gällde modern folkminnesforskning eller att de

västsvenska samlingarna dömdes ut. På samma sätt var var det viktigt att von Sydow påpekande att Celander själv inte hade bedrivit någon omfattande insamling utan istället till och med hade en förfelad syn på själva insamlingsfrågan. Recensionen handlade om något betydligt viktigare än en bok om den nordiska allmogens julfirande, nämligen om en kunglig proposition rörande organiseringen av den svenska folkminnesinsamlingen.

CELANDER OCH RIKETS FOLKMINNESINSAMLING

År 1929 hade frågan om organiseringen av landets folkminnesinsamling redan stötts och blötts vid otaliga tillfällen. Bland annat hade arkiven i Göteborg, Lund och Uppsala på Hilding Celanders initiativ gemensamt författat en ansökan år 1927. Däri betonades att den svenska folkminnesforskningen behövde sina egna självständiga organ, vars uppgifter skulle bestå av både insamling och bearbetning. Eftersom själva insamlingsverksamheten hade karaktären av ett engångsföretag behövde den inte finansieras med statsmedel. Dokumentationen av folkets minnen borde istället bekostas av lotterimedel; fyrahundratusen kronor nämndes som en rimlig summa. Efter några få år, då fortsatt insamling inte längre antogs vara möjlig, skulle emellertid bearbetning komma att bli den huvudsakliga uppgiften. Kontinuitet, i form av fasta tjänster, var således nödvändigt för att arkiven på ett effektivt sätt skulle kunna bearbeta materialet och leda den fortsatta insamlingen. Statsmedel för en amanuens och en föreståndare söktes för vart och ett av de tre arkiven. Dessutom yrkades på inrättandet av en professur i Lund. I Uppsala, där någon undervisning i ämnet ännu inte bedrevs, kunde saken lösas genom att anställa en föreståndare med professorslön och skyldighet att bedriva undervisning i ämnet vid stadens universitet (DAGF 1108: Ansökan till Konungen 1927-10-15)

Med anledning av de tre arkivens ansökan tillsatte Ecklesiastikdepartementet tre sakkunniga: Emil Olsson (professor i nordiska språk, Lund), Otto von Friesen (professor i svenska språket, Uppsala) och Nils Lithberg (professor i nordisk och jämförande folklivsforskning, Stockholm). Deras uppgift var att utarbeta ett förslag för organisering av landets traditionsforskning. Förslaget presenterades senare i proposition 115, framlagd för riksdagen på våren 1929. Propositionen har stora likheter med, men även väsentliga skillnader från arkivens gemensamma ansökan om statsmedel år 1927. I propositionen föreslogs grundandet av en »Undersökning av Sveriges folkminnen», ledd av en folkminnesnämnd med sju ledamöter. Styrelsen för Nordiska museet och folkminnesarkiven i Göteborg och Lund skulle utse en ledamot vardera och Landsmålsarkivet i Uppsala två. Därutöver skulle en representant för hembygdsrörelsen delta. Slutligen skulle Riksdagen utse en »ledare för folkminnesinsamlingen i riket», vilken även skulle fungera som nämndens sekreterare. Folkminnesnämnden skulle i sin tur

Hilding Celander (1876–1965), ordförande i Västsvenska folkminnesföreningen och tongivande inom den folkloristiska forskningmiljön i Göteborg.

ingå i en »centralnämnd för undersökning av svensk folktradition» tillsammans med en separat folkmålsnämnd och en ortnamnsnämnd (RT: proposition 1929:115).

Ledaren för landets folkminnesinsamling, valfritt placerad i Uppsala eller Stockholm, föreslogs bli Hilding Celander. Visserligen, menade de sakkunniga, ägde von Sydow ett »betydligt företräde» över Celander när det gällde vetenskapliga meriter. Samtidigt betonades att också Celander väl styrkt sin skicklighet som forskare, inte minst med den nyutkomna boken *Nordisk jul*. Just i detta sammanhang var dock erfarenheter av folkminnenas »insamling i fältet och arkivaliska behandling» betydligt viktigare än materialets bearbetning. I propositionen påpekades även att Celander, som organisatör, hade ett klart företräde framför von Sydow. Bland annat nämndes att den på Celanders initiativ tillkomna Västsvenska folkminnesföreningen och dess systerorganisation Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola var väl jämställt med arkiven i Lund, Uppsala och Stockholm, »utmärkt som det är av energien i sitt fältarbete, överskådligheten i samlingarnas anordning och överhuvud i sin utmärkta inre organisation». Vidare konstaterades det i propositionen att »[s]åväl i fråga om anskaffande och utbildande av insamlare som i fråga om arkivets inre organisering har Celander visat sig som en synnerligen dugande ledare». Det var därför han sattes över von Sydow

i den tänkta organisationen. Enligt propositionen skulle den sistnämnde istället få en fast arkivarietjänst med undervisningsskyldighet. I enlighet med arkivens ansökan av år 1927 skulle själva insamlingen ske med lotterimedel (RT: proposition 1929:115).

Både Celander och von Sydow accepterade till en början sina positioner i den planerade »Undersökningen av Sveriges folkminnen». Nu skulle äntligen organisationsfrågan lösas. Den svenska folkminnesinsamlingens framtida ställning skulle till sist säkras. Endast Riksdagens godkännande av proposition 115 återstod.

AKTIONER OCH MOTAKTIONER

Carl Wilhelm von Sydow hade på den sakkunnige Emil Olssons inrådan försäkrat att han skulle ta platsen som arkivarie i Lund, ifall propositionen antogs av Riksdagen. Visserligen var von Sydow missnöjd därmed, en fast lärartjänst, »helst professors», borde ha inrättats i Lund. Men en statlig arkivarietjänst skulle åtminstone ge honom en trygg anställningsform. Efter några få dagar skrev von Sydow dock till sin kollega Herman Geijer och beklagade sig över de sakkunnigas förslag, som han nu sett i sin helhet (DFU: brev från CWvS till HG 1929-01-04):

> Jag hör att Celander nu ska ha en arkivprofessur vid Nord[iska] Museet. Jag kan ej se att han är särskilt kvalificerad, ty samlat har han ej, arkivman är han ej och kritisk vetenskapsman är han ej (DFU: brev från CWvS till HG 1929-01-04).

I brev till Geijer poängterade von Sydow att Göteborgsarkivet visserligen hade samlat »mycket värdefullt material», men att det skett ovetenskapligt: »Så vidt jag kan förstå, har de inte gjort något för att konstatera de olika traditionernas utbredning och för att konstatera vart de bästa, värdefullaste samlingsplatserna finns». Vad gällde Celanders vetenskapliga prestationer bestod dessa, betonade von Sydow, mest i att »okritiskt upptaga Mannhardts åsikter […] och även det tycker jag han gör dåligt». Celander saknade dessutom både »sakkunskap och lojalitet». Enligt von Sydow fanns flera betydligt mer kompetenta folkminnesforskare i landet, till exempel Åke Campbell, Sven Liljeblad och Waldemar Liungman, samtliga utbildade i Lund. Västsvenska folkminnesföreningens ordförande måste, underströk von Sydow, hindras från att bli »överledare för hela landets insamlingsverksamhet». Förutom att försöka övertala så många riksdagsmän som möjligt om att propositionen borde avslås var även kritik mot Celanders bok *Nordisk jul* en nödvändighet (DFU: brev från CWvS till HG 1929-01-04, 1929-01-18 & 1929-02-02).

Till en början försökte Geijer lugna von Sydow. Visserligen, poängterade den förstnämnde, var organisationsförslaget i sin helhet inte speciellt bra utan situationen var snarare »förtviflad». För sin kollega framhöll Geijer också att de omedelbart borde försöka »arbeta för att förbättra hvad som kan

förbättras samt att i tillämpningen, om möjligt, förmildra olägenheten» med Celander som folkminnesnämndens sekreterare. Däremot var det av stor vikt att förslaget ändå mottogs med ett erkännande och att möjligheterna att förbättra förslaget ej »undanskymmas och paralyseras af inbördes stridigheter». Efter diskussioner med Otto von Friesen och riksdagsmannen K. G. Westman hade Geijer kommit fram till att det var olämpligt att försöka få en motmotion till stånd eller att agitera för uttalanden i Riksdagen. Detta eftersom propositionen som helhet då riskerades, i värsta fall med ett nytt uppskov och en ny utredning som följd. Bättre var istället att se propositionen som ett första steg, »låt vara otillfredsställande», som snarast kunde följas av ytterligare ett steg, varmed de uppkomna olägenheterna kunde reduceras. Även om Geijer i sak höll med von Sydow ville han att kritiken mot regeringens förslag skulle framföras varsamt. Sannolikt hör detta samman med att proposition 115, som tidigare påpekats, inte bara rörde folkminnesinsamlingens organisering, utan även folkmåls- och ortnamnsforskningens. Enligt förslaget skulle Landsmålsarkivet i Uppsala förstärkas. Dessutom skulle Geijer få motsvarande position som Celander i den planerade folkmålsnämnden, det vill säga bli dess sekreterare och således även formellt ledare av landets dialektundersökningar (LUB: brev från HG till CWvS 1928-12-31, 1929-01-07, 1929-01-12, 1929-02-28, 1929-03-07, 1929-03-17 & 1929-03-21).

Lundafolkloristen Carl Wilhelm von Sydow (1878–1952), grundare av Folkminnesarkivet i Lund.

Med tiden kom dock Geijer trots att aktivt, om än inte lika energiskt som von Sydow, att arbeta för att hindra Celanders personliga plats som ledare av rikets folkminnesinsamling. Från Uppsalahåll kontaktades riksdagsmännen Ernst Wigforss (s), K. G. Westman (bf), Olof Bergqvist (h), Olof Olsson (s) och statssekreteraren Börje Knös i ärendet. Även von Sydow korresponderade flitigt, bland annat med Nordiska museet, chefen för Ecklesiastikdepartementet, den inflytelserike Jöran Sahlgren i Uppsala samt riksdagsmännen K. G. Westman (bf), Olof Olsson (s), Richard Sandler (s) och Per Edvin Sköld (s). Särskilt Sköld, som i sin ungdom själv studerat folkminnesforskning i Lund, uppvaktades både personligen och brevledes av von Sydow, som gav honom underlag till en motion i form av promemorior om insamlingsverksamheten såväl som folkminnesforskningens ställning vid universiteten. Särskilt noggrant framhöll von Sydow för Sköld att Göteborgsarkivet framför allt skötts av »Arill såsom samlare och Liungman såsom arkivordnare»:

> Sitt stora anseende hos s.k. sakkunniga har han [Celander] fått genom att för egen del göra anspråk på äran för arkivets ordning i Göteborg och genom att framhålla hur mycket som i ordningshänseende brister i Landsmålsarkivet i Uppsala och i vårt arkiv i Lund. Detta är emellertid något som vi inte rår för, i det medel för katalogisering och registrering saknas (DFU: kopia av brev från CWvS till Per Edvin Sköld 1929-02-02).

Både von Sydow och Geijer vände sig även direkt till Celander (se t.ex. LUB: brev från HG till CWvS 1929-01-07). Brevledes ifrågasatte till exempel von Sydow Celanders motiv till att acceptera tjänsten. För »någon trevnad och ro» skulle Celander knappast få i Stockholm. I stället framhölls att »[Du] kastar Dig in i konflikten både med Landsmålsarkivet och N.M. [Nordiska museet] som säkerligen kommer att bli mycket besvärande» (DFU: brev från CWvS till HG 1929-02-02, bilaga; DFU: brev från CWvS till HG 1929-03-05, bilaga).

Aktionen fördes inte bara i det tysta. Istället var det för både Geijer och von Sydow av stor vikt att både allmänheten, forskarvärlden och särskilt Riksdagens ledamöter blev varse om Celanders fel och brister. Geijer uttalade därför sitt stöd för Skölds motion i *Svenska Dagbladet* (DFU: brev från HC till JG 1929-04-01). Hjälp erhölls också särskilt från von Sydows tre elever Åke Campbell, Sven Liljeblad och Waldemar Liungman samt från Sigurd Erixon vid Nordiska museet. Liungman författade bland annat, liksom von Sydow, en starkt kritisk recension av *Nordisk jul*, vari han poängterade att Celander var en okritisk amatör på folkminnesforskningens område, nyttjade »antikverade» teorier samt företrädde en förfelad syn på själva insamlingsfrågan. Dessutom framhöll Liungman att det inte var Celander, utan von Sydow, som tagit initiativet till Västsvenska folkminnesföreningen och att det var David Arill som allt sedan dess »haft trådarna om hand, då det gällt insamlingen» (Nya Dagligt Allehanda 1929-03-22; jfr LUB: brev från WL till CWvS 1929-03-27; LUB: brev från ÅC till CWvS 1929-03-20;

DFU: brev från CWvS till HG 1929-01-24; Västsvenska Dagbladet 1929-04-13). Sist men inte minst författade von Sydow själv sin ovan behandlade, starkt kritiska och utförliga recension av Celanders opus i *Skånska folkminnen*. I recensionen angrep von Sydow, som framkommit, främst de sidor som i den kungliga propositionen hade framhållits som meriterande för Celander. Som framgått klassificerades Celander som en kompetent »filolog» och »modersmålslärare» men däremot som en »amatör» som nyttjade »föråldrade teorier» när det gällde folkminnesforskningen. Indirekt gick von Sydow även till angrepp mot de sakkunniga med Nils Lithberg i spetsen, vilket särskilt framhölls i brev till Geijer:

> Rec. är icke blott ett bevis på Celanders absoluta inkompetens för ledarskapet eller (som han nog tänkt sig) en framtida professur, utan den visar även Lithbergs *absoluta* inkompetens såsom sakkunnig. Lithberg har aldrig samlat folkminnen i större utsträckning än vilken skollärare som helst, aldrig ledt insamling, aldrig arbetat med arkivalier om folkminnen, ej systematiskt studerat folkminnen så mycket som behövs ingå i kursen till 2 betyg i kand. ex. […] Hans delaktighet i sakkunniges skrivelse bevisar att han inte begriper saken det minsta och är för lite insatt i frågorna för att kunna förstå sin begränsning. […] Hans professorsställning är ju rena humbugen – utom vad avlöningen beträffar! (DFU: brev från CWvS till HG 1930-01-24)

Motståndet mot Celander var således kompakt. Endast från Göteborg tycks avvikande röster ha gjort sig hörda. Bland annat författade Forsén en artikel till försvar för Celander. Även Sverker Ek, vice ordförande i Institutet för folkminnesforskning, besvarade både Liljeblads och Liungmans anklagelser. I *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* avfärdade Ek Liungmans anklagelser som grundlösa och orediga samt påpekade att von Sydows insats för Västsvenska folkminnesföreningen inskränkt sig till att han först av alla talat för dess bildande. Det var Celander som med sin osedvanliga förmåga att entusiasmera som »var den verkligen ledaren av vårt arbete», hävdade Ek (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1929-03-27; jfr Västsvenska Dagbladet 1929-04-16). I ett antal artiklar i Göteborgstidningarna underströks även Celanders personliga meriter och det västsvenska arkivets bedrifter (se t.ex. Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1929-03-26 & 1929-04-03; Göteborgs Morgonpost 1929-04-26; Göteborgs-Tidningen 1929-03-04 & 1929-06-03; Göteborgs-Posten 1929-04-23). Samtidigt angreps Liungman flitigt, bland annat påstods i socialdemokratiska *Ny tid* att det knappast var Celander som saknade kännedom om folket. Tvärtom betonades istället att Liungman karaktäriserades av »ofolklighet» (Ny tid 1929-03-26, 1929-04-03 & 1929-04-22). Till saken hör att Liungman något år tidigare kandiderat till Riksdagen för Högerpartiets räkning.

Med all sannolikhet insåg Celander med tiden att arbetet med att leda rikets folkminnesinsamling skulle bli problematiskt, då han åtminstone hade ledningarna för både arkiven i Lund och Uppsala emot sig och dessutom delar av Nordiska museets personal. I varje fall kom Celander senare att aktivt

stödja Per Edvin Skölds motion, enligt vilken en vanlig arkivarietjänst skulle tillsättas i Göteborg. Celanders tanke var att själv söka tjänsten och samtidigt bibehålla sin anställning som rektor i staden. På så sätt skulle han kunna få ägna sig åt folkminnesforskningen med någorlunda bibehållen lönenivå och samtidigt undvika ytterligare konflikter (LUB: brev från DA till CWvS 1929-03-15; DFU: brev från CWvS till HG 1929-01-10).

Proposition 115 togs upp i Riksdagen. Precis som utlovat opponerade sig ett antal ledamöter. William Björk (s) och Carl Reuterskiöld (bf) poängterade i en motion i Första kammaren att innehavarna av de olika befattningarna inte borde utses av Riksdagen (RT: motion i FK 1929:253). I Andra kammaren föreslog Per Edvin Sköld (s), enligt von Sydows med fleras önskemål, att riksledartjänsten överhuvudtaget inte skulle inrättas. Istället borde en arkivarietjänst vardera tillsättas i Göteborg (där »under senaste tiden det livligaste intresset för folkminnessamling varit att finna») och Lund. Därutöver poängterades att von Sydow snarast borde utnämnas till professor (RT: motion i AK 1929:397). Såväl propositionen som Skölds motion debatterades livligt i Riksdagens båda kamrar, utreddes för att slutligen avslås (se t.ex. RT: protokoll FK 1929:35:23d, protokoll i AK 1929:4:101d). Celander fick således varken ett riksledarskap eller någon tjänst i Göteborg och von Sydow erhöll inte sin efterlängtade professur. Frågan om folkminnesforskningens organisering förblev olöst. Även fortsättningsvis fick arkiven huvudsakligen nöja sig med statliga lotterimedel.

»ATT LEKA PÅ DEN LIUNGMANSKA GÅRDEN»

En fråga som hittills endast antydningsvis behandlats är varför motståndet mot Celander blev så omfattande. Berodde det bara på att Celander av vissa ansågs vara en undermålig forskare och insamlingsledare? Eller fanns det även helt andra förklaringar? Att von Sydow och hans lärjungar (däribland även Arill och Liungman) vid tiden för organisationsförslaget ansåg att Wilhelm Mannhardts fruktbarhetsteorier var både felaktiga och förlegade behöver inte betvivlas. Men tidigare hade detta inte hindrat ett gott samarbete. Under striden om proposition 115 blev dock von Sydow Celanders främsta kritiker eller, som Geijer uttryckte det, »Du har hållit i skaftet, flera ha önskat att yxan skulle gå» (LUB: brev från HG till CWvS 1929-03-21). Frågan är varför?

Klart är att von Sydow ansåg sig vara förtjänt av en professur i folkminnesforskning (se t.ex. Bringéus 2006 s. 84 ff.). Hans elever och andra hyllade honom också närmast som en folkminnesforskningens fader, väl värd professors namn, heder och värdighet. Förmodligen hade han satt sitt hopp till att så skulle bli fallet år 1929 då detta yrkats i arkivens gemensamma ansökan till Kungl. Maj:t av år 1927. Men innehållet i proposition 115 gick stick i stäv med von Sydows önskan; någon professur skulle det inte bli frå-

gan om, utan istället en förhållandevis lågt betald arkivarietjänst med undervisningsskyldighet. Istället skulle en annan folkminnesforskare placeras både lönemässigt och hierarkiskt betydligt högre än von Sydow. Uppenbarligen trodde i varje fall Celander att en del av förklaringen till von Sydows hätskt framförda kritik låg häri. För sin antagonist påpekade Celander nämligen, kanske som ett sätt att lugna denne, att han alltid energiskt hade kämpat för en professur åt von Sydow i Lund, »både inför statsråd o. andra», vilket flera kunde intyga, och vidare även att: »Du anser dig (*med rätta*) orättvist behandlad. Och så låter du din bitterhet gå ut över en, som du anser orättvist gynnad. Dock *inte*, så vitt jag vet, *på din bekostnad*» (LUB: brev från HC till CWvS 1929-03-12).

Om nu von Sydow, vilket Celander menade, kände sig förbigången, förvärrades säkerligen situationen av att det just var Hilding Celander, en man utan formell utbildning i ämnet, som skulle placeras överst i hierarkin och bli ledaren för rikets folkminnesinsamling. Kampen mot Celander och proposition 115 kan nämligen ses som en del av försöken att etablera folkminnesforskningen som en självständig vetenskaplig disciplin; om rätten att definiera ämnet och dess gränser. Carl Wilhelm von Sydow och flera av hans elever strävade efter att etablera ämnet vid universitetet, att urskilja en ny, professionell och vetenskapligt auktoritativ folkminnesforskning från andra discipliner. Genom utarbetandet av begreppsapparater och metoder »vetenskapliggjordes» verksamheten. Professionalisering leder ofta till självreflektion kring yrkets centrala delar, vilket bland annat uttrycker sig i viljan att skilja kompetenta från icke-kompetenta. En följd därav blir att intensiteten i konfrontationer med närliggande grupper ökar, liksom i interna konflikter, bland annat mellan officiellt utbildade yngre generationer och äldre företrädare, som främst erhållit sin kunskap genom erfarenhet under arbetets gång (Wilensky 1964; jfr Abbott 1988:10).

Uppenbart är att liknande spänningar fanns bland de svenska traditionsforskarna. I mångt och mycket framställde sig den »nya» och för »kallet» utbildade generationens folkminnesforskare som motsatser till såväl hembygdsrörelsens företrädare som de äldre och i ämnet outbildade forskarna, vilka framställdes som amatörer. De oftast yngre och utbildade strävade efter rätten till tolkningsföreträde inom ämnesområdet, för auktoriteten att bestämma hur verksamheten borde bedrivas och möjligheten att avgöra vad som var vetenskapligt godtagbart och inte. Erfarenhet, idealitet, samlargläd je och ett energiskt arbete för själva saken räckte inte längre utan högre teoretisk skolning i ämnet och kunskap om de »rätta» metoderna var en nödvändighet för att vinna tillträde till ämnets dominerande kärna. Titlar som filosofie doktor, docent och professor i folkminnesforskning gav inte bara inom- och utomvetenskaplig auktoritet och status utan skiljde de professionella från »amatörerna» (jfr Löfgren 1998 s. 151; Selander 1989). Aktivt togs avstånd från äldre och i ämnet formellt outbildade företrädare som Celander, men även exempelvis Nils Lithberg.

Istället för Celander menade von Sydow att en av de Lundautbildade folkloristerna, om någon, borde tillsättas på tjänsten som insamlingsledare. Campbell, Liljeblad och Liungman som föreslogs var alla von Sydows elever och delade hans uppfattning om såväl professurens nödvändighet som de Mannhardtska teorierna och vikten av att insamling och forskning gick hand i hand. Det är inte heller otänkbart att de tre såg sig själva som alternativa och möjliga kandidater till den för Celander föreslagna platsen, även om åtminstone Liungman offentligt förnekade att så skulle vara fallet. Det hela antyddes i den till Celander vänligt inställda Göteborgspressen:

> Liungman vill framställa rektor Celander som en bönhas, en fuskare i folkminnesforskningens »yrke», till vars rättmätiga utövning blott han själv och ett par andra stora män ha de fullt legitima mästarbreven (Göteborgs Morgonpost 1929-04-26).

> Sättet att bli av med en medtävlare är onekligen originellt. Man förklarar honom helt enkelt för amatör på det område man vill ha för sig själv. Docenten Celander får inte vara med att leka på den Liungmanska gården. Han råkar nämligen inte ha avlagt någon examen i ämnet folkminnesforskning, som tillkommit ett flertal år senare än docenten Celander började syssla med den vetenskapen (DAGF 1730: I bakhåll, osignerad tidningsartikel).

I likhet med de ovan citerade Göteborgstidningarna anser även jag att kritiken mot Celander kan ses som ett försök att oskadliggöra en äldre och, som representanterna för Lundaskolan såg det, ovetenskaplig konkurrent. Att visa på Celanders inkompetens och bristande vetenskaplighet var dock inte bara nödvändigt för att förhindra proposition 115. Brevledes gav von Sydow även uttryck för sin oro över att Celander även kunde komma att söka och få en eventuell framtida Lundaprofessur i folkminnesforskning, utifall att denna inte gjordes personlig åt von Sydow själv (se t.ex. DFU: brev från CWvS till HG 1930-01-24).

LANDSMÅL OCH FOLKMINNEN

För nordisten Herman Geijers del var det annorlunda. Ledaren för Landsmålsarkivet var knappast bekymrad över ifall Celander hade en formell utbildning i folkminnesforskning eller ej. Docenturen i nordiska språk var mer än tillräcklig. Geijer strävade efter att hålla ihop och inte särskilja traditionsforskningens olika delar. Han verkar inte heller ansett att Campbell, Liljeblad eller Liungman skulle ha varit lämpligare ledare för folkminnesinsamlingen i Sverige. Enligt min uppfattning hade han istället helt andra orsaker till att vända sig emot Celander.

Även Geijer och Celander hade länge varit mycket nära personliga vänner. De hade under Celanders studietid i Uppsala till och med varit matlagskamrater och umgicks även senare privat (DFU: brev från HC till HG 1917-08-10). År 1928, då Landsmålsarkivet i Uppsala planerade att inrätta en sär-

skild folkminnesavdelning, föreslog Geijer att Celander skulle bli dess ledare (se t.ex. DFU: brev från HC till HG 1928-03-14; DFU: brev från HG till WL 1928-04-13). Men i och med diskussionerna inför arkivens ansökan om statsmedel tydliggjordes flera väsentliga meningsskiljaktigheter dem emellan.

I arkivens ansökan till Kungl. Maj:t år 1927 poängterades att folkminnesforskningen behövde »sina egna självständiga organ» och att nyinsamling borde prioriteras. Orden var närmast Celanders för Herman Geijer var av en annan åsikt. Insamlingen av folkminnen, folkliv och folkmål borde enligt Landsmålsarkivets föreståndare ske gemensamt; traditionsforskningen borde hållas ihop istället för att splittras. Geijer betonade även vikten av att insamlingen bedrevs kritiskt, betydligt mer kritiskt än vad han menade skedde vid Göteborgsarkivet. Kvalitet före kvantitet borde enligt Geijer vara alla arkivs riktlinje. Men vad som hittills inte framgått är vad Geijer menade med »vetenskapligt», »kritiskt» och »kontroll» när det gällde insamlingsverksamheten. I korrespondensen mellan arkivens företrädare tydliggjordes hans ståndpunkt. I flera brev påpekade Geijer för sina västsvenska kolleger vikten av att folktraditionen tillvaratogs och studerades »som ett levande uttryck av folkets eget sätt att tänka och att framställa sina tankar, känslor och minnen». Därmed skulle språkliga och stilistiska krav ställas på upptecknarna: »kritik mot sig själv och mot sagesmännen» var insamlingens första bud. Särskilt »allmogemän» hade därför stora svårigheter att övervinna vid uppteckningsarbetet, då de bland annat ofta blandade dialekt med »tidningssvenska» i sina uppteckningar med en »grumlig blandning» som resultat: (DFU: brev från HG till HC 1928-06-22; DFU: brev från HG till WL 1928-04-13).

> Modern jargong måste hållas borta, och den jargongen möter man nu för tiden även hos allmogen och det ej blott i skrift, utan också i tal. Att tala enkelt och naturligt är ej allom givet, än mindre att skriva. Upptecknarnas konst var förr lättare än nu. Då kunde man så ofta helt lugnt bara skriva allt man hann. Stenografin eller landsmålsalfabetet – allt efter omständigheterna det ena eller det andra – var då så enkelt att använda. Nu är det ej lönt att försöka skriva så mycket som möjligt vare sig med stenografi eller med landsmålsalfabet. Nu kräves något annat än att blott söka samla in så mycket som möjligt (DFU: brev från HG till WL 1928-04-13).

> Att inskränka sig till blott folkminnesuppteckningar av ett visst slag och att därvid ytterligare vidtaga den inskränkningen i arbetsuppgiften att de folkminnen, som upptecknas, återges endast i referat eller översättning på rikskspråk, kan icke vara tillfredsställande, så länge ännu folkmålet är folkminnenas modersmål (DFU: brev från HG till HC 1926-01-23).

Insamling, sovring och bearbetning av såväl landsmål som folkminnen borde enligt Geijer således gå hand i hand. Nästintill viktigare än nyinsamling var dessutom ett »rensningsarbete» av befintliga samlingar. Då det var en nödvändighet att den som handhade arkivens insamlingsverksamhet fullt

kunde sätta sig in i både »innehållets och formens krav» kunde man, menade Geijer, i varje fall vid Landsmålsarkivet »ej utan vidare uppdraga omsorgen härom åt en man ur Sydows skola» (DFU: brev från HG till WL 1928-04-13; DFU: brev från HG till HC 1926-01-23 & 1928-05-14). Istället var nordister som Hilding Celander, tills denne befanns ha andra åsikter om insamlingen, eller Johan Götlind mer lämpade för arbetet. Den sistnämnde kom också att leda Landsmålsarkivets folkloristiska verksamhet i slutet av 1920-talet, då som nyutnämnd docent i nordisk folkmåls- och folkminnesforskning. Titeln på Götlinds docentur kan givetvis även ses som ett uttryck för en önskan att hålla ihop traditionsforskningen.

Göteborgsarkivets representanter hade andra åsikter. Dialekter och folkminnen måste nödvändigtvis inte dokumenteras samtidigt. Samarbete mellan dialekt- och folkminnesarkiven sågs visserligen som något positivt, men inte ett samgående. Upprört ifrågasattes gång på gång från Göteborgshåll varför »'filologisk folkminnesforskning' […] nödvändigt skall sammankopplas med antingen filologi (närmast dialektforskning) eller 'kulturhistoria' (materiell kulturforskning el. föremålsforskning)» Istället poängterade Celander att vad han »framför allt önskar [är] en fullt självständig ställning åt folkminnesinsamlingen o. forskningen». Orsaken därtill var att »[a]rbetsföremål och arbetsmetoder är i stort sett helt olika o. kräver olika förutsättningar, m.a.o. särskild arbetspersonal o. särskild ledning» (DFU: brev från HC till HG, 1924-12-07). Med andra ord borde även den som handhade folkminnesinsamlingen vid Landsmålsarkivet vara fri gentemot dess chef Herman Geijer, vilket Celander uttryckligen påpekade. Celanders vilja, som gick stick i stäv mot Geijers, att etablera folkminnesforskningen som ett självständigt och med dialektologin jämbördigt ämne torde ha bidragit till konflikten (jfr Selander 1989). Såväl Celanders som Geijers ageranden kan således förstås som stängningsstrategier (Witz 1992); både som ett led i försöken att etablera folkminnesforskningen som en självständig disciplin och, från Geijers sida, som ett sätt att bibehålla eller tillförskansa sig kontrollen över ett närliggande ämnesområde. Härtill återkommer jag.

Både Celander och Liungman instämde i Geijers påpekanden om att ett kritiskt förhållningssätt gentemot nyinkommet material var en nödvändighet, dock ej särskilt ur språklig synpunkt. Men principiella skillnader tycks ha förelegat mellan Geijer och Götlind å ena sidan och Göteborgsfolkloristerna å den andra. Bland annat poängterade Liungman och insamlingsledaren Johan Kalén:

> Jag vågar påstå att 10 formellt »dåliga» uppteckningar från olika trakter av vårt land ge en bättre bild av en sägens liv än 2 »goda». Jag vill vidare framhålla att en »dålig» sägen kan för endast en generation tillbaka haft en utomordentligt form, på samma sätt som en »god» sägen på senare tid automatiskt kan ha blivit formellt tillrättalagd av en god berättare […] Dessutom kan en sägen i förkrympt skick ha kommit till en viss ort, o. då är det just detta förkrympta skick

> som är det väsentliga o. det till vilket intresset knyter sig. […] Man måste därför betänka sig mången gång innan man förstör eller fördömer en inkommen uppteckning, o. är man allt för försiktigt kan man trösta sig med att materialet i själva verket tar förhållandevis ringa utrymme (DFU: brev från WL till JG 1926-03-14).

> Rörande frågan om vad som skall eller inte skall tagas med vid sådan uppteckning råda ju olika meningar, men jag tror, att upptecknaren är på den säkra sidan, om han i tvivelaktiga fall följer regeln: »Hellre för mycket än för litet». Det må sedan bli vetenskapsmännens sak att utgallra det, som från *alla* synpunkter är värdelöst, om nu sådant har kommit med (DAG: brev från JK till Helge Gunneland 1928-06-20).

Celander ville också att eventuella tilldelade medel huvudsakligen skulle gå till insamlingsverksamheten, medan Geijer i högre grad poängterade vikten av materialets bearbetning. De skilda ståndpunkterna kan direkt kopplas till »vetenskapliggörandet» av verksamheten. För i takt med professionaliseringsprocessen hade företrädarna för exempelvis Landsmålsarkivet åtminstone delvis fjärmat sig från räddningstanken. Experternas främsta uppgift sågs inte längre enbart eller ens främst vara att samla, utan även att bearbeta och analysera materialet (jfr Lilja 1996).

Ytterligare en orsak till osämjan mellan Celander och Geijer var den sistnämndes vilja att centralisera folkminnesinsamlingen. En uppdelning »av riket i geografiska intressesfärer med var sin alldeles fristående centralorganisation» var olyckligt, påpekade Geijer. Istället borde ett centralarkiv skapas, förslagsvis i Uppsala där både de största samlingarna och den största kunskapen fanns. Redan nu, runt 1928, borde insamlingen av både dialekter och folkminnen i Västergötland, kanske även Dalsland och Värmland, övertas av Landsmålsarkivet. Celander avvisade dock förslagen: ett centralarkiv var omöjligt att skapa och att avträda insamlingsområden till Landsmålsarkivet hotade hela Göteborgsarkivets existens.

När det väl blev känt att Celander av de folkminnessakkunniga föreslogs bli ledare för rikets folkminnesinsamling, med valfri placering i Uppsala eller Stockholm, försökte Geijer också övertyga honom om att välja Uppsala och därmed även Landsmålsarkivet före Nordiska museet (LUB: kopia av brev från HG till HC 1929-03-06). Celander valde Stockholm på grund av de tidigare konflikterna med Geijer, men även av privatekonomiska skäl (se t.ex. LUB: brev från HC till CWvS 1929-01-17 & 1929-02-13). Senare hade Geijer och Otto von Friesen dock kommit med ett annat förslag, i varje fall enligt Celander: »Geijer o. Friesen ville att jag skulle åtaga mig leda arbetet både i Uppsala o. Stockholm, men jag betackade mig! Vilket vållade ovilja på det hållet!» (LUB: brev från HC till CWvS 1929-01-17). Troligt är att Celanders val av Stockholm som tjänstgöringsort och hans ovilja att även leda arbetet i Uppsala var en av orsakerna till att Geijer aktivt kom att motarbeta propositionen. För om regeringens förslag hade godkänts skulle Landsmålsarkivet stå utan en avlönad ledare för sin etnologisk-folkloristis-

ka insamlingsverksamhet. Dessutom hade makten över landets folkminnesinsamling definitivt flyttats från Uppsala, vilket hade gått stick i stäv med Landsmålsarkivets planer på att bli, eller befästa sin roll som, landets ledande dialekt- *och* folkminnesarkiv.

När Geijers föredrag från Det femte nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet publicerades i *Folkminnen och folktankar* hade proposition 115 fallit i glömska, åtminstone hos större delen av Sveriges befolkning. Både Geijer och von Sydow hade utträtt från tidskriftens redaktion. Istället hade Lithberg utsetts som medredaktör och även fått bli Göteborgskongressens ordförande. Men Celander och Västsvenska folkminnesarkivets anseende var allvarligt skadat.

LUND OCH UPPSALA

En fråga som hittills endast berörts indirekt är skillnaden mellan de Lund- och Uppsalautbildade forskarnas syn på folkminnesforskning som ämne och dess förhållande till ämnet nordiska språk. Både Celander och Geijer var utbildade i Uppsala och elever till Adolf Noreen, vars seminarier i Nordiska språk var kända för sin bredd. På seminarierna diskuterades både det förgångna och samtiden, nordiska språk och kulturhistoria (Elmevik 1991). Kort sagt fungerade Noreens seminarier som en plantskola, inte bara för språkforskare utan även för blivande folklivs- och folkminnesforskare (Skott 2010 s. 70; jfr Arvastson 2000 s. 19 ff.). Talande är att Celander som en del av seminarieverksamheten föreläste om folktro, efter disputationen publicerade han även studien *Lokes mytiska ursprung* i Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsalas förhandlingar (1911). Senare bibehölls kopplingen mellan nordiska språk och folkloristik tydligast vid arkivet som Geijer grundade. Till exempel redigerade Geijer som arkivchef tidskriften *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, ett forum både för dialektologi och folkminnesforskning. Ett annat exempel är att Johan Götlind, utbildad i nordiska språk, 1928 blev föreståndare för Landsmålsarkivets folkminnesavdelning samtidigt som han utnämndes till docent i folkmåls- och folkminnesforskning. Även Lars Levander och Jöran Sahlgren är exempel på Uppsalaforskare som förenade språkvetenskapliga och folkloristiska undersökningar.

Som arkivchef efterträddes Herman Geijer 1940 av Dag Strömbäck, disputerad i nordiska språk på avhandlingen *Sejd* (1935) och från och med 1948 innehavare av professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Uppsala universitet. Trots att professuren innefattade båda sidorna av enhetsämnet var Strömbäck en utpräglad folklorist; enligt Bo Almqvist (2010 s. 156) hade Strömbäck föga övers till enhetsämnet. Titeln på Strömbäcks bok *Folklore och filologi* (1970) är talande; gemensamt för många företrädare för Uppsalafolkloristiken var också att de i sin forskning förenade

filologi och folkloristik med syfte att belysa både äldre och yngre folktradition (Almqvist 2010 s. 142; Lilja 2000 s. 43). »Folkminnesforskning [...] har sin tyngdpunkt i nordisk filologi och filologisk arbetsmetod», konstaterade exempelvis Filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet år 1943 (FmFt 1943 s. 123). Samma år kritiserade styrelsen för Landsmåls- och folkminnesarkivet indirekt folkminnesinsamlingen såsom den bedrevs i Lund. Efter von Sydows pensionering borde Folkminnesarkivet i Lund snarast slås ihop med stadens landsmålsarkiv så att arbetet »finge en filologisk orientering och stadga» – insamlingen borde fortsättningsvis »anförtros åt en särskild arkivarie som äger folkloristisk och filologisk utbildning» (FmFt 1943 s. 130).

Motsvarande koppling till nordiska språk saknades i Lund. Tvärtom kritiserade von Sydow forskningsinriktningen som bland annat Strömbäck representerade. Allra tydligast framgår det av brevväxling i samband med att Strömbäck på 1940-talet föreslogs bli professor i folkminnesforskning, vilket var något som von Sydow kraftigt protesterade emot: »Jag önskar livligt att Strömbäck får en professur men i det ämne han någorlunda behärskar och det är isländsk filologi med nordisk religionshistoria» (Brev till Knut Liestøl, 1945-05-25; här citerad genom Bringéus 2001 s. 111). von Sydow hade själv bakgrund i ämnet litteraturhistoria. Först 1913 utnämndes han till docent i det nya ämnet nordisk och jämförande folkminnesforskning. Ivrigt förespråkade von Sydow disciplinens självständighet gentemot folklivsforskningen. Redan i handboken *Våra folkminnen* (1919 s. 18) konstaterade han t.ex. att »de båda områdena [folkminnes- och folkminnesforskaren] ställa helt olika krav på forskaren och hans arbetssätt». Samtidigt är det tydligt att folkminnesforskningen för von Sydow, och inte minst för flera av hans lärjungar, stod närmare folklivsforskningen (etnologin) än filologin (nordiska språk). Vid sin pensionering arbetade von Sydow till exempel aktivt men förgäves för att Åke Campbell, docent i nordisk etnologi, skulle bli hans efterträdare. Sigfrid Svensson, som var den som fick Lundaprofessuren, konstaterade 1946 i ett brev till sin kollega Gösta Berg: »vid en sektionsuppdelning, så skulle man i Uppsala föra folkminnesforskningen till den språkliga gruppen, i Lund däremot utan tvekan till de historisk-filosofiska ämnena». Så kom också att ske 1956, då sektionsuppdelningen kom till stånd (Bringéus 2001 s. 112).

Skillnaden mellan forskningsmiljöerna i Lund och Uppsala framgår även av traditionsarkivens organisering. I Uppsala etablerades Landsmålsarkivet i Uppsala, senare Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (nu Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala). I Lund var däremot det språkliga (senare Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund) och det etnologiskt-folkloristiska arkivet (nu Folklivsarkivet, Lunds universitet) organisatoriskt separerade från varandra.

VÄSTSVENSKA FOLKMINNESARKIVET

Professioner betraktas och studeras ofta som distinkta och sammanhållna grupper, präglade av bland annat gemensam kunskap, intressen och värderingar. De infekterade 1920- och 1930-talsstriderna mellan traditionsforskningens företrädare synliggör dock skillnaderna, olikheterna och mångfalden mellan arkiven och forskarna (Abbott 1988; Witz 1992). Av den här diskuterade debatten framgår till exempel att det fanns betydande skillnader vad gäller synen på folkminnesforskning. Skulle det vara en självständig disciplin? Och vilken inriktning skulle i så fall ämnet ha? Kort sagt handlade debatten i mångt och mycket om folkminnesforskningens ställning; Celander och von Sydow kämpade för att folkminnesforskningen skulle uppnå självständighet och erhålla status som en egen vetenskaplig disciplin, medan Geijer istället försökte hålla samman (och därmed även bibehålla kontrollen över) traditionsforskningens olika grenar (jfr Witz 1992 s. 44 ff.).

Celander och von Sydow var således överens om att folkminnesforskningen borde vara en självständig disciplin. Oenigheten dem emellan handlade istället om makten att definiera ämnet, om tolkningsföreträde. Som utbildad i Uppsala företrädde Celander en mer filologiskt inriktad folkminnesforskning än von Sydow; den sistnämndes kritik mot sin kollega i Göteborg kan delvis också förstås som en markering mot ämnet nordiska språk och den historiskt inriktade folkminnesforskning som dominerande i Uppsala. I regel innefattar professionaliseringssträvanden dock inte bara horisontella utan även vertikala strategier; ofta innefattar strävandena försök att upprätta (och sedan upprätthålla) gränser mot såväl närliggande discipliner som inom det egna ämnet (jfr Parkin 1979; Witz 1992 s. 44 ff.). I von Sydows försök att etablera folkminnesforskningen som en egen vetenskaplig disciplin ingick till exempel utarbetandet av nya metoder och en ny terminologi (ekotyp, dit och traditionsmorfologin är tre exempel på begrepp myntade av von Sydow), men även ett aktivt avståndstagande från vad som uppfattades som föråldrade prioriteringar, perspektiv och teorier. Exempel härpå är att von Sydow, i motsats till Västsvenska folkminnesarkivets ledande män, satte bearbetningen av äldre arkivmaterial framför nyinsamling; ett annat är den förstnämndes avståndstagande från vad han menade var »ovetenskapliga» förhållningssätt, däribland Celanders användning av Mannhardts teorier. Kort sagt bidrog professionaliseringen av folkminnesforskningen till marginaliseringen av Göteborgsfolklorstiken.

Debatten kring proposition 115 fick stora konsekvenser för Hilding Celander, ordförande för Västsvenska folkminnesföreningen och på 1920-talet Göteborgs mest framträdande folkminnesforskare. Celanders status, auktoritet och inflytande inom traditionsforskningen hade decimerats; han utsågs aldrig till nationell insamlingsledare och fick inte heller några andra möjligheter att på heltid ägna sig åt folkminnenas tillvaratagande och utforskande.

Någon professur kom inte heller på fråga under 1930-talet. Först 1946 förärades Celander professors namn, heder och värdighet av Kungl. Maj:t, trots att von Sydow även denna gång försökte stoppa utnämningen (jfr t.ex. LUB: brev från CWvS till ÅC 1932-11-28). För övrigt publicerades aldrig den andra delen av den hårt kritiserade *Nordisk jul*, trots att den förelåg som manuskript.

Än värre var att debatten hade splittrat Göteborgsfolkloristerna. De ovannämnda meningsskiljaktigheterna om ämnet och dess inriktning som fanns *mellan* Lund och Uppsala fanns nu *inom* den folkloristiska forskningsmiljön i Göteborg. Förutom Celander kan styrelsemedlemmen i Västsvenska folkminnesföreningen Wilhelm Cederschiöld nämnas som en forskare, vilken förenade studier i nordiska språk med folkminnesforskning. Cederschiöld disputerade i Uppsala på avhandlingen *Studier över genusväxlingen i fornvästnordiska och fornsvenska* (1913), men författade senare även flera sägenstudier. Även Johan Kalén, insamlingsledare och styrelsemedlem, företrädde samma inriktning. Andra drivande krafter inom arkivet, främst folkminnesföreningens sekreterare David Arill och dess arkivarie Waldemar Liungman, var istället utbildade av von Sydow i Lund och delade också i mångt och mycket dennes syn på folkminnesforskningen, dess inriktning och organisering. Oenigheterna *inom* forskningsmiljön bidrog till att både Arills och Liungmans engagemang för Västsvenska folkminnesarkivet minskade för att på sikt upphöra. Under debatten hade dessutom arkivet, dess insamlingsmetoder och samlingar stämplats som ovetenskapliga, vilket kom att få långtgående konsekvenser. Ännu på 1980- och 1990-talen förekom exempelvis hänvisningar till von Sydows recension av *Nordisk jul* i samband med att forskare uttalade sig om västsvenska traditionsuppteckningar (Johansson 1991 s. 18 f.; Lövkrona 1982 s. 31 f.).

Förkortningar

DA	David Arill
DAG	Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg
DAGF	DAG Folkminnen
DFU	Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala
HC	Hilding Celander
CWvS	Carl Wilhelm von Sydow
HG	Herman Geijer
JG	Johan Götlind
JK	Johan Kalén
LUB	Lunds universitetsbibliotek
RT	Riksdagstryck
WL	Waldemar Liungman
ÅC	Åke Campbell

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Källor

Institutet för språk och folkminnen: Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg. Brev, samlingar (DAGF) och tidningsklipp.
Institutet för språk och folkminnen: Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Brev.
Lunds universitetsbibliotek. Brev.
Riksdagstryck.

Litteratur

Abbott, Andrew, 1988: *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labor.* Chicago.
Almqvist, Bo, 2010: Dag Strömbäck (1900–1978). *Svenska etnologer och folklorister.* Red. Mats Hellspong & Fredrik Skott. Uppsala. S. 151–160.
Arvastson, Gösta, 2000: Sven Lampa. *Etnologin inför 2000-talet. Föredrag och artiklar med anledning av Uppsalaetnologins 50-årsjubileum den 8 juni 1998.* Red. Gösta Arvastson, Birgitta Meurling & Per Peterson. Uppsala. S. 15–30.
Bringéus, Nils-Arvid, 2001: *Sigfrid Svensson som folklivsforskare.* Uppsala.
— 2006: *Carl Wilhelm von Sydow som folklorist.* Uppsala.
Celander, Hilding, 1911: *Lokes mytiska ursprung.* Uppsala.
— 1928: *Nordisk jul*. 1. *Julen i gammaldags bondesed.* Stockholm.
Cederschiöld, Wilhelm, 1913: *Studier över genusväxlingen i fornvästnordiska och fornsvenska*. Göteborg.
Elmevik, Lennart, 1991: Adolf G. Noreen. I: *Svenskt biografiskt lexikon* 27. S. 494.
FmFt 1943: Folkminnesforskningen i fara som universitetsämne. I: *Folkminnen och folktankar* XXX. S. 121–139.
Forsén, Olof, 1934: Femte nordiska folklivs- och folkminnesforskarmötet i Göteborg den 7–9 augusti 1930. I: *Folkminnen och folktankar* XXX. S. 108–110.
Geijer, Herman, 1932: Traditionsupplösningen och dess konsekvenser. I: *Folkminnen och folktankar* XIX. S. 141–172.
Hallberg, Margareta & Bragesjö, Fredrik, 2003: *Konflikt eller konsensus? Om kontroversstudier som forskningsfält.* Stockholm.
Johansson, Kerstin Louise, 1991: *De dödas julotta.* Bergen.
af Klintberg, Bengt, 2010: Waldemar Liungman (1883–1978). I: *Svenska etnologer och folklorister.* Red. Mats Hellspong & Fredrik Skott. Uppsala. S. 96–103.
Larsson, Simon, 2010: *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer: Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945.* Hedemora.
Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlande arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945.* Uppsala.
— 2000: Dag Strömbäck som ämnesbyggare. I: *Etnologin inför 2000-talet. Föredrag och artiklar med anledning av Uppsalaetnologins 50-årsjubileum den 8 Juni 1998*. Red. Gösta Arvastson, Birgitta Meurling & Per Peterson. Uppsala. S. 31–44.
Löfgren, Orvar, 1998: Ett ämne väljer väg. I: *Folklivsarkivet i Lund 1913–1988. En festskrift till 75-årsjubileet.* Red. Nils-Arvid Bringéus. Lund. S. 144–166.
Lövkrona, Inger, 1982: *Det bortrövade dryckeskärlet*. Lund.
Murphy, Raymund, 1988: *Social Closure.* Oxford.
Parkin, Frank, 1979: *Marxism and Class Theory. A Bourgeuois Critique.* New York.

Selander, Staffan, 1989: Förvetenskapligande av yrken och professionaliseringsstrategier. I: *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund.* Red. Staffan Selander. Lund. S. 111–123.
Skott, Fredrik, 2010: Hilding Celander (1976–1952). I: *Svenska etnologer och folkloristerr.* Red. Mats Hellspong & Fredrik Skott. Uppsala. S. 69–77.
Strömbäck, Dag, 1935: *Sejd. Studier i nordisk religionshistoria*. Stockholm.
— 1970: *Folklore och filologi.* Uppsala.
Swahn, Jan-Öjvind, 1996: Arvet från von Sydow. En betraktelse i anledning av ett halvsekeljubileum. I: *Rig: Kulturhistorisk tidskrift.* S. 97–116.
von Sydow, Carl Wilhelm, 1919: *Våra folkminnen.* Lund.
— 1929: Rec. av Hilding Celander, Nordisk jul. I. Julen i gammaldags bondesed. I: *Skånska folkminnen.*
Wilensky, H. L., 1964: The Professionalization of Everyone? I: *American Journal of Sociology* 70. S. 137–158.
Witz, Annie, 1992: *Professions and Patriarchy.* London.

Mårten Richert och nordistikens etablering vid Uppsala universitet

Av Carl Frängsmyr

I stadsdelen Flogsta i Uppsala finns gator uppkallade efter Carl Säve, Adolf Noreen och Bengt Hesselman – den förste, tredje och fjärde innehavaren av den 1859 inrättade lärostolen i nordiska språk vid Uppsala universitet. Lärostolens andre innehavare, Mårten Richert, saknas i raden. Huruvida någon orättvisa därigenom begåtts undandrar sig min bedömning. Richert bildade ingen skola och utgav blott ett fåtal vetenskapliga arbeten. Likafullt bidrog han i väsentlig mån bidrog till att etablera, modernisera och utvidga det nordiska språkstudiet vid Uppsala universitet under 1860- och 1870-talen. Ämnet var nytt och den förste professorn Carl Säve var sjuklig, varför Richert under sin relativt korta verksamhetsperiod kom att skänka kontinuitet och struktur. I praktiken framträdde Richert som nordistikens verklige anförare i Uppsala redan då han 1866 blev docent. Bland Säves elever vid denna tid framstod Richert som *primus inte pares*, vilket hans kollega Nicolaus Linder på detta sätt har omvittnat: ”Inom detta regemente af stridbara unga män fans näppeligen en enda, som tvekade att betrakta Richert som öfverstelöjtnant och blifvande chef. Och han var icke den, som kunde öfvergifva en så stor och god sak, äfven om vedervärdigheter tillstötte.”[1]

Visserligen kvarstod Säve som professor under ytterligare ett decennium men han tjänstgjorde allt mer sporadiskt. Från mitten av 1860-talet och tiotalet år framåt införde Richert nya perspektiv och metoder, och han lockade genom sina offentliga föreläsningar en rad elever till det nya ämnet. Bland dessa fanns Adolf Noreen, vilken redan som tjugotreåring disputerade för Richert på sin klassiska avhandling *Frykdalsmålets ljudlära* (1877).

Tillfälligheternas spel hade fört Richert till ämnet nordiska språk, en disciplin som ännu ej hade fått någon professur eller fast plats vid universitetet när han vid mitten av 1850-talet kom till Uppsala som student. Få hade i början av 1860-talet kunnat ana att Richert skulle bli professor; det fanns många som rentav önskade att han inte skulle ha någon framtid vid Uppsala universitet över huvud taget.

Föredrag vid Akademiens sammanträde den 12 oktober 2016.

[1] Nicolaus Linder, nekrolog över Mårten Richert, *Ny Illustrerad Tidning* 18/9 1886.

Mårten Birger Richert var född i Fredsbergs församling i Skaraborgs län 12 maj 1837. Han var son till häradshövdingen Gustaf Birger Richert och dennes hustru Carolina Charlotta Hasselström.[2] Fadern var yngre bror till Johan Gabriel Richert. Mårten B. Richert genomgick läroverket i Skara, innan han som sjuttonåring inskrevs vid Uppsala universitet 1854. Under de följande åren, fram till sommaren 1859, studerade han naturvetenskap för att avlägga bergsexamen. Hans syfte med de akademiska studierna var att avlägga praktisk examen för att sedan kunna inträda i praktisk tjänst och verksamhet.

Den verklighet som mötte Richert och andra studenter, vilka vid mitten av 1800-talet kom till universitetet för att studera naturvetenskap var inte i allo uppmuntrande. Naturvetenskaperna stod fortfarande i de humanistiska disciplinernas skugga, och Boströms filosofi – enligt vilken naturvetenskapligt kunskapssökande i sig var fåfängligt – utövade stort inflytande. Tillståndet hade så sakteliga börjat förbättras efter 1850. Nya professurer hade tillkommit, däribland en lärostol i renodlad kemi, och ett modernt astronomiskt observatorium hade invigts vid Rackarbacken. Observatoriet var dock fortfarande mest ett praktfullt skal; refraktorn kom inte på plats förrän 1860. De studenter som studerade kemi var ännu hänvisade till det sekelgamla Laboratorium Chymicum vid Västra Ågatan. Denna anläggning hade varit modern under Johan Gottschalk Wallerius' och Torbern Bergmans dagar men var sedan länge hopplöst föråldrad och föga anpassad till de krav som en allt mer specialiserad och experimentell naturvetenskap ställde. Redan 1842, halvtannat decennium tidigare, hade deltagarna i det skandinaviska naturforskarmötet blivit förfärade när de vid ett Uppsalabesök kunde beskåda laboratoriets och kemiundervisningens tillstånd.[3]

Men, som nämnts, i början av 1850-talet började sakernas tillstånd förbättras. Lars Svanberg, elev till Jacob Berzelius, hade rekryterats till den nya professuren i kemi. Svanberg hade varit verksam som Vetenskapsakademiens kemist men var väl förankrad i Uppsala, där hans far Jöns Svanberg varit professor i matematik och hans bror Adolf Svanberg hade innehaft lärostolen i fysik. Med Lars Svanberg fick ämnet kemi en energisk företrädare. Chemicum, den mäktiga nya institutionsbyggnaden för ämnena kemi, fysik och medicinsk kemi, uppfördes under 1850-talet med Svanberg som drivande kraft. Byggnaden var universitetets största vid sidan om Carolina Rediviva och blev en symbol för naturvetenskapens frammarsch i Uppsala.

[2] *Svenskt biografiskt handlexikon*, II (Stockholm, 1906), 343. Jämför Gunnar Sjögren, "Richert, Mårten Birger", *Svenska män och kvinnor*, band 6 (Stockholm, 1949), 276–277. Mårten Richerts far Gustaf Birger Richert levde mellan 1789 och 1863, modern Carolina Charlotta Hasselström var född 1793 och dog redan 1843.

[3] Se härom Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, del II (Uppsala, 2010), 223–224.

Av stolta upsaliensare benämndes Chemicum emellanåt som ”Institutionspalatset”.[4]

Från Stockholms horisont var det långt från alla som uppskattade Svanbergs enträgna arbete med att rycka upp kemiämnet i Uppsala efter många år av förfall. Chemicum var mycket mer än en modern institutionsbyggnad; i praktiken murade byggnaden fast universitetet i Uppsala och omöjliggjorde dess flyttning till Stockholm, något som många radikala och liberala krafter allt sedan 1810-talet hade önskat. Universiteten i Berlin och på andra håll hade visat på nödvändigheten av och fördelarna med ett lärosäte i landets huvudstad. På sina håll muttrades det om ”det professorliga byggnadsnitet i Upsala” och då med udden främst riktad mot Lars Svanberg och hans ”institutionspalats”.[5]

Men inte heller i Uppsala var det alla som lovsjöng den nye professorn i kemi. Från studenterna kom klagomål på Svanbergs godtyckliga examinationer, och bland professorerna saknade han inte fiender. Konsistoriet var delat i två falanger, vilka kort dessförinnan hade drabbat samman under tillsättningen av professuren i mineralogi och geologi. Lars Svanberg och flera andra naturvetare hade till varje pris velat undvika att professuren tillföll Edward Walmstedt, sonen till den tidigare professorn Lars Peter Walmstedt. Den yngre Walmstedt var, liksom sin far, en plikttrogen lärare och stensamlare men knappast någon experimentell vetenskapsman av det slag som Svanberg önskade se som professor. Walmstedt saknade därtill helt insikter i ett av professurens kärnämnen, geologin – en vetenskap som var på stark frammarsch. Svanberg uppvaktade flera framstående geologer inom och utom landet, däribland SGU:s grundare Axel Erdmann, för att få dem att söka professuren men utan framgång. Edward Walmstedt var den ende som visade intresse. Med Svanberg som drivande kraft skedde det märkliga, att samtliga professorer i de naturvetenskapliga ämnena förklarade Walmstedt inkompetent men de blev övertrumfade av en knapp majoritet humanister, teologer och jurister.[6] Dessa medgav utan omsvep att Walmstedts vetenskapliga kompetens var skral men de framhöll att universitetets huvudsakliga syfte var att bedriva undervisning, inte forskning – och som lärare kunde Walmstedt duga, menade de. Till detta kom att Walmstedt hade många vänner i Uppsala. En av hans ivrigaste tillskyndare var juristen Herman Rydin, som även var hans hyresgäst och granne i den så kallade Walmstedtska gården. Walmstedts vänner såg inte med blida ögon på Svanbergs energiska försök att förhindra dennes befordran till professor.

[4] Om Lars Svanberg, se Anders Lundgren, ”Svanberg, Lars Fredrik”, *Svenskt biografiskt lexikon*, 168 (Stockholm, 2016), 360–364, samt Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, del II (Uppsala, 2010), 229–234.

[5] Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, del I (Uppsala, 2010), 96–108.

[6] Större akademiska konsistoriets protokoll 25/1 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283, i vilket utdrag ur filosofiska fakultetens protokoll 11/12 1858 rörande Walmstedtska saken finns bilagt. Jämför Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, del II (Uppsala, 2010), 341–344.

RICHERTSKA MÅLET

Till denne Lars Svanberg hade Mårten Richert några år tidigare kommit som ung student. På våren 1857 blev han ålagd att fullgöra en laborationsuppgift för bergsexamen, vilken han dock inte hann slutföra innan Laboratorium Chymicum stängde på sommaren samma år. Kemisternas nya hemvist, institutionspalatset bakom Carolina Rediviva, kunde emellertid inte tas i bruk förrän i början av 1859. Efter halvtannat års studieuppehåll påbörjade Richert arbetet med sitt laborationsprov, vilket han färdigställde vid slutet av vårterminen 1859. Provet gällde att framställa natrium och natrium–barium-salter av metafosforsyra.[7] Över det anställda experimentet skulle examinanderna sedan uppsätta en skriftlig redogörelse för sitt arbetssätt och sina metoder. Richert sammanställde en sådan promemoria och återvände ett par dagar senare till Svanberg för att få höra dennes utlåtande. Av sin lärare blev Richert då beskylld för att ha fuskat. Händelseförloppet beskrevs på detta sätt av den anklagade själv: ”Då jag på bestämd dag infann mig hos Herr Professorn, talade Han väl med mig till en början om analysen på ett sådant sätt, som trodde han mig verkligen hafva utfört densamma, men afbröt efter en stund helt tvärt med förklaringen att han ej längre wille, såsom orden lydde, ’cachera sig’: jag hade aldrig, påstod Herr Professorn, utfört analysen, utan endast på mitt rum uppdiktat densamma. Härpå svarade jag, att jag fann Herr Professorns omdöme ganska hårdt, wid tanken på det myckna arbete jag werkligen nedlagt, samt dertill i hög grad sårande och kränkande för min heder, enär jag ej gifvit den ringaste anledning att misstänka mine uppgifter, hvilka jag dessutom kunde med wittnen styrka. Detta svar hade endast till följd, att Herr Professorn ordagrant utlät sig på följande sätt: ’Jag kan lägga fingrarne på Bibeln och svärja, att Herrn aldrig werkställt analysen’.[8]

De resultat Richert presenterade var, som Svanberg påpekade, omöjliga. Richert hade nämligen framställt salter av ortofosforsyra i stället för någon av de efterfrågade föreningarna, trots att han använt och beskrivit en metod som skulle leda till metafosfat.[9] Resultatet var således helt orimligt, och efter det inledande samtalet ansåg sig Svanberg uppenbarligen kunna utesluta möjligheten att ett misstag låg bakom detta. Den enda återstående förklaringen var således medvetet fusk, det vill säga Richert hade bara uppdiktat analysen i syfte att föra honom, sin lärare, bakom ljuset. Richert tog illa vid sig av denna beskyllning för ohederlighet, vilken han fann både kränkande och orättvis. Han erbjöd sig att med vittnens hjälp styrka att han verkligen

[7] Lars Fredrik Nilson och Otto Pettersson, *Några upplysningar angående studeranden M.B. Richerts tentamen i kemi 1859 för professor L.F. Svanberg* (Stockholm, 1887), 1.
[8] Mårten Richerts skrivelse till konsistoriet är daterad 28 juli 1859 och ingår i Större akademiska konsistoriets protokoll 10/8 1859, Uppsala universitets arkiv A I:283. Skrivelsen återges därtill in extenso i *Upsala-Posten* 3/9 1859.
[9] Lars Fredrik Nilson och Otto Pettersson, *Några upplysningar angående studeranden M.B. Richerts tentamen i kemi 1859 för professor L.F. Svanberg* (Stockholm, 1887), 1.

Mårten Richert som student vid tiden för den ryktbara kontroversen med Lars Svanberg. Uppsala universitetsbibliotek.

hade utfört laborationen. Uppenbarligen hade han begått ett oförklarligt misstag, eftersom resultatet hade blivit felaktigt, men han hade inte fuskat.

Till skillnad från andra studenter ville Richert inte svälja förtreten. Han vidtog i stället en åtgärd som – enligt lokaltidningen *Upsala-Posten* – stod ”temligen ensam i vårt universitets historia”.[10] Med stöd av universitetsstatuterna anförde han inför konsistoriet klagomål mot Lars Svanberg för dennes ”kränkande och orättvisa beteende emot mig vid bedömandet af det sätt, hvarpå jag utfört ett mig förelagdt laborationsprof för Bergsexamen”. Richert utgick från att konsistoriet inte skulle ”anse mine klagomål hafva framgått ur brist på skyldig aktning för mine Lärare, eller ur ett sådant uppskattande af egna kunskaper, som will undandraga sig ett rättvist, om än så strängt bedömande; samt att Consistorium Academicum majus till följe deraf ej heller skall finna obefogad den anhållan, med hvilken jag på grund af den mot mig begångna orättvisan wågar framkomma”. Richert anhöll om att Svanberg skulle återta ”den mig gjorda orättvisa och sårande beskyllningen, genom hvilken jag framställes såsom i stånd till att fräckt söka föra min lärare bakom ljuset”. I framtiden önskade Richert att hans insikter i allmän kemi för bergsexamen skulle prövas genom examination av annan lärare än Svanberg.[11]

[10] *Upsala-Posten* 3/9 1859.
[11] Mårten Richert, skrivelse till konsistoriet 28/7 1859, Större akademiska konsistoriets protokoll 10/8 1859, Uppsala universitets arkiv A I:283.

Richerts åtgärd var lika sensationell som djärv. De nya universitetsstatuterna från 1852 definierade visserligen universitetet på ett sådant sätt att även studenterna inkluderades. Statuternas andra paragraf lyder: ”Hwartdera Universitetet utgöres af samtlige dess ordinarie och extraordinarie lärare, samt i dess matrikel wederbörligen inskrifne graduerade och ograduerade studerande.”[12] Detta var en ny skrivelse som saknades i de tidigare statuterna, men knappast någon hade förutsett denna konsekvens av dess införande. Richertska målet visade att en ny tid hade inträtt i den svenska universitetshistorien, där studenterna skulle komma att kräva sin rätt.

Fullt så oförvägen som man kunde tro var dock inte Richert. Konsistoriet var, som nämnts, djupt splittrat efter Walmstedtska striden. Svanberg hade flera fiender bland ämbetsbröderna, vilket Richert var väl medveten om. Han stod dessutom själv på vänskaplig fot med flera av universitetets professorer. Nationerna och nationskotterierna kunde ännu utöva stort inflytande över universitetet, vilket detta fall illustrerar väl. Richert tillhörde Västgöta nation, där teologen Anders Fredrik Beckman var proinspektor. Till honom hade Richert även släktskapsband, då han var bror till Beckmans svägerska. I början av sommaren 1859 hade Beckman övertagit rektoratet för Uppsala universitet. I den rollen kom han under målets följande hantering att visa stor förståelse för Richerts agerande, något som rörde upp många känslor. Faktum är att Beckman varit djupt inblandad i saken redan från början. I ett brev till studentkamraten Adolf Virgin skriver nämligen Richert i mitten av augusti 1859: ”Dagen innan jag afreste från Upsala inlemnade jag en klagoskrift i Consistorium, och genom bref från Wallinder har jag sedan fått höra, att saken redan warit före uti Consistorium. Dock kan den wäl ej blifva afgjord förrän i början af nästa termin, emedan nu under ferierna så många professorer äro borta från staden. Magister Lindehn som du vet är Vestgöte, har hjelpt mig med skriften, och innan jag inlemnade densamma, blef den sedan öfversedd af Beckman och Hedenius, så att jag allt kan wara lugn, att den ej innehåller någonting otillständigt.”[13]

Universitetets rektor Anders Fredrik Beckman och professorn i patologi Per Hedenius hade således läst och granskat Richerts skrift, *innan* den insändes till konsistoriet. Även Hedenius var en framträdande medlem och hedersledamot vid Västgöta nation, där han senare kom att efterträda Beckman som inspektor. Ytterligare en äldre landsman magistern, den sedermera berömde schackspelaren, Hans Anton Westesson Lindehn, hade varit sin yngre landsman behjälplig med klagoskriften. Richert skriver vidare i samma

[12] ”Kongl. Maj:ts Nådiga Statuter för Universiteterna i Upsala och Lund; Gifna Stockholms slott den 2 april 1852”, *Swensk Författnings-Samling* 1852:20, 5.
[13] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 13/8 1859, Riksarkivet, Ernst och Gertrud Fischers familjearkiv (Släkten Richert), vol. 5. Den Wallinder som omnämns är sannolikt studenten vid Västgöta nation Johannes Wallinder (1832–1906), sedermera skolman och kyrkoherde.

brev att flera professorer hade uppmanat honom att klaga på Svanberg.[14] Det som kom att kallas ”Richertska målet” var inte bara ett initiativ av en enskild student. Richert stöddes av ett nationskotteri vid Västgöta nation, han stöddes av flera professorer och hans åtgärd var på förhand förankrad hos universitetets rektor.

Rektor Beckman försökte medla och rådgjorde med sina förtrogna bland professorerna, däribland matematikern Carl Johan Malmsten och historikern F.F. Carlson. Malmsten uppmanade Beckman att försöka förmå Richert att återkalla skrivelsen: ”Bed honom att göra det för *universitetets* skull, som blir det, vilket i främsta rummet kommer att lida genom en sådan skandal. Då han [Richert] ändå ingenting kan vinna för sig själv med sin skrivelse, tycker jag det icke bör vara omöjligt att förmå honom härtill.” Malmsten tillade: ”Vad denne Svanberg förorsakar mycket trassel och ledsamhet!”[15]

Richerts skrivelse behandlades i konsistoriet 10 augusti 1859. Svanberg förklarade, sedan skrivelsen blivit uppläst, att han för egen del ”icke vore missbelåten med klagandens åtgärd, väl icke egentligen derföre att en studerande, vid ett så i allo obehörigt tillfälle som det ifrågavarande, framställt anmärkningar emot sin lärare, utan fast mera derföre att sådant tillfälle blifvit Professorn beredt att öppet bemöta de försök, som några gånger under sednare åren blifvit gjorda att nedsätta omdömet om Professorns embetsmannaverksamhet vid Universitetet”. Svanberg redogjorde sedan utförligt för den kemiska omöjligheten av de resultat Richert hade presenterat. Följaktligen vore alla eventuella vittnesmål ”af lika litet värde, som om någon, medelst vittnens åberopande ville skaffa intyg på sannfärdigheten af att han påträffat ett vägstycke, hvilket, ena gången uppmätt med famnmått och andra gången med alnmått innehölle till sin längd lika många famnar, som alnar, eller derpå att han solverat problemet om construction af ett mekaniskt perpetuum mobile”. Däremot valde Svanberg att inte besvara Richerts kritiska anmärkningar på kemiundervisningen i stort; han ville för sin del gärna ”förlåta klaganden de obehöriga skrifsätt och i öfrigt obetänkta förfarande”, då han utgick från att de hade sin upprinnelse i ”klagandens upphetsade och för tillfället uppjagade sinne”.[16]

Måhända trodde Svanberg att saken därmed skulle vara utagerad. Han förväntade sig att rektor Beckman skulle utdela en enskild skrapa till Richert och att allt sedan skulle vara ur världen. Händelserna tog emellertid en annan utveckling när det stod klart att Richert inte hade för avsikt att dra till-

[14] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 13/8 1859, Riksarkivet, Ernst och Gertrud Fischers familjearkiv (Släkten Richert), vol. 5.
[15] Citerat efter Per Sondén, *Biskop Anders Fredrik Beckman: Hans levnadslopp och verksamhetsfält* (Stockholm, 1931), 207–208.
[16] Större akademiska konsistoriets protokoll 10/8 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283.

Lars Svanberg fotograferad av Emma Schenson 1863. Uppsala universitetsbibliotek.

baka sina klagomål. Till Richerts försvar skyndade därtill krafter från olika håll och med olika motiv. För den liberala Stockholmspressen blev affären en sedan länge önskad bekräftelse på de missförhållanden som rådde i den konservativa och tillbakablickande akademiska bondbyn vid Fyris. Missförhållanden visade vilket slöseri den dryga investeringen i kemiämnet i Uppsala hade varit. *Aftonbladet* påminde gärna sina läsare om statsmakternas dryga kostnader för uppförandet av Chemicum i Uppsala, och om Svanbergs ansvarslösa ledning av projektet: ”Om dervid all möjlig omsorg användes på inredningen af den rymliga boställsvåningen, egnades deremot nog liten uppmärksamhet åt det hufvudsakliga ändamålet med institutionen.” Svanberg beskylldes för att ha inrett sitt laboratorium ”med en sådan okunnighet och vårdslöshet, att knappt voro ugnar och kapeller uppförda, förrän de af brist på underlag nedstörtade”. Missförhållandena vid Chemicum var allmänt kända i Uppsala och man svårligen kunde anta, ”att de undgått de öfriga lärarnes vid universitetet uppmärksamhet, hvarföre man tog för afgjordt att hr Richerts klagomål mot hr professor Svanberg icke skulle vara en alldeles oväl kommen anledning till allvarlig räfst med hr professorn”. *Aftonbladet*, som publicerade Richerts klagoskrift i dess helhet, medgav visserligen att formellt stöd i statuterna saknades för hans begäran att få annan examinator. Inom konsistoriets makt låg dock, påpekade tidningen,

den ”både riktiga och ändamålsenliga åtgärden att låta blifvande bergsmän examineras af professorn i mineralogi och geologi”.[17] Richert borde således beredas möjlighet att tentera för Edward Walmstedt, Svanbergs svurne fiende.

Även *Stockholms Dagblad* framhöll att uppgifter sedan länge hade cirkulerat om det sätt på vilket Svanberg ”i allmänhet sköter sina åligganden, som ock det nyckfulla, ovänliga och inhumana bemötande han ofta tillåter sig mot de lärjungar, hvilkas studier det tillkommer honom att leda och lifva”. Richerts till konsistoriets ingivna klagomål var därför ”en tilldragelse af så ovanlig art, att den ej blott i sig sjelf är förtjent af en större uppmärksamhet utan äfven derföre, att de åtgärder, till hvilka den bör föranleda, ej kunna eller böra med likgiltighet betraktas af någon, som fattat universitetets vigt och betydenhet för hela landet”. Även i denna tidning återgavs Richerts skrivelse in extenso.[18]

”Richertska målet” blev under den följande hösten en följetong i både konsistorieprotokoll och tidningsspalter. Den tjugotvåårige studenten hamnade i centrum för den svenska universitetsdebatten, något som han själv inte hade önskat. I ett senare brev till Adolf Virgin skriver han: ”Mitt namn får nu emedlertid i tidningarne gå land och rike ikring, och detta tycker jag icke är behagligt. Jag har visserligen ännu aldrig sett någon tidning, som icke gifvit mig rättvisa, och de flesta hafva till och med ytterst skarpt farit ut emot Svanberg men jag wille ändock heldst få vara i lugnet.”[19]

Den 8 september 1859 justerades protokollet från konsistoriesammanträdet 10 augusti, varvid Svanberg till Beckman överlämnade Richerts prov och skriftliga analys. Svanberg förklarade samtidigt att han ville göra några tillägg till de förklaringar han tidigare givit. Han hade, framhöll han, avsiktligt valt att inte bemöta alla de mot honom riktade anklagelserna, av hänsyn till såväl universitetet som till Richert. Sedan klagoskriften blivit återgiven i tidningspressen ansåg han emellertid att läget hade förändrats. För att inte riskera att bli beskylld för att undandra sig svaromål förklarade han för konsistoriet att Richert hade överdrivit svårigheterna att finna laborationslokal under de arton månader som kemisterna stod utan institutionslokal. Han hade nämligen under hela sin professorstid ”upplåtit, utan något anspråk på ersättning, till härvarande Studerande ungdoms begagnande, hela mitt enskilda kemiska laboratorium, hvilket äfvenledes blifvit till den grad anlitadt, att dess för mig ej obetydliga penningvärde af omkring sex tusen riksdaler riksmynt numera är nästan helt och hållet försvunnet”. Om bara Richert hade bett om hjälp skulle han ”utan ringaste tvekan till låns bekommit de instrumentalier och förnödenheter, hvilka erfordrades i och för laborationsprofvets utförande, ty flere af de studerande, hvilka under den ifrågavarande

[17] ”Studeranden M. B. Richerts klagomål mot professor L. Svanberg”, *Aftonbladet* 30/9 1859.
[18] *Stockholms Dagblad* 30/9 1859.
[19] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 2/10 1859, Ernst och Gertrud Fischers familjearkiv (Släkten Richert), vol. 5, Riksarkivet.

tiden hade sig laborationsprof förelagda, begagnade sig af dessa instrumenter".

På enskild väg gjorde Beckman vad han kunde för att förmå Richert att återkalla sin skrivelse, det skulle vara det bästa både för honom själv och för universitetet. I så fall lovade Beckman att det hela inte skulle få några vidare konsekvenser. Richert var dock inte intresserad av att retirera, tvärtom blev han mycket upprörd över att Svanberg bland ämbetsbröderna hade raljerat över hans klagomål. Med hjälp av sin far och farbror författade han därför en andra, och skarpare formulerad, skrivelse till rektor. Han underströk att kärnan i hans klagomål hade varit att Svanberg "utan att vilja lyssna till mina försäkringar, eller till de uppgifter jag erbjöd mig med wittnen styrka, på det bestämdaste gaf mig tillkänna, det jag aldrig i werkligheten utfört analysen, utan endast uppdiktat densamma, och att jag således blifvit af Herr Professoren utan all anledning bemött på ett godtyckligt och högst förnärmande sätt, med tydlig beskyllan för att genom falska uppgifter wilja wilseleda min Lärare".[20] Vidare framhöll Richert att det inte var Svanbergs sak att förlåta honom för hans obehöriga skrivsätt eller förfarande i övrigt. Svanberg var part i målet, inte domare. Det var, underströk han, rektors sak att fälla dom. Slutligen påpekade Richert att Svanberg i sitt svar hade hänvisat till andra försök att nedsätta omdömet om hans verksamhet vid universitetet. "Härigenom förråda Herr Professorn nog tydligt", fortsatte Richert, "att Han icke är okunnig om de missgynnande omdömen om densamma, som wid Akademien blifvit uttalade; och jag har då den tillfredsställelsen att icke wara ansedd såsom den *ende*, hvilken funnit Herr Professorns handlingssätt eget och anmärkningsvärdt, om än det hört till mitt öde att wara den *förste*, som genom omständigheternas tvång blifvit försatt i nödvändighet att gå offentligt till wäga."

Sedan han fått denna skrivelse fann Beckman sig föranlåten att göra en egen utredning. Han kallade bland annat in de vittnen som Richert hade åberopat. I huvudfrågan – att förmå Richert att återta klagomålen – nådde dock Beckman inget resultat. I en rapport till konsistoriesammanträdet 26 november 1859 skrev han att han "i det längsta hoppats" att allt skulle ha kunnat ställas till rätta sedan Svanberg i sin förklaring lämnat möjligheten öppen att Richert trots allt hade utfört laborationsuppgiften, om än på felaktigt sätt. Men, tillade Beckman: "Då emedlertid Richert ej will åtnöja sig med denna förklaring utan fortfarande vidhåller de yrkanden han i sin klagoskrift till Consistorium Acad. Majus framställt så finner jag häri ett bindande skäl att i Consistorium anmäla saken."[21]

[20] Mårten Richerts andra skrivelse, daterad 26 oktober 1859, återfinns i Större akademiska konsistoriets protokoll 26/11 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283.
[21] Större akademiska konsistoriets protokoll 26/11 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283.

KONSISTORIETS DOM OCH DESS EFTERDYNINGAR

Hanteringen av ärendet, som således hänsköts till konsistoriet för slutligt avgörande, innebar att alla möjligheter att diskret lösa tvisten i enskilt sammanhang var uttömda. Richert var full av självförtroende när han inför det avgörande konsistoriesammanträdet skrev till Virgin:

> Affären mellan Svanberg och mig är ännu icke utagerad, och det skall blifva rätt eget att få se det slutliga resultatet. Beckman har nu ånyo öfverlämnat målet till Consistorium och har dervid tillika afgifvit ett utlåtande, hurudan han befunnit saken. Han har haft vittnen uppe hos sig, hvilka intygat riktigheten af mine påståenden. Jag är derföre lugn, ty huru förargade åtskilliga utaf consistoriales äro på mig, så kunna de då ingenting göra mig, emedan de måste väl döma så när efter lag. Rydin, Ribbing, Mesterton, Beckman lära efter hvad jag hört åtskilliga säga, stå på min sida och tycker, att jag gjort rätt, men några andra, såsom Lindblad, Sundewall, Liljeborg, lära vara mycket förbittrade på mig och vilja gerna komma åt mig. Efter hvad jag hört, skola dessa sednare till och med i Consistorium yttrat, att om jag än har aldrig så rätt, så är det likväl otillbörligt att uppträda emot en professor. Bra kortsynta varelser, som icke kunna inse, att det finns någonting, som heter absolut rätt, hvilket icke har alls att göra med personen! Hvad de andra professorerna hafva för åsigter, vet jag icke, men det tror jag, att många tycka, det jag gått den professorliga värdigheten alltför nära. Då jag vet med mig, att jag icke sagt annat än sanning, är jag dock fullkomligt lugn och glad öfver att jag med mitt klagomål uträttat ganska mycket godt för den chemiska undervisningen här vid universitetet. Professorerna inse också i sjelfva verket lika bra som jag, huru eländig Svanberg är, och ej har han ibland dem några vänner, men må tro, det stöter dem, att man vågar höja sin röst emot en professor. Pappa har för öfver en månad sedan skrifvit en lång skrift åt mig, hvilken jag inlemnat i Consistorium, och du må tro, att han ej lagt fingrarne emellan för Svanberg. Den var allt mycket skarpt skrifven, och jag tror, att den väckt ont blod hos flere utaf consistoriales. Detta bryr jag mig dock ej alls om, utan litar helt och hållet på Pappa. Han, som är jurist, vet nog hur långt man kan våga att gå i den vägen. Om jag icke får ett rättvist utslag i Consistorium, så will Pappa nödvändigt, att jag hos Cancelleren skall öfverklaga deras beslut. Jag skickar då ned alla handlingarne till Pappa och låter honom skrifva åt mig samt öfverlemnar målet helt och hållet åt honom.[22]

Till slut kom ärendet upp till slutligt avgörande inom konsistoriet.[23] Flera ledamöter var ursinniga på Richert, men även rektor Beckman blev hårt åtgången. Han kritiserades för att han hade misslyckats med att rädda universitetets anseende genom att i det tysta få Richert att dra tillbaka sina klagomål. Dessutom beskylldes han för att egentligen stå på Richerts sida. För andra gången på mindre än ett år urartade konsistoriets förhandlingar och okvädningsorden haglade mellan ledamöterna. Lindblad beklagade att ”Rector, i sin egenskap af Academiens högste styresman här på stället samt tillika Inspector för den Nation Richert tillhör” inte hade förmått ”föra ho-

[22] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 5/12 1859, Riksarkivet, Ernst och Gertrud Fischers familjearkiv (Släkten Richert), vol. 5.
[23] Större akademiska konsistoriets protokoll 5/12 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283. Konsistoriets beslut återges i *Upsala-Posten* 28/12 1859.

nom till insigt af hans otillbörliga förhållande mot en Lärare hvilket han i stället fått tillfälle att fortsätta på ett ännu mera obehörigt sätt uti en ny skrift, som Rector af honom emottagit och förvarat, utan att deraf lemna Professor Svanberg del". Den mest målande beskrivningen av konsistoriesammanträdet lämnar Richert själv i ett brev till Adolf Virgin, avsänt i mitten av januari 1860:

> Lindblad har i Consistorium rört upp himmel och jord och har varit förfärligt förbittrad på mig. Det är, efter hvad alla säga, han som egentligen ledt Consistorium till det nu fattade beslutet. Emot Beckman har han uppfört sig på det mest oförskämda sätt och offentligt inför Consistorium beskyllat honom för partiskhet emot mig samt yttrat, att det ej är underligt, att Rector söker beskydda "qvasi-slägtingen" (han lärer ha kallat mig så när han talat med Beckman). Efter hvad Beckman sjelf omtalat, steg Lindblad en gång i Consistorium upp ifrån sin plats, när Beckman talade, och citerade en paragraf ur Lagboken samt bad att få erinra Rector om hvilket straff det har med sig, när Ordföranden i en domstol uppträder såsom den ena partens advokat. Beckman hade då blivit så förargad på honom, att han (Beckman) i kraft av sin embetsmannamyndighet befallde honom tiga, hvarvid Lindblad blev likblek i ansiktet av ilska.[24]

Under sammanträdet var det i första hand juristerna Johan Christopher Lindblad och Knut Olivecrona som tog Svanberg i försvar. De använde stundtals hårda ord mot Richert, vars agerande, enligt deras mening, endast skulle föranleda en skrapa för opassande skrivsätt. Till denna linje anslöt sig Fredrik Sundevall, Johan Spongberg, Olof Wingqvist, Carl Gustaf Malmström och Wilhelm Lilljeborg.

Carl Benedict Mesterton, Carl Axel Torén, Carl Wilhelm Böttiger och Anders Ångström ansåg inte att Richerts anklagelser mot Svanberg kunde styrkas – och även om så skulle vara fallet, ansåg de inte att klagomålen var av sådan art att någon åtgärd från konsistoriets sida vore påkallad. Följaktligen fann de ingen anledning att vidare undersöka sanningshalten i de påstådda olägenheter som Richert hade lyft fram i sina skrifter.

Sigurd Ribbing yrkade däremot på att utredning om tillståndet på Chemicum skulle företas med anledning av de uppgifter som framkommit. Han menade att universitetet skulle gagnas av en sådan utredning, oavsett resultat. Om de av Richert påtalade missförhållandena skulle bekräftas, kunde universitetskanslern begära rättelser av Svanberg. I annat fall skulle universitetets skuldlöshet klarläggas. Till Ribbings yrkande anslöt sig rektor Beckman, Per Hedenius och Carl Säve.

Herman Rydin gick ännu ett steg längre. Han kritiserade Svanberg i skarpa ordalag och förordade rentav att konsistoriet skulle uppdra åt akademiombudsmannen att väcka åtal mot kemiprofessorn. Man kan förmoda att Rydins känslor ännu inte hade lagt sig efter Walmstedtska striden, vilket

[24] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 16/1 1860, Uppsala universitetsbibliotek, X 240 [Richert].

Teologen Anders Fredrik Beckman var rektor för Uppsala universitet läsåret 1859/60 och fick därmed hantera ”Richertska målet”. Uppsala universitetsbibliotek.

även Knut Olivecrona tog fasta på i sitt yttrande: ”Men att Professor Rydin här yrkat åtal, är visserligen icke oväntadt, när man erinrar sig det sätt, hvarpå han sistlidet år, vid upprättandet af underdånigt förslag till återbesättande af då ledigvarande professuren i geologie och mineralogie fann lämpligt att uppträda emot Professor Svanberg.”[25]

Konsistoriet var, som synes, djupt splittrat. Meningsskiljaktigheterna rörde både ärendets form och dess innehåll. Den inledande diskussionen gällde vad man egentligen skulle rösta om, det vill säga hur voteringspropositionen skulle formuleras. Johan Christopher Lindblads yrkade på följande lydelse: ”Anser konsistoriet, att den ringaste anledning finnes till vidtagande af laga åtgärd imot professor Svanberg?” Sigurd Ribbings motförslag lydde: ”Anser konsistoriet närmare utredning i målet i första hand böra företagas?” Lindblads förslag vann pluralitet, varvid ett flertal reservationer inlämnades. Minoriteten ansåg att frågans utformning i sig omintetgjorde ärendets fortsatta utredning och därmed möjligheterna att vidta eventuella åtgärder mot Svanberg. När ledamöterna därefter avlämnade sina röster om den fastställda voteringspropositionen röstade samtliga ”nej”, förutom Herman Rydin.

[25] Knut Olivecronas inlägg ingår i Större akademiska konsistoriets protokoll 5/12 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283. Jämför *Upsala-Posten* 28/12 1859 och 17/3 1860.

Den tredje omröstningen gällde huruvida Richert skulle erhålla disciplinär bestraffning för sitt opassande skrivsätt. Frågan besvarades jakande av samtliga ledamöter utom Rydin, Ribbing och rektor Beckman. I den fjärde omröstningen fastställdes att denna skrapa skulle utdelas enskilt av rektor, inte inför konsistoriet. Till sist konstaterade konsistoriet, utan votering, att det saknade mandat att tillmötesgå Richerts begäran att framdeles bli examinerad av annan lärare än Svanberg, samt att alla handlingar i ärendet skulle insändas till universitetskanslern.[26]

Det utdömda straffet var förvisso allt annat än avskräckande för Richert. Varningen skulle utdelas i enskilt sammanhang av Anders Fredrik Beckman, som själv hade röstat *emot* bestraffningen. Richert hade kunnat lägga historien bakom sig men valde, understödd och uppmuntrad av sin far, att av principiella skäl överklaga beslutet hos universitetskanslern. Hans frustration över konsistoriets dom var märkbar i brevet till Adolf Virgin i januari 1860: ”Det är märkvärdigt, att så upplyste menniskor så litet besinna, att det finnas någonting som heta *absolut rätt*, hvilket ej har afseende på personen. Pluraliteten i Consistorium har nu tyckt, att det är så himmelsskriande, att en student vågar höja sin röst emot en professor, så att detta är någonting i och för sig straffvärdt, lärjungen må för öfrigt hafva aldrig så rätt. På detta sätt hafva Lindblad, Spongberg, Sundevall, Lilljeborg och Olivecrona dömt.”[27]

Det stormiga konsistoriemötet satte således inte punkt för ”Richertska målet”. I mars 1860 lät Svanberg publicera sina egna inlägg i ärendet samt Johan Christopher Lindblads och Knut Olivecronas anföranden i konsistoriet i ett särskilt bihang till *Upsala-Posten*.[28] I samma tidning inflöt några veckor senare ett längre genmäle, undertecknat av före detta laboranter hos Svanberg, vilka bekräftade flera av de olägenheter som Richert hade riktat uppmärksamheten mot.[29] Redan i brevet till Adolf Virgin hade Richert triumferande konstaterat att han genom sitt klagomål ”gjort den vinst att uppmärksamheten blivit riktad på den usla chemiska undervisningen, och att Svanberg icke vidare får sova i ro. Efter vad jag med visshet hört, har Svanberg i Consistorium fått duktiga dufningar för det han på det sättet blottställer universitetets och lärarnas anseende. Dock akta de sig naturligtvis för att sådant skall komma i protokollerna och därigenom blifva allmänt bekant.”[30]

Universitetskanslern Gustaf Adolf Sparre tog god tid på sig. Först 19 mars 1861, drygt femton månader efter konsistoriets slutbehandling av

[26] Större akademiska konsistoriets protokoll 5/12 1859, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:283. Konsistoriets beslut refereras utförligt i *Upsala-Posten* 28/12 1859.
[27] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 16/1 1860, Uppsala universitetsbibliotek, X 240 [Richert].
[28] *Upsala-Posten* 17/3 1860.
[29] *Upsala-Posten* 11/4 1860.
[30] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 16/1 1860, Uppsala universitetsbibliotek, X 240 [Richert].

ärendet, kom hans utslag. Han förklarade däri att han ”det öfverklagade beslutet till alla delar gilla och godkänna”. Richerts besvär avvisades således.[31]

Huruvida de slutliga utgången innebar en seger för Svanberg eller Richert framstod likväl som en öppen fråga, vilken livligt diskuterades i pressen, inte minst i *Upsala-Posten*. Signaturen ”Sat sapienti” hävdade att Richert i princip fått rätt, då det varken i konsistoriets eller kanslerns beslut nämndes någonting om att Svanberg ”skulle nöjaktigt och fullt tillfredsställande hafva besvarat de mot honom gjorda anmärkningarne”. Richert hade inte heller bestraffats för innehållet i sina klagoskrifter, endast för den form enligt vilken de blivit avfattade.[32] Signaturen ”Tertius interveniens” fann å sin sida att ”det inför alla tänkande mäns ögon icke kan för en Studerande vara till någon berömmelse, att framkasta beskyllningar emot en lärare, hvilka både Consistorium och Kansler finna icke föranleda till annan åtgärd, än att den Studerande får sig, såsom det allra lindrigaste straff, en skrapa för sitt otidiga skrifsätt”.[33]

Universitetskanslerns utslag innebar i alla händelser att den nära två år långa fejden avslutades. Richerts far, som själv författat den andra skrivelsen, vädjade i ett brev om att sonen skulle uppge ”all tanka på widare klagomål, enär derigenom ingenting godt kan winnas men wäl mera ondt och obehagligt åstadkommas. [---] Saken blir snart glömd, blott man upphör att röra wid den, med hågkomst af det gamla ordspråket – ’ju mer man rifver i ett visst ämne, desto wärre luktar det.’ ”

Fadern påminde dessutom om ett annat uppmärksammat fall av akademiskt översitteri, även detta orkestrerat av Johan Christopher Lindblad. Halvtannat decennium tidigare hade Nils August Fröman varit ensam sökande till adjunkturen i allmän svensk lagfarenhet och romersk rätt vid Uppsala universitet. Juridiska fakultetens två äldre professorer, Jacob Edvard Boëthius och Pehr Erik Bergfalk, var nöjda med Frömans specimen och ville tillerkänna det betyget *cum laude approbatur*. De två nytillträdda professorerna, Johan Christopher Lindblad och Carl Olof Delldén, gick däremot helt oförutsett till hårt angrepp mot Fröman och röstade för underkännande. Eftersom Lindblad just denna termin var dekanus hade han utslagsröst. Frömans specimen improberades sålunda under former som väckte stor uppmärksamhet.[34] Huvudpersonen själv lämnade Uppsala efter den oväntade motgången men blev snart en framstående jurist och ämbetsman i Stockholm. Under närmare ett kvartssekel innehade han äm-

[31] Kanslersbrevet återges i *Upsala-Posten* 22/3 1861. Jämför Lars Fredrik Nilson och Otto Pettersson, *Några upplysningar angående studeranden M.B. Richerts tentamen i kemi 1859 för professor L.F. Svanberg* (Stockholm, 1887), 5–6.
[32] *Upsala-Posten* 27/3 1861 och 10/4 1861.
[33] *Upsala-Posten* 3/4 1861.
[34] Juridiska fakultetens protokoll 29/9 1845, Uppsala universitets arkiv, Juridiska fakultetens arkiv, fakultetsprotokoll 1826–1874, A I:2. Jämför Knut Olivecrona, *Hågkomster samlade från en lång lefnad*, ed. Carl Frängsmyr (Stockholm, 2008), 241–242.

betet som justitieombudsman. Det var till detta tröstande exempel som Richerts far hänvisade: ”À propos akademisk orättvisa och måhända förföljelse: Tänk på L-ds och D-ns förfarande mot Fröman! Denne har dock sedermera gått sin bana fram med heder och utmärkelse.” Sedan krutröken väl skingrats hade, fortsatte fadern, ingen människa längre ”brytt sig om det akademiska skräpet”.[35] Richert följde faderns råd och avstod från att driva sitt ärende vidare.

Även Richert skulle, precis som Fröman, med framgång gå vidare till en annan karriär. Men Richertska målet föll dock aldrig i glömska på samma sätt som Frömans olyckliga försök att bli adjunkt vid juridiska fakulteten.

JURIDIK OCH NORDISTIK

Efter allt som hänt var det naturligtvis omöjligt för Richert att fortsätta med kemistudierna för Svanberg. Eftersom hans krav på annan examinator inte gick att tillmötesgå kunde han därför inte slutföra sin bergsexamen. I stället sadlade han om och började studera nordiska språk för Carl Säve, en av de professorer som i konsistoriet hade visat förståelse för hans åtgärder. I januari 1863 avlade Richert filosofie kandidat-examen med betyg i nordiska språk, nyeuropeisk lingvistik, teoretisk filosofi och astronomi. Han fick således ingen examensmässig nytta av kemistudierna.

Några månader senare, i mitten av maj 1863, försvarade Richert magisteravhandlingen *Bidrag till läran om de konsonantiska ljudlagarne i äldre och nyare språk*, där han i förordet utförligt redogjorde för den jämförande språkforskningens uppkomst och för sin vilja att överflytta denna metod till nordistiken. Avhandlingen blev väl vitsordad och Richert promoverades 30 maj samma år till filosofie magister med andra hedersrummet, *ultimus*.[36] Promotor var den originelle grecisten Johan Spongberg, vilken nu fick lagerkröna den student som han några år tidigare hade tilldömt en disciplinär bestraffning.

Efter promotionen företog Richert under sommaren och hösten en studieresa till Danmark, Tyskland och Frankrike.[37] Sedan han återvänt till Sverige och Uppsala övergick han till juridiska studier. Den juridiska banan erbjöd

[35] Gustaf Birger Richert, brev till Mårten Richert 9/4 1861, Riksarkivet, Ernst och Gertrud Fischers familjearkiv (Släkten Richert), vol. 5.

[36] Första hedersrummet vid promotionen tilldelades matematikern Carl Fabian Emanuel Björling. Se Filosofiska fakultetens protokoll 19/5 1863, Uppsala universitets arkiv, Filosofiska fakultetens arkiv, A Ia:32.

[37] Se Mårten Richerts självbiografi i Carl Yngve Sahlin, *Om subjektivt och objektivt betraktelsesätt i filosofien: Inbjudningsskrift till afhörande af de offentliga föreläsningar med hvilka professoren i dogmatik och moralteologi, teologie och filosofie doktorn Martin Johansson, professoren i nationalekonomi och finansrätt, juris utriusque doktorn Carl Gustaf Hammarskjöld och professoren i nordiska språk, filosofie doktorn Mårten Birger Richert tillträda sina ämbeten* (Upsala, 1877), 33–34.

Professorn i nordiska språk Carl Säve, fotograferad i mitten av 1860-talet. Uppsala universitetsbibliotek.

betydligt bättre framtidsutsikter än den nordisk-filologiska, där möjligheten till befordran inom rimlig tid framstod som obefintlig. Några lärartjänster fanns inte att söka, utöver de båda lärostolarna i Lund och Uppsala. Lundaprofessuren hade just återbesatts med den knappt fyrtioårige Theodor Wisén och i Uppsala kunde Carl Säves pensionering ligga bortåt tjugo år framåt i tiden. För juridiken talade därtill familjetraditionen. Richerts far Gustaf Birger Richert var lagman och farbrodern Johan Gabriel Richert tillhörde landets främsta rättslärda.

Trots detta, och trots att lärarna vid juridiska fakulteten uppmanade honom att fortsätta, beslöt Richert efter långt övervägande att återgå till nordistiken. År 1866 framlade han som docentspecimen en väsentligt utvidgad version av magisteravhandlingen *Bidrag till läran om de konsonantiska ljudlagarne i äldre och nyare språk*, vilken i denna både kvalitativt och kvantitativt elaborerade version kom att omfatta 382 sidor, varav de första 88 sidorna utgjordes av den 1863 framlagda dissertationen. Richerts avhandling var den första inom ämnet som utgick från den jämförande språkforskningens metoder, såsom de framställs av bland andra Franz Bopp, Georg Curtius, August Schleicher och Friedrich Christian Diez.[38] I den meningen var avhandlingen betydande även om den knappast kan betecknas

[38] Lennart Moberg, Gun Widmark och Thorsten Andersson, ”Scandinavian Languages”, *Faculty of Arts at Uppsala University: Linguistics and Philology* (Uppsala, 1976),

som ett självständigt vetenskapligt arbete i modern mening, snarare som gedigen forskningsöversikt. Sedan Richert försvarat sitt specimen utnämndes han, med Säves bistånd, till docent i juni 1866. Det är värt att notera att docenturen omfattade såväl nordiska språk som allmän jämförande språkforskning.[39]

Richert kunde fortsätta sin vetenskapliga och pedagogiska verksamhet som docent vid universitetet. Carl Säve hade redan före hans disputation vidtagit åtgärder för att knyta honom till universitetet och ämnet nordiska språk. I filosofiska fakulteten föreslog Säve i mars 1865 att en adjunktur, det vill säga i praktiken en biträdande professur, i nordiska språk skulle tillskapas vid universitetet. Inrättandet av fler tjänster vid sidan om de båda professurerna i Uppsala och Lund var, menade Säve, nödvändigt om lovande unga forskare skulle ha möjlighet att förkovra sig i ämnet. Säve hade säkerligen Richerts situation i tankarna när han pläderade för sin sak i fakulteten: ”Det är derföre af vigt, att detta läroämne, som först så sent erhållit fast plats vid våra universitet, med vänlighet och intresse tages under armarne, stödjes och förhjelpes till en mera betryggad ställning! Men en sådan kan icke vinnas, så länge som för det samma inom hela vårt land icke finnas mer än tvänne academiska platser, på hvilka en person kan lefva och uteslutande verka. Om det antages, att medellängden för en professors ämbetstid är bortåt 18 år – huru många är väl då nog uppoffrande eller djerf, att han på fullt allvar vågar ägna sig åt den vetenskap, i hvilken endast hvart 18de år *tvänne* eller hvart nionde år *en* möjlighet till utkomst erbjuder sig!”[40]

Det dröjde några år, men till slut fick Säve se förslaget gå i uppfyllelse. Riksdagen beslutade 1871, efter förslag från konsistorierna i Uppsala och Lund, att inrätta en adjunktur i nordiska språk vid vardera universitetet. Utvidgningen av ämnet från två till fyra lärartjänster motiverades på flera sätt, till exempel under hänvisning till dess betydelse för den fosterländska bildningen och till de omfattande satsningar som gjorts på ämnet i Danmark och Norge. Viktigt var därtill att nordiska språk 1870 hade blivit ett obligatoriskt ämne i filosofie kandidat-examen. Richert var ensam sökande till den nyinrättade adjunkturen i Uppsala. Han uppfördes enhälligt på förslag och utnämndes i april 1872 till förste innehavare av befattningen.[41]

[39] Filosofiska fakultetens protokoll 30/5 1866, Uppsala universitets arkiv, Filosofiska fakultetens arkiv, A Ia:33.
[40] Carl Säves inlaga, daterad 11 mars 1865, återfinns i Filosofiska fakultetens protokoll 11/3 1865, Uppsala universitets arkiv, Filosofiska fakultetens arkiv, A I a:33.
[41] Om Richerts utnämning till adjunkt, se Större akademiska konsistoriets protokoll 3/4 1872, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:296. Utdrag ur protokoll från Filosofiska fakultetens beredning av ärendet 20/3 1872 ingår i konsistoriets protokoll.

JÄMFÖRANDE SPRÅKFORSKNING OCH FORNNORDISK LITTERATUR

Under docentåren i slutet av 1860-talet hade Richert flitigt deltagit i den vetenskapliga debatten. I januari 1869 riktade han i *Aftonbladet* ett omfattande angrepp på skalden och publicisten Oscar Patric Sturzen-Becker (”Orvar Odd”) med anledning av dennes nedgörande recension av lexikografen Anders Fredrik Dalins *Öfverblick af svenska språkets ordfamiljer och frändskapsförhållanden* (1868).[42] I denna polemik använde Richert den jämförande språkforskningens metod. Med hjälp av denna kunde han – under anförande av åtskilliga konkreta exempel – beslå Orvar Odd med en lång rad felaktiga tolkningar och härledningar, utan att för den skull förneka svagheterna i Dalins arbete: ”Att hr D:s arbeten äro behäftade med många och svåra fel, hvilka tyvärr icke äro af mera enstaka slag, utan djupt ingripande i dessa arbetens hela art och beskaffenhet, nödgas vi så godt först som sist uttala, och vi komma att ock längre fram att närmare yttra oss derom, men hvad vi äfven vilja uttala är det, att O. O. genom sin kritik ådagalagt så godt som ingenting af allt detta. De allra flesta af hans anmärkningar röja nämligen väl svåra misstag hos honom sjelf och obekantskap med den jemnförande språkforskningen, men träffa icke hr D., enär de just röra sådana punkter, i hvilka hr Dalin har rätt.”

Richert uppehöll sig särskilt vid den etymologiska härledningen av ordet ”klocka”. Dalin hade hävdat att detta ord var av nordiskt ursprung, något som Orvar Odd med emfas hade vänt sig emot. Han menade att detta vittnade om ”en konfusion, gränsande till det rentaf otroliga” hos Dalin. Enligt Orvar Odd var ordet ”klocka” ett allmäneuropeiskt begrepp som senare hade införts i Norden; det var inte något ord som ”fallit ner från ’Thules fjellar’ för att fylla ett länge kändt behof” i de olika språken nere på kontinenten.[43] Richert underkände hela Orvar Odds argumentation på denna punkt, liksom dennes premiss att det faktum att ordet ”klocka” var ett skandinaviskt ord skulle leda till konklusionen att motsvarande kontinentala ordformer skulle vara lånade från Skandinavien. ”Ej kan det vara för O. O. alldeles obekant”, framhöll Richert, ”att det var en tid, då de nu mera skilda germanska stammarna utgjorde ett enda folk, som talade ett gemensamt språk, och att det är från denna gemensamhetstid, som den stora mängden af likljudande ordrötter och bildningar i de särskilda germanska språken förskrifver sig.”

[42] Mårten Richert, ”Orvar Odd emot Dalin i fråga om svensk språkforskning”, *Aftonbladet* 8/1, 11/1 och 12/1 1869. Orvar Odds [Oscar Patric Sturzen-Beckers] recension av Anders Fredrik Dalins *Öfverblick af svenska språkets ordfamiljer och frändskapsförhållanden* infördes i *Post- och Inrikes Tidningar* 4/12, 5/12 och 8/12 1868.

[43] Orvar Odd [Oscar Patric Sturzen-Becker] recension av Anders Fredrik Dalins *Öfverblick af svenska språkets ordfamiljer och frändskapsförhållanden*, *Post- och Inrikes Tidningar* 8/12 1868.

På ett lika systematiskt sätt nagelfor Richert Orvar Odds analyser av en rad andra ord. Han drog därefter slutsatsen att Orvar Odd, till följd av sina uppenbart bristande insikter i modern språkforskning, hade ”i sin kritik gifvit sig ut på ett fält, der han ej är hemmastadd och der han saknar den nödiga ledningen för att icke snafva ikull på de många i vägen liggande och af honom sjelf oftast ej ens bemärkta stötestenar.” Resultatet hade blivit förödande, och de hårda ord som Orvar Odd hade utslungat mot Anders Fredrik Dalin träffade i stället honom själv med full kraft. Orvar Odd hade ”kalasat på segerns frukter, innan han vunnit i sjelfva striden”.[44]

Ingen annan av Richerts skrifter nådde i samtiden fler läsare än denna uppgörelse med Orvar Odd. Artikelserien förskaffade honom respekt som både sträng och välformulerad vetenskaplig kritiker. *Upsala-Posten* konstaterade att ”hr Richert med öfwerlägsna wapen för alltid röjt språkforskaren Orvar Odd ur wägen”.[45] I en insändare i samma tidning framförde ett antal anonyma läsare sin tacksamhet till artikelförfattaren för hans lärorika och underhållande kritik över en kritiker: ”Vi glädja oss åt ej blott den allvarsamma tillrättavisning, som dymedelst gifvits O. O. för hans minst sagdt lättsinniga s.k. ’kritik’, utan fast mera åt det hopp, som docent Richert uppväckt, nämligen att våra vetenskapsmän ej, såsom mestadels hittills varit fallet, af blygsamhet afhålla sig från deltagandet i frågor, som på sådant sätt till det stora allmännas båtnad ofta kunna vinna den mest tillfredsställande lösning”.[46]

Någon vidare debatt i denna sak blev det inte fråga om, eftersom Orvar Odd avled bara några veckor efter publiceringen av Richerts kritik i *Aftonbladet*. I andra sammanhang gjorde dock Richert vad han förmådde för att uppfylla insändarartikelns förhoppning om att vetenskapsmän oftare skulle delta i kulturdebatten. Kort efter polemiken mot Orvar Odd ingrep han nämligen i den känsloladdade diskussionen om de skandinaviska folkens äganderätt till den fornnordiska litteraturen. Med uppsatsen ”Om nordisk bildning och fornnordisk litteratur” bemötte Richert de norsk-patriotiska historiker och språkforskare – främst Peter Andreas Munch och Rudolf Keyser – vilka hävdat att detta arv endast tillhörde Norge och Island. Richert framhöll att Rudolf Keyser själv medgivit att Völuspa troligen tillkommit långt före Harald Hårfagers tid, förmodligen redan på 400-talet efter Kristus. Keysers resonemang rymde därmed en logisk kullerbytta, eftersom inget Norge hade existerat på den tiden. De fornnordiska kvädena kunde, menade Richert, därför omöjligen kallas svenska, danska eller norska i någon modern mening: ”Huru vida ett qväde vid denna tid uppkommit i det nu varande Norge, Danmark eller Sverige måste vara fullkomligt likgiltigt för frågan om qvädets nationela art. Det finnes dessutom ingenting, som talar för, att det nu

[44] Mårten Richert, ”Orvar Odd emot Dalin i fråga om svensk språkforskning”, *Aftonbladet* 8/1, 11/1 och 12/1 1869.
[45] *Upsala-Posten* 15/1 1869.
[46] *Upsala-Posten* 26/1 1869.

varande norska området skulle framför Nordens andra land hafva varit bördigt på poetiska alster."[47] I alla händelser hade skaldekvädena tillkommit i en tid, då det norska folket ännu inte hade avsöndrat sig från de andra skandinaviska folken, varför de omöjligen kunde "vara uttryck för någon särskildt norsk kultur och följaktligen icke häller vara en norska folkets uteslutande egendom".[48] Richert ställde sig därmed på samma sida som den danske fornforskaren Svend Grundtvig, vilken samma år polemiserade mot den Munch-Keyserska uppfattningen i skriften *Er Nordens gamle literatur norsk? Eller er den dels isländsk, dels nordisk* (1869). Grundtvigs mening delades även Carl Säve, vilken senare framhöll att Richerts skrift skulle äga bestående värde "vid bedömandet af Sveriges, af några i fråga satta, delaktighet i den Nordiska fornodlingen och de Nordiska fornskrifterna".[49]

Vidare framträdde Richert som förkämpe för rättstavningsprincipen, enligt vilken uttalet skulle ligga till grund för stavningen. Vid 1869 års nordiska rättstavningsmöte i Stockholm tillhörde han de drivande krafterna. I den svenska delegationen ingick bland andra Artur Hazelius, Theodor Wisén, Knut Fredrik Söderwall, Carl Gustaf Malmström och August Sohlman. Syftet var i skandinavistisk anda att föra de nordiska språkens ortografi närmare varandra. Udden var riktad mot konservativa historisk-lingvister, inte minst Johan Erik Rydqvist, vilka hävdade svenska språkets särart och särställning i Skandinavien.[50] Något omedelbart genomslag fick inte 1869 års idéer men de förebådade den rättstavningsrörelse som uppstod under 1880-talet.

Richert presenterade den jämförande språkforskningen inte bara i sina skrifter och debattinlägg, utan i stor utsträckning genom sina föreläsningar. Under 1870-talet utlade han från katedern ämnen som "Svenska språkets ljudlära och formlära belysta genom motsvarande delar av andra indoeuropeiska språks grammatik". Hans inriktning utgjorde ett trendbrott i förhållande till den antikvarisk-patriotiska prägel som nordistiken hade fått under Carl Säve, då i stället den fornisländska litteraturen och dialektforskningen utgjorde ämnets kärna. Med Richerts intresse för den jämförande språkforskningen följde att intresset försköts från ord till grammatik och språkhistoria. I stället för fornisländska och runologi blev det moderna svenska språket och dess utveckling hans primära intresse.

För Richerts vidkommande väntade ingen sinekur sedan han 1872 hade tillträtt adjunkturen, även om tjänsten innebar ekonomisk trygghet. Carl

[47] Mårten Richert, "Om nordisk bildning och fornnordisk literatur", *Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur* 1869, 646.
[48] Mårten Richert, "Om nordisk bildning och fornnordisk literatur", *Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur* 1869, 689.
[49] Carl Säves utlåtande över Richerts uppsats "Om nordisk bildning och fornnordisk literatur" återfinns i Filosofiska fakultetens protokoll 20/3 1872, vilket ingår i Större akademiska konsistoriets protokoll 3/4 1872, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:296.
[50] Bengt Loman, " 'En Inrättning, ägnad endast Språkets förbättring' ", Sture Allén med flera, *Svenska Akademien och svenska språket* (Stockholm, 1986), 102–104.

Säve var sedan flera år tillbaka sjuklig och mestadels oförmögen att föreläsa. Richert fick därför träda in som vikarie på professuren. Hans arbetspensum blev digert, då han dessutom fullgjorde andra uppdrag, till exempel som ledamot av stadsfullmäktige. I början av 1875 invaldes han i Kungl. Vetenskaps-Societeten i Uppsala, och under våren detta år överhopades han med arbete inför den instundande promotionen. Arbetsbördan krävde sin tribut. I ett brev klagade Richert över att han måste ”tjenstgöra såsom både professor, adjunkt och docent: hålla föredrag, opponera på akademiska afhandlingar, tentera elfva personer, läsa igenom licentiatavhandlingar, för att icke tala om sammanträden i stadsfullmägtige, fattigvårdsstyrelsen m.m.”[51]

Richerts hälsa hade börjat vackla redan i slutet av 1874. I ett brev till Carl Säve skriver han sommaren 1875: ”Jag själf har icke fått vara riktigt frisk, utan har allt emellanåt känningar af det nervösa onda, hvaraf jag under julferierna och en del af vintern plågades. Detta onda är af så besynnerlig art, att jag den ena stunden kan känna mig fullkomligt frisk och den andra vara helt och hållet nedsatt till krafterna. Jag fruktar, att ett sådant där nervlidande aldrig lemna kroppen, sedan det en gång fått fäste där. Så kännes det åtminstone.”[52] I ett annat brev skriver han några månader senare: ”Min helsa är tyvärr klen. Vacklar fram och tillbaka. Jag lider så mycket af nervös yrsel, att krafterna äro allt emellanåt fullkomligt uttömda. Då kan jag icke uträtta det minsta, och detta plågar mig mycket.”[53] Till Harald Hjärne, i vars *Svensk tidskrift för literatur, politik och ekonomi* han hade lovat publicera en studie om språk och kultur, skrev Richert på hösten samma år: ”Jag har under de senare månaderna varit skral till hälsan och går ännu hängsjuk, så att jag tyvärr är allt emellanåt fullkomligt oduglig till arbete. Det onda är af nervös art och sitter envist kvar i kroppen fastän jag troget ställer mig läkarnes föreskrifter till efterrättelse.”[54] Uppsatsen inflöt i Hjärnes tidskrift året därpå.[55]

Sjukdomen drabbade Richert hårt, eftersom han hade beviljats tjänstledighet under höstterminen 1875 ”för att någon gång få sköta om vetenskaplig författareverksamhet”.[56] Han var väl medveten om att han var tvungen att meritera sig även i vetenskapligt hänseende för att säkert kunna räkna med att få efterträda Säve, vars professur förmodligen skulle bli ledig inom en nära framtid. Skiftet kom ännu tidigare än vad Richert hade anat. Efter ett långt avtynande avled Carl Säve 27 mars 1876.

[51] Nicolaus Linder, nekrolog över Mårten Richert, *Ny Illustrerad Tidning* 18/9 1886.
[52] Mårten Richert, brev till Carl Säve 30/7 1875, Uppsala universitetsbibliotek, G 267c.
[53] Nicolaus Linder, nekrolog över Mårten Richert, *Ny Illustrerad Tidning* 18/9 1886.
[54] Mårten Richert, brev till Harald Hjärne 1/10 1875, Uppsala universitetsbibliotek, Harald Hjärne 1 m.
[55] Mårten Richert, ”Kulturhistoriska bilder framställda genom undersökning af de svenska ordens bemärkelser”, I–II, *Svensk tidskrift för literatur, politik och ekonomi* 1876.
[56] Mårten Richert, brev till Harald Hjärne 1/10 1875, Uppsala universitetsbibliotek, Harald Hjärne 1 m.

ENTUSIASTISK FÖRELÄSARE OCH SPRÅKDARWINIST

Richert, som hade uppehållit Säves professur i flera år, framstod för många som dennes självskrivne efterträdare. Med uppbådande av sina sista krafter lyckades Richert författa ett professorsspecimen, *Försök till belysning af mörkare och oförstådda ställen i den poetiska Eddan*, vilket 1877 trycktes i *Upsala universitets årsskrift*. De sakkunniga – Johan Erik Rydqvist, Theodor Wisén och Sophus Bugge – förordade honom enhälligt före hans ende medsökande, docenten Fredrik Leffler (Fritz Läffler).[57]

Den 10 augusti 1877, några veckor för Uppsala universitets fyrahundraårsjubileum, utnämndes Richert till professor efter Säve. Två månader senare höll han i Gustavianum sin installationsföreläsning ”Om rätta betydelsen af språkriktighet med särskildt afseende på modersmålet”. Han uppehöll sig särskilt vid språkliga dubbelformer i svenskan som ”upp”/”opp”, ”hane”/”hanne”, ”stuva”/”stuga” med flera. Alltför många svensklärare och språkmän hade i valet mellan sådana alternativformer hävdat att den äldre och ursprungliga per automatik skulle vara den rätta och att den yngre formen såsom felaktigt helst borde utmönstras ur språket. Richert vände sig mot detta arkaiserande ideal och menade att språket var levande och ständigt statt i utveckling. Han avslutade med följande liknelse: ”Språket kan i det här behandlade afseendet liknas vid en växt, som samtidigt bär knopp, utvecklad blomma och frukt. Somliga af språkets delar ligga i sin knoppning och stunda så att säga till världen, andra åter stå till fullo utbildade i sin blommas fägring, och ännu andra äro mognade till skörd eller föra ett tynande lif med vissnadt utseende. Man skall aldrig oaktadt de mest kraftfulla ansträngningar åter gjuta lif i dessa språkets bortdöende lemmar, som tjänat sin tid ut, lika litet som man skall kunna förhindra (om än fördröja) de förras naturenliga utveckling, i fall man af förkärlek för det gamla äflas att vilja behålla hvad som är utnött och förbrukadt och icke i stället lämpar sig efter de af språkets egen utveckling framkallade nya förhållandena.”[58] Richert intog således en utrerad språkdarwinistisk ståndpunkt.[59] Precis som med arter bland växter och djur blev den ordform bestående som visade sig vara mest anpassningsbar för att passa in i sin omgivning. Principen om ”survival of the fittest” gällde även här. Språkets utveckling var således underkastad naturens lagar och att bekämpa dem vore fåfängligt. Med installationsföreläsningen och dess implicita kritik mot den äldre generationen nordister, däribland företrädaren Carl Säve och den sakkunnige Johan Erik Rydqvist, signalerade Richert

[57] Humanistiska sektionens protokoll 28/4 1877 med sakkunnigutlåtandena ingår i Större akademiska konsistoriets protokoll 1/6 1877, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I: 301.

[58] Mårten Richerts installationsföreläsning publicerades postumt i *Ny svensk tidskrift* 1888. Citatet återfinns på sidan 593.

[59] Sten Högnäs, ”Ämneskulturer inom nordistiken”, *Nordiska universitetskulturer*, ed. Sten Högnäs, Ugglan 9, Lund Studies in History of Science and Ideas (Lund, 1998), 112–114.

att professorsskiftet också innebar ett epokskifte. Nya radikala idéer hade vunnit burskap. Adolf Noreen upptog senare sin lärares kritik mot den äldre skolan inom detta område, inte minst i den berömda artikeln ”Om språkriktighet” från 1885. Sonen Erik Noreen är en av dem som har understrukit Adolf Noreens beroende av Mårten Richert i detta hänseende: ”Jag skulle tro, att Noreen fått mycket av sin syn på frågan från sin lärare Mårten B. Richert, ett ljust huvud och en stimulerande personlighet, om vilken Noreen alltid uttalade sig i mycket uppskattande ordalag.”[60]

Både för Richert personligen och för ämnet nordiska språk hade tidpunkten för Carl Säves sjukdom och bortgång varit olycklig. Efter beslut 1876 omvandlades nämligen de akademiska adjunkturerna till extra ordinarie professurer. Av ekonomiska skäl indrogs dock några adjunkturer, däribland den bara några år tidigare inrättade befattningen i nordiska språk. Statsmakternas beslut underlättades av att denna tjänst, efter Richerts professorsutnämning, stod obesatt. Till slut räddades emellertid adjunkturen genom ingripande av ecklesiastikministern F.F. Carlson och omvandlades till den ännu existerande lärostolen i svenska språket. I praktiken, om än inte till namnet, var Richert således förste innehavare av denna befattning.[61]

År 1875 ingick Richert äktenskap med friherrinnan Axianne von Knorring. De fick två barn, dottern Ingrid 1875 och sonen Waldemar 1877.[62] Richert fyllde fyrtio år samma år som sonen föddes, och det var detta år han erhöll professuren. Mänskligt att döma borde han ha stått på höjden av sin förmåga men i realiteten var hans krafts dagar var redan förbi. Den ohälsa som drabbade honom i mitten av 1870-talet skulle bli bestående. Överansträngningen förorsakade sömnbrist och nervösa besvär. Den lärostol som han länge uppehållit som vikarie förmådde han – sedan han väl blivit ordinarie innehavare – endast sköta sporadiskt under de första åren, därefter inte alls. I *Nordisk tidskrift för filologi* publicerade han 1879 ”Om den rätta betydelsen af Västgötalagens inlednings- och slutord”, vilket blev det sista vetenskapliga arbete som flöt ur hans penna. Samma år fullgjorde han uppdraget att vara sakkunnig, då den nyinrättade extra ordinarie professuren i jämförande språkforskning – hans andra specialområde – skulle tillsättas. Han inkompetensförklarade därvid semitisten Herman Almkvist och förordade i stället, om än med viss tvekan, Fredrik Leffler (Fritz Läffler), hans egen

[60] Adolf Noreen, ”Om språkriktighet”, *Nordisk tidskrift* 1885; Erik Noreen, ”Några språkriktighetsfrågor”, *Svensk tidskrift* 1940, 596. Jämför Sten Högnäs, ”Ämneskulturer inom nordistiken”, *Nordiska universitetskulturer*, ed. Sten Högnäs, Ugglan 9, Lund Studies in History of Science and Ideas (Lund, 1998), 146.

[61] Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, del II (Uppsala, 2010), 199.

[62] Mårten Richerts son Waldemar omkom, endast femton år gammal, av ett vådaskott i en roddbåt på Baggensfjärden 2 september 1892. Se härom *Svenska Dagbladet* 6/9 1892. Mårten Richerts dotter Ingrid gifte sig 1897 med den tyskbaltiske juridikprofessorn Wilhelm von Seeler. Hon dog barnlös redan 1902. Mårten Richerts änka Axianne Richert avled i Göteborg 3 september 1928.

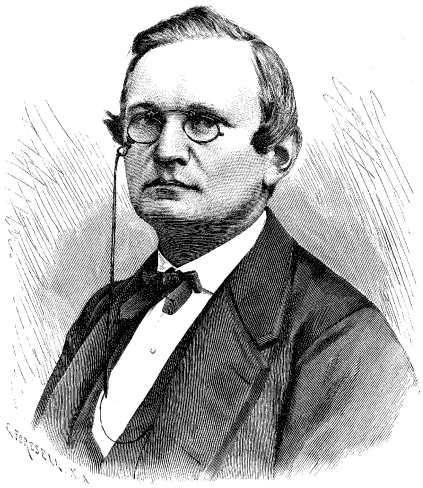

Mårten Richert som professor i nordiska språk. Xylografi av Gunnar Forssell i *Ny Illustrerad Tidning* 1886.

medsökande när professuren i nordiska språk tillsattes.[63] Richerts försök att hjälpa Leffler till denna professur kröntes inte med framgång. Almkvist fick till slut professuren.

Sakkunniguppdraget blev Richerts sista vetenskapliga insats. Efter 1880 förmådde han inte längre hålla föreläsningar eller bedriva vetenskapligt arbete. Upprepade resor till olika kurorter ledde, lika litet som bruk av diverse läkemedel, till någon förbättring. Richert avled i Södertälje 5 september 1886 vid endast fyrtionio års ålder. Han begravdes sex dagar senare på Norra begravningsplatsen i Solna.[64] Richerts föreläsningsmanuskript och efterlämnade papper fördes till Uppsala universitetsbibliotek. Hans efterlämnade bibliotek avspeglade mångsidigheten i hans vetenskapliga intressen, vilka förutom språkvetenskap, naturvetenskap och juridik även omfattade teologi, medicin, filosofi, utbildningsväsen, ekonomi och politik. Biblioteket såldes på auktion i Östgöta nations hus i slutet av mars 1887. Auktionskatalogen utarbetades av andre bibliotekarien Erik Henrik Lind.[65]

Som en historiens ironi väcktes genom Richerts bortgång åter till liv debatten om ”Richertska målet”. I Uppsala hade varken kemister eller nordister glömt vad som hade inträffat nära trettio år tidigare, trots att de båda inblandade huvudpersonerna var avlidna. I *Ny Illustrerad Tidning* införde nordisten Nicolaus Linder en nekrolog, vilken till stor del var ett försök att rentvå Richert från Svanbergs beskyllningar. Linder skrev bland annat:

[63] Richerts sakkunnigutlåtande vid detta tillsättningsärende, daterat 31/7 1879, ingår i Större akademiska konsistoriets protokoll 2/10 1880, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I: 304.

[64] Nekrologer över Mårten Richert infördes bland annat i *Aftonbladet* 6/9 1886, *Svenska Dagbladet* 6/9 1886, *Fyris* 6/9 1886, *Upsala-Posten* 6/9 1886, *Upsala* 7/9 1886 och *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* [av Karl Warburg] 7/9 1886.

[65] Erik Henrik Lind, *Framlidne Professor M.B. Richerts efterlämnade boksamling i språkvetenskap, juridik, pedagogik m.m.* (Stockholm, 1887).

”Alldeles säkert är dock, att på Richerts minne icke hvilar ens skuggan af misstanke om att han velat genom svek skaffa sig tentamensbetyg, att Svanbergs tilltag att utan bindande skäl utslunga en ärerörig beskyllning mot en lärjunge som till honom befann sig i en tentands grannlaga ställning, bör betraktas som klandervärdt, äfvensom att sjelfva målets behandling lemnade åtskilligt öfrigt att önska”. Richertska målet var därför ”förtjent af närmare undersökning”.[66]

Detta föranledde Lars Svanbergs elever Lars Fredrik Nilson och Otto Pettersson att gå i svaromål. De framhöll att Svanberg, under de omständigheter som rådde, inte gärna hade kunnat tro annat än att analysen var uppdiktad. Richert hade heller aldrig förmått lämna någon rimlig förklaring till hur felet uppstod. Däremot höll författarna för sannolikt att Richert verkligen hade utfört sina experiment, om än det var obegripligt hur han hade kunnat komma till sådant resultat: ”Men då slumpen någon gång kan förvålla sådana misstag, är det rimligt att detta inträffar för en person på så naivt okunnig ståndpunkt i sitt ämne, som Richert tydligen hade.”[67]

Någon exakt visshet rörande omständigheterna kring Richerts laborationsanalys lär aldrig kunna uppnås men Nilsons och Petterssons slutsats torde vara den rimligaste. Richerts redovisade resultat var felaktigt och obegripligt, varför Svanberg knappast kan klandras för att han misstänkte fusk, däremot kanske för hans sätt att kommunicera denna misstanke. Richert å sin sida skulle knappast ha vidtagit de åtgärder han gjorde om han avsiktligt hade fuskat. Richertska målet blev ett slags vattendelare vad beträffar studentinflytandet vid svenska universitet. I brevet till Adolf Virgin skrev Richert själv härom i mitten av januari 1860: ”Man kan veta, att den här saken var en riktig lifsfråga för dem. Det gällde huruvida professorsfullmakten skulle anses oantastlig och infaillable eller icke. Resultatet blef naturligtvis, att en professor skulle vara oåtkomlig, han må behandla lärjungarne huru som helst.”[68] Numera, halvtannat sekel efter Richertska målet, är kursutvärderingar och klagomål på lärare och handledare självklara inslag i det akademiska vardagslivet.

Richerts vetenskapliga insats blev kanske inte framåtpekande på samma sätt. Hans författarskap inom nordistiken blev aldrig omfattande men hans svåra arbetssituation och vacklande hälsa gör det svårt att rättvist bedöma vilken långsiktig inriktning han hade kunnat ge sitt ämne. Richert bildade aldrig någon vetenskaplig skola, varför hans professorstid blev ett slags interregnum. De nya idéer han lanserade blev snart akterseglade av andra influenser. Richerts elever, vilka satte det största värde på sin lärare som per-

[66] Nicolaus Linder, nekrolog över Mårten Richert, *Ny Illustrerad Tidning* 18/9 1886.
[67] Lars Fredrik Nilson och Otto Pettersson, Några upplysningar angående studeranden M.B. Richerts tentamen i kemi 1859 för professor L.F. Svanberg (Stockholm, 1887), 6.
[68] Mårten Richert, brev till Adolf Virgin 16/1 1860, Uppsala universitetsbibliotek, X 240 [Richert].

son, skulle snart finna teoretisk ledning på annat håll, inte minst inom den frambrytande junggrammatiken i Tyskland.

Richerts insatser som föreläsare och som ständigt inryckande vikarie för Carl Säve bidrog likafullt till att etablera det nya ämnet vid universitetet, däri ligger hans betydelse. På 1870-talet, då studenternas närvaro vid åtskilliga andra professorers och adjunkters föreläsningar hade sjunkit till en så låg nivå att införande av *obligatorisk* undervisning började diskuteras, lockade Richert stor publik till sina offentliga föreläsningar över så skilda ämnen som den äldre Eddans hjältesånger, Västgötalagen eller om de nordiska språkens ljud- och formsystem i jämförelse med andra indoeuropeiska språk.[69] År 1870 hade visserligen nordiska språk införts som tvångsämne i filosofie kandidatexamen. Men det var inte bara tvånget som var anledningen till att studenterna fylkades framför Richerts kateder i Gustavianum. Föreläsaren bidrog i lika hög utsträckning till att popularisera ämnet bland studenterna, utan att för den skull vara ”slapp eller efterlåten i sina fordringar”.[70] Carl Säve framhöll i sitt utlåtande inför tillsättningen av adjunkturen 1872 att Richerts strängt vetenskapliga men samtidigt klara och lättfattliga föreläsningar hade ”ländt till synnerlig båtnad för de studerande, hvilka också visat sig uppskatta dessa tillfällen till undervisning genom att dervid städse till trängsel fylla vår största föreläsningssal”.[71] Richert följde sina studenter med intresse och välvilja, säkerligen glömde han aldrig den oförrätt som drabbat honom själv som ung student.

En av dem som lyssnade till Richerts föreläsningar, litteraturhistorikern och publicisten Karl Warburg, har senare intygat att ”en mera väckande, mera tillmötesgående och i sitt uppträdande mera ’gentlemannalik’ professor än Richert näppeligen fanns i Upsala på 1870-talet”.[72] Adolf Noreen – Richerts mest betydande elev och efterträdare som professor – har framhållit lärarens ”storartade förmåga att väcka intresse för sitt ämne”. Richert hade, skrev Johan Erik Rydqvist i sitt sakkunnigutlåtande i mars 1877, ”i väsentlig mån framkallat den lifaktighet, som på senare åren visat sig i studierna af de Nordiska språken vid Upsala Universitet”.[73]

Genom denna av många omvittnade pedagogiska entusiasm och förmåga blev Richert en disciplinbyggare för sitt ämne vid Uppsala universitet. Han var den drivande kraften under nordistikens första utvecklingsfas, då ämnet under loppet av några år infördes som tvångsämne i filosofie kandidat-

[69] Se härom Carl Frängsmyr, *Uppsala universitet 1852–1916*, del I, 289–295.
[70] [Karl Warburg], nekrolog över Mårten Richert i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 7/9 1886. Jämför Karl Warburg, *Viktor Rydberg – en lefnadsteckning* (Stockholm, 1900), 162.
[71] Carl Säves utlåtande återfinns i Filosofiska fakultetens protokoll 20/3 1872, vilket ingår i Större akademiska konsistoriets protokoll 3/4 1872, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:296.
[72] [Karl Warburg], nekrolog över Mårten Richert i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 7/9 1886. Jämför Nicolaus Linders nekrolog i *Ny Illustrerad Tidning* 18/9 1886.
[73] Johan Erik Rydqvists sakkunnigutlåtande finns bilagt Större akademiska konsistoriets protokoll 1/6 1877, Uppsala universitets arkiv, Kansliets arkiv, A I:301.

examen och erhöll en andra lärarbefattning. Så till vida beredde han marken för den fortsatta expansiva utvecklingen under efterträdaren Adolf Noreen. Richerts *vetenskapliga* betydelse för den uppblomstring som skedde under Noreen och dennes lärjungar skall däremot inte överdrivas. I djupare mening blev det inte Richert förunnat att vare sig så eller skörda. Han fick, som Karl Warburg träffande uttryckt det, i stället ”tömma den bittra kalken att, själf overksam, se huru hans älsklingsvetenskap utvecklades, utan att han däri kunde taga någon del, och utan att han kunde vägleda de unge, som ville däri fullkomna sig”.[74]

[74] Karl Warburg], nekrolog över Mårten Richert i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 7/9 1886.

Språk och dialekt på Kensingtonstenen

Av Staffan Fridell och Mats G. Larsson

Den runristade sten som kallas för Kensingtonstenen kom i dagen år 1898 på en gård i närheten av staden Kensington i Minnesota i USA. Inskriften daterar sig själv till 1362, men detta är på många sätt svårt att förena med inskriftens runor och språkform. Icke desto mindre finns det många människor, inte minst i Minnesota och USA, som anser att dateringen till medeltid är korrekt.

I Saga och Sed 2010 redovisade Mats G. Larsson olika aspekter på Kensingtonstenen, vilka antydde att ristningen utförts av upphittaren själv, svensk-amerikanen Olof Öhman från Forsa i Hälsingland. Frågan om vad inskriften kunde säga om ristarens dialekt och därmed härkomst togs dock inte upp annat än vad gäller ett enstaka ord.

Sedan den uppsatsen publicerades har nya uppgifter, som är av intresse för belysningen av Kensingtonstenens bakgrund, kommit fram. Den ena av dessa är att härkomsten för en av de starkast misstänkta i kretsen kring Olof Öhman, Anders (Andrew) Andersson, kunnat fastställas till byn Djursvallen i Linsells socken i Härjedalen, där han föddes 1863 och bodde kvar till 1882. Detta år utvandrade han tillsammans med sin mor och syster till Minnesota, där han sedan gifte han sig med en kusin till Olof Öhmans hustru och kom att bruka en farm omkring en halvmil från Öhmans (Larsson 2012 s. 165 f.).

Den andra nytillkomna informationen är att fru Gerda Werf i Älvdalen kunnat visa upp ett dokument med ett fullständigt runalfabet (med tillhörande siffror) från 1900-talets första del som med bara några smärre avvikelser överensstämmer med Kensingtonstenens, och ett postkort där samma alfabet använts (under publicering av Henrik Williams, Uppsala). I och med detta har vi nu ett runalfabet som praktiskt taget i sin helhet motsvarar Kensingtoninskriftens, till skillnad från de s.k. Larssondokumenten från Dala-Floda (Sköld 2003, 2005) med ett runalfabet som till största delen liknar, men i flera fall ändå skiljer sig från, Kensingtonrunorna. Tillsammans med den tidigare kända inskriften på ett ok från Månsta i Älvdalen, daterat 1907 (Westling 1977), stärker det nya fyndet tanken att det i första hand är i denna trakt, som en förgrening av dalrunorna, som vi bör söka ursprunget till runorna på Kensingtonstenen.

Genom att vi nu känner härkomsten för samtliga personer som redan tidigt blev misstänkta för delaktighet i framställningen av Kensingtonstenen: Olof Öhman från Forsa i Hälsingland, Sven Fogelblad från Fåglum i mellersta Västergötland (Larsson 2012 s. 69) och Anders Andersson från sydvästra Härjedalen, kan det finnas anledning att göra en genomgång av språk och dialektinslag i runtexten för att försöka få en bild av om detta pekar på något speciellt geografiskt område.

*

Denna analys av språk och dialektinslag på Kensingtonstenen utgår från antagandet och förutsättningen att inskriften är ristad under 1800-talets slut (jfr Wahlgren 1958 s. 179 ff., Blegen 1968 s. 109 ff., Williams 2012 s. 19). Dateringen kan, även bortsett från en rad sakliga indicier, med stor sannolikhet etableras runologiskt. De runor som används är nämligen av en sentida typ som för övrigt är dokumenterad endast från 1800-talets senare del eller 1900-talet (Williams 2012 s. 19). Man kan, om man förutsätter denna datering, urskilja inte mindre än fem olika språkskikt i Kensingtonstenens inskrift: fornsvenska, engelska, dansk-norska, samtida standardsvenskt skriftspråk samt någon skandinavisk dialekt (jfr Sköld 2005 s. 5). Grunden är en standardsvensk ortografi, med inslag från de övriga fyra språkskikten.

Inskriften har följande innehåll i translittererad form (efter Williams 2012 s. 5 f.; dock här för enkelhets skull med vanlig fetstil i stället för halvfet runstil):

8 : göter : ok : 22 : norrmen : po :
[…]o : opdagelsefard : fro :
winland : of : west : wi :
hade : läger : wed : 2 : skelar : en:
dags : rise : norr : fro : deno : sten :
wi : war : ok : fiske : en : dagh : äptir :
wi : kom : hem : fan : 10 : man : röde :
af : blod : og : ded : AVM :
fräelse : af : illu :
här : 10 : mans : we : hawet : at : se :
äptir : wore : skip : 14 : dagh : rise :
from : deno : öh : ahr : 1362 :

Ett grundläggande problem med de olika språkskikten är i vilken grad ristaren medvetet har använt olika språk och i vilken utsträckning det i stället är fråga om en omedveten kodväxling och språkblandning. En fast utgångspunkt är att de fornsvenska inslagen måste vara medvetna. Det är troligt att de delvis har en direkt förebild i den på sin tid vitt spridda boken Den kun-

skapsrike skolmästaren (Rosander 1882), som ristaren sannolikt haft tillgång till (Wahlgren 1958 s. 131 ff., Larsson 2012 s. 78 f., Williams 2012 s. 14). Det gäller särskilt **fräelse : af : illu**, som borde vara hämtat från s. 64 i nämnda bok, där en fornsvensk version av Fader vår återges med bl.a. raden *vtan frælsæ os af illu* 'utan fräls oss ifrån ondo'. Stavningen **äe** skulle kunna vara ett sätt att återge grafemet *æ*.

Även *skip* 'skepp' (s. 63), *aptir*, *eptir* 'efter' (s. 62) och *dagh* 'dag' (s. 63 och 64) återfinns hos Rosander, som rimligen är förebild för ristaren också för dessa ord. Ett annat medvetet arkaiserande språkdrag i inskriften är sannolikt **ahr** 'år' med fornsvensk *a*-vokal. Rosander skriver: »Bland vokalljuden tecknades *å* först med *a* eller *o*» (s. 62). Som ett alternativ till felstavning, som föreslagits av Larsson (2010 s. 62 f.), skulle detta också kunna förklara varför inskriften saknar en **å**-runa (jfr Wahlgren 1958 s. 134). Den kan medvetet ha undvikits av ristaren för att ge ett ålderdomligare intryck. I stället för väntat **å** används **o**-runan i **po**, **fro** och **wore**.

Hyperkorrekt eller medvetet arkaiserande är troligen även **deno** 'denna' som inte kan vara svenskt 1800-talsspråk eller dialekt. Ristaren kan kanske här ha uppfattat adjektivändelsen i stående fraser som *av ondo*, *i blindo*, *från ondo* etc. (egentligen dativ neutrum singularis) som en generell ålderdomlig adjektivisk böjning och tillämpat den på det adjektiviska pronomenet *denna* (jfr Sköld 2005 s. 7).

Den påfallande stavningen **rise** 'resa' med **i** som betonad vokal har ingen motsvarighet i dialekter. Larsson har tidigare (2010 s. 62 f.) bedömt även den som ett exempel på felstavning, men ett möjligt alternativ är att den är hyperkorrekt arkaiserande. Rosander skriver om språkutvecklingen under »medelsvenskan» (1300–1523): »De forna dunkla eller skarpa vokalljuden utbyttes äfven småningom mot andra, så att t. ex. […] af *skip* blef *skep* (skepp), af *vin* blef *væn* (vän), af *siga* blef *sæga* (säga)» (s. 63). Detta kan ha föranlett ristaren, som inte har haft klart för sig att ljudförändringen endast avsett gammal kort vokal, att arkaisera *resa* till **rise** (jfr Wahlgren 1958 s. 135; om ändelsevokalen **e** se nedan). Även inskriftens två varianter **ok** och **og** 'och' har troligen inspirerats av Rosander som omtalar just denna stavningsvariation som typisk för medelsvenskans senare skede: »i slutet af tidehvarfvet finner [man] om hvarannat tecknadt t. ex. […] *ok*, *oc*, *og*, *och*» (s. 63; jfr Wahlgren 1958 s. 135). Till och med den egendomliga skrivningen **öh** 'ö' med tillagt **h** skulle kunna vara påverkad av Rosander som ger det likaledes egendomliga *röhd* 'röd' (s. 63) som föregivet exempel på att en medelsvensk stavningskonvention fick en fortsättning i reformationstidens bibelöversättningar.

En ristare som så medvetet lägger in arkaismer, verkliga eller förmenta, i en inskrift, med sannolikt syfte att ge texten en medeltida karaktär, blir naturligtvis misstänkt för att även i övrigt ha manipulerat språket i texten. Det som i första hand då väcker undran är ordet **opdagelsefard**. *Opdagelse* 'upptäckt' är ett till ursprunget danskt ord (ODS 18 sp. 748 f.; även *opda-*

gelsesfærd). Det finns även i norskt bokmål (NRO 2 sp. 475; även *opdagelsesferd*). Nynorskans motsvarighet är i stället *oppdaging* (NO 8 sp. 804; även *oppdagingsferd*). SAOB (U 420) har med ordet *uppdagelse* 'upptäckt' med ett språkprov från Atterbom 1847 som äldsta belägg. Detta är utan tvekan att betrakta som ett relativt tillfälligt lån från danskan. I fornsvenska och svenska dialekter saknas ordet helt. Det förefaller misstänkt att ordet i Kensingtoninskriften dyker upp direkt efter det att det har talats om **norrmen**. Är avsikten att ge en norsk prägel åt texten? Kanske kan det vara så, men det kan inte uteslutas att ordet har snappats upp i kommunikation med norska grannar i USA och att ristaren använder ordet utan avsikt att manipulera. Två saker kan anföras som möjliga argument för det senare alternativet. För det första kan stavningen **fard** med **a** av efterleden vara talspråkligt motiverad (se nedan). För det andra tyder avsaknaden av ett väntat foge-*s* på en osäkerhet som kan bero på att ordet har överförts genom språkkontakt men inte är fullt etablerat hos ristaren. Om ristaren hade varit norrman skulle han med största sannolikhet ha skrivit **opdagelsesfard**.

För övrigt finns det inga andra ord eller former i inskriften som är exklusivt norska. Vokalen *e* i olika ändelser skulle även kunna användas för att återge uttalet i vissa svenska dialekter. Ordet **skip** skulle kunna vara norska men förklaras enklare som arkaiserande fornsvenska eftersom det finns flera andra tydliga sådana exempel som kommit via Rosander. Samma sak gäller **og**.

Nästa språkskikt att ta ställning till är det engelska. Det finns helt klart ett sådant, men det är osäkert exakt hur många ord det gäller. Det tydligaste exemplet är **from** 'från' (Elias Wessén 1937 citerad i Jansson 1949 s. 394, Moltke & Andersen 1949–50 s. 55, Sköld 2005 s. 5), som i nordiska dialekter har motsvarigheter endast sporadiskt i två socknar i Nyland (i Finland; OFSF 2 s. 170) samt i Estland (Dagö, Nuckö, Odensholm, Runö; ESO). Ett samband mellan dessa dialekter och Kensingtonstenen är inte sannolikt, eftersom de utesluts av andra kriterier. Att **from** skulle vara hämtat från fornsvenskan är också osannolikt (se exkurs nedan).

Formen **10 : mans** 'tio män' kan vidare troligen enklast förklaras som en analogisk överanvändning av engelskt plural-*s*: *one man* : *ten mans* (Moltke & Andersen 1949–50 s. 55; jfr Sköld 2005 s. 7). Ett regelbundet och frekvent mönster används i stället för ett oregelbundet och ovanligt, s.k. övergeneralisering. Detta är en typ av språkfel som ofta uppkommer i samband med språkkontakt och språkinlärning. Att svenskan och engelskan har i princip samma oregelbundna pluralböjning av substantivet *man* spelar egentligen ingen roll. I språkkontakt kan ändå en förenklad böjning bli resultatet (jfr Abrahamsson 2009 s. 35, 57, 114).

I frasen **of : west** skulle det första ordet **of** kunna vara *av* med det spridda svenska talspråksuttalet *åv*. Man finge då förstå det som adverb med betydelsen 'bort, iväg', en betydelse som finns både i svenskt skriftspråk och dialekter (SAOB A 99 f., OSD 1 s. 192 f.). Men ett uttryck *av väst* 'iväg

väst' är inte grammatisk svenska. Det borde finnas en preposition, t.ex. *av mot väst*, eller ett adverb, t.ex. *av västerut*. Kanske ska man bättre förstå det som det motsvarande engelska *off west* 'iväg västerut'? Det blir visserligen inte heller någon idiomatisk konstruktion, men det är å andra sidan sannolikare att en svensk inlärare av engelska formulerar en ogrammatisk engelsk fras än att han skulle formulera en ogrammatisk svensk fras.

Även **ded** verkar vara engelska, nämligen adjektivet *dead* (Noreen 1913 s. 49, Elias Wessén 1937 citerad av Jansson 1949 s. 394, Moltke & Andersen 1949–50 s, 55, Sköld 2003 s. 7, 2005 s. 5). Alltså: **10 : man : röde : af : blod : og : ded** 'tio man röda av blod och döda'. Alternativet är att tolka hela frasen som svensk: 'tio man röda av blod och död', där **ded** är det svenska substantivet *död* (eller möjligen i stället adjektivet *död* i oböjd »norrländsk» form) med delabialiserad vokal. Detta diskuteras vidare nedan.

Ytterligare ett möjligt men osäkert engelskt inslag beror på om man vill läsa **wineland** i stället för **winland**. Det finns en fördjupning vid mitten av **l**-runans huvudstav som skulle kunna uppfattas som en **e**-bistav i en binderuna **el** av samma typ som är tydlig och säker i **skelar**. Om man läser **wineland** kan det stå för antingen *Wineland* eller *Vineland*, i båda fallen engelska etymologiserande namnvarianter.

Det engelska inslaget på Kensingtonstenen förefaller inte vara medvetet och manipulerande utan tvärtom just den typ av omedveten kodväxling man väntar sig som en följd av språkkontakt. Ristaren skulle ju för övrigt inte ha något att vinna på att sätta in engelska i inskriften om syftet har varit att ge sken av en medeltida nordisk text.

Återstår att diskutera det dialektala nordiska språkskiktet i inskriften. Man måste då komma ihåg att inskriften inte är skriven på dialekt, utan på standardsvenska med vissa dialektala inslag. Undersökningen begränsas här till svenska och norska dialekter. Uppgifter nedan om svenska dialekter utan källhänvisning avser dialektsamlingar i Institutet för språk och folkminnen i Uppsala (OSDs, typordlistor, Dalmålsordboken, Dalabergslagsordboken, Gästriklandsordboken, Västmanlandsordboken).

Till en början kan några ord uteslutas ur den diskussionen. Ordet **göter** kan lika gärna vara pluralis av *göt* (jfr Rosander 1882 s. 381, 772) och är alltså inte något säkert exempel på ändelseförsvagning *a* > *e*. Prepositionerna **wed** och **we** 'vid' motsvarar allmänna talspråksuttal av ordet och säger inget om ristarens proveniens. Samma gäller **of** om det nu möjligen skulle stå för *åv* 'av'.

En första dialektgeografisk inskränkning av ett möjligt proveniensområde för ristaren motiveras av formen **rise** med en försvagning av ändelsevokalen i ett långstavigt svagt feminint substantiv. Ristaren använder sig inte av **ä**-runan för att beteckna ändelsevokal i inskriften, sannolikt under påverkan av normal svensk ortografi (jfr även att Rosanders *frælsæ* återges som **fräelse**). Man måste därför räkna med möjligheten att även ett öppet *ä* som

ändelse betecknats med **e** och inkludera både s.k. e-mål och s.k. ä-mål i det tänkbara proveniensområdet. Termerna är egentligen missvisande, eftersom ändelsevokalen i »e-mål» egentligen inte, annat än i undantagsfall, är ett *e* utan antingen ett »schwa» (ə) eller ett slutet *ä*, medan »ä-mål» har ett öppet *ä*. Förvirringen ökas ytterligare av att de varianter av öppet *ä* som finns i Dalarna (där beteckningen med landsmålsalfabet brukar mer eller mindre slumpmässigt variera mellan *ɑ* och *ɐ*) av Levander och OÖD betecknas med *a*, väl snarast ett fonematiskt beteckningssätt (även om den termen förstås inte används; »*a* betecknar i de bygder, som har två a-ljud […], det öppnare av dessa ljud (fon. *ɐ*, *a* […])» (Levander 1925–28 2 s. 328; jfr Eriksson 1961 s. 108 f., som för de två vokalvarianterna till »E–Ä-seriens vokaler»). Här räknas även dessa dialekter i Dalarna, med öppet *ä* som *a*-allofon, som *ä*-mål, eftersom det är den fonetiska realisationen som är intressant här, inte fonemtillhörigheten.

Det finns två publicerade kartor över försvagning av finalt *a* i Norden (Bandle 1973 karta 16, Haugen 1976 s. 264). De har slagit samman infinitiver och svaga femininer på samma karta, men i delar av Norrland överlappar dessa gränser inte varandra. Typen *jänte* (*-ä*) finns sålunda även i sydligaste Lappland och i ett större område i Ångermanland än typen *kaste* (*-ä*) (kartor i Dahlstedt 1954 s. 238, 1984 s. 38). Dessutom finns det ett par felaktigheter på Bandles och Haugens kartor. Bandle markerar ett band tvärs genom Småland som ä-mål. I själva verket gränsar a-mål här direkt mot e-mål i nordost (karta i Fridell 2010 s. 54). Både Bandle och Haugen har missat att ä-målsområdet i östra Uppland fortsätter norrut ända in i Gästrikland, där hela landskapet utom två socknar i sydväst har denna försvagning (Lindkvist 1942 s. 57), och vidare därifrån med ett band tvärs över Nedansiljan, södra Dalarna och nedre Västerdalarna (från Bingsjö och Boda till Äppelbo, Sävsnäs och Grangärde). Likaså har några socknar i södra och västra Västmanland försvagning (jfr Bihl 2001 s. 144 samt karta s. 150, som även ger en noggrannare bild av utbredningsområdet i Närke).

Nästa verkligt avgränsande kriterium är verbformer av typen **fiske** ’fiskade’, alltså en bestämd typ av reduktion av preteritumformer av svaga verb av första konjugationen. Satsen **wi : war : ok : fiske** bör med största sannolikhet tolkas som ’vi var och fiskade’. Detta följer av principen att i första hand läsa som det står. Mindre sannolika tolkningar är därmed ’vi var (för) att fiska’ och ’vi var å (»på») fiske’, eftersom båda tolkningarna förutsätter omvända, hyperkorrekta skrivningar, dvs. att ett sammanfall i uttal [*å*] av *och* med *att* resp. prepositionen *å* ’på’ inneburit att man kunnat skriva *och* i stället för *att* resp. *å*. Båda dessa tolkningsmöjligheter är dessutom syntaktiskt sett egendomliga och oväntade. Prepositionen *å* ’på’ förekommer visserligen ganska frekvent i dialekter från Dalarna–södra Norrland och norrut, men det är nästan uteslutande i rena rums- och tidsuttryck och huvudsakligen i stående fraser. Någon parallell till konstruktionen *å fiske* ’på fiske’ (dvs. *å* + ett substantiv som anger aktivitet) har jag inte kunnat hitta i svens-

ka dialektuppteckningar från 1800- och 1900-tal och den verkar inte heller finnas som typ i norska dialekter (NO 12 sp. 1521 ff.).

Det är högst sannolikt att även en preteritumform *fisstje*, *fissje* e.d., dvs. med s.k. norrländsk förmjukning, skulle skrivas **fiske**, i enlighet med standardsvensk ortografi, på motsvarande sätt som **göter** och **skelar** stavas så och inte efter uttalet.

Man kan nu kombinera variablerna **rise** 'resa' och **fiske** 'fiskade' med varandra för att se i vilket område båda kriterierna är uppfyllda. Därmed bortfaller för det första Gotland, där det heter antingen *fiska*, *fiskede* eller *fiskte* (Gustavson 1948 s. 9, 18). I nordöstra Småland finns typen *fiske* endast i Tjust samt i Misterhults socken (Areskog 1936 s. 198). I Värmland har man *fiske* bara i en sydlig del av landskapet, från Vänerkusten upp mot norska gränsen (karta i Broberg 1973 s. 137), medan det längst i sydväst och i östra delen av Värmland i stället heter *fiska* (liksom även i norra Dalsland och norra Bohuslän; Kvillerud 1999 s. 96). I Idre och Särna i Dalarna har man också preteritum *fiska*. I Norge förekommer *fiske* bara i ett område i sydost (Romerike, Solør, Hedmark, Toten, större delen av Østerdalen; karta i Skjekkeland 1997 s. 274), som direkt ansluter till det sydvärmländska utbredningsområdet. Dessutom finns typen *fiskä* i ett mindre område i mellersta Helgeland (Bandle 1973 karta 16, Skjekkeland 1997 s. 274).

Ett ännu mindre proveniensområde får man om man lägger till **fro** 'från' som ett tredje avgränsande kriterium. *Frå* är genomgående i norska (NO 3 sp. 914) men i stort sett västligt och sydligt i svenska dialekter (se vidare exkurs nedan). *Frå* finns sålunda inte i Uppland, Gästrikland, Medelpad, Ångermanland, södra Lappland samt sydligaste och östligaste Jämtland, som därmed kan uteslutas ur diskussionen. I Södermanland och Västmanland har man *frå* endast i den västligaste delen av landskapen. I Dalarna är *frå* nordligt och västligt medan *från* är sydöstligt (bl.a. hela Dalabergslagen), vilket reducerar området där till (större delen av) Nedansiljan samt nedre Västerdalarna. I Närke, östligaste Östergötland och nordöstra Småland finns en variation i uppteckningarna mellan *frå* och *från* på ett sådant sätt att dessa områden inte kan uteslutas.

Med de tre variablerna **rise**, **fiske** och **fro** kombinerade har vi alltså kunnat avgränsa de intressanta dialekterna till sex separata områden i Sverige och Norge:

1) Nordöstra Småland (Tjust samt Misterhults socken i Tunaläns härad), Östergötland utom sydvästligaste och sydligaste delen (götamålsområdet samt Ydre och Kinda), Närke (utom allra västligaste och nordligaste delarna) samt västligaste Södermanland.
2) Ett område i sydöstra Norge (Romerike, Solør, Hedmark, Toten, större delen av Østerdalen) och sydvästra Värmland (Skillingmark, Jösse härad, östra Gillbergs härad, Grums härad, Näs härad, södra Kils härad, Karlstads härad, Nyeds härad, Väse härad)

3) Större delen av Härjedalen.
4) En del av mellersta Helgeland i Norge.
5) Större delen av Nedansiljan och nedre Västerdalarna.
6) Det sydvästligaste hörnet av Skåne (jfr Ingers 1939 s. 196 ff., Benson 1965–70 4 karta s. 26)

Om man utgår från att dessa dialektala inslag utgör en verklig påverkan från ristarens dialektala talspråk, så kan man betrakta denna grova avgränsning av ristarens möjliga hemområde som relativt säker. Det rör sig om ändelser (**rise**, **fiske**) och formord (**fro**), dvs. språkliga drag av en typ som brukar vara utslagsgivande vid dialektbestämning eftersom de normalt sett inte hör till det som en språkbrukare medvetet reflekterar över. Det finns emellertid ytterligare ett viktigt dialektalt inslag i Kensingtoninskriften att ta hänsyn till, som kan begränsa området ännu mycket mer.

Det gäller det omdiskuterade ordet **skelar** som finns i meningen **wi : hade : läger : wed : 2 : skelar : en: dags : rise : norr : fro : deno : sten**. Det ligger närmast till hans att med Tryggve Sköld (2003 s. 8, 2005 s. 7 ff.) tolka det som pluralis av dialektordet *skäle* n. ’skjul, bod’. Det är den enklaste förklaringen om man även här följer principen att i första hand läsa som det står. *Skäle* är sannolikt en avledning till det likbetydande *skåle* m., motsvarande fvn. *skáli* (Torp 1919 s. 605). Kanske ska man förstå det som en diminutivavledning. Jfr *stycke* till *stock*, fsv. *kæfli* n. till *kafli* m. (Olson 1916 s. 177).

Ordet *skäle* finns i nordiska dialekter i ett antal olika reliktområden, som sannolikt en gång, kanske under medeltiden, varit förenade till en mer sammanhängande utbredning. Det största området där ordet är upptecknat utgörs av Sør-Trøndelag och Nordmøre i Norge (NO 9 sp. 1588 f. *skjæle*) samt angränsande delar av norra Härjedalen (Hede, Storsjö, Tännäs, Vemdalen). Dessutom finns ordet rapporterat sporadiskt från några andra platser i Norge (Alvdal i Østerdalen, Gauldal i Gudbrandsdalen, Bardu i Troms; NO 9 sp. 1588). I Dalarna är *skäle* upptecknat i fyra socknar kring Siljan (Mora, Ore, Rättvik, Siljansnäs). Ytterligare ett starkt reliktområde för ordet är västra Östergötland (även belagt från Gränna i det angränsande Vista härad i norra Småland). Slutligen är ordet väl känt även från södra Gotland (GO s. 883).

Ordparet *skåle*/*skäle* är sannolikt avljudsbesläktat med *skjul* och *skyle* (Blöndal Magnússon 1989 s. 827). Grundbetydelse av *skäle* bör därför vara ’(enklare) skjul, bod’. Ordet definieras i de svenska dialektuppteckningarna också ofta bara som ’skjul’ (så ofta i Östergötland, men även från Gotland, Dalarna och Härjedalen). Ibland anges specialiserade typer av skjul: ’slåtterkoja’ (Dalarna), ’redskapsbod’ (Dalarna, Härjedalen), ’vedbod’ (Östergötland), ’vagnsskjul’ (Gotland, Östergötland), ’fäbod’ (Norge). Dessutom finns en specialiserad betydelse av ordet: ’skjul som är tillbyggt vid sidan av eller mellan större byggnader’ (Norge, Gotland, Härjedalen, Östergötland). På Kensingtonstenen måste rimligen åsyftas någon typ av enklare skjul eller

bodar ute i markerna – väl snarast slåtterbodar, ängslador – inte skjul av den typ som hör till ett gårdstun.

När det gäller ordförrådet bör man vara mindre strikt med att dra fasta isoglosser baserade på tillgängliga uppteckningar. Det är nämligen i större utsträckning slumpmässigt vilka dialektord som meddelas eller tecknas upp från en viss socken. Konkret för ordet *skäle* innebär det här att man måste anse det som fullt möjligt och rimligt att ordet funnits i åtminstone större delen av Härjedalen vid 1800-talets slut, inte bara i de fyra socknarna i norr, samt att det även kan ha varit levande i större delen av åtminstone Ovan- och Nedansiljan inom dalmålsområdet. Däremot kan man inte utan vidare extrapolera utbredningar tvärs över landskaps- eller kända dialekt- och kulturområdesgränser. Det är t.ex. högst osannolikt att ordet *skäle* skulle ha funnits i Hälsingland, Jämtland eller Värmland vid 1800-talets slut. Om så hade varit fallet skulle det ha resulterat i åtminstone något enstaka belägg i dialektarkiven.

Ord av typen *skäle*, dvs. tvåstaviga neutrala substantiv på *-e* (som *bälte*, *dike*, *knyte*, *tryne*), böjs i vissa skandinaviska dialekter i obestämd pluralis med ändelsen *-a* (*bälta*, *dika*, *knyta*, *tryna*) och i några dialekter till och med *-ar* (*bältar*, *dikar*, *knytar*, *trynar*) (jfr karta i Kågerman 1985 s. 133:1). Om man nu antar att **skelar** är obestämd pluralis av det neutrala ordet *skäle* 'skjul', så förutsätter denna stavning att ristaren inte bara har känt till ordet i denna betydelse, utan också i sin dialekt böjt ordet så att det finns en möjlighet att förklara skrivningen **skelar**. I praktiken betyder det, förutom självfallet *-ar*, antingen *-a* eller en annan ändelse med slut på *-r*.

I de svenska dialekter som har samma ändelse (med slut på *-r*) i obestämd pluralis i tvåstaviga neutrer på *-e* (som *bryne*) som i starka femininer, kan ristaren ha influerats av rikssprakets stavning av den feminina ändelsen och använt den även för *skäle* med **skelar** som resultat. I dialekter med pluralformer som *bryna* skulle samma form på *-ar* kunna uppkomma på grund av påverkan av riks- och skriftspråkets pluralböjning, där det inte finns någon ändelse *-a*, men däremot en ändelse *-ar*.

Med detta sista dubbla kriterium (ordet *skäle* med en specifik pluralböjning) bortfaller de flesta av de sex tidigare möjliga proveniensområdena för ristaren av Kensingtonstenen. I västra Östergötland är sålunda ordet visserligen väl belagt men där heter det konsekvent *skäle* i pluralis.

Faktiskt försvinner även samtliga norska dialekter från det möjliga proveniensområdet. Om morfologin för denna kategori av substantiv i norska säger Martin Skjekkeland (1997 s. 144) bl.a.: »Ytre Vest-Agder har: *fleire epla*, *belta* osb., det same har einskilde trøndske dialektar». En förfrågan via e-post till dialektologen Tor Erik Jenstad, som har djupgående kunskap om trøndermål, fick ett svar (2016-04-12), där han inte säger sig kunna ge närmare besked om utbredningen av böjningstypen i Norge. Han noterar dock: »Men typen 'fleir belta, merka' etc er velkjent i trøndersk, og mitt inntrykk er at den er ekspansiv. Eg registrerte den også i det nye industristadmålet på

Sunndalsøra som eg skreiv om i hovudoppgåva mi frå 1982.» Det förefaller som om området i Norge med dialektformer som *klokke* 'klocka' och *fiske* 'fiskade' inte någonstans överlappar med området där man både har ordet *skjæle* och dessutom böjning av typen *belta*, *merka*.

Inte heller verkar det möjligt att på norskt område förklara en skrivning **skelar** genom analogi med stark feminin substantivböjning. Det finns visserligen ett stort område i sydöstra Norge (»i Østerdalen og på flatbygdene på Austlandet»; Skjekkeland 1997 s. 144), där det heter *belter* osv., vilket sammanfaller med den allmänna pluraländelsen *-er* för långstaviga maskulina och feminina substantiv (*hester*, *skåler* osv.; Skjekkeland 1997 s. 140), men det finns ingen språklig anknytningspunkt, ingen förklaringsväg därifrån, till pluralis på *-ar*. Slutsatsen måste bli att ristaren av Kensingtonstenen knappast kan ha varit norrman. Också det »onorska» **opdagelsefard** utan väntat foge-*s* pekar i samma riktning.

De enda två dialektområden i Skandinavien som faktiskt återstår som intressanta är Nedansiljan med nedre Västerdalarna samt Härjedalen, som båda därmed måste diskuteras utförligare.

Området Nedansiljan–nedre Västerdalarna är i vissa avseenden enhetligt (i högre grad än Ovansiljan), men samtidigt i andra avseenden väldigt splittrat. Sockenmålen skiljer sig ofta tydligt från varandra och man kan inte utan vidare förutsätta att fonologiska och morfologiska isoglosser vid 1800-talets slut varit annorlunda än de som är kända från 1900-talets början, så att det som är belagt i en socken också kan antas ha tidigare funnits i grannsocknen. Däremot är det, som redan påpekats, fullt möjligt att enskilda dialektords utbredning varit något annorlunda, i synnerhet att lexikala arkaismer kan ha haft en något större utbredning. Detta betyder konkret inte bara att ordet *skäle* kan ha funnits i större delen av området, utan också att *frå* mycket väl kan ha varit levande även i de få socknar i området, där endast *från* är upptecknat (Bjursås och Ål).

Flera av de utslagsgivande fonologiska och morfologiska provenienskriterier som har diskuterats här har relativt stor utbredning inom Nedansiljan och nedre Västerdalarna (källor: Levander 1925–28 2 s. 186, 197, 233, Dalmålsordbokens samlingar samt typordlistor; liksom tidigare har Nedansiljans öppna *ä* – som av Levander skrivs med *a* – här i stället betecknats med *ä*):

	rova	*fiskade*	*brynen*	*klövar*
Boda, Rättvik	*-ä*	*fisstjä/-ô*	*-ôr*	*-ôr*
Bingsjö	*-ä*	*fissjä*	*-ôr*	*-ôr*
Floda	*-ä*	*fisstjä*	*-ôr*	*-ôr*
Gagnef	*-ä*	*fissjä*	*-ôr*	*-ôr/-ar*
Mockfjärd	*-ä*	*fisstjä*	*-ôr/-är*	*-ôr*
Djura	*-ä*	*fisstjä*	*-är*	*-är*
Järna	*-ä*	*fisstjä/fikkstä*	*-är*	*-är*
Bjursås	*-ä*	*fissjä*	*-a*	*-ar*
Äppelbo	*-ä/-a*	*fisstjä*	*-är*	*-är*

I alla dialekter som har samma pluraländelse (med slut på *-r*) i *bryne* som i starka femininer (som *klöv*), kan ristaren alltså ha influerats av rikssprakets stavning av den feminina ändelsen och använt den även för *skäle* med **skelar** som resultat. I Bjursås med *bryna* skulle man kunna få samma resultat på grund av påverkan från riks- och skriftspråkets pluralböjning, där det inte finns någon ändelse *-a*, men däremot en ändelse *-ar* att ansluta till.

Slutsatsen blir att alla de i tabellen uppräknade områdena med dessa kriterier så långt är möjliga provenienser för ristaren av Kensingtonstenen. Däremot inte Leksand, Siljansnäs och Ål, som har *rova* med *a* (Ål dessutom preteritum *fiska*) och inte heller Nås med preteritum *fikkstä*.

I Härjedalen är i princip hela landskapet en möjlig proveniens för Kensingtonstenens upphovsman. Ordet *skäle* har sannolikt funnits i större delen av landskapet och är för övrigt redovisat som ett typiskt Härjedalsord redan av Hülphers 1777 (s. 116). Långstaviga svaga femininer slutar i härjedalska i grundform på *-e* (Reitan 1930 s. 83), preteritum av *fiska* heter *fisstjä* e.d. (med öppet *ä*; Reitan 1930 s. 89). Prepositionen är *frå* i större delen av landskapet. I nordost (Hede, Vemdalen, Älvros, Överhogdal) är endast *från* upptecknat, men – liksom antagits för Nedansiljan – är det fullt möjligt att *frå* tidigare funnits även där. Ord av typen *bälte* böjs, liksom i Bjursås, med pluralis *-a* (Reitan 1930 s. 84) och **skelar** skulle kunna ges samma förklaring, dvs. påverkan från riks- och skriftspråklig pluralböjning.

En intressant iakttagelse beträffande ordet *skäle* i Härjedalen är att betydelsen verkar variera geografiskt i landskapet. I de två socknar som gränsar till Norge, Storsjö och Tännäs, finns endast specialbetydelsen ’tillbyggt skjul’ upptecknad – en betydelse som också är vanlig i Norge – medan i de två andra socknarna, från vilka ordet är känt, betydelsen är angiven som ’skjul’ (Vemdalen) resp. ’skjul för redskap o.d.’ (Hede). Även Hülphers översätter med bara ’skjul’. Det är, som tidigare påpekats, endast den senare betydelsen som kan vara aktuell på Kensingtonstenen, inte ’tillbyggt skjul’.

Nästa kriterium att ta upp är stavningen **fard** i **opdagelsefard**. Visserligen får man hålla en viss möjlighet öppen för att det är en felristning, där ristaren helt enkelt glömt de två prickarna över **a**-runan. Om man väljer att läsa som det står, vilket som källkritisk princip är att föredra, blir det ett i sammanhanget relevant dialektdrag, eftersom man i många dialekter får ett öppnare uttal av *ä* framför tjockt *l* eller *r*. Det kan vara fråga om ett öppet *ä* eller ett främre *a*. Det finns många exempel på att det som måste vara ett öppet *ä* i betonad stavelse i dialektuppteckningar med vanliga alfabetet skrivs som *a*. Därför måste man räkna med att såväl uttalet främre *a* som uttalet öppet *ä* i *färd* i Kensingtoninskriften har kunnat betecknas med **a**. Både i det aktuella Nedansiljanområdet och i Härjedalen uttalas ordet *färd* med öppet *ä* och tjockt *l*. Däremot bortfaller med detta kriterium hela nedre Västerdalarna, där endast slutet *ä* konsekvent finns upptecknat i ordet *färd*, liksom i andra ord med *ä* i denna position.

Formerna **wore** ’våra’ (pl.) och **röde** ’röda’ (pl.) kräver också en viss dis-

kussion. Man har visserligen möjligt motsvariga ändelsevokaler i de två aktuella dialektområdena. I Härjedalen är det *-e* (Reitan 1930 s. 87). I Nedansiljan varierar vokalkvaliteten mellan socknarna. I norr (Bingsjö, Boda, Rättvik) har man *-ô*, i söder (Djura, Bjursås, Gagnef, Mockfjärd) i stället *-ä* (Levander 1925–28 2 s. 201). Båda dessa borde motsvaras av **e** i inskriften. Alternativen vore **ö** resp. **ä**, men ristaren använder sig inte av dessa runor för att beteckna ändelsevokaler i inskriften, sannolikt under påverkan av normal svensk ortografi, där ju endast ändelsevokalerna *a*, *e* och *o* förekommer (samt *i* i supinum på grund av språknormering).

Så långt stämmer alltså ordformerna. Men i Nedansiljan är den vanliga formen *vår* utan ändelse i attributiv ställning: *vår skip*, medan däremot *vårä* o.d. förväntas predikativt (Magnevill 1913 s. 182, Levander 1925–28 2 s. 141, 152). Som bekant råder det omvända förhållandet i norrländska dialekter, inklusive Härjedalsmål (Reitan 1930 s. 86). Själva variationen i resp. dialekt kan ha varit en källa till osäkerhet hos ristaren, som i både **wore** och **röde** valt den längre formen, kanske för att den är tydligare, kanske under påverkan av riks- och skriftspråkets tvåstavighet och dess krav på konsekvens i stavning.

Just **röde** kan vara ett fall som har lett till särskild osäkerhet, eftersom det varken står som attribut eller vanligt predikativ utan som direkt efterställt predikativt attribut: **10 : man : röde : af : blod : og : ded**. Konstruktionen har en skriftspråklig karaktär och är sannolikt inte så vanlig i dialekterna. Möjligen skulle man kunna uppfatta **ded** som just adjektivet *död* i predikativ norrländsk form (kanske påverkat av att vanliga predikativa adjektiv i konstruktion med verbet *vara* ofta står sist i satsen)?

Men detta **ded** kan tolkas på olika sätt. Teoretiskt kan det vara antingen: 1) engelska adjektivet *dead*: 'röda av blod och döda'; 2) svenska substantivet *död* med delabialiserad vokal: 'röda av blod och död'; eller: 3) svenska adjektivet *död* i ändelselös norrländsk pluralform och med delabialiserad vokal: 'röda av blod och döda'. För den första förklaringen talar (förutom att det finns andra både tydliga och möjliga fall av engelsk kodväxling i inskriften) tämligen starkt att **göter**, **röde** och **öh** inte har **e**, vilket man borde väntat sig om ristaren kom från ett dialektområde med delabialisering. Detta är för övrigt ett sällsynt fenomen i svenska dialekter. Den rimligaste slutsatsen är att inte betrakta *ded* som en svensk dialektform och att därmed bortse från den i denna proveniensanalys. Om man trots allt skulle välja att stanna för alternativ 2 eller 3, finns det egentligen bara en möjlig proveniens kvar för ristaren, nämligen Älvros socken i Härjedalen, där detta är ett utmärkande drag (Reitan 1930 s. 12). Det är inte sannolikt att ett så framträdande och särskiljande drag som delabialisering haft en större utbredning och förekommit även i andra Härjedalssocknar vid 1800-talets slut. Det skulle i så fall ha gett avtryck i dialektarkivens samlingar.

*

Av de personer som har misstänkts för att vara inblandade vid ristningen av Kensingtonstenen (se Blegen 1968 s. 109 ff., Larsson 2012 s. 159 ff.): Olof Öhman (från Forsa i Hälsingland), Sven Fogelblad (Från Fåglum i Västergötland) och Anders Andersson (från Linsell i Härjedalen) är det bara Anderssons dialekt som stämmer med de dialektala spår och ledtrådar som finns på stenen, inte Öhmans eller Fogelblads. Inte heller Älvdalens eller Floda socknar i Dalarna, från vilka motsvarigheter till de speciella runorna på Kensingtonstenen är kända, stämmer med det dialektala signalementet (källor: Franck 1994 s. 24 f., 34, 73, Götlind 1940–41 A s. 256, B karta 61, Landtmanson 1950 s. 19, 21, 113, Levander 1925–28 2 s. 186, 197, OÖD 1 s. 466; *L* står för tjockt *l*):

	resa	fiskade	från	skäle	brynen	färd
Forsa	*-a*	*fiska*	*från*	osannolikt	*-a*	*faL*
Fåglum	*-a*	*feska*	*frå*	osannolikt	*-e*	*faL*
Älvdalen	*-a,* obl. *-å/-u*	*fikkste*	*frå* (nasalt)	möjligt	*-e*	*ferð*
Floda	*-ä*	*fisstjä*	*frå*	möjligt	*-ôr*	*fäL* (slutet *ä*)

Det bör ändå noteras att Floda socken gränsar omedelbart till Nedansiljan och att Älvdalens socken gränsar till Härjedalen, vilket öppnar för att runor av den aktuella typen kan ha varit kända även i Nedansiljan och Härjedalen.

*

Kontrasten mellan den uppenbarligen medvetna användningen av arkaiserande, skenbart fornsvenska, former och de dialektala talspråksinslagen i inskriften är något av en paradox. En något långsökt förklaring skulle kunna vara att även dialektformerna är medvetet inplacerade i texten och inte återspeglar en dialekttalares oreflekterade språk. Om den verklige ristaren velat ge sken av att den fiktive ristaren varit av enkel härkomst och språkligt oskolad, så kan den verklige ristaren medvetet ha lagt in dialektala former här och där. Men även i detta fall är den metod att ringa in dialektal proveniens som tillämpats här relevant, eftersom ristaren rimligen borde valt att anknyta till en dialekt som han kände till. Om identifieringen av ordet **skelar** som obestämd pluralis av *skäle* n. ’skjul, bod’ är korrekt, så är i synnerhet det ett utslagsgivande och starkt avgränsande kriterium oavsett om ristaren medvetet satt in ordet för att skapa ett visst intryck eller om det varit en del av hans eget spontana språk.

En annan möjlighet som inte helt kan avfärdas är att flera av dialektformerna i inskriften är försök av en svensk ristare att efterlikna norska – eftersom flertalet deltagare i expeditionen sägs ha varit **norrmen** (jfr Larsson 2012 s. 161). Ovan har uteslutits att ristaren själv skulle kunna vara norrman. Den specifika kombinationen av dialektdrag i Kensingtoninskriften passar inte in på någon norsk dialekt. Men en svensk skulle utan hänsyn till detta kunna kombinera olika drag som han var för sig uppfattat som typiskt

norska. Det skulle kunna gälla **rise**, **fiske**, **fro**, **röde** och **wore**. Men formen **skelar** kräver även i detta fall en särskild förklaring. Om man antar att ordet inte ingått i ristarens eget språk (och därmed avslöjar ristarens proveniens), utan att han hört det från norrmän och medvetet tagit med det i ristningen som ett norskt ord, så förutsätter det att han måste varit i kontakt med norrmän från Sør-Trøndelag, eftersom det endast är där man både dels har ordet *skjæle* och dels kan ha haft den specifika pluralformen *skjæla* (som kan ombildas till **skelar** under påverkan av skriftspråklig böjning enligt samma antagande som ovan). Olof Öhmans granne, Nils Flaten, som kom från Tinn i Telemark, kan t.ex. inte från sin hemtrakt ha känt till ordet *skjæle*. Ordet *ferd* finns faktiskt med *a*-uttal i vissa nordnorska dialekter, inklusive trøndermål (NO 2 sp. 1107), vilket skulle kunna förklara efterleden **fard** och även det i någon mån tala för hypotesen att ristaren varit i kontakt med norrmän från Trøndelag. Å andra sidan är uttal av *färd* med *a* eller öppet *ä* vanligt i många svenska dialekter också. Sammantaget framstår tanken att en svensk i Kensingtonristningen försökt efterlikna norska som mindre sannolik.

*

Slutsatsen av denna metod att förutsättningslöst utifrån dialektdrag steg för steg försöka avgränsa proveniensen för ristaren av Kensingtonstenen blir att denne – under förutsättning att **skelar** är pluralis av ordet *skäle* 'skjul, bod' – med relativt stor sannolikhet har haft en dialekt från antingen Härjedalen eller Nedansiljan (där närmare bestämt från Bingsjö, Boda, Rättvik, Bjursås, Djura, Gagnef eller Mockfjärd). Ristaren har medvetet försökt lägga in fornsvenska språkformer här och där i inskriften. De engelska inslagen förefaller bero på en omedveten kodväxling och språkblandning. Även de svenska dialektala formerna är troligen spontana och utan beräkning. En mindre sannolik möjlighet är att ristaren varit en svensk som försökt efterlikna norska.

*

Den språkliga analysen stöder således hypotesen att Anders Andersson på något sätt har varit delaktig i framställningen av Kensingtonstenen och antyder dessutom att hans roll kan ha varit mer betydande än vad som tidigare antagits. Samtidigt stärker genomgången den på andra grunder dragna slutsatsen att Fogelblad sannolikt inte deltagit vid ristningens utformning (Larsson 2012 s. 160).

Kensingtonristningens starka överensstämmelse med de nyupptäckta runuppteckningarna från Älvdalen talar också för att Andersson varit en av dem som legat bakom den. Älvdalen var det mer tätbefolkade område som låg närmast hans ganska isolerade hemby i sydvästra Härjedalen och kunde nås därifrån på olika vandringsleder. En av dem gick längs stigar mellan fä-

bodarna i Härjedalen ned till Lillhärdal, varifrån man sedan kunde följa den så ofta brukade leden genom skogarna söderut mot Älvdalsbygden. En annan gick mot sydväst över Vedungsfjället ned till Särna, varifrån det sedan 1852 fanns en landsväg till Älvdalen (Steensland 2006 s. 146).

Det ligger mot denna bakgrund nära till hands att tänka sig att det var just Anders Andersson som till trakten kring Kensington förde med sig kunskapen om den särskilda runraden med ursprung i Älvdalen, vilken sedan kom att användas vid framställningen av den berömda runstenen. Beläggen från Älvdalen för detta alfabet härrör visserligen från tidigt 1900-tal, men det är knappast alltför djärvt att anta att det brukats även före Anderssons avresa år 1882, särskilt med tanke på att det liknande alfabetet från Dala-Floda kan dateras till senast 1883, då det nedtecknades av Carl Emil Larsson.

Vilken var då Anderssons roll i ristningens tillkomst? Dialektdragen kan antyda att det var han som till stor del författade texten, och med sin troliga kunskap om runorna från Älvdalen kan han även ha nedtecknat denna med runor. Att även hans gode vän Olof Öhman, stenens upphittare, har deltagit i detta skede indikeras dock av två omständigheter.

Den första är det dolda meddelande som troligen finns i texten och som går att läsa om man räknar ord med ledning av de siffertal som finns i inskriften (se närmare Larsson 2010 s. 64 ff., 2012 s. 147 ff.): **öh mans fan vi ved hade ved sten** 'Öhmans fann. Vi ved hade vid stenen' (eller: 'Vi vedade vid stenen.'). Det är värt att notera att två av de egendomligaste stavningarna i inskriften, **öh** och **mans**, finns med i det kodade budskapet, och att just detta kan bidra till förklaringen av valet av dessa former.

Den andra omständigheten är den speciella **ö**-runa med en **n**-runa inskriven som förekommer på tre ställen i inskriften och som kan vara en medveten alludering till namnet ***Öhman*** eller till Olof Öhmans fädernegård i Hälsingland som hette *Ön* (Larsson 2010 s. 62 ff.). Det nyfunna runalfabetet från Älvdalen har visserligen en **ö**-runa som vid första anblicken verkar vara identisk med Kensingtonstenen men som vid närmare skärskådan uppvisar tydliga olikheter. I Älvdalsvarianten sträcker sig den inskrivna huvudstaven hela vägen ut till periferin både nedtill och upptill, och dessutom har bistaven vinklade hakar i vardera änden. Kensingtonstenens **ö**-runor omsluter däremot **n**-runor som inte når ut till periferin och som helt överensstämmer med de **n** som förekommer på andra ställen i inskriften. Båda dessa **ö**-varianter måste till sitt ursprung härledas från en **ö**-runa, som såg ut som ett vanligt Ö med endast ett vertikalt streck tvärs igenom bokstaven, en form som är belagd i bröderna Larssons runrad och är känd bland dalrunor redan från 1700-talet (Gustavson & Hallonqvist 1985 s. 8, 1994 s. 165).

Att Andersson skulle ha kunnat genomföra nedgrävningen av stenen på Öhmans marker utan dennes vetskap är under alla omständigheter mycket svårt att föreställa sig. Hur samarbetet dem emellan kan ha gått till i detalj är givetvis omöjligt att avgöra, men det ligger nära till hands att tänka sig att det slutligen var Öhman som med sina praktiska kunskaper fick stå för själ-

va inhuggningen, något som det också finns uppgifter som tyder på (Larsson 2012 s. 100 f.).

En slutsats som nu däremot kan ifrågasättas – om Anders Andersson har haft en stor del i författandet av texten på Kensingtonstenen – är att han skulle ha varit identisk med den F. Nosander som tidigt skickade in en tolkning av texten till Svenska Amerikanska Posten och vars namn antagits vara ett anagram för Anderson (Larsson 2012 s. 18 f., 25, 127, 160). Nosanders tolkning är visserligen till allra största delen förvånansvärt korrekt, men vissa ord skiljer sig från inskriftens. Några av avvikelserna kan troligen avfärdas som fel vid brevets sättning på tidningen, såsom »fiskt» för *fiske*, men särskilt tolkningen av runföljden **skelar** skiljer sig alltför mycket för att vara ett korrekturfel. Nosander har här läst »sjöar», vilket visserligen passar in minst lika bra i sammanhanget men som inte överensstämmer med den tolkning av runföljden som gjorts ovan.

*

Huvudförfattare till de språkvetenskapliga avsnitten i denna uppsats har varit Staffan Fridell och till de inledande och sammanfattande avsnitten angående Kensingtonstenens upphovsmän Mats G. Larsson. Vi tackar Gunnar Nyström som läst igenom artikelmanuset och bidragit med viktiga synpunkter. Vi tackar också Annika Karlholm, Institutet för språk och folkminnen, för en inledande, översiktlig genomgång av en del av dialektmaterialet.

*

EXKURS: *FRÅ*, *FRÅN* OCH *FRÅM*

Av Staffan Fridell

I svenska dialekter har man en dialektgeografisk variation mellan *frå* och *från*. *Frå* finns i söder och väster, samt längst i norr (Västerbotten och Norrbotten), *från* i öster. Närmare bestämt är *frå* belagt från Skåne; större delen av Blekinge; större delen av Småland; Halland; Västergötland; Bohuslän; Dalsland; större delen av Östergötland; västligaste Södermanland; delar av Närke; Värmland; västra Västmanland; norra och västra Dalarna (dalmålsområdet); större delen av Härjedalen; Jämtland (utom sydligaste och östligaste landskapet); Västerbotten samt Norrbotten. *Från* är dialektformen i östligaste Blekinge (sporadiskt belagt); Öland; Smålandskusten (i variation med *frå*); Gotland; nordöstligaste Östergötland; Södermanland (utom västligaste delen); delar av Närke; Uppland; östra Västmanland; södra Dalarna (Dalabergslagen); Gästrikland; Hälsingland; nordöstra Härjedalen; Medelpad; sydligaste och östligaste Jämtland; Ångermanland; södra Lappland; Finland samt Estland.

Utbredningsområdet för *från* följer ett bekant språkgeografiskt mönster som är kännetecknande för novationer som utgått från östra Svealand och därifrån spritts till andra Östersjölandskap, inklusive Finland och Estland. Det svenska området för *frå* ansluter däremot i väster till en större nordisk utbredning: Norge, Danmark, Island, Färöarna. Detta är tillsammans ett starkt språkgeografiskt argument för att *från* är en novation i relation till *frå*.

I urgermanskan måste prepositionen ha varit **fram* (jfr gotiska, fornsaxiska och fornhögtyska *fram*, fornengelska *from*). Redan i urnordiskan bör den nasala konsonanten ha fallit. *Frå* med nasal vokal i norra Dalarna (Älvdalen, Våmhus, Orsa) ska sannolikt förklaras genom detta tidiga *m*-bortfall. Från ett *fra* (med nasal vokal) har sedan *fran* utvecklats, genom att nasaliteten har förstärkts så att en nasal konsonant har återbildats, fast denna gång ett *n*. Man skulle kunna se det som en differentiation i reaktion mot en tendens till övergång från nasal till oral vokal.

Formen *fran* har utvecklats redan under vikingatid i Östersjöområdet, vilket visas av **fran** på Kvinnebyblecket från Öland (med datering 1000–1150) och en av Ardrestenarna på Gotland (från 1100–1130; G 111). I fornsvenskan finns en variation mellan *fra* och *fran*, liksom i forndanskan (GDOs uppslagsordet *fran*). Sannolikt är det i Danmark fråga om samma utveckling som i Östersjölandskapen, fast troligen oberoende av denna. I några danska dialekter finns fortfarande *fran* ~ *från* reliktartat (sydöstra Själland, Møn, Falster samt sporadiskt på östra Fyn; Ømålsordbogen 5 s. 88).

Det har hävdats att **from** på Kensingtonstenen skulle kunna vara en fornsvensk form, men det är osannolikt. Formen **fram* > **fråm* har troligen aldrig existerat i fornsvenskan. Axel Kock (1890 s. 31 ff.) hävdade visserligen tvärtom att en handfull medeltida skrivningar med *fram* verkligen skulle representera en genuin fornsvenska. Det är emellertid fråga om källor som inte är kända för ålderdomligt språk (ett belägg i de s.k. Lydekini excerpter, samt i övrigt 1400- eller 1500-talshandskrifter; se Sdw 2 s. 1221). Med största sannolikhet ska dessa sammanlagt sex belägg (på detta extremt frekventa ord) förstås som lätt förklarliga felskrivningar (på grund av oavsiktlig minimdubblering eller möjligen felaktig upplösning av förkortning med nasalstreck).

Fråm finns faktiskt belagt i några östsvenska dialekter, i Nyland (endast socknarna Helsinge och Sibbo; OFSF 2 s. 170) och Estland (Dagö, Nuckö, Odensholm, Runö; EOB). Det är dock knappast fråga om en arkaism utan säkerligen sekundärt utvecklat ur de former – säkert *fran*, kanske även *fra* – som de svenska kolonisatörerna hade med sig vid utvandringen från Sverige under medeltiden. Man kan notera att, förutom *från*, finns även *frå* sporadiskt i Nyland (Tenala, Pojo, Borgå; OFSF 2 s. 169).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Abrahamsson, Niclas, 2009: Andraspråksinlärning. Lund.
Areskog, Gertrud, 1936: Östra Smålands folkmål. Inledning, översikt av ljudläran, formlära: verbböjningen. Stockholm. (Skrifter utg. av Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 4.)
Bandle, Oskar, 1973: Die Gliederung des Nordgermanischen. Basel–Stuttgart. (Beiträge zur nordischen Philologie 1.)
Benson, Sven, 1965–70: Südschwedischer Sprachatlas 1–4. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 15.)
Bihl, Björn, 2001: Möten i dialektalt gränsland. Dialektala övergångar genom Närke. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 53.)
Blegen, Theodore C., 1968: The Kensington rune stone. New light on an old riddle. St. Paul.
Blöndal Magnússon, Ásgeir, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
Broberg, Richard, 1973: Språk- och kulturgränser i Värmland. En översikt och några synpunkter. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B 67.)
Dahlstedt, Karl-Hampus, 1984: Skuleskogen – en dialektgeografisk barriär? I: Studier i nordisk filologi 65. S. 29–48.
— & Ågren, Per-Uno, 1954: Övre Norrlands bygdemål. Berättelser på bygdemål med förklaringar och en dialektöversikt. Umeå. (Skrifter utg. av Vetenskapliga biblioteket i Umeå 1.)
Dalabergslagsordboken = dialektordssamling från Dalabergslagen (södra Dalarna), Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Dalmålsordboken = samlingar till Ordbok över folkmålen i övre Dalarna, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
EOB = Nils Tiberg: Estlandssvensk ordbok, ordsamling i Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Eriksson, Manne, 1961: Svensk ljudskrift 1878–1960. En översikt över det svenska landsmålsalfabetets utveckling och användning huvudsakligen i tidskriften Svenska landsmål. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B 62.)
Franck, Håkan, 1994: Forsamålet. Ordlista och grammatik. Hudiksvall.
Fridell, Staffan, 2010: Olika slags småländska. I: Språken i Sverige. Stockholm. (Sveriges nationalatlas.) S. 54.
GDOs = seddelsamling till Gammeldansk ordbog. (www.gammeldanskordbog.dk)
GO = Gotländsk ordbok. På grundval av C. och P. A. Säves samlingar. Red. av G. Danell, A. Schagerström & Herbert Gustavson. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Uppsala. Ser. A:2.)
Gustavson, Helmer & Hallonqvist, Sven-Göran, 1985: Runor i Dalarna. Stockholm.
— 1994: Dalrunorna. En vidareutveckling av de medeltida runorna? I: Runmärkt. Från brev till klotter. Runorna under medeltiden. Stockholm. S. 157–176.
Gustavson, Herbert, 1948: Gutamålet. En historisk-deskriptiv översikt. 2. Stockholm. (Svenska landsmål och svenskt folkliv B 50.)
Gästriklandsordboken = Einar Lindkvists samling över dialektord från Gästrikland, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Götlind, Johan, 1940–41: Västergötlands folkmål 1. Vokalerna. A. Text. B. Kartor. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 6:1.)
Haugen, Einar, 1976: The Scandinavian languages. An introduction to their history. London.

Hülphers, Abraham, 1777: Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland. Saml. 3. Om Herjedalen. Westerås.
Ingers, Ingemar, 1939: Studier över det sydvästskånska dialektområdet. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 5.)
Jansson, Sven B. F., 1949: »Runstenen» från Kensington i Minnesota. I: Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri 25. S. 377–405.
Kock, Axel, 1890: Några bidrag till fornnordisk grammatik. I: Arkiv för nordisk filologi 6. S. 14–59.
Kvillerud, Reinert, 1999: Bohuslänska. Språkprov med kommentar. Göteborg. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg 5.)
Kågerman, Elisabet, 1985: Plural av neutra på obetonat *-e*. Obestämd plural hos neutra med avledningsmorfemet *-e* mellan omkring 1300 och 1750. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A 36.)
Landtmanson, Samuel, 1950: Västergötlands folkmål 4. Formläran. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 6:5.)
Larsson, Mats G., 2010: Vem ristade Kensingtonstenen? I: Saga och Sed. S. 59–67.
— 2012: Kensington 1898. Runfyndet som gäckade världen. Stockholm.
Levander, Lars, 1925–28: Dalmålet. Beskrivning och historia 1–2. Uppsala.
Lindkvist, Einar, 1942: Om Gästriklands folkmål. I: Från Gästrikland. S. 5–102.
Magnevill, Anders, 1913: Bjursåsmålets ordförråd. Stockholm. (Svenska landsmål ock svenskt folkliv B 10.)
Moltke, Erik & Andersen, Harry, 1949–50: Kensington-stenen, Amerikas runesten. I: Danske studier. S. 37–60.
NO = Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. 1–12. 1996–2016. Oslo.
Noreen, Adolf, 1913: Spridda studier. Populära uppsatser. 3. Stockholm.
NRO = Norsk riksmålsordbok. 1–2. 1937–57. Oslo.
ODS = Ordbog over det danske sprog. 1–28. 1918–56. København.
OFSF = Ordbok över Finlands svenska folkmål. 1–. 1976 ff. Helsingfors.
Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
OSD = Ordbok över Sveriges dialekter. 1. 1991–2000. Uppsala.
OSDs = samlingar till Ordbok över Sveriges dialekter, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
OÖD = Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. 1–. 1961 ff. Uppsala.
Reitan, Jørgen, 1930: Vemdalsmålet. Med oplysninger om andre herjedalske mål. Oslo.
Rosander, Carl, 1882: Den kunskapsrike skolmästaren eller Hufvudgrunderna uti de för ett borgerligt samfundslif nödigaste vetenskaper. En handbok i nyttiga kunskaper för alla samhällsklasser. Ny, genomsedd uppl. Stockholm.
SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska akademien, 1898 ff. Lund.
Sdw = Söderwall, K. F.: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Lund. (Skrifter utg. af Svenska fornskrift-sällskapet 27: 1–2.)
Skjekkeland, Martin, 1997: Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla. Kristiansand.
Sköld, Tryggve, 2003: Edward Larssons alfabet och Kensingtonstenens. I: DAUM-katta Vinterblad 2003. S. 7–11.
— 2005: Kensingtonstenens språk. I: DAUM-katta Juniblad 2005. S. 5–12.
Steensland, Lars, 2006: War åvå dier ferid? Älvdalska namn på orter utanför Älvdalen med kulturhistoriska kommentarer. Uppsala. (Namn och samhälle 18.)
Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.

Typordlistor, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Wahlgren, Erik, 1958: The Kensington stone. A mystery solved. Madison.
Westling, Erik H., 1977: Runinskriften på ett s.k. bärträ i Månsta by, Älvdalens socken. I: Skansvakten. S. 16–17.
Williams, Henrik, 2012: The Kensington runestone. Fact and fiction. I: The Swedish-American historical quarterly 63:1. S. 3–22.
Västmanlandsordboken = dialektordssamling från Västmanland, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland–Falster, Fyn o gomliggende øer. 1–. 1992–. København.

Gudinnenamnet *Gná*

Av Lennart Elmevik

Den från den fornisländska litteraturen kända gudinnan Gná tillerkänns vanligen inte någon mera framträdande position i den norröna gudavärlden. Hon har ansetts tillhöra kategorin gudinnor av lägre rang som omgivit gudadrottningen Frigg. Snorre nämner henne i sin Edda, hon återfinns som beståndsdel i kenningar i tre skaldedikter, och hon figurerar också i en þula (se Lexicon poeticum s. 194 under *Gnǫ́*, som är en äldre form av namnet) . På det hela taget måste hon betecknas som tämligen anonym. Handböckerna gällande norrön gudalära har samstämmigt bara den kortfattade uppgiften om henne att hon var Friggs budbärare och färdades genom luften till alla världar på sin snabba häst Hófvarpnir. Nyligen har emellertid Stephen Mitchell (2014) givit ett värdefullt bidrag till förståelsen av hennes natur och roll. Han avslutar sin uppsats så här (s. 39): »Överraskande nog verkar det vara så att Gná, trots att hon är en av de minst kända och minst omdiskuterade gudinnorna, kanske visar sig vara en riktig nyckelfigur inom mytologin.»

Föreliggande lilla studie avser som framgår av dess titel enbart att vara ett bidrag till diskussionen om n a m n e t *Gná*.

Mitchell uttalar sig mycket kortfattat då det gäller namnets betydelse. Han konstaterar (s. 26) att det har föreslagits två »möjliga härledningar […] som ger närbesläktade betydelser». Till grund för den ena ligger, säger han, ett **ga-naha* ’överflöd’, »medan den andra förbinder namnets rötter med besläktade ord i grekiska, keltiska och balto-slaviska språk», vilket skulle ge betydelsen ’eine Göttin der Fülle’, »eller rikedomsgudinna». Han hänvisar beträffande dessa härledningar till Jan de Vries (1962 s. 177), som om den förra konstaterar att namnet med den »wäre wenig charakteristisch» och om den senare att den är »sehr unsicher».

Av de etymologiska uppslagsverken gällande fornvästnordiskans ord- och namnförråd har Mitchell av någon anledning valt att inte hänvisa till vad det senaste i raden, Ásgeir Blöndal Magnússons Íslensk orðsifjabók (1989), har att säga om det aktuella gudinnenamnet. Dettas ursprung karakteriseras här som ovisst, eventuellt att förstå som ett med fvn. *gnýja* ’dåna, vina’ o.d. besläktat urnordiskt **Gnawō* (> *Gnǫ́* > *Gná*, jfr ovan), egentligen »sú sem knýr á eða fer með gný?», dvs. ’hon som envist ber om något, tjatar’ eller ’hon som far fram med ett dånande ljud’. Den förra betydelsen hos *gnýia*,

densamma som en av dem *knýia* uppvisar, är såvitt jag kunnat finna inte belagd i fornisländsk tid, men den kan naturligtvis ändå ha existerat. Viktigare i sammanhanget är dock de av Blöndal Magnússon i sin artikel om *Gná* nämnda verben no. dial. *gnå* (< **gnawēn*) 'enträget be om, tjata', 'smågrälа' och det härtill bildade *gnåka*, som dels är synonymt med *gnå* i fråga om den förstnämnda innebörden hos detta, dels betyder 'gnissla' och 'gnida' (den sistnämnda av dessa betydelser är den ursprungliga) samt *gnåla* (< **gnawalōn*) 'gnälla, klaga'. Se Torp 1919 s. 171, Norsk ordbok 4 s. 531 f. Jfr det med *gnåla* i stort sett synonyma no. dial. *gnaula*, liksom med avseende på grundbetydelsen no. dial. *gnaura*, för vilket Torp (a.st.) som första betydelse anger 'gnida med ett skrapande ljud'.

Jag vill tänka mig att *gnå*, hörande till kategorin ljudhärmande verb, har en ursprunglig innebörd 'gnissla, gnälla' o.d. (jfr dessa betydelser hos de ovan nämnda avledningarna *gnåka* och *gnåla*) och att gudinnenamnet *Gná*, alltså < **Gnawō*, är bildat härtill. Anledningen till namnet skulle då, menar jag, vara att gudinnans ritt genom luften på sin snabbfotade häst ansågs ge upphov till ett gnisslande (gnällande, knarrande) ljud. Betydligt mindre troligt om än inte helt uteslutet förefaller det vara att det rör sig om en bildning till verbet i fråga i den från norska dialekter styrkta betydelsen 'enträget be om, tjata'. I så fall skulle namnet ha något samband med dess bärares uppträdande i rollen som Friggs budbärare.

LITTERATUR

Lexicon poeticum. Antique linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og pány udgivet for Det kongelige nordiske Oldskriftselskab. 2. udg. ved Finnur Jónsson. 1931. København.

Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.

Mitchell, Stephen, 2014: Gudinnan Gná. I: Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. S. 23–41.

Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. 4. 2002. Oslo.

Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.

de Vries, Jan. 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. verbesserte aufl. Leiden.

»Nu liustras Asp och Idh, nu håfwas Lögor, Norssar«. Ett litet bidrag till en europeisk etnoiktyologi

Av Ingvar Svanberg[1] [1]

I det följande skall jag presentera forskningsfältet etnoiktyologi inom ämnet etnobiologi; vidare nämner jag det källmaterial vi har till förfogande; dessutom vill jag med ett par exempel visa vad vi kan göra i Sverige inom detta fält. Först dock lite reflexiv nostalgi i form av personliga återblickar. Jag växte upp i Karlskoga bergslag, i en tätort omgiven av många sjöar, tjärnar och vattendrag. Fisk och fiske spelade en väsentlig roll i vår kunskap om det omgivande landskapet och dess biota, det vill säga de organismer som fanns där. Sjöarnas beskaffenhet och deras artbestånd var grundläggande naturkunskap som traderades i min uppväxtmiljö. Sådant vetande, baserat på erfarenheter och traditioner, delades av arbetare och lantbrukare i trakten. Det fanns ett fiskets folklore, som utgjorde en del av vår verklighetsuppfattning.

För åtskilliga karlskogabor – mest män – var fiske främst en angelägenhet om vintern, med fokus på pimplande. Mete var också något åtskilliga ägnade sig åt under industrisemester och sommarstugevistelse. För många arbetare var fisket en viktig aktivitet under weekender och helgledigheter och fångsten togs till vara, fattas bara. För oss, som hade tillgång till strandtomt vid Möckeln, var det därtill en fråga om hushållsekonomi. Abborre, gädda, nors och siklöja utgjorde självklar spis hemma, medan cypriniderna (karpfiskarna) däremot någon generation innan hade fasats ut ur kosthållet (”Det är för mycket ben”). Vid något tillfälle malde vi dock färs av mört och tillredde fiskbiffar, något som vi fann välsmakande. Självklart åt vi också burkfiskbullar (med pepparrotsås), salt islandssill (med löksås), torsk (med äggsås), konserverade sardiner (vilka i själva verket var skarpsill), ansjovis som

[1] Artikeln utgör en bearbetning av mitt föredrag ”Ethnoichthyology: a neglected field within European ethnobiology” hållet vid forskningsseminariet ”From historical studies to neglected fields in ethnobiology and ethnoecology” den 3–4 december 2016, Polish Ethnological Society, Wrocław, Polen. Citatet i titeln är hämtat ur en vårdikt av Lasse Lucidor från 7 maj 1671.

låg på ägg och strömming i olika former, som omväxling till rotmoset med värmlandskorv (fast vi sa förstås *potatiskorv*), de stuvade makaronerna, de hemlagade köttbullarna, falukorven och den obligatoriska söndagssteken. I skolan fick vi aldrig insjöfisk, bara marina arter.

Fisket var för oss en åretruntangelägenhet. Med hjälp av olika redskap (allt från våra egna händer, krokar och saxar till håvar, nät och ryssjor; däremot aldrig dynamit, även om det enligt berättelserna hemma förekommit – Bofors var ju bevars den viktigaste industrin på orten) fångade vi under årets gång en rad olika fiskarter, som vi använde till livsmedel, foder och agn. Det var delvis ett husbehovsfiske, delvis något vi uträttade för nöjes skull. För alla i min omgivning var dessutom kräftfisket laddat med kulturell energi. Vi ägnade mycken tid åt att meta benlöja, mört och stävling (*Leuciscus leuciscus*) till kräftbete, fram till det att den invasiva, slemma oomyceten *Aphanomyces astaci* (kräftpest) slog till och ödelade våra omvittnat rika kräftvatten.

Vi hade oinskränkt rätt till fiske i Möckeln och dess flöden, egna redskap och hemmabyggda ekor. Som barn fick vi lära oss förutsättningar för fisket, bottnarnas beskaffenhet och vilka arter som fanns där, inte bara i Möckeln utan även i Lonnen, Alkvettern och allt vad vattnen nu hette. Hydronymerna utgjorde en viktig del av den mentala karta, det vill säga den inre bild av den geografiska verkligheten, som vi orienterade oss efter. Vi vårdade oss om fisken genom att lägga ut risbråtar, vi såg till maskhögarna, vi kände till var de olika fiskarterna höll till i sjöarna, vi visste när lekarna ägde rum och vi iakttog tecken i växtlighet och väderlek för att se när olika fisken kunde ske. Första metardagen, som inföll på Kristi himmelfärdsdag, var en begivenhet, inte minst för katten, som kunde förvänta sig nyfångad mört.

Detta är naturligtvis en svunnen tid som hör samman med ett levnadssätt jag inte längre har någon kontakt med. Det har hunnit gå över 50 år sedan jag i vårtiden håvade lekmört i Kilstabäcken för att frysa in och ha till sensommarens kräftfiske, drog upp mjärdar fyllda med sprittande abborrar, rodde drag om sommarmorgnarna för att få gädda, fångade kvidd till agn i Trösälven och sent om höstarna vittjade siklöjenät i Möckeln. Denna inledning vill vara en förklaring till mitt intresse för uppsatsens ämne. Lite reflexivitet helt enkelt.

HUMAN- OCH KULTURVETENSKAPLIG FISKFORSKNING

Åren har förvisso gått, men jag har bibehållet ett akademiskt snarare än ett praktiskt intresse för fisk och fiske. Under senare år har jag som etnobiolog (fast jag skulle lika gärna kunna kalla mig kulturzoolog om behovet för en ämnesbenämning förelåg) dessutom i växande utsträckning, vid sidan av studier av sällskaps- och tamdjurens betydelse för människor, fokuserat på de biokulturella domäner som uppstår i samspelet mellan människor och

fisk och vissa andra akvatiska organismer. Det är ett forskningsfält inom etnobiologin som brukar kallas etnoiktyologi (Svanberg 2014a).

En av mina tidigaste publikationer med kulturzoologisk relevans kan rentav karakteriseras som ett bidrag till etnoiktyologin, eftersom den handlade om kulturhistoriska aspekter på fisk och fiske (Svanberg 1983). År 2000 gav jag dessutom ut, i min serie av etnobiologiska handböcker, ett större arbete där jag redovisade mina egna lokala kunskaper, men också uppgifter ur otaliga excerpter som härflyter ur åratal av beläsenhet i etnografisk, kulturhistorisk, topografisk och zoologisk litteratur (Svanberg 2000). De senaste åren har jag hunnit bidra med etnoiktyologiska perspektiv till fem projekt, nämligen ett rörande rudor och historisk akvakultur, ett om nors och annan förbisedd matfisk, ett om en fiskar-jägar-samlarbefolkning i Tarimbäckenet, ett om landskapsutnyttjande bland estlandssvenskar samt ett om biologiska resurser på Färöarna (ex. Bonow, Olsén & Svanberg 2016; Lundberg & Svanberg 2016; Svanberg, Bonow & Cios 2016; Ståhlberg & Svanberg 2010, 2017; Svanberg 2007, 2008, 2015).

Trots en lång och brokig vetenskapshistoria kan man konstatera att etnobiologin som akademisk disciplin har sin upprinnelse i amerikansk antropologi och forskares intresse för ”infödingsbotanik”, något som så småningom utvecklades till etnobotanik (termen är från 1895). Detta vidgades till att också omfatta studier av människans samspel med djur, vilket rubricerades som etnozoologi (sedan 1899). Den sammantagna beteckningen blev så småningom etnobiologi (sedan 1935). Vi skall inte orda ytterligare om ämnets tidiga utveckling här, utan hänvisar till sammanställningar av Daniel Clément (1998) och Richard I. Ford (2011). Ämnesutvecklingen i Europa sammanfattas av Svanberg m.fl. (2011).

ETT ÄMNE TAR FORM

Länge kännetecknades dessa studier av att forskarna redovisade listor över olika taxa, angav deras vetenskapliga och folkliga benämningar samt beskrev vad organismerna användes till; därtill gavs uppgifter om djurens och växternas betydelse i folklore och sedvänjor. Data som kunde vara nyttiga att ha, men som sällan blev föremål för djupare analyser. Först i och med antropologen Harold C. Conklins studier av subsistensjordbrukare på Filippinerna under 1950-talet, insåg forskarna behovet av att innefatta folkliga ekologiska dimensioner för att förstå människans uppfattning om landskapet. Conklin föreslog själv termen *etnoekologi* som benämning på detta forskningsområde (Conklin 1954).

Några år senare konstaterade Conklins elev Charles O. Frake i en uppmärksammad artikel, att forskare inte längre fann det tillfredsställande att “enbart katalogisera komponenterna av ett kulturellt ekosystem i enlighet med de kategorier som brukas av västerländsk vetenskap” (Frake 1962). Fo-

kus skulle istället ligga på den folkliga biologin och dess kategorier. Samma år som Frake publicerade sin banbrytande artikel utkom Claude Lévi-Strauss med den för etnobiologin betydelsefulla *La sauvage pensée* (1962), där han lyfter fram folkligt tänkande och sätt att klassificera naturomgivningen. Lévi-Strauss teoretiska arbete bygger för övrigt i stor utsträckning på hans beläsenhet i etnobotanisk och etnobiologisk litteratur.

Frakes och Lévi-Strauss arbeten skapade förutsättningar att utveckla etnobiologin från ett ganska löst definierat forskningsfält till en mer preciserad och analytisk akademisk disciplin. Ämnet hjälper oss att förstå hur människor i olika sammanhang och under olika epoker presterat kunskaper och föreställningar om det omgivande landskapet och dess biota, samt hur de exploaterat, förvaltat och omvandlat ekosystem. Denna forskning är per definition transdisciplinär genom att den kombinerar human- och socialvetenskapliga betraktelsesätt med naturvetenskapliga (Ingold 2000 s. 650).

Etnobiologen intresserar sig för samspelet mellan människa och andra organismer och de biokulturella domäner som uppstår i detta samspel. Därför måste en etnobiologisk uppgift, för att vara intressant, kontextualiseras, det vill säga svara på frågorna *hur*, *när*, *var* och för *vem* en organism har haft betydelse i den folkliga biologin. Perspektivet är i första hand emiskt, det vill säga hur människorna själva i specifika sammanhang kategoriserar, nyttjar, tolkar och upplever andra arter (Anderson 2011; Svanberg & Łuczaj 2014). Ofta tar studiet av folkbiologiskt kunnande sin utgångspunkt i ett specifikt etnografiskt eller socialt sammanhang. Etnobiologisk forskning är till sin natur inriktad på konkreta fenomen. Anlägger forskaren en diakron dimension framgår det tydligt att lokala kunskaper inte alls är statiska, utan ständigt förändras i och med nya kulturella föreställningar om vad som är användbart, ätbart och sensoriskt tilltalande. I Helsingfors och Tartu kan man exempelvis alltjämt köpa mört, sutare, id och andra cyprinider i saluhallarnas fiskdiskar; i Sverige betraktas dessa fiskar knappast längre som ätbara, även om de en gång tiden var uppskattade även här (Bonow & Svanberg 2013; Ståhlberg & Svanberg 2011).

MED FISKAR I FOKUS

Detta sätt att inringa ämnet öppnade dammluckorna för mer specifika forskningsinriktningar inom etnobiologin (Sutton & Anderson 2004 s. 98). Termen etnoiktyologi myntades 1967 av antropologen Warren T. Morrill, som hade gjort undersökningar av en fransktalande öbefolkning i Karibien och deras benämningar, kunskaper och nyttjande av bl.a. fisk i deras havsomgivning (Morrill 1967). Termen togs omedelbart upp av hans yngre kollega, Eugene N. Anderson, som forskade bland båtfolket i Castle Peak Bay i Hongkongs New Territories. Andersons avhandling utgör en minutiöst noggrann analys av hur det kantonesisktalande båtfolket klassificerar av dem

kända fiskarter (Anderson 1967). Dessa pionjärstudier har bidragit till vår teoretiska förståelse av den komplexitet som ligger bakom folkliga klassifikationssystem av akvatiska resurser. Sedan dess har forskningsfältet etnoiktyologi frodats framför allt i Brasilien, där en rad kolleger publicerar studier som belyser olika aspekter av människans förhållande till fiskar (ex. Begossi 2014; Pinto, Mourão & Alves 2015; Santos & Alves 2016). Det föreligger också studier från Afrika, Asien och Oceanien (ex. Ankei 1982; Bulmer, Menzies & Parker 1975; Matsui 1981).

Från att i första hand ha studerat hur fiskarbefolkningar klassificerat fiskar har den etnoiktyologiska forskningen alltmera fokuserat på vad som kallas traditionella ekologiska kunskaper (TEK), inhemska kunskaper (IK) eller lokala kunskaper (LK). Redan 1993 påbörjades en världsomspännande databas om inhemska kunskaper, folkliga benämningar, praktiska och symboliska användningar och andra etnoiktyologiska aspekter i den stora, globala artdatabasen FishBase (Pauly, Palomares & Froese 1993). FishBase är nu ett konsortium som omfattar många länders universitet och forskningsinstitutioner (i Sverige företrätt av Naturhistoriska riksmuseet). I databasen finns uppgifter om 33 400 arter och underarter, 318 900 fiskbenämningar på närmare 300 språk samt 57 800 illustrationer (www.fishbase.org).

Ekologen Fikret Berkes (2012) karakteriserar lokalt/traditionellt ekologiskt kunnande i ett processuellt perspektiv som ett komplex av kunskaper, erfarenheter och trosföreställningar. Det utgörs av ett slags folkligt vetande som tolkas i den begreppsvärld som befolkningen disponerar. Detta sätt att avläsa biotan bygger på ett biologiskt vetande, egna erfarenheter, sätt att klassificera omgivningen, kännedom om sjöar och vattendrag, tidigare observationer och de begreppsmässiga ramar man har för att tolka upplevelser. Allt detta förmedlas över generationer. Språket är det viktigaste mediet genom vilket lokala kunskaper förmedlas. I språket finns de analytiska redskap med vilka människor uppfattar och förvaltar landskapet och de biologiska resurserna. Dialektordböcker och ordsamlingar utgör därför ett väsentligt källmaterial för forskaren som vill studera den folkliga biologin och det lokala vetandet (Svanberg 2010). Det språkliga materialet ger också möjligheter till historiska djupdykningar (jfr Balée 2000). I norrländska sjöar bedrevs ett fascinerande vinterfiske på sik som kallades rackfiske och som bekräftar inte bara samernas insikter i sikens vanor, utan också att den terminologi som är förbunden med denna fångstmetod innehåller ord som tycks ha sitt ursprung i ursamiskan och därmed vittnar om fiskemetodens höga ålder (Nesheim 1947 s. 116–133).

Långt innan etnobiologi och etnoiktyologi etablerades i vår del av Europa har det givetvis utförts kulturvetenskaplig forskning om fiskets betydelse för befolkningen. I själva verket har studier av fiskets gamla anor inom arkeologi, etnologi, dialektforskning, folklorestudier, kulturgeografi och andra besläktade ämnen (ex. Granlund 1955; Nilsson 1974; Ernby 1992; Fernholm 1943). Av en yngre generation forskare kan särskilt nämnas Nils Storå

Fiskefänge i Björklingeån på 1920-talet. Anders Pettersson i Hellande och J.E. Jansson i Ramsjö demonstrerar fiske med en s.k. vad som drogs längs ån. Foto i Nordiska museet.

(1993), som för övrigt är den etnolog som mest närmat sig etnoekologiska frågeställningar.

I synnerhet husbehovsfiskets fångstmetoder, redskap och rättssedvänjor har intresserat generationer av forskare (Ehn 1970; Bringéus 1985; Storå 1995, 2003; Sjöberg 2011). Här kan nämnas ett banbrytande arbete om fasta fångstredskap av den finske etnografen Uuno Taavi Sirelius (1906). En oumbärlig *minor classic* rörande fångstmetoder är annars Andrès von Brandts bok *Fish Catching Methods of the World*, utkommen första gången 1964 och senare i flera utgåvor, som ger en global översikt (Brandt 1972).

I Sverige har studier av fiskeredskap och lokalt fiske utförts av folklivsforskare som Gösta Berg, John Granlund, Carl Gustaf Lekholm och Nils Nilsson. De intressantaste datainsamlingarna och publikationerna ur etnoiktyologiskt perspektiv står dock fiskeribiologer för. De vistades ofta i fält och kom i nära kontakt med allmoge- och husbehovsfisket. Med hjälp av särskilda frågelistor insamlade de omfattande data om fisk, fiskbenämningar och fiske i olika sjöar och vattendrag runtom i Sverige. Jag tänker särskilt på Ivar Arwidsson, Anna Arwidsson, Torsten Ekman, Rudolf Lundberg och Filip Trybom. De publicerade sig i olika fiskeritidskrifter, samlade in fiskeredskap, fotodokumenterade och gjorde allmänna inventeringar av fiskbestånd och lokalbefolkningens utnyttjande av dessa resurser (Svanberg 2000 s. 11–19).

På 1970-talet kunde vi notera ett växande humanvetenskapligt intresse för det marina fisket och dess betydelse för människor runt Atlantens kuster, i synnerhet inom kulturantropologi, men också nordisk etnologi influerades av dessa strömningar (Acheson 1981). I Norden företräddes denna forskning av bl.a. Orvar Löfgren och Jóan Pauli Joensen. Fokus låg främst på manskapsrekrytering, social organisation och fiskerinäringens betydelse för lokalsamhäl-

let. Dock, nordiska etnologer kom också att intressera sig för kognitiva aspekter, där även fångstmännens kunskaper om fisk blev intressant.

Därmed kan vi också notera studier av fiskets folklore. Liksom jakten var fisket ganska ovisst och oförutsägbart, och därmed mer utsatt för tillfälligheternas spel än andra näringsfång (jfr Danell & Svanberg 2016). Det gällde därför för en fiskare att genom olika åtgärder tillskansa sig fångstlycka, oftast på andras bekostnad. Detta förklarar åtminstone delvis den rika flora av berättelser, ceremonier, föreställningar, ritualer och sedvänjor som är förknippade med fiske. I sammanställningar över lokala folktroföreställningar återfinner vi ofta ett fiskets folklore som i hög grad präglas av önskan att främja den egna fångstlyckan och att skydda sig själv, båten och redskapen mot förgöring från andra. Det finns gott om uppteckningsmaterial rörande detta i våra arkiv. Däremot finns det få studier som specifikt problematiserar fiskets folklore (Löfgren 1989). Litteraturvetaren och poeten Gunnar D. Hansson har i boken *Olunn* (1989) visat på en alternativ väg att närma sig relationen människa och en specifik fiskart.

Inom arkeologi har forskningen om fiskens betydelse faktiskt utvecklats med nya metoder och analysredskap (Boethius 2016), medan exempelvis etnologer i stor utsträckning tappat intresset för de areella näringarnas avgörande betydelse för befolkningsmajoriteten under den förindustriella epoken. Mycken kompetens går därmed förlorad.

Även om etnobiologin är en vetenskaplig disciplin som växer snabbt internationellt har ämnet fortfarande relativt få utövare i Europa. Etnobotaniska studier dominerar helt, även om vissa undantag finns (se Ulicni, Svanberg & Molnár 2016 och däri anförd litteratur). Själv intresserar jag mig för lokala kunskaper om fisk, benämningar, traditionella fångstmetoder, konserveringsmetoder, fisk som livsmedel, akvatiska resurser i hushållningen samt historiska fiskdammar. De studier jag publicerat om fisk kan ses som ett bidrag till en europeisk etnoiktyologi (Lundberg & Svanberg 2010, 2016; Ståhlberg & Svanberg 2011; Svanberg 1999, 2001, 2006, 2014b, 2015, Svanberg, Bonow & Cios 2016; Bonow, Olsén & Svanberg 2016). Trots en växande mängd vetenskapliga artiklar inom ämnet europeisk etnobiologi, är inriktning på etnoiktyologi ett i det stora hela försummat tema. Däremot saknas inte arbetsuppgifter. Dock bör nämnas att det i Centraleuropa finns en kulturhistoriskt inriktad iktyologi med relevans för vårt ämne, men också av vikt för miljöhistoria och bevarandeprojekt (Kinzelbach 1987; Cios 2015).

ETNOIKTYOLOGINS KÄLLMATERIAL

Folkliga kunskaper om fisk kan med fördel även i Sverige insamlas genom frågelistor, intervjuer och observationer. Nutidsinriktade etnobiologer utgår ofta ifrån en devolutionistisk princip: att rädda så mycket som möjligt innan

Klubba lake på isen enligt Olaus Magnus 1555. Fångstmetoden har levat kvar in i vår tid.

det är försent (Svanberg 2017). Mera intressant är att anlägga ett förändringsperspektiv och se hur förhållandet till fiskar transformeras över tid. I Sverige finns dessutom en omfattande dokumentation av fisk och fiske långt tillbaka i tiden. Tack vare Olaus Magnus *Historia de gentibus septentrionalibus* från 1555 har vi t.o.m. uppgifter i ord och bild som sträcker sig tillbaka till senmedeltiden. Särskilt historiska studier, inriktade på senare hälften av 1800-talet och fram till 1950-talet, inbjuder till förnyad forskning. I folkminnesarkiven finns åtskilliga frågelistor helt inriktade på fiske (Kjellström 1995).

Här vill jag dock lyfta fram ett förbisett material. År 1896 tog Kungl. Landtbruksstyrelsen initiativ till en systematisk inventering rörande det svenska insjöfisket. Detta skedde med hjälp av en frågelista, som distribuerades via hushållningssällskapen och läsare av *Svensk Fiskeri-Tidskrift*. Syftet var att göra en generalinventering av de tusentals sjöar och rinnande vattendrag som finns i landet samt registrera fiskfaunan som fanns i dessa. I frågelistan efterfrågades uppgifter rörande de enskilda sjöarna och deras beskaffenhet, men också om vilka fiskarter som fångades och huruvida inplanteringar hade ägt rum. Därtill insamlades lokala fiskbenämningar, uppgifter om lekplatser och upplysningar huruvida lekarna sammanföll med blomning. Tidigare hade Carl G. Cederström på samma sätt insamlat likartade data från värmländska sjöar (Lundberg 1896).

Tillsammans med det material som fiskeribiologer insamlat om fisk och fiske under förra hälften av 1900-talet inrymmer våra folkminnes- och dialektarkiv ett omfattande material, som med fräscha ögon möjliggör att utifrån ett etnobiologiskt/etnoiktyologiskt perspektiv i detalj undersöka omfattningen och nyansrikedomen i allmogens kunskaper om landskapet och

den folkliga biologi som fanns i äldre tid (Löfgren 1981). Därtill har vi tillgång till ett så omfattande historiskt källmaterial av annat slag (administrativa källor, topografisk litteratur, kartor, ortnamn, bevarade artefakter, etc.) att sådana analyser kan ligga i den etnobiologiska forskningens framkant om vi bjuder till. Spännande är också att vi förfogar över rikhaltiga arkivdata som speglar hur det folkliga fiskintresset därtill tar sig språkliga uttryck, exempelvis i form av fiskeböner, minnesramsor, divinationsformler, gåtor, ordspråk, ursprungsberättelser, sägner och andra former av folklig diktning (Svanberg 2010). Dessutom måste vi nämna den mängd av traditionella fångstredskap som förvaras i våra museer och som också skulle förtjäna förnyat intresse, eftersom de ofta speglar kunskaper om fiskarnas beteenden och vandringsvägar.

FRÅGESTÄLLNINGAR OCH METODER

Intressant är att etnoiktyologisk forskning liknar mer etnobotanik än etnozoologiska studier av terrestra vertebrater. Etnoiktyologen kan använda sig av samma frågebatteri, vare sig det nu rör historiska eller samtidsorienterade studier, som etnobotanisten. Angreppssätten och problemställningar är likartade, metoder och teorier är analoga och dessutom är det sällan svårigheter att insamla beläggexemplar om det skulle behövas. Vetenskapliga tidskrifter kräver numera att det föreligger beläggexemplar av växtmaterial, för att kunna acceptera etnobotaniska uppsatser. Rörande etnozooogiska studier sägs dock ingenting.

Akvatiska resurser har alltid utnyttjats av människan, överallt på jorden.

Författaren (t.v.) som deltagarobservatör vid norsfiske i Arbogaån i april 2016. Foto: Staffan Forssell.

Fynd av fossilerade benrester visar att till och med tidigare hominider som *Homo habilis* och *H. erectus* fiskade nära Olduvai i östra Afrika. Färskvattensfisk och fiske har in i vår tid varit av stor betydelse för ekonomin för befolkningen som varit bosatt längs älvar och sjöar, inte minst i Norden. Etnoiktyologisk forskning innefattar också andra djurarter som fångas i insjöar och älvar (García-Quijano & Pitchon 2010).

Förutom kräftor, som under 1900-talet närmast kunde betraktas som en kulturell nyckelsymbol, har andra djur än fisk knappast höstats ur svenska insjöar och vattendrag (Swahn 2004). Mollusker har bara undantagsvis tagits till vara som föda i insjöar (Lundberg, von Proschwitz & Svanberg 2010). Flodpärlmusslan (*Margaritifera margaritifera*) har däremot varit föremål för fångst i svenska älvar (ex. Pettersson 1995). Även blodiglar (*Hirudo medicinalis*) fångades för att tillgodose behoven i apoteken under 1700- och 1800-talen (Modig 1986). Avsättningen var emellertid så stor att man försökte sörja för tillgången genom att odla blodiglar i dammar, exempelvis på Kungsholmen i Stockholm (Bonow & Svanberg 2017).

FISKBENÄMNINGAR OCH FOLKLIG TAXONOMI

Fiskar är trevliga att forska om för att de folkliga fiskbenämningarna fått stå ifred för klåfingriga namnnormerare; någon kallar dem t.o.m. för artnamnstalibaner. Till skillnad från växter och fåglar (törs man längre säga snöskata?) kan fisknamn hämtade ur dialekt och lokalkultur än i dag samsas med fackspråks- och rikspråksbenämningar på ett sätt som är mer ovanligt rörande andra organismer. Ändå är fisk av större ekonomisk betydelse än exempelvis fåglar (Svanberg 2016).

Det är alltså möjligt att i fält fortfarande samla de gängse benämningar som används om fiskar i olika vatten i Sverige. Det finns dessutom ett rikt material rörande folkliga iktyonymer i våra dialektarkiv, som möjliggör förändringsstudier. Min uppfattning är att lokala benämningar på fåglar och växter i stor utsträckning försvunnit ur talspråket, bl.a. till följd av en missriktad naturpedagogik (i radions Naturmorgon kan man höra reportrarna kalla folkliga benämningar ”felaktiga”). Jag tror istället att det är viktigt att vi slår vakt om de lokala iktyonymerna om vi också vill värna den biologiska mångfalden. Utan lokalbefolkningens engagemang blir det annars meningslöst.

Att lokala fiskbeteckningar lever kvar kan den uppmärksamme finna prov på i de mest skilda sammanhang. Varje lördag under sommar och höst fylls Vaksala torg i Uppsala med driftiga thailändska kvinnor som bidrar till familjeförsörjningen genom att sälja svamp, bär, grönsaker och andra torgprodukter, resultatet av den gångna veckans flit i skogen, hemmet och trädgården. Hösten 2015 ådrog sig påsar med torkad småfisk min

uppmärksamhet. Eftersom jag inte omedelbart kände igen fisken frågade jag vad det var. En äldre kvinna förklarade att det var *mudd*. Och visst, det var det ju! Den thailändska kvinnan använde en regional benämning på den fiskart som i handböckerna kallas kvidd eller med ett tyskt låneord elritsa. Den vetenskapliga referensen är *Phoxinus phoxinus*. Hon hade förstås lärt sig namnet av sin svenske man, som använde en dialektal benämning. På svenska känner vi till över 55 beteckningar på denna fisk, på norska 9, på danska 7, på tyska 54, på engelska 6, på finska 21, på estniska 11, på ryska 20 och på franska 14 (Svanberg 2000 s. 65, Tack 1941; Kendla 1999 s. 48; Lederer 1968 s. 54–55). Varför denna benämningsrikedom, som faktiskt inte är så vanlig bland fiskar i övrigt, för just denna art? Vad man än kallar den – om det nu så är *kvidd*, *spragg, örkytt, kur, alkula, sabbick, landplomp* etc. – är den uppenbarligen välbekant, lätt att observera i bäckar och åar där den kan uppträda i stora stim. Barn som lekt vid bäckarna har säkert del i denna benämningsiver, men dess betydelse som agn på krok och långrev kan också ha bidragit till ett intresse för den (Fridell & Svanberg under utg.; Svanberg 2016).

Inom etnoiktyologisk forskning har fokus särskilt legat på folkliga taxonomier (Bulmer, Menzies & Parker 1975). I Estland har Mari Kendla (2014) publicerat en spännande studie. Sådana undersökningar är förstås möjliga att göra även med svenskt material, något som nordisten Lars-Erik Edlund (2010) kunnat visa i en fascinerande och utomordentligt intressant studie av sikbenämningar i norra Sverige. Fiskare kunde urskilja flera slags sik i en och samma sjö, avhängiga hur de uppfattades av befolkningen. Vi har i källmaterialet funnit beaktansvärda folkliga taxonomier även för exempelvis abborre, gädda, sill och torsk, där man genom benämningar skiljer på lektider, förekomst, härkomst, storlek och färgvariation, men det är främst bestämningsleden som åtskiljer, inte själva artbenämningarna, exempelvis *is-*, *tjäl-, gräs-*, *frö-*, *löv-* och *blomstergädda* i Skåne (Svanberg 2000 s. 90). Från ett fiskeläge i Grundsunda socken i Ångermanland har Ella Odstedt upptecknat åtta olika beteckningar på strömming, betingade av vilken tid på året de fångades (Odstedt 2004 s. 273–274). Fiskare längs hälsingekusten kunde ännu för hundra år sedan hålla isär inte mindre än 25 olika sorters strömming, till exempel *bond-*, *botten-*, *fet-*, *fäng-*, *kall-* och *påsaströmming*, men också *lekpiskor* och *rödpåsa* (Hedblom 1913 s. 23). För vissa ekonomiskt viktiga fiskar kan västkustfiskare fortfarande skilja på flera slag alltefter förekomstområden, storlek och årstidsuppträdande. Det speglar förstås fiskens betydelse (Ernby 1992).

En spännande aspekt av folkliga versus vetenskapliga fiskbeteckningar är att Linné för karpfiskar gärna använde dialektala, svenska benämningar som vetenskapligt artepitet. Han tycks ha hämtat benämningarna från Uppland, kanske rentav från fiskmånglarna på Fyris torg (kallat ”Fisktorget”). Sålunda fick asp, björkna, id och vimma heta likadant på latin. Fortfarande heter asp *Aspius aspius*, björkna *Abramis bjoerkna*, id *Leuciscus idus* och vimma

Abramis vimba. Vimba var den uppländska benämningen på arten under Linnés tid. Han uppger i en föreläsning att dessa arter var ”Swenska fiskar, som äro obekanta hos utlänningen” och tillägger att de ”fångas i Mälaren” (Lönnberg 1913 s. 192).

FRÅN EFTERTRAKTAD MATFISK TILL LANDSKAPSFISK

Även i vår tid kan fisk ha viss symbolisk betydelse. För några år sedan kunde man på bussarna i Uppsala se en annons från ett bostadsföretag som avbildade en stor fisk och med texten ”Lär känna din nya granne”. Den avbildade fisken var en asp (*Aspius aspius*), som är en ovanlig cyprinid i svenska sjöar och vattendrag. Den klassificeras enligt svensk rödlistningsbedömning som nära hotad. Det råder därför fiskeförbud efter asp från och med den 1 april till och med den 31 maj i alla Vänerns, Mälarens och Hjälmarens tillrinnande vattendrag.

Jag vet inte hur effektivt företaget kunde använda aspen för att sälja lägenheter i Uppsala. Det finns förvisso en välutbildad befolkning, men det är sällan någon som vet vad jag talar om när jag nämner asp. Dock, när jag frågade en ung expedit i en sportfiskebutik visste han precis vad asp var och hur man fiskar den. Men i övrigt är det idag, trots informationsskyltar vid Fyrisån mitt i Uppsala centrum, förmodligen en okänd fisk för de flesta yngre uppsalabor. Träffar man på infödda uppsalabor i +60-årsåldern händer det emellertid att de känner till den. I en uraffär berättade för några år sedan ägaren hur han som pojke cyklade ner till Sävjaån för att titta på den uppvandrade fisken och för att fånga den. I dag fångar knappast någon lekvandrande asp i åarna i Uppsala län. Dessutom är det ej tillåtet.

Söker vi oss däremot tillbaka till svunna tider, till epoker innan första världskriget, då var asp en välkänd fisk bland stockholmare, uppsalabor, västeråsare och örebroare. Då såldes den under våren på salutorgen. Den har nämligen sedan gammalt använts som matfisk i Mälardalen, något som framgår av att man funnit skelettrester av den i kulturlager på Björkö (Stolpe 1873). Även från Uppsala finns fynd i äldre lager (Johnson 1984 s. 92). Olof Rudbeck nämner i slutet av 1600-talet att aspen tillhör de fiskar som fångas om våren, efter laken, gäddan, gösen och iden. Linnés själv berättar i föreläsningar på 1740-talet att i Mälaren fångades inte bara gös, nors och id, utan även asp (Lönnberg 1913 s. 192). Enligt ett brev från Johan III i april 1590 så fanns i Uppsala en dammanläggning för asp. Det var förmodligen en sumpdamm där man förvarade levande aspar innan de skulle konsumeras (Svanberg 2006).

Enligt äldre etymologisk forskning har benämningen sannolikt uppkommit genom en ellips av **aspfisk* som förmodligen syftar på trädet asp. Fiskens färg har i den folkliga uppfattningen ansetts påminna om aspträdets ytterbark. Fiskbenämningen *asp* är specifikt svensk och sannolikt mycket

gammal. Det finns belagd i handlingar redan på 1500-talet. Artens vetenskapliga namn *Aspius* är en latiniserad form av den svenska folkliga benämningen. Linné kallade den *Cyprinus aspius* (Svanberg 2006).

Asptiden, då den gick upp i åar för att söka sig till lekplatserna, inföll i Sverige mellan april-maj. ”Aspar kastade sig i vatnet och Braxar lekte i vattubrynen”, skriver den i Bro socken verksamme prästen Jacob Henrik Mörk 1742 i vad som ibland brukar kallas Sveriges första historiska roman (Mörk 1742 s. 30). Det kan ses som en realistisk beskrivning av fiskens lekvandringar. Men man måste vara ute sent i den kalla vårkvällen för att få uppleva detta, något som allmogefiskarna var under vårarna. Lars Salvius uppger 1741 att aspar fångas ”både i Upsala Ån, och i Sefva-Ström med Not strax efter Islossningen om Våren”. Salvius rapporterar också från Sagån i södra Uppland att om våren ”skola aspar stiga up utur Mälaren, som ofta äro store, som Laxar” (Salvius 1741 s. 270).

Ännu vid förra sekelskiftet fångades asp. Einar Lönnberg (1905) ger en utförlig skildring av fisket i Uppland. Han skriver att den ”fångas mest med nät under lektiden i första hälften av maj, dels ute i Mälaren, men framförallt i stor myckenhet i de till denna sjö mynnande åarna”. Även under sensommaren och hösten, till och med på vintern, kunde man sätta aspnät under isen. Sådana aspnät var bundna med stora maskor, vanligen ”8 till 9 hvarf på aln” och lika djupa eller ibland till och med djupare än gösnäten. Särskilda *aspnät* nämns i flera 1700- och 1800-talskällor. I en bouppteckning från Danmarks socken utanför Uppsala 1827 förtecknas fyra *aspnät* (Svanberg 2006).

John Fischerström prisar den som matfisk i alla tonlägen: ”Aspen räknas ibland de bättre fiske-slag, som hämtas utur wåra insjöar”. Han skriver vidare sakkunnigt att den ”är ganska god och wälsmakelig, när den behörigen tillagas. Dess kött är icke så mägtigt som Laxens, eller så löst som Lakens, eller så hårdsmält som Sutarens, wärderas därföre af många såsom en läckerhet. Den anrättas på åtskilligt wis; inlägges äfwen på samma sätt som Laxen” (Fischerström 1779 s. 226). Aspens betydelse som matfisk har minskat de senaste årtiondena, då cyprinider överhuvudtaget med deras många birevben blivit allt mindre uppskattade som matfiskar. Det tycks främst vara människor med bakgrund i östra och sydöstra Europa och som numera uppskattar dess kött (Bonow & Svanberg 2013).

Vissa fiskar ingick förr som emblem i gamla sockensigill och stadsvapen. Fortfarande har fiskar symbolvärde: Salem (fisk av guld med röda fenor), Älvkarleby (lax) och Ängelholm (lax) har fiskar i sina respektive kommunvapen. Med landskapsväxter som förebild – något som etablerades i Sverige vid tiden för första världskriget i en tid när hembygdsromantik florerade och som med veckotidningars, skolundervisningens och turismens hjälp fått förankring hos allmänheten – började man vid 1990-talets mitt också utse landskapsdäggdjur, landskapsfåglar, landskapsfis-

kar, ja till och med landskapsstenar. Man kan givetvis fundera på meningsfullheten med detta. Den folkliga förankringen är nog också svag. Få kan räkna upp våra landskapsdjur, medan detta med växter tycks vara relativt integrerat i människors medvetande och välexploaterat inom hemslöjdsverksamhet, turistnäring och vykortsindustri. I samråd med olika fiskeriorganisationer och länsstyrelser har Fiskeriverket rekommenderat ett antal fiskar som landskapssymboler. För Upplands del föll valet på just asp. Någon officiell prägel har givetvis inte landskapsfiskar och så vitt jag kunnat se har det inte heller anammats av turistnäringen. Däremot påpekas det i fiskebroschyrer, tidningsreportage och planscher att aspen är Upplands landskapsfisk. Uppenbarligen används den också som försäljningsargument på bostadsmarknaden.

”NORSEN STINKER”

I en av Linnés zoologiska föreläsningar från 1740-talet heter det att norsen, *Osmerus eperlanus*, i Uppsala utgör "en god del af det fattiga folckets föda om wåren". Han tillägger att "Utlänningarne wilja ej tro, att Norssen stincker, efter den ej lucktar hos dem, men den årstiden han här wid Upsala plär wanckas, hafwawi vår stora olägenhet deraf". Den karakteristiska doften, ofta liknad vid gurka, återkommer i många beskrivningar (Lönnberg 1913 s. 201; Storå 1995).

Fiske med sänkhåv i Fyrisån i maj 1958. Foto: Upplandsbild, Upplandsmuseet.

På Linnés tid var norsen alltjämt en välkänd fisk i Mellansverige, som togs även i Ekoln och på andra platser i Uppsalas närhet. Nors gick till och med upp i Fyrisån (vilket den fortfarande gör) om vårarna och fångades uppenbarligen för konsumtion. I slutet av 1800-talet togs den nedanför Islandsbron i Uppsala och ännu på 1960-talet fångades nors av en licensierad fiskare på samma ställe (Svanberg 2014).

Lektiden är kort och det gällde därför att känna till när det var rätt tidpunkt att åka ut med håvarna. Man iakttog måsarnas beteenden och växternas blomning. Norsen leker ”wanligtwis då sälgträden blomma”, meddelar Johan Fischerström (1785 s. 190). Vid Norsholmen, ej långt från Skoklosters, fångades den under hans tid årligen i stora mängder i kråknedanet (det vill säga första nedanet efter det första nyet i april eller det första nedanet efter Tiburtius dag (14 april) eller också det första nedanet i maj), uppger han vidare. Yngre uppteckningar nämner andra tecken i växtligheten (exempelvis när björklöven var stora som musöron).

Vid mina förfrågningar om nors i Uppsala har det visat sig att få känner till den, men däremot är de bekanta med den ordspråksliknande vändningen ”att vara skapt som en nors”, ett uttryck belagt också i litteraturen av författare från Zacharias Topelius till Ernst Brunner. Ordspråket förstår man, men hur många vet egentligen hur en nors är skapt? Den har en märklig kroppsform som eventuellt gett upphov till namnet nors (Svanberg 2014).

I dag fångas nors i Fyrisån enbart som agn. Som matfisk har den spelat ut sin roll och förgäves söker man den hos fiskhandlare i staden. Däremot lever norsfisket vidare på andra håll i mellersta Sverige, t.o.m. i Norrström finns ännu ett par båtar som håvar nors. Våren 2016 sände vi ut en frågelista till fiskeföreningar, fiskerikonsulenter och allmänt sportfiskeintresserade personer om norsfiskets nuvarande status. Det visade sig att fiske ännu förekommer i ett antal vattendrag, främst i Värmland (Klarälven) och Västmanland, men även på en del andra håll, där norsen gick upp för att leka. I Arboga har det dessutom sedan några årtionden tillbaka utvecklat en norsfestival – Norsylingen – i hopp om att göra norsfångsten till en inte bara lokal angelägenhet, utan också till en turistattraktion. Tills för några år sedan fanns också en Norsival i Mariestad (Svanberg, Bonow & Cios 2016).

”VIMBAN LEKER NU”

En cyprinid som jag aldrig fått tillfälle att stifta närmare bekantskap med är vimman (*Vimba vimba*), fastän den i äldre litteratur påstås finnas i mina hemtrakter i Bergslagen. Den gick mig spårlöst förbi, trots mina ingående kunskaper om fiskfaunan i Möckeln. Finns den verkligen där? Däremot förekommer den med säkerhet i Uppland och till och med i Fyrisån. När Lars Roberg, professor i medicin vid Uppsala universitet, i juni

1712 passerade Svanberga gästgiveri i Roslagen, berättade en bonde för honom att ”Vimban leeker nu” och avsåg förhållandena vid sjön Erken (Roberg 1951 s. 187). Vimman var en välkänd fisk för 1700-talets uppländska allmoge och bondens utsaga bär vittnesmål om äldre tiders goda iakttagelseförmåga och ingående kunskaper om den biologiska närmiljön som han var så avhängig av för sin försörjning. Den uppländska iktyonymen *vimba*, som alltså finns kvar i den vetenskapliga nomenklaturen för fisken, är belagd sedan 1556 i ett av Gustav Vasas brev. Formen *vimma* finns enligt belägg i SAOB först 1671. Även Linné använder beteckningen *Wimba* och uppger att den finns i Mälaren och i Fyrisån (Linnaeus 1761 s. 130). Om dess kulinariska kvaliteter fanns redan på 1700-talet delade uppfattningar: ”Wimban […] ser bättre ut än hon smakar”, skriver Johan Fischerström (1785 s. 196) och noterar att i ”Uppsalaån” – alltså Fyrisån – ”gifves någon tilgång häraf”. Benämningen vimba är känd även från Västerås. I Uppsalatrakten har den också kallats *gråvimma* (Lilljeborg 1891 s. 305).

I dag är det få som har några närmare erfarenheter av denna intressanta fisk och det är tveksamt om särskilt många upplänningar ens känner till den. Det tycks främst vara bland vissa sportfiskare den fortfarande är relevant att känna till. På SLU:s hemsida kan man läsa att ”Vimman påträffas relativt sällan i de standardiserade provfisken som genomförs i sjöar, rinnande vatten och i skärgårdar”. Den klassificeras dessutom i kategorin ”nära hotad”. Vattenregleringar har därtill bidragit att flera bestånd av vimma helt enkelt har kraschat.

Nu är dock fiskbeteckningen *vimma* mångtydig, vilket gör det knepigt om man vill ”rätt” bestämma fiskens identitet utifrån vad den kallas. ”Vimba l. v i m m a, *zool.,* benämning för tre svenska fiskarter, nämligen *Abramis vimba* och *A. ballerus* (’faren’) samt, i Dalsland, för siklöjan, *Coregonus albula”,* skriver fiskeribiologen Rudolf Lundberg (1893 sp. 1067).

Även Einar Lönnberg (1907 s. 283) skriver i en kommentar till de svenska ryggradsdjurens vetenskapliga namn att ”Vimma eller vimba är ett namn, som utom för denna art flerstädes användes för vissa sikformer och äfven för vanlig löja vid kusten af Norrbotten. På grund häraf ha oriktiga uppgifter om vimmans utbredning och förekomst insmugit sig i litteraturen”. Redan Linné uppmärksammade denna förväxling, när han 1746 i Dalsland antecknade att ”Ånims-Wimma kallades en fisk, som till myckenhet fångades i denna sjö, och eljest är ganska sällsynt. Ingen må tro, att han är samma slags fisk, som på andra ställen kallas Wimma, och alltså et slags *Cyprinus*, utan han är en *Coregonus* eller Sik av et quarters längd” (Linnaeus 1747 s. 231).

Det är alltså sik eller snarare siklöja som kallades vimma i dalsländska Ånimmen på Linnés tid. Den var länge en viktig del av hushållningen för folk som bodde runt sjön. Benämningen finns tydligen kvar i Ånimmen. Numera firas i augusti Vimmans dag i Ånimskog med nyfångade, storvuxna

siklöjor som lokalbefolkningen kallar vimmor. Lokal stolthet över en specifik dialektal fiskbeteckning värd att fira.

”UR SUMPEN EN SPRITTANDE RUDA”

Det välbekanta konditoriet Ofvandahls i Uppsala ligger i kvarteret Rudan, ett faktum som numera är markerat med en skylt på husväggen. Här har det möjligen, under tidigt 1600-tal, legat en ruddamm. Kvartersnamnet Rudan finns belagt på en karta från 1671 (Wahlberg 1994 s. 68). Ruddammar omtalades faktiskt redan på 1500-talet i Uppsala. En sådan, som finns kvar i centrala Uppsala, är Svandammen, ett namn den begåvades med först under förra hälften av 1900-talet. År 1570-talet inrättade Filip Kern den som en fiskdamm, kallad Kungsdammen eller ”ruddammen” (ordet belagt 1588), tillhörig Uppsala slott. Ännu under 1700-talet tjänade den som ruddamm (Bonow & Svanberg 2015). Intressant nog föreligger det även ett arkeozoologiskt fynd av rudfragment från slutet av medeltiden eller början av tidigmodern tid, gjort vid utgrävningar i kvarteret Kransen i centrala Uppsala. Någon damm har däremot ej påträffats just där. Fyndet kan helt enkelt vara förbundet med konsumtion av rudor. "Möjligen var det odlade rudor", skriver osteologen Leif Jonsson (1984 s. 93) i sin analysrapport. Ruddammar anlades runt om i landet under senmedeltiden och tidigmodern tid (Bonow & Svanberg 2016).

Enligt en teckning av den unge Carl Linnaeus från 1730 fanns under Rudbeck d.y.:s tid en fiskdamm, sannolikt med rudor, i Uppsala akademiska trädgård, nuvarande Linnéträdgården. Linné nämner också förekomsten av flera rud- och fiskdammar i Uppsala, bland annat flera som ägdes av juristen Johan Fick. I sammanhanget kan nämnas att även i stadens utkanter fanns dammar. En ruddamm, omnämnd på en karta från 1630-talet, belägen vid Sandvikskällan längs Fyrisån nära Ulleråker, var dock borta redan på 1700-talet. En annan ruddamm, omnämnd i en av Linnés herbationer till Ultuna, finns däremot fortfarande i behåll i Ullbo. Ruddammar var vanliga i svenska städer ännu på 1700-talet (Bonow & Svanberg 2015). Även prästgårdar hade på 1600- och 1700-talet ruddammar, något som finns belagt även i Uppland (Bonow & Svanberg 2014).

Enligt Göran Ulväng (2004 s. 103, 105) var ruddammar dessutom vanliga vid uppländska herrgårdar i äldre tid. Förmodligen tjänade de som sumpdammar, d.v.s. att man förvarade färsk fisk i dem. Vi vet från andra sammanhang att "ruddammar" också begagnades som förvaringsdammar – sumpdammar – för vildfångad fisk i allmänhet. I en tid då kylskåp och frysboxar saknades var man i första hand hänvisad till att konservera den vildfångade fisken (Bonow, Olsén & Svanberg 2016).

När Lars Roberg vistades på Väddö 1712 kunde tjänstefolket på prästgården fånga ”ett gott kok” rudor till den stundande måltiden (Roberg 1951). Bellman frestade enligt Epistel 71 sin Ulla inte bara med rödaste smultron i

Ruddamm på Mårbacka, ursprungligen anlagd som en ankdamm, men Selma Lagerlöfs far lät plantera in rudor i den. Foto: Ingvar Svanberg, 2014.

mjölk och vin utan också ”ur Sumpen en sprittande Ruda” vid besöket på Fiskartorpet ute på Djurgården. Mot slutet av 1700-talet ifrågasattes dock dess kulinariska värde: "Om rudan skal anses för läckerhet, måste Kocken däri hafva så stor del som naturen", menade Bengt Bergius (1785 s. 315). Smakpreferenser förändras över tid. Intressant är att nutidsmänniskor säger sig veta att ruda smakar dy och därför inte vill äta den, men de visar sig vid närmare förfrågan varken ha ätit vare sig ruda eller dy!

En annan nu helt bortglömd dammfisk är grönlingen (*Barbatula barbatula*), som odlades av bl.a. hovet på Djurgården under 1600-talet i s.k. smärlingdammar för att tjäna som livsmedel, uppskattad för sitt lättsmälta kött. Möjligen utgör de lokala bestånd som finns av grönlingen i Sverige, exempelvis på Järvafältet, helt enkelt reliktförekomster efter tidigare dammodling av arten (Lundberg & Svanberg 2010). Idag äter knappast någon längre grönling, däremot har den blivit en lokal symbol för ett lyckat bevarandeprogram och fått ge namn åt såväl ett kafé som en förskola belägna vid Igelbäcken där fisken finns.

INSJÖFISKENS RENÄSSANS?

Att fisk också är kultur och därmed har en kulturhistoria är trivialt att påpeka. Vårt förhållande till fiskar säger likaså mycket även om oss människor.

Här finns alltså mycket spännande att utforska. Finns det då någon praktisk användning av sådana kunskaper? Under senare år har vi sett hur framstående kockar med framgång börjat begagna vilda växter i matlagningen. Flera avantgardistiska restauranger i Europa, även i Sverige, har gjort det till sitt varumärke att ta tillvara vilda växtarter och glömda ingredienser i kokkonsten. Det handlar ofta om äldre kunskap som på så vis kommit till heders igen, stöpt i ny form (Łuczaj m.fl. 2012; Nabhan, Walker & Moreno 2016; Svanberg 2017). Kanske är det dags att insjöfisken också skall få en renässans? Globalt står havsfisket inför en kris, bland annat på grund av överuttag som lett till ekologiska sammanbrott av flera fiskpopulationer. Inte minst vissa djuphavslevande fiskar – havskatt, kungsfisk och marulk – är akut hotade och direkt olämpliga att konsumera, eftersom återväxten är mycket långsam. Att föda upp rovfiskar (som lax, piggvar, regnbåge och öring) som lever på foderfisk är förmodligen inte heller hållbart i längden.

Nutritionister förordar att vi bör äta mera fisk, men ännu når konsumtionen ej upp till den mängd som förespråkas. Samtidigt efterfrågar vi i allt större utsträckning närproducerad mat, men trots det hamnar insjöfisk sällan på matbordet eller återfinns på restaurangernas matsedlar. Vår konsumtion påverkas till stor del av utbudet i butikerna. Tillgången styrs främst av detalj- och grossisthandeln. En ägarkoncentration inom branschen gör att mindre leverantörer slås ut och de större gynnas. Detta bidrar till att regionala fiskare har svårt att få avsättning för sina fångster och att vi konsumenter får färre arter att välja mellan (Bonow & Svanberg 2013).

Merparten av den fisk som idag konsumeras är antingen havsfisk eller importerad, odlad fisk. Den sammantagna fångsten av insjöfisk är knappt 1

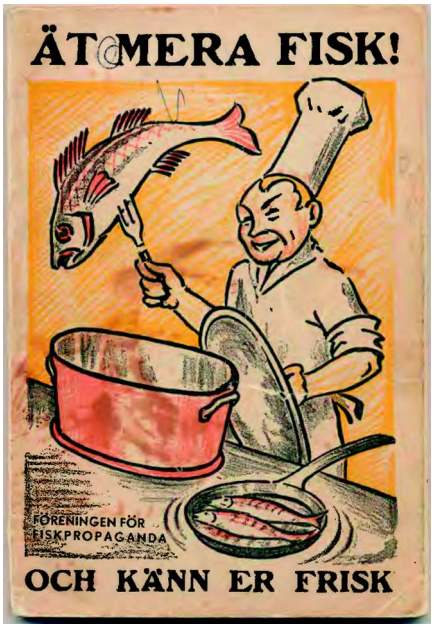

Under hela 1900-talet har olika organisationer propagerat för att få svenskarna att äta mera fisk. Denna receptsamling publicerades i flera upplagor på 1930-talet av Föreningen för fiskpropaganda. Vi äter alltjämt för lite fisk, enligt näringsexperterna.

350 ton (2015) och marknaden är liten. Antalet licensierade insjöfiskare uppgår till drygt 300. Det sker export av insjöfisk till kontinenten, där man bättre förstår att tillaga den. Till och med på enklare värdshus i t.ex. Alsace finner man utmärkta rätter av gädda, baserad på svensk importråvara, medan man i Sverige förgäves söker efter gädda på krogen. Ändå är våra insjöar och vattendrag fulla av god fisk som kan anrättas på många sätt. Var och en kan själv förvissa sig om vad lite insjöfisk som finns tillgänglig i fiskdiskarna. I Uppsala var det våren 2016 bara en butik som exempelvis tillhandahöll braxen (kunderna hade invandrarbakgrund). Vill man spetsa till det kan man hävda att svenska konsumenter hellre äter smaklös norsk odlad lax eller miljömässigt tveksamt producerad pangasius införd från Vietnam än inhemska, välsmakande fiskar.

Det behöver emellertid inte vara så. Blickar vi ut mot våra grannar i öster förstår man att insjöfisken förtjänar ett bättre öde. Miljötillståndet i våra stora sjöar är numera relativt gott. Fördelarna med fiskkonsumtion överväger enligt nyare undersökningar dessutom de eventuella negativa effekterna av metylkvicksilver (Wennberg 2010). Vildfångad fisk kan därtill vara en delikatess för såväl älskare av husmanskost som för den som föredrar medelhavsinspirerad eller asiatisk mat. Variationsmöjligheterna är oändliga. Numera underutnyttjade eller icke utnyttjade arter skulle kunna komma till heders igen. Ett exempel: svenskproducerad löjrom från Norrbotten kostar 1 600–1 800 kronor kilot (Kalix Löjrom, som utvinns ur siklöja, är sedan 2010 en skyddad ursprungsbeteckning inom EU) är en exklusiv, efterfrågad råvara. Samtidigt finns deliciös rom från gädda, gers, lake, hornsimpa etc. som bara kastas, istället för att såsom sker i Finland serveras på bättre restauranger.

För svensk kokkonst handlar det om att återupptäcka en försummad resurs och genom innovativ matlagning väcka ett intresse. Att det är möjligt kan vi se exempelvis i norra Tyskland, där nors på grund av förorenade vattendrag var försvunnen i över 50 år, men efter att reningsverken blivit effektivare har den återvänt till Elbe med biflöden om vårarna och dessutom återupptäckts av den lokala restaurangnäringen. Sedan några år tillbaka erbjuder krogar i Hamburg och andra nordtyska städer nors som en eftertraktad vårspecialitet, serverad friterad med potatissallad och äppelmos. Det har blivit en begivenhet att gå ut och äta nors på krogen när den börjar fångas på våren (Svanberg, Bonow & Cios 2016).

Fritidsfisket är ganska omfattande i Sverige, men vilken betydelse det har för konsumtion av fisk är inte närmare undersökt. En intressant iakttagelse jag gjort i Stockholm och Uppsala är att stadsbor med invandrarbakgrund fiskar i Fyrisån vid exempelvis Flustret eller i Norrström utanför Rosenbad, och att arter som sällan tas till vara i övrigt, exempelvis id, använd som föda.

Att överkomma kulturella och sociala hinder är en viktig del när det gäller att få människor att äta mera fisk. Många har i dag fördomar mot insjöfisk, inte minst cyprinider (”nålbrev”) som under 1900-talet degraderats till

Nyfångad nors i Arbogaån. En utomordentlig matfisk om våren som bara äts lokalt i Sverige, främst i Värmland (där den kallas slom), men också i Västmanland och Västergötland. Foto: Ingvar Svanberg, april 2016.

”ogräsfisk” eller ”skräpfisk” (Bonow & Svanberg 2013). Det handlar också om att rätt kunna tillaga fisken samt att anpassa recepten till dagens matvanor. Varför använda importerad hoki (*Macruronus novaezelandiae*) som fångats i Stilla havet till fiskburgare när i princip vilken fisk som helst kan nyttjas; eller varför importera odlad rohu (*Labeo rohita*) från Sydasien till asiatiska krogar när det finns färsk braxen att tillgå? Moderna matkreatörer torde ha en avgörande betydelse om insjöfisk på nytt skall locka konsumenter. Som ett litet bidrag till detta har jag faktiskt varit med att skriva en modern kokbok om insjöfisk, där vi lyfte fram en mängd underskattade matfiskar. Någon kioskvältare har den emellertid inte blivit (Lindell & Svanberg 2014).

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Acheson, J. M., 1981: Anthropology of fishing. I: *Annual Review of Anthropology* 10. S. 275–316.

Anderson, E. N., 1967: *The Ethnoichthyology of the Hong Kong Boat People*. University of California, Berkely. PhD. Diss.

— 2011: Ethnobiology of a growing field. I: *Ethnobiology*. Eds. E.N. Anderson, K. Adams, D. Pearsall, E. Hunn & N. J. Turner. Hoboken, N.J. S. 1–14.

Ankei, Y., 1982: Folk-knowledge of the fish among the Songola and the Bwari. I: *Journal of African Studies* 21. S. 1–56.

Balée, W., 2000: Antiquity of traditional ethnobiological knowledge in Amazonia: the Tupi-Guarani family and time. I: Ethnohistory 47. S. 399–422.

Begossi, A., 2014: The river and the sea: fieldwork in human ecology and ethnobiology. I: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 10 Artikel 70.

Bergius, B., 1785: *Tal om läckerheter, både i sig sjelfva sådana, och för sådana ansedda genom folkslags bruk och inbillning*. Stockholm.
Berkes, F., 2012: *Sacred Ecology*. London.
Boethius, A., 2016: Something rotten in Scandinavia: the world's earliest evidence of fermentation. I: *Journal of Archaeological Science* 66. S. 169–180.
Bonow, M., Olsén, H. & Svanberg, I., (Eds.) 2016: *Historical Aquaculture in Northern Europe.* Huddinge.
Bonow, M. & Svanberg, I., 2013: Karpfiskarnas tillbakagång i svenskt kosthåll. I: *Mat: essäer från aktuell livsmedelsforskning*. Red. M. Bonow, P. Rytkönen & P. Wramner. Huddinge. S. 91–114.
Bonow, M. & Svanberg, I., 2014: »Rudor finnas öfverflödigt«: fiskdammar vid svenska prästgårdar på 1600- och 1700-talen. I: *Saga och Sed: Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok* 2013. S. 111–131.
Bonow, M. & Svanberg, I., 2015: Urbana fiskdammar i 1600- och 1700-talets Sverige: strödda notiser om akvakultur i stadsmiljö. *Rig* 97(4). S. 215–222
Bonow, M. & Svanberg, I., 2016: Monastiska fiskdammar i senmedeltida Sverige. I: *Biskop Brasks måltider: svensk mat mellan medeltid och renässans*. Red. Magnus Gröntoft m.fl. Stockholm. S. 262–280.
Bonow, M. & Svanberg, I., 2017: Urban ponds for breeding medicinal leeches (*Hirudo medicinalis* Linnaeus, 1758) in Sweden. I: *Meta*: *Historiskarkeologisk tidskrift*.
Brandt, A. van, 1972: *Fish Catching Methods of the World*. London.
Bringéus, N-A. 1985: Ålfiske och fiskeredskap. I: *Ål från Sargasso till gillesbord*. Red. I. Gärsgård. Örkelljunga. S. 72–131.
Bulmer, R.N.H., Menzies, J.I. & Parker, F., 1975: Kalam classification of reptiles and fishes. I: *The Journal of the Polynesian Society* 84(3). S. 267–308.
Cios, S., 2015: Information on huchen, *Hucho hucho* (L.), from historical Polish sources. *Archives of Polish Fisheries* 23. S. 17–24.
Clément, D., 1998: L'ethnobiologie. I: *Anthropologica* 40 No. 1. S. 7–18.
Conklin, H.C., 1954: An ethnoecological approach to shifting agriculture. I: *Transactions* of *the New York Academy of Sciences* 17(2). S. 133–142.
Danell, K. & Svanberg, I., 2016: Jakt och fångst i folktron. I: *Vilt, människa, samhälle – en återblick*. Red. K. Danell, R. Bergström, L. Mattsson & S. Sörlin. Stockholm. S. 109–119.
Edlund, L-E., 2010: Siken i folklig tradition och dialekt: en studie av folkliga taxonomier och möten. I: *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 133. S. 49–80.
Ehn, W., 1970: Nejonögonfiske i Älvkarleby. I: *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 110. S. 9–25.
Ernby, B., 1992: *Bohuslänska fisknamn*. Göteborg.
Fernholm, H., 1943: Fiskelycka: studier över valda delar av fiskets folklore. I: *Folkkultur* 3. S. 242–283.
Fischerström, J., 1779: *Nya svenska economiska dictionnairen. Eller försök til et almänt och fullständigt lexicon, i svenska hushållningen och naturläran* vol. 1. Stockholm.
— 1785: *Utkast til Beskrifning Om Mälaren*. Stockholm.
Ford, R. I., 2011: History of ethnobiology. I: *Ethnobiology*. Eds. E.N. Anderson, K. Adams, D. Pearsall, E. Hunn & N. J. Turner. Hoboken, N.J.. S. 189–212.
Frake, C. O., 1962: Cultural ecology and ethnography. I: *American Anthropologist* N.S. 64(1), S. 53–59.
Fridell, S. & Svanberg, I., kommande: Ord för 'elritsa'. I: *Atlas över svensk folkkultur* vol. 3, red. L-E. Edlund och L. Elmevik. Uppsala.
García-Quijano, C. & Pitchon, A., 2010: Aquatic ethnobiology. I: *Ethnobiology*. Ed. J.R. Stepp. Oxford.

Granlund, J., 1955: *Inlands- och Östersjöfiske.* (= Nordisk kultur vol. 11–12 A) Oslo.
Hansson, G. D., 1989: *Olunn*. Stockholm.
Hedblom, S., 1913: Ord och uttryck inom kustfisket i Helsingland. I: *Svenska Landsmål ock Svenskt Folkliv* 1913. S. 5–36.
Ingold, T., 2000: *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill.* London.
Jonsson, L., 1984: Djuren i staden. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 50, 88–94.
Kendla, M., 1999: *Lääne-Eesti kalanimetused*. Tallinn.
— 2014: Über die Entstehung und Klassifizierung estnischer Fischbezeichnungen. I: *Linguistica Uralica* 50. S. 29−43.
Kinzelbach, R., 1987: Das ehemalige Vorkommen des Störs*, Acipenser sturio* (Linnaeus, 1758), im Einzugsgebiet des Rheins. *Zeitschrift für angewandte Zoologie* 75. S. 167–200.
Kjellström, R., 1995: *Nordiska frågelistor.* Stockholm.
Lederer, I., 1968: *Russische Fischnamen*. Wiesbaden.
Lévi-Strauss, C., 1962: *La pensée sauvage*. Paris.
Lilljeborg, W., 1891: *Sveriges och Norges fiskar* vol. 3. Upsala.
Lindell, G. & Svanberg, I., 2014: *Insjöfisk: recept och kulturhistoria*. Stockholm
Linnaeus, C., 1747: *Wästgöta Resa, på riksens högloflige ständers befallning förrättad år 1746.* Stockholm.
— 1761: *Fauna svecica*. Stockholm.
Łuczaj, Ł., Pieroni, A., Tardío, J., Pardo-de-Santayana, M., Sõukand, R., Svanberg, I. & Kalle, R., 2012: Wild food plant use in 21st century Europe: the disappearance of old traditions and the search for new cuisines involving wild edibles. I: *Acta Societatis Botanicorum Poloniae* 81. S. 359–370.
Lundberg, R., 1893: Vimba. I: *Nordisk familjebok* vol. 17. Stockholm. Sp. 1067.
— 1896: Om insamling af uppgifter rörande insjöarna. I: *Svensk Fiskeri-Tidskrift* 5. S. 49–51.
Lundberg, S., von Proschwitz, T. & Svanberg, I., 2010: Gotlands stormusslor: arter, förekomst och betydelse förr och nu. *Gotländskt arkiv* 2010. S. 167–182.
Lundberg, S. & Svanberg, I., 2010: Stone loach in Stockholm, Sweden, and royal fish-ponds in the seventeenth and eighteenth centuries. *Archives of Natural History* 37(1). S. 150–160.
Lundberg, S. & Svanberg, I., 2016: European weather loach (*Misgurnus fossilis*) at Ulriksdal Palace, Stockholm, in the 1750s. *Archives of Natural History* 43(1). S. 163–166.
Löfgren, O., 1981: Människan i landskapet – landskapet i människan. I: *Tradition och miljö*. Red. L. Honko & O. Löfgren. Lund. S. 235–260.
Löfgren, O., 1989: The reluctant competitors: fisherman's luck in two Swedish maritime settings. I: *Maritime Anthropological Studies* 2. S. 34–58.
Lönnberg, E., 1905: Djurvärlden., I: *Uppland: skildringar af land och folk* vol. 1. Stockholm. S. 119–157.
— 1907: De svenska ryggradsdjurens vetenskapliga namn. I: *Fauna* och flora 2. S. 277–296.
— 1913: *Linnés föreläsningar öfver djurriket.* Uppsala.
Matsui, K., 1981: Studies in Ryukyu folk biology. Part 2: Kurima Ethno-Ichthyology. I: *Zinbun* 17. S. 39–105.
Modig, M., 1986: The strange lore of leeches. I: *Pharmacy in History* 28. S. 99–102.
Morrill, W. T., 1967: Ethnoichthyology of the Cha-Cha. I: *Ethnology* 6. S. 405–416.

Mörk, J. H., 1742: *Adalriks och Giöthildas äfwentyr*. Stockholm.
Nabhan, G. P., Walker, D. & Moreno, A. M., 2016: Biocultural and ecogastronomic restoriation. I: *Ethnobiology for the Future: Linking Cultural and Ecological Diversity.* Ed. G. P. Nabhan. Tucson. S. 165–183.
Nesheim, A., 1947: Lappisk fiske og fisketerminologi. I: *Studia septentrionalia* 3. S. 69–210.
Odstedt, E., 2004: *Norrländsk folktradition: upptecknin*gar *i urval och med kommentar av Bengt af Klintberg*. Uppsala.
Olaus Magnus, 1555: *Historia de gentibus septentrionalibus.* Roma.
Pauly, D., Palomares, M.L.D. & Froese, R., 1993: Some prose on a database of indigenous knowledge on fish. I: *Indigenous Knowledge and Development Monitor* 1(1). S. 26–27.
Pettersson, T. J-E., 1995: Pärlfiske i Dalarna. I: *Flodpärlmusslan: rapport från tvärvetenskapligt seminarium om flodpärlmusslan, Margaritana margaritifera, hållet i Jokkmokk 13–14 augusti 1992*. Jokkmokk. S. 135–147.
Pinto M, F, Mourão J.S. & Alves R.R.N. 2015: Use of ichthyofauna by artisanal fishermen at two protected areas along the coast of Northeast Brazil. I: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 11 artikel 20. S. 1–32
Roberg, L., 1951: Resa till Väddö 1712. I: *Lychnos* 1950-1951, S. 182–204.
Salvius, L., 1741: *Beskrifning öfver Sverige* vol. 1. *Om Upland.* Stockholm.
Santos, C.A.B. & Alves, R.R.N., 2016: Ethnoichthyology of the indigenous Truká people, Northeast Brazil. I: *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 12 artikel 1. S. 1–10.
Sirelius, U. T., 1906: *Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern: eine vergleichende ethnographische Untersuchung*. Helsinki.
Sjöberg, K., 2011: River lamprey *Lampetra fluviatilis* (L.) fishing in the area around the Baltic Sea. I: *Journal of Northern Studies* 5(2). S. 51–86.
Stolpe, H., 1873: Naturhistoriska och archaeologiska undersökningar på Björkö i Mälaren. *Öfversigt af Kungl. Vetenskapsakademiens förhandlingar* 30:5. S. 3–79.
Storå, N., 1993: *Resurser, strategier, miljö*er. Åbo.
— 1995: Norsen – en stinkande läckerhet. I: *Livets gleder: om forskeren, folkediktningen og maten: En vennebok til Reimund Kvideland*. Red. B.G. Alver, N-A. Bringéus, M. Chesnutt, G. Herranen & A. H. Bolstad Skjelbred. Bergen. S. 205–212.
— 2003: *Fiskets Åland och fiskarkulturen*. Åbo.
Ståhlberg, S. & Svanberg, I., 2010: Loplyk fishermen: ecological adaptation in the Taklamakan Desert. I: *Anthropos* 105. S. 423–429.
Ståhlberg, S. & Svanberg, I., 2011: Catching basking ide, *Leuciscus idus* (L.), in the Baltic Sea. Fishing and local knowledge in the Finnish and Swedish archipelagos. I: *Journal of Northern Studies* 5(2). S. 87–104.
Ståhlberg, S. & Svanberg, I., 2017: When is a foraging society? The Loplik in the Tarim Basin. I: *Hunter-Gatherers in a Changing World,* eds. Aili Pyhälä and Victoria Reyes-García. New York. S. 21–39.
Sutton, M.Q. & Anderson E.N., 2004: *Introduction to Cultural Ecology*. Walnut Creek, CA.
Svanberg, I., 1983: Fisk och fiske i Karlskoga bergslag. I: *Karlskoga bergslag* 24. S. 103–111.
— 1999: Väderfiskar: folkliga barometrar i Norden. I: *Svenska Linnésällskapets Årsskrift 1998–1999.* S. 7–26.
— 2000: *Havsråttor, kuttluckor och rabboxar: folklig kunskap om fiskar i Norden.* Stockholm.

— 2001: Ståndkrok och ålkista. I: *Människan och naturen: etnobiologi i Sverige*. Red. B. Pettersson, I. Svanberg & H. Tunón, vol. 1. S. 183–192. Stockholm.
— 2006: »Då Aspen leker, stiger han upp här i Uppsala åen«: etnobiologiska noteringar om *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758). I: *Uppland: Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund* 2006. S. 95–110.
— 2007: Human usage of mermaid's glove sponge (*Isodictya palmata*) on the Faroes. I: *Journal of the Marine Biological Association of the United Kingdom* 87. S. 1773–1775.
— 2008: Jellyfish in North European folk biology. *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 131. S. 115–124.
— 2010: Fabulat, plagiat och spökuppgifter: att använda berättande källor inom etnobiologi, I: *Nycklar till kunskap: om människans bruk av naturen*. Red. H. Tunón & A. Dahlström. Stockholm. S. 121–136.
— 2014a: Encounters with fierce dogs and itchy bedbugs: why my first field work failed. I: *Journal of ethnobiology and ethnomedicine* 10 artikel 39. S. 1– 8.
— 2014b: "»En god del af det fattiga folckets föda om wåren«: Fångst och konsumtion av nors, *Osmerus eperlanus* (Linnæus, 1758), i det förindustriella Sverige. I: *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2014. S. 147–156.
— 2015: Ræstur fiskur: air-dried fermented fish the Faroese way. I: *Journal of ethnobiology and ethnomedicine* 11 artikel 76. S. 1–11.
— 2016: Kär fisk har många namn. I: *Språktidningen* nr 5. S. 18–24.
— 2017: Jätteslide och rönnbärsbitter: postmodern etnobiologi om konst, matgläde och prepping. I: *Svensk Botanisk Tidskrift* 111 (1). S. 29–45.
Svanberg, I., Bonow, M. & Cios, S., 2016: Fishing for smelt, *Osmerus eperlanus*: a possible revival. I: *Slovenský Národopis* 64(2). S. 135–147.
Svanberg, I., Łuczaj, Ł., Pardo-de-Santayana, M. & Pieroni, A., 2011: History and current trends of ethnobiological research in Europe. I: *Ethnobiology*. Eds. E.N. Anderson, K. Adams, D. Pearsall, E. Hunn & N. J. Turner. Hoboken, N.J. S. 191–212.
Svanberg, I. & Łuczaj, Ł., 2014: Activity contexts and biocultural domains: European studies of folk biology. I: *Pioneers in Ethnobiology*. Ed. I. Svanberg & Ł. Łuczaj. Uppsala. S. 9–26.
Swahn, J-Ö., 2004: The cultural history of crayfish. I: *Bulletin Français de la Pêche et de la Pisciculture* 372–373. S. 243–251.
Tack, E., 1941: Die Elritze (*Phoxinus laevis* Ag.), eine monographische Bearbeitung. I: *Archiv für Hydrobiologie* 37. S. 321–425.
Ulicni, V., Svanberg, I. & Molnár, Z., 2016: Folk knowledge of invertebrates in Central Europe: folk taxonomy, nomenclature, medicinal and other uses, folklore, and nature conservation. I: *Journal of ethnobiology and ethnomedicine* 12 art. 47. S. 1–43.
Wahlberg, M., 1994: *Uppsala stads gatunamn*. Uppsala.
Wennberg, M., 2010: *Biomarkers of Fish Consumption and Risk of Stroke or Myocardial Infarction.* Umeå.

Hofva siö
Lejondalssjöns gamla namn

Av Svante Strandberg

»Hårdt er det i tidens løb gået ud over vores søer og åer.» Så inleder John Kousgård Sørensen (s. 25) sin uppsats Hydronymiens nytte i Saga och sed 1985. Med sina ord vill han erinra om att fornspråkets namn på danska sjöar och vattendrag till mycket stor del har gått förlorade. Ett framträdande inslag i hans monumentala verk Danske sø- og ånavne (DSÅ) är rekonstruerade namnformer.

Även i Sverige har otaliga gamla hydronymer hunnit gå ur bruk, men tendensen är inte lika stark som i Danmark. Många av de forntida namnen har överlevt tidens skiften. I lyckliga fall kan man dessutom påträffa försvunna vattennamn i äldre arkivmaterial eller rekonstruera sådana med hjälp av by- och gårdnamn.

Det är välbekant att äldre sjö- och ånamn ofta har undanträngts av yngre, formellt sekundära hydronymer bildade till bebyggelsenamn: i Sörmland har t.ex. *Blakka* efterträtts av *Åkforsån* och *Vegern* av *Duveholmssjön*, i Närke *Ämten* av *Skogaholmssjön* och i Västergötland *Lodhnen* av *Hornborgasjön* (se t.ex. Hellquist 1903–06 2 s. 44 f., Brevner 1942 s. 12 f., 37 f.). Ett uppländskt exempel ger Lejondalssjön i socknarna Bro, Håbo-Tibble och Västra Ryd (T 11I SV), tidigare omtalad som *hoffwaa siö* 1560 RL f. 8 v., *Löfsta Siön* 1687 LSA B 9–14:1, *Löfsta eller Hofwa Siöön* 1696 LSA B 26 och *Leiondahls Siön* 1702 LSA B 82–17:1.

Herrgården Lejondal vid sjön har bestått förleden i sjöns nutida namn, som inte kan vara äldre än från 1600-talet. Detta i Bro sn belägna säteri, vars namn härrör från ätten Leijonhufvud, har tidigare kallats *Lövsta* (*Bro-Lövsta*); se AF 1:2 s. 567, DMS 1:7 s. 49. Ett annat Lövsta ligger vid sjöns norra ände, i Håbo-Tibble sn. Det 1687 använda *Löfstasiön* kan ha tillkommit långt tidigare men torde inte vara sjöns äldsta namn. Formen *hoffwaa siö* 1560 kan däremot motsvara eller bygga på sjöns ursprungliga namn. Detta belägg från Vasatiden kan tänkas återge en epexegetiskt utvidgad form av ett osammansatt **Hove*. Namnet *Hosjön* i Knutby sn, Uppland, uppträder som *Hoo* u.å. [omkring 1600?] LSA B 5, *hoo* 1635 Rhez. s. 130 och *Hosiön* Salvius 1741 s. 193; i vår egen tid har både *Ho* och *Hosjön* upptecknats (L.-L. Læstadius 1932, OAU).

Något gammalt bebyggelsenamn **Hov*(*a*) e.d. vid Lejondalssjön är inte bekant. *Hovasiön* kan vara ett formellt primärt namn, men det kan också vara formellt sekundärt och då bildat till ett ännu äldre naturnamn i omgivningen.

Det västgötska by- och sockennamnet *Hova* är enligt SOSk 11:1 (s. 94) möjligen gammal pluralform av det **hōf* som utgör efterleden i fornsvenskans *uphof* n. 'upphov' och står i avljudsförhållande till verbformen fsv. *hæfia* 'häva, lyfta'. Namnet kunde, framhåller Ivar Lundahl, ha innebörden 'höjd, upphöjning' och åsyfta den ås som uppbär sockenkyrkan. Natan Lindqvist hade tidigare (1926 s. 143) övervägt ett långvokaliskt **hōf-* i detta *Hova* och i det likaledes västgötska gårdnamnet *Hovalida* i Gingri sn. »Åtskilligt talar för att vi i svenska ortnamn måste räkna med nämnda rot just i betydelsen 'upphöjning, kulle'» (jfr SOÄ 14 s. 30 f., SOHäls 2:2 s. 183 f. med litt.-hänv.). En tydning av bynamnet *Hovås* i Askims sn, Västergötland, utifrån **hōf-* i *upphov* är enligt OGB 3 (s. 9 f., 291) tilltalande från topografisk synpunkt. Vid Hoveröd i den bohuslänska socknen Lur finns ett »ganska högt och brant berg»; Catarina Röjder (i OGB 19:1 s. 23) är benägen att ställa gårdnamnets förled till det *hōv-* vi har i *upphov* (jfr också s. 114 om *Hovtorp*).

Per Vikstrand (2001 s. 254 ff.) behandlar material av intresse i vårt sammanhang. Han nämner Lundahls nyssnämnda tydningsförslag för *Hova* och anför i samband därmed gårdnamnet *Hovby* i Blacksta sn, Sörmland. Det senare kan efter hans mening innehålla det **hōf-* som övervägts för *Hova* i Västergötland. Tanken på en sådan höjdbeteckning i *Hovby* är tilltalande. Namnet skrevs 1410 *hoby* (5/7 hdstg SRAp or., SDns 2 s. 318) och har upptecknats med slutet *o*-ljud (som i *bo*) i förleden (G. Annell 1930, OAU). Strax söder om gårdsbyggnaderna reser sig en markerad bergknalle med branta sidor – där ligger fornborgen Hovby skans (ek 9G7j) – och omedelbart väster om gårdarna vidtar ett annat, större höjdparti (T 9G NO).

Lejondalssjön omges av ej obetydliga strandberg, och sakligt är det möjligt att där tänka sig ett fsv. **Hōve* m. eller **Hovasio*(*r*) 'sjön med höjderna' eller 'sjön vid höjden Hov(e) eller höjderna Hovar'. Ännu mer påtagligt är ifrågavarande ordstam motiverad för sjöns avloppså, som i en trång dalgång nedanför branta bergsidor rinner österut mot Tranbygge och sedan norrut till Sigtunafjärden av Mälaren. Ett om Lejondalssjön brukat **Hōve* eller **Hova*(*r*)*sio*(*r*) kan därmed vara dehydronymiskt och betyda 'sjön som sammanhänger med ån med namn på *Hōf-*'; vattendragets fornsvenska namnform kan ha varit **Hof* f., **Hova* f. eller **Hofā* 'ån nedanför bergen, åsarna e.d.'. Se t.ex. Fries 1997 s. 117 ff., Strandberg 2004a s. 27 ff., dens. 2004b s. 119 ff., Neumüller 2007 s. 11 ff., 24 ff. om förhållandet att nordiska och kontinentaleuropeiska hydronymer kan vara bildade till andra hydronymer.

Med samma sakliga bakgrund som den nu anförda, belägenhet nedanför höjder, och med samma formella appellativiska eller toponymiska alternativ skulle ett om Lejondalssjön eller dess utflöde till Mälaren fordom brukat

namn på **Hof-* i stället kunna innehålla den nordiska ordstammen *hŏv-* ’höjd’. Se om appellativet no. *hov* n. ’liten hög; litet berg’, nyisl. *hof* n. ’liten höjd, kulle’ bl.a. Lindqvist 1926 s. 143, Andersson 1986 s. 2 f., Magnússon 1989 s. 357, Bjorvand & Lindeman 2007 s. 493 och om detta *hŏv-* i ortnamn Andersson 1992 s. 87, Vikstrand 2001 s. 253 ff., 258 ff.; jfr vidare t.ex. Hellquist 1903–06 1 s. 256 (sjönamnet *Hövern*), Lindqvist 1926 s. 142 f. (*Hovetorp*), SOSk 14 s. 16 (fsv. *Høfrene*), SOSk 17 s. 113 (*Hovet*; »torde vara den högsta punkten i byn»), SOSk 11:2 s. 166 f. och SOSk 18:1 s. 16 (*Hovet*; »Gården ligger högt.») samt SkO 22 s. 34 f. (*Hovdala*).

Den uppländska byn Hyvlinge i Torstuna sn ligger vid en framträdande ås (T 11HNV). Dess namn (*høflinge* 1370 19/1 Stockholm SRAp or., SD 9 s. 652) kan tänkas innehålla det höjdbetecknande *hŏv-* (se Vikstrand 2001 s. 254, 268). Också avledningsbasen **hōf-* ’höjd’ e.d. kan övervägas, med fornsvensk övergång från långt *ö* till kort *y* (jfr Kock 1909–11 s. 30 ff. om förkortning av långt *ö*-ljud).

Bynamnet *Hova* i Odensala sn, Uppland, visar på en tredje möjlighet att förstå *Hovasiön* vid Bro-Lövsta (nu Lejondal). Det återgår på ett fsv. *Hoa*. Medeltida belägg är bl.a. (*uilla*) *hoa* 1164–1167 u.d. u.o. SRAp or. (SD 1 s. 74), (*in uilla*) *hoa* 1167–1185? u.d. u.o. SRAp or. (SD 1 s. 90), *hoa* 1288 7/3 Karlsberg SRAp or. (SD 2 s. 44), (*de*) *hoa* 1311 17/10 Sigtuna SRAp or. (SD 3 s. 36) och (*i*) *hoa* 1392 8/4 Almare-Stäket SRAp or. (SRP 2614). I OAUjb redovisas skrivningar frånVasatiden som *Hoffwa* 1535, *Hofva*, *Hoga* 1543 och *Hoffuua*, *Hoga* 1547. Byns namn har uppteckнats med långt slutet *o* i *Hov-* (K. Ottosson 1939, OAU). Avståndet från Lejondalssjön till Hova i Odensala är vid pass halvannan mil.

Mellan *ō* eller *ū* och ett omedelbart efterföljande trycksvagt *a* eller *i* (*e*) kunde i äldre tid ett *w*-ljud uppstå (Noreen 1904 s. 262, Wessén 1968 s. 68). En fortsatt utveckling av detta *w* till *g*-ljud (Noreen a.a. s. 213 f., Wessén a.a. s. 66, 68) omvittnas av former som *loge* (fsv. *loe*) och *trogen* (fsv. *troin*). I vissa nysvenska fall påträffar man *v*-stadiet; se t.ex. Grip 1901 s. 124 (*lovve* ’loge’), SAOB F 1587 (*fru* : *fruwer* o. 1657), UO (under *knoga*, *knoge*, *loge*), SAOB K 1636 (*knoge* : *knofua*r 1664); jfr SAOB S 13235 f. (*stuga* : *stuva*). Att Odensalanamnet *Hova* innehåller *-v-* och inte *-g-* kan väl bero på inflytande från ord som *hov* m. och *hov* n. och från gårdnamnet *Hov* i samma socken.

Ordet *ho* ’tråg, kar’ har ansetts föreligga eller kunna föreligga i en lång rad nordiska hydronymer; en betydelse man i sådana fall har räknat med är ’vattenho’ eller ’ränna’. Se Lidén 1916 s. 95 (*Hoasjön*), Janzén 1935 s. 12 ff. (*Ho-*, *Hoa*), Hedblom 1958 s. 120 ff. (*Ho*, *Hofors*, *Hoån*), Ståhl 1960 s. 77 och 81 (*Hobborn*, **Hoa*), 112 f. (*Hosjö*), SOSk 6 s. 15 f. och SOL s. 135 (*Hovby*, **Hoa*), DSÅ 3 s. 100 ff. (*Ho*, **Hoa*, *Hobæk*), SOJä 6 s. 35 (*Ho*), Moberg 1985 s. 111 ff. (olika namn på *Ho-*), Fridell 1997 s. 5 ff. (*Ho*), SODal 7 s. 30 f. (*Hoberg*, *Hoberget*) och Jørgensen 2008 s. 124 (*Ho*, *Hobro*, *Hoby,* **Hoi*). Evald Lidén framhåller (a.st.) att *ho* ’vattenho’ inte är »säll-

synt i vattendragens toponymi» och hos Harry Ståhl (a.a. s. 113) heter det att »*ho* är ett appellativ som betytt ’ränna’ samt använts halvt appellativiskt som ånamn på många olika platser».

De topografiska förutsättningarna för att rekonstruera ett ånamn **Hō* f. (med genusmovering av *ho* m.), * *Hō*a f. eller **Hōā* (sammansatt med fsv. *-ā* ’å’) som utgångspunkt för *Hovasiøn* vid Bro-Lövsta är ypperliga. Som framhållits ovan går Lejondalssjöns avloppså fram i en trång dalsänka. Strax norr om Tranbygge flyter ån mellan höga och branta bergsidor genom ett verkligt rännliknande pass. Större delen av dalgångens fortsättning ut till Mälaren ligger under den topografiska kartans 5-meterskurva och har sålunda långt fram i tiden utgjort en smal vik och därefter sankmark. I RL 1560 (f. 8 v.) redovisas *slagnewijke träsk* mellan *Tranbyggie Qwerner* och Mälaren; jfr glk Aa 8 (1863) och Aa 16 (1865).

En om flödet i dalen använd hydronym på **Ho-* ’rännan’, ’ån i (eller med) rännan’ e.d. har givit en träffande terrängbeskrivning. Ett sådant ånamn kan ha givit upphov till ett fornspråkligt namn på Lejondalssjön, ett **Hoe* m., **Hoa*(*r*)*sio*(*r*) eller möjligen **Hōusio*(*r*) ’den med ån Ho(a) eller * Hoā (Hoån) sammanhängande sjön’.

Den trånga ådalen norr om Tranbygge erinrar om Staffan Fridells beskrivning av den djupt nedskurna, ca 1,5 km långa och 200–300 m breda sänka som enligt hans (1997 s. 7 f.) tolkning givit upphov till sockennamnet fsv. *Ho* (nu *Hubbo*) i Västmanland. Förleden i bynamnet *Hoberg* i Leksands sn, Dalarna, förbinder Erik Olof Bergfors (i SODal 7 s. 30 f.) med en långsträckt formation mellan höjder: »Denna avlånga sänka med tjärnen i mitten har jämförts med en ho».

Förvisso kan även den avlånga Lejondalssjön med sitt nedsänkta läge ha burit ett till *ho* bildat, formellt primärt namn, ett fsv. **Hoe* m. ’rännan, vattenhon’, som utifrån den oblika formen med epexegetisk utvidning givit Vasatidens *Hovasiö*(*n*). Ännu mera rännliknande är emellertid dalgången med utlopppsån.

Hova i Odensala kan innehålla ett forntida, till *ho* ’vattenho, ränna’ e.d. direkt eller medelbart bildat vattennamn, ett **Hoe* m. som använts om en sjö eller fjärd med långsträckt form och bevarats i oblik form eller möjligen ett **Hōā* med ett tidigt förkortat *-ā* ’å’ i efterleden. Ett markområde vid byn omges av den topografiska kartans 5-meterskurva (T 11I SV) och har alltså varit täckt av vatten ganska långt fram i tiden. Nära Hova förenar sig Knivstaån från norr med Forsbyån från öster; innan vattnen möts rinner de på var sitt håll genom ett trångt terrängparti. Ett förutvarande sjö- eller fjärdnamn **Hoe* nedanför Hova kan tänkas ha varit dehydronymiskt, ’sjön (fjärden) som sammanhänger med ån med namn på *Ho-*’.

I det fall Lejondalssjöns utlopp till Mälaren en gång burit ett formellt primärt namn bildat till appellativet *ho*, kunde det måhända tyckas självklart att det är en rännformation i terrängen som bestämt namngivningen. Intressant nog måste emellertid även andra möjligheter att förstå ett sådant *Ho*-namn

övervägas. I bglk 8 (1863) berättas (s. 10) från just dalsänkan norr om Tranbygge att där »träffades för några år sedan vid en dikesgräfning i det något S.O. om gården [Negelstena] belägna s. k. träsket *lemningar efter en mindre farkost*. Den bestod af en urholkad trädstam, 3 à 4 alnar lång, alldeles förmultnad. Om denna båt inkommit från Mälaren, eller om den blott varit begagnad till fart på Träsket, då detta ännu var en sjö, torde få lemnas oafgjordt.»

En forntida hydronym knuten till dalen med Lejondalssjöns avloppså kan ha bildats till *ho* i betydelsen ’båt bestående av en urholkad trädstam’. Jfr Moberg 1985 s. 109 f. om det äldre danska *ho*(*v*) »trug, kar»; »en lille båd af en udhulet træstamme» (Kalkar s. 273) och om den fornsvenska sammansättningen *høho*, vars *-ho* enligt honom, med hänvisning till Sdw (suppl.: *høho* m. ’höbåt, höpråm’?), sannolikt står för ’båt, pråm’. Moberg redovisar en uppteckning av ordet *hobåt* från Vittaryd i sydvästra Småland (1938, OSDs): »I meddel:s ungdom fanns det ngra stycken hobåtar i Köpsjön (norra delen av sjön). De var uthuggna likt tråg ur en trädstam.»

Trots de utmärkta förutsättningarna för ett hydronymiskt **Ho*- åsyftande en rännformation i dalgången mellan Lejondalssjön och Mälaren ter det sig sålunda nödvändigt att där alternativt överväga ett å-, sjö- eller viknamn på **Ho*- som betingats av trafik med och (eller) förvaringsplatser för båtar betecknade med ordet *ho*. En möjlighet som inte heller bör lämnas obeaktad är att ett hydronymiskt **Ho*- i detta fall erinrat om en eller flera kvarnrännor vid Tranbygge kvarnar; en kvarn där omtalas redan 1286 (SD 2 s. 5, DMS 1:7 s. 108). Jfr bl.a. Flemström 1972 s. 92 om ett *Ho* i Ragunda sn, Jämtland.

Som redan framhållits har jag i källorna inte påträffat något bebyggelsenamn på *Hov*- vid Lejondalssjön eller dess avloppså. I det fall förleden i *Hovasiön* erinrar om en tidigt försvunnen bebyggelse, får man i första hand anta att denna legat vid sjön och inte vid ån.

Det är knappast möjligt att bestämt ge företräde åt någon av de tre lexikaliska utgångspunkter, *hōv*-, *hŏv*- och *ho*, som här har lyfts fram. Man kan ställa frågan om något strandparti vid Lejondalssjön har så avgränsad och markerad karaktär att primär hydronymisk namnbildning utifrån en höjdbeteckning på *hōv*- eller *hŏv*- varit ett lättfunnet namngivningsmotiv. I ett namn på avloppsån skulle syftning på en eller flera höjder vara rimlig. Dalgången med utflödet har dock så påtaglig rännliknande form att *ho* i ett ånamn från terrängsynpunkt är ett mycket lockande alternativ. I ett formellt primärt namn på Lejondalssjön vore *ho* inte mindre tilltalande än en höjdbeteckning. Hydronymisk namngivning med *ho* som utgångspunkt är betygad från olika delar av Norden, bl.a. landskapet Uppland. Framtiden kan tänkas ge forskningen nytt beläggmaterial som förändrar namntolkningens förutsättningar. I nuvarande läge är jag dock, ehuru även ett höjdbetecknande *Hov*- är tilltalande, böjd att bakom *hoffwaa siö* 1560 i första hand försiktigt anta ett dehydronymiskt eller formellt primärt sjönamn med *ho* ’ränna’ eller *ho* ’båt av ho-typ’ som yttersta grund.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

AF 1:2 = Almquist, Joh. Ax., 1931: Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning 1. Stockholms och Uppsala län 2. Säterier. Stockholm. (Skrifter utg. av Svenska riksarkivet 1.)

Andersson, Thorsten, 1986: Germanisch *Hof* – Hügel, Hof, Heiligtum. I: Sprache und Recht. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Hrsg. von Karl Hauck & al. Berlin–New York. S. 1–9.

— 1992: Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12. 1990. Red. af Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) S. 77–105.

bglk 8 = Törnebohm, A. E., 1863: Några ord till upplysning om bladet ”Fånö”. Stockholm. (Sveriges geologiska undersökning 8.)

Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Revidert og utvidet utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. Skrifter 105.)

Brevner, Erik, 1942: Sydöstra Närkes sjönamn. Sjönamnen i Askers, Sköllersta och Kumla härader. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 9.)

DMS 1:7 = Ferm, Olle, Johansson, Mats & Rahmqvist, Sigurd, 1992: Det medeltida Sverige 1. Uppland 7. Attundaland. Bro, Färingö, Adelsö, Sollentuna. Stockholm.

DSÅ = Kousgård Sørensen, John, 1968–96: Danske sø- og ånavne 1–8. København. (Navnestudier udg. af Institut for Navneforskning 6, 12, 15, 21, 24, 28, 29, 35.)

ek = nya ekonomiska kartan.

Flemström, Bertil, 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.

Fridell, Staffan, 1997: Två västmanländska sockennamn. I: Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift. S. 5–15.

Fries, Sigurd, 1997: Sången och Sångan – är sjönamnet eller ånamnet det primära? I: Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift till Lars Hellberg. Red. av Svante Strandberg. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 22.) S. 117–124.

glk = Sveriges geologiska undersökning.

Grip, Elias, 1901: Skuttungemålets ljudlära. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 18:6.)

Hedblom, Folke, 1958: Gästriklands äldre bebyggelsenamn. En förberedande undersökning. Gävle. (I: Från Gästrikland 1957–58.)

Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning ock historia [1–6]. Stockholm. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folkliv 20:1–6.)

Janzén, Assar, 1935: Bohuslänska vattendragsnamn. I: NoB 23. S. 1–41.

Jørgensen, Bent, 2008: Danske stednavne. Copenhagen. (Gyldendals Røde ordbøger.)

Kalkar = Kalkar, Otto, 1886–92: Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700) 2. København.

Kock, Axel, 1909–11: Svensk ljudhistoria 2. Lund–Leipzig.

Kousgård Sørensen, John, 1985: Hydronymiens nytte. Om danske sø- og ånavne. I: Saga och sed. S. 25–35.

Lidén, Evald, 1916: Västgötanamn. Strödda anteckningar till “Ortnamnen i Älvsborgs län“. I: NoB 4. S. 87–126.
Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
LSA = Lantmäteristyrelsens arkiv (numera i SRA).
Magnússon, Ásgeir Blöndal, 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
Moberg, Lennart, 1985: Subst. *ho* ’tråg, ränna’. Ett härledningsförslag. I: Arkiv för nordisk filologi 100. S. 109–117.
Neumüller, Kristina, 2007: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 96.)
NoB = Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. 1–. 1913–.
Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluss des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
OAU = Ortnamnsarkivet i Uppsala (numera i Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen).
OAUjb = excerpter i OAU ur kameralt material i SRA.
OGB = Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. 1–. 1923–. Göteborg.
OSDs = samlingarna till Ordbok över Sveriges dialekter i Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Rhez. = Ion. Haquini Rhezelii Monumenta Uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utg. af C. M. Stenbock & Oskar Lundberg. 1915–17. Uppsala. Bil. till Upplands fornminnesförenings tidskrift 7.
RL = Rasmus Ludvigssons register och memoriall ... till anno etc. [15]60. Strödda kamerala handlingar 61 i Kammararkivet, SRA.
Salvius, Lars, 1741: Beskrifning öfver Sveriget, första tomen om Upland. Stockholm.
SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–. Lund.
SD = Svenskt diplomatarium. [Numera:] Utg. av Riksarkivet. 1–. 1829–. Stockholm.
SDns = Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401. Utg. af Riks-archivet. 1–. 1875–. Stockholm.
Sdw = Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Svenska fornskrift-sällskapets samlingar. Ser. 1. Svenska skrifter 27, 54.)
SkO 22 = Ringdahl, Claes, 2008: Skånes ortnamn. Ser. A. Bebyggelsenamn 22. Västra Göinge härad med Hässleholms stad. Lund.
SO = Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.
SODal 7 = Bergfors, Erik Olof, 2001: Ortnamnen i Dalarnas län 7. Leksands kommun. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Språk- och folkminnesinstitutet. Namnavdelningen. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
SOHäls 2:2 = Hagåsen, Lennart, 2014: Ortnamnen i Hälsingland 2:2. Hudiksvalls kommun. Hudiksvallsområdet. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)
SOJä 6 = Flemström, Bertil, 1983: Ortnamnen i Jämtlands län 6. Ragunda kommun. Bebyggelsenamn. Uppsala. (SO.)
SOL = Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2, reviderade uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

SOSk = Lundahl, Ivar, 1950–81: Ortnamnen i Skaraborgs län 1–18. Uppsala (& København). (SO.)
SOÄ 14 = Ortnamnen i Älvsborgs län 14. Ås härad. 1909. Stockholm. (SO.)
SRA = Riksarkivet, Stockholm.
SRAp = pergamentsbrev i SRA.
SRP = Svenska riks-archivets pergamentsbref från och med år 1351. Förtecknade med angifvande af innehållet. 1–3. 1866–72. Stockholm.
Strandberg, Svante, 2004a: Dehydronymische Ableitungstypen. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 27–44.
— 2004b: Dehydronymiska avledningstyper. I: Namn. Hyllningsskrift till Eva Brylla den 1 mars 2004. Red. av Svante Strandberg, Mats Wahlberg & Björn Heinrici. Uppsala. (Namn och samhälle 15.) S. 119–126.
Ståhl, Harry, 1960: Ortnamnen i Kopparbergslagen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 7.)
T = Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan).
UO = Hesselman, Bengt: Uppländsk ordbok. Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala acc.-nr 35753, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
Wessén, Elias, 1968: Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Stockholm. (Nordiskt kursbibliotek.)
Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)

Akademien granskar…

AGRARHISTORIA

JANKEN MYRDAL:

När ämnet agrarhistoria på Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) fyllde tio år gjorde jag en summering som publicerades i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* (2004). Den var inriktad på ämnets historiografi och definition. Nu skall jag vara mera personlig och tala om hur jag tänkte när ämnet etablerades. Risken är att för mycket framhäva mig själv. Ett ämne och en forskargrupp skapas av många personer, och dessutom fanns det en stor mängd forskare inom agrarhistoria utanför SLU. Avsikten här är således inte att skriva agrarhistorias historiografi, och inte heller att ge en översikt av dess ställning i Sverige som helhet under de senaste årtiondena.

Samtidigt är det obestridligen så att en professor, som också är avdelningschef för en grupp, kommer att spela en roll för hur ämnet utformas. Därför skall jag börja med en presentation av en del jag gjorde innan jag blev professor. Jag var professor i agrarhistoria från 1994 till 2016, men det sista året trappade jag ner i arbetstid. Disputerade gjorde jag 1986, inte helt ung eftersom jag arbetat på Nordiska museet fram till det jag var trettio år.

Som student hade jag startat en grupp kring folkets historia. Vår tidskrift, *Folkets Historia*, hade en vetenskaplig målsättning, och där publicerade jag ett antal uppsatser – främst rörande böndernas historia. Min avhandling tog upp medeltidens åkerbruk, och därefter skrev jag om 1500-talets jordbruk och ekonomi.

Sten Rentzhog värvade mig tillbaka till Nordiska museet, där jag fick något som liknade en forskartjänst, vilket gav mig möjlighet att starta flera projekt. Ett av dem var att samla in bondedagböcker. Ett problem var att arkivmaterialen främst bestod av det som staten intresserat sig för och jag ville stärka basen för ett underifrånperspektiv. I den grupp jag etablerade samlade vi in uppgifter om dagböcker, och vi hade möjlighet att anställa arbetslösa kvinnor i Jämtland som skrev av ett stort antal. Ett annat projekt var att samla in minnen från bönder. Här fick jag stöd från LRF, och inom projektet *Bondeminnen* ordnades studiecirklar över hela landet. Problemet med ”gräv-där-du-står” rörelsen hade varit att den inte omedelbart ledde till arkivbildning. Tack vare stödet från LRF kunde studiecirklarnas anteckningar, enligt ett frågeformulär, bli bevarade både på Nordiska museet och på re-

gionala arkiv. Ett annat projekt, som jag tog med mig in i professuren, var ett fembandsverk om jordbrukets historia.

Det kan förefalla som om jag förberett mig inför att söka en professur i agrarhistoria, men så var inte fallet. Allt detta gjorde jag med utgångspunkt från mitt intresse för vardagslivets och folkets historia. Tanken på en professur och en avdelning för agrarhistoria tillkom mycket senare. Faktum är att när jag återvänt till Nordiska museet tänkte jag mig en framtid där.

Något som ledde fram emot en professur var de skogs- och lantbrukshistoriska seminarierna på Kungl. Skogs- och lantbruksakademien (KSLA). Detta var ett av de projekt jag arbetade med under min tid på Nordiska museet. Jag var primus motor. Seminarierna blev en mötesplats för agrarhistoriker från hela landet, och vi publicerade också en del av dem i en skriftserie. Johan Curman som jag samarbetade med på KSLA kunde sedan, utan min medverkan eller ens kunskap, mobilisera medel från C. F. Lundströms stiftelse till professuren.

Jag blev utsedd till professor på våren 1994. Flera av de övriga sökande var högt meriterade och fick sedan egna professurer. Hade ämnet varit exempelvis allmän historia tror jag säkert att någon av dem hade placerats före mig. Av olika orsaker tillträdde jag inte genast, utan fick sommaren på mig att tänka igenom hur jag ville etablera en avdelning. Att jag skulle bygga upp något helt nytt på ett naturvetenskapligt universitet hade både fördelar och nackdelar. Jag diskuterade med flera, som Svante Lindkvist och Sverker Sörlin med lärostolar i teknik- respektive miljöhistoria.

En fördel var att jag hade stor frihet, inte bara för att jag var ensam professor, utan också för att naturvetarna på SLU inte hade någon uppfattning om vad som var normalt för verksamhet inom humanvetenskaperna. Vad jag än gjorde tänkte de att ”så gör humanister”. De kunde inte veta att jag i många avseenden avsåg att bryta med de traditioner jag vuxit upp med.

En nackdel var att många – långt ifrån alla – var tämligen likgiltiga för det som vi gjorde och såg det närmast som ett garnityr. Att jag skulle ha brist på samtalspartner var dock inget problem, dels hade jag min grupp och ett nätverk över hela landet, dels fick jag möjlighet att diskutera nya aspekter av min forskning med experter på grisuppfödning eller ogräsrensning.

För att behärska nackdelarna beslöt jag mig för att gå in i SLU och lära mig dess labyrint. Jag var angelägen om att etablera vänskapsrelationer, på ett professionellt plan, med flera i olika ämnen. Under större delen av min tid som professor var jag verksam i centrala organ. Vid en tidpunkt utformade jag en strategi för hela fakulteten, inom ramen för fakultetsnämnden. Jag var också en tid anställd av jordbruksdepartementet och utformade där en tankegång om den agrara samhällssektorns nya inriktning, vilket i någon mån faktiskt påverkade utvecklingen. En överskattning av den betydelse mina insatser fick skall inte göras, men jag försökte framhäva behovet av vidare perspektiv där agrarhistoria ingick.

Det jag emellertid inte gjorde var att helt integrera och underordna agrarhistoria annan verksamhet, ty det hade varit emot den strategi jag tänkte genomföra. Det fanns propåer och jag fick med viss möda värja mig mot dessa försök till agrarhistorias underordning

Där fanns en svaghet och när SLU fick nedskärningar visade det sig att agrarhistoria inte definierades som en kärnverksamhet för undervisning. Det fanns dock en inre styrka hos ämnet och professuren är utlyst och tillsatt som en sökt professur, med många bra sökande.

Jag tänkte ut flera viktiga steg för att etablera ämnet och för att bygga upp en miljö.

Ett ämne måste ha en lärobok, och vi tog tag i det med en gång. Den gavs ut på LTs förlag. Vi måste också ha ett kurspaket. Jag anställde docent Mats Morell som lektor på halvtid, och vi utgick från en kortare kurs som redan fanns. Vi skapade ett paket med tre steg: grundkurs, fortsättningskurs och uppsatskurs. I poäng var det motsvarande en halv trebetygskurs. Flera av kurserna låg på kvällar eller helger för att göra det möjligt för SLU-studenter att gå kursen vid sidan om annan, ofta obligatorisk, utbildning. Dessutom gjordes specialkurser, som en praktiskt inriktad sommarkurs. Förutom SLU:s studenter fick vi många från det som kallas kulturmiljösektorn, inte minst från länsstyrelserna.

En central del av strategin var att få in agrarhistoria som ett uppslagsord i Libris på KB och som doktorandämne, vilket ledde till registrering i SCB:s statistik.

Att skriva ämnets historia och visa på en lång tradition ingick i planerna, men eftersom det inte var helt centralt skedde det först efter en tid. Jag gjorde en biografi över Folke Dovring, den förste agrarhistorikern som emellertid flyttade till USA på 1950-talet. Bengt M P Larsson gjorde en tyvärr aldrig fullföljd studie av diskussionerna på lantbrukshögskolan i början av 1950-talet, då man planerat för agrarhistoria, men ekonomerna, inte minst de då unga studenterna, var emot detta, eftersom det ansågs kunna hota eller hindra ekonomiämnet.

Jag strävade också efter att skapa en god miljö, för en långsiktig överlevnad. Att jag skulle nöja mig med att vara en ensam professor med en assistent föll mig aldrig in. Målet var att etablera en avdelning för agrarhistoria. Jag tänkte mig en ideal grupp bestående av en professor, en lektor, en forskarassistent och fyra doktorander. En sådan grupp har också funnits, ibland något större, under hela tiden. För att uppnå detta måste jag leta pengar överallt, inte bara på de traditionella forskningsråden. Detta har varit tämligen framgångsrikt.

Från Nordiska museet, där jag också byggt upp en grupp, visste jag att valet av rätt personer var avgörande för framgång. En lista över de jag ville ha som doktorander gjordes upp. Man skall vara klar över att min frihet var nästan total. Det fanns till en början ingen trebetygsnivå som det krävdes att jag måste välja från. Så småningom hade ett undervisningspaket byggts och

vi kunde plocka flera doktorander från dem som gått den ”halva kandidatexamen”. De hade då lärt sig ett helt tvärvetenskapligt arbetssätt. En sant tvärvetenskaplig grupp kunde skapas, där tvärvetenskapen låg inom forskarna. En egenhet som jag vill framhäva är att hälften av doktoranderna kom från naturvetenskapen och hälften från humanvetenskaperna.

Naturvetarna måste lära sig det humanvetenskapliga sättet att arbeta, med mycket läsning och skrivande, men hade sin kompetens med sig. Humanisterna måste ta till sig de fördelar det är att vara på ett naturvetenskapligt universitet där experter på de områden som beforskas finns. I gruppen uppstod många kreativa möten.

Seminariekulturen skulle vara tillåtande och inkluderande. En negativ erfarenhet jag hade med mig från andra universitet var att vissa tilläts dominera och att deltagarna ägande sig mer åt negativa och nedgörande kommentarer än positiva och stödjande. Dessutom ogillade jag att man valde att bara gå på några seminarier. En moral skapades där alla i princip skulle gå på alla seminarier, vilket dock krävde att de inte var för många seminarier.

En hög produktivitet var ett måste, både vad gällde färdiga doktorsavhandlingar och de som skulle bli docenter. Jag utvecklade flera metoder för att uppnå detta. Alla doktorander skulle ge minst tre seminarier: startseminarium första terminen där avhandlingsplanen lades fram, ett seminarium nästa år då ett helt kapitel lades fram och metoden kunde diskuteras, samt det tredje året då den i princip färdiga texten skulle presenteras. Tanken med ett slutseminarium ett år innan disputationen var att opponenten skulle kunna ge synpunkter som doktoranden verkligen kunde ta hänsyn till. Slutseminarier några månader innan anser jag som mindre effektiva - istället gjorde jag då en hård läsning med många sidors kommentarer.

Handledningen bestod av många tillfällen då jag stack in huvudet i rummet och frågade hur det gick, eller satt mig en stund för att prata. Dessutom hade vi läskurserna. Idén var att doktoranderna skulle läsa mycket och hela tiden, vid sidan av avhandlingsskrivandet. Jag lade tid på att arbeta fram ett paket av ett trettiotal läskurser, vardera om cirka 1600 sidor, som man kunde välja bland. Doktoranden skulle sammanfatta på 5-10 sidor sedan skulle vi ha en diskussion, vilken övergick i handledning. Inlärningen var att lära sig kondensera och kritisera, samt att kunna ge och ta argument.

Forskarassistenter och andra post-dok hade större frihet, men från första stund gjordes klart att en docentur var målet, och en plan för att uppnå detta gjordes.

Jag la också upp en plan för forskningen, men målet var inte att bygga en projektgrupp kring mig och mina kärnintressen. Istället skulle vi bygga ett ämne, och då måste anslaget vara brett. Vi kallade det solfjädersmodellen. En viktig del var också att doktorander och post-dok måste vara fästa vid sin forskning. Alla hade inte ett eget ämne när de kom, men genom att fråga ut och se dem tänkte jag ut avhandlingsämnen som passade olika personer. Detta var förutsättningen för att kunna pressa på arbetet.

Att göra agrarhistoria till en underavdelning till etnologi eller ekonomisk historia var helt emot mitt mål att bygga ett eget ämne. Däremot ville jag utmana dessa ämnen, för att kunna visa att agrarhistoria behövdes.

En målsättning var att återerövra den klassiska etnologin. Det skedde bland annat genom att återvända till uppteckningsmaterialet och med delvis nya frågeställningar visa att man kunde komma mycket längre än vad Sigurd Erixon och andra klassiska etnologer nått. Vi ville också bryta med tanken på ett etnologiskt presens, att många företeelser funnits mycket länge. Det fanns en dynamik i bondesamhället som hade blivit förbisedd.

För ekonomisk historia hade den agrara revolutionen stått i centrum och målet var att omtolka denna genom att sätta den i ett längre tidsperspektiv och genom att framhäva detaljernas och det praktiska arbetets betydelse.

Mot slutet av min tid som professor bestämde jag mig för att återvända till medeltiden, jag är ju i grunden medeltidshistoriker. För medeltidsforskningen var målet att visa att den svenska utvecklingen varit mycket mer europeisk än vad som tidigare varit erkänt, med agrarkris och storgårdssystem. (En annan linje som jag utvecklade i min egen forskning är världshistoria med agrar inriktning.)

Att jag inte hårdare tryckt på det som legat mig nära, redskapen och tekniken, kan jag kanske ångra, men det kom sällan någon ung forskare som tyckte att detta var verkligt spännande, även om flera hade det som element i sina undersökningar. Mot slutet har jag dock haft en doktorand som följt upp min forskning på detta område.

Förmodligen förväntades det att vi skulle ha ägnat mig mycket mer åt den moderna tiden, med dess lantbruksnämnder, traktorisering och förvetenskapligande av jordbruket. Jag hade på Nordiska museet påbörjat sådan forskning, med Bondeminneprojektet och bondedagböcker, och inom avdelningen har sådan forskning expanderat särskilt under senare år. Att detta skett är dock andras förtjänst, och att det skett ser jag som en god sak.

Sammanfattningsvis innehöll min strategi två sammanflätade strävanden, det ena var att vi skulle ha hög kvalitet och vinna erkännande för det, det andra var att vi skulle vara självständiga och utveckla en djupgående tvärvetenskap centrerad kring kärnan i vårt ämne.

När jag nu efteråt vänder mig tillbaka och ser vad vi åstadkommit tycker jag att det blev ganska bra: sjutton avhandlingar och hälften så många docenter, många hundra som utbildat sig på länsstyrelserna samt hundratals agronomer och andra studenter på SLU som fått vidgade perspektiv genom vår undervisning.

Ämnet är utan tvekan etablerat. Jag inser att framtiden blir annorlunda, och ser med spänning fram att nästa professor tillsammans med sina medarbetare skall fortsätta att utveckla agrarhistoria.

JESPER LARSSON:

Agrarhistoria – en reflektion om nutid och framtid

Agrarhistoria har minst två skilda betydelser. Den första är knuten till kunskapen om jordbrukssamhället i vid mening och innefattar forskning och undervisning inom en rad akademiska discipliner, som historia, etnologi, ekonomisk historia, arkeologi och många fler. Den andra betydelsen är det akademiska ämnet agrarhistoria, som sedan 1994 har sin hemvist på Sveriges lantbruksuniversitet (SLU). Här kommer jag att tala om det senare, universitetsämnet agrarhistoria. Agrarhistoria har nått längre än de flesta ”bindestreck-historiska” ämnen, som har sett dagen ljus under de senaste decennierna. Det har etablerat sig som ett eget universitetsämne med professur och en uttalad profil. Några av dess karaktärsdrag är tvärvetenskap, källpluralism, stark empirisk forskning och ett fokus på produktionen och jordbrukets praktik. Men innan jag går in på hur jag ser på ämnets nutid och framtid skall jag berätta något om min bakgrund och förklara varför jag en gång valde agrarhistoria.

Jag är för närvarande akademiforskare vid Kungl. Vitterhetsakademien med placering på avdelningen för agrarhistoria, med ett projekt om nyttjandet av kollektiva resurser in norra Skandinavien under tidigmodern tid. Alumn från Uppsala universitet med historia som huvudämne, men också med konstvetenskap, arkeologi, etnologi och arkivkunskap i examen, kom jag att få jobb på Länsmuseet Gävleborg som byggnadsantikvarie och sedermera på länsstyrelser, i Kalmar län och som biträdande länsantikvarie i Jämtlands län. Som byggnadsantikvarie med tyngdpunkt på den agrara bebyggelsen var de agrarhistoriska seminarierna på KSLA i början av 90-talet mycket givande. När sedan de agrarhistoriska kurserna på SLU började sökte många av oss dit för att fördjupa vår yrkeskunskap med relevant akademisk kunskap om jordbrukets utveckling. För mig ledde dessa grundkurser vidare till en uppsatskurs och senare en doktorsutbildning inom ramen för Nordiska museets forskarskola och avhandlingen *Fäbodväsendet 1550-1920, ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem* (2009). Nydisputerad fick man inte vara kvar på agrarhistoria. Jag återvände dock aldrig till länsstyrelsetjänsten, utan åkte på internationell tvåårig postdoc till Elinor Ostrom och The Workshop for Political Theory and Policy Analysis vid Indiana University. Där utvecklade jag tankarna kring gemensamt brukade marker och kollektiva organisationer och jag är numera ”Affiliated Faculty” där. Tillbaks i Sverige började jag en forskarassistenttjänst i agrarhistoria som jag hade i tre år innan jag blev akademiforskare vid Kungl. Vitterhetsakademien med anställning på Avdelningen för agrarhistoria, där jag också fick ett biträdande lektorat.

Med denna korta bakgrund av mig själv har jag berört tre områden, forskning, undervisning och kontakter med världen utanför akademin, som är viktiga för många universitetsämnen, men där det är av särskilt vikt att agrarhistoria står stark för att gå en ljus framtid till mötes. Ett litet ämne, som agrarhistoria med få anställda, och placerad vid ett universitet som har ett uttalat sektorsansvar, är mer känslig för tillfälliga obalanser i denna mix än stora traditionella ämnen. Strukturella fel och missgrepp kan göra stor skada. I en tid när det inte är självklart att professurer i humanistiska ämnen återbesätts är det därför ett styrketecken att nu så sker i agrarhistoria.

FORSKNING

När det gäller forskning står agrarhistoria relativt starka. Vi har genomgått samma förändring som de flesta humanistiska ämnen med ett allt starkare fokus på artiklar och inte minst har publicering i internationell peer review-tidskrifter ökat påtagligt. Överhuvud taget är internationaliseringen av ämnet ett framträdande drag med projektsamarbeten, bokutgivning, workshops och konferenser. Agrarhistoria har dragit in viktiga forskningsanslag och kunnat motivera våra forskningssatsningar inför universitetsledningen och därmed fått extra medel till forskningen. Här kan nämnas uppdraget om SLU historia, där vi har ett pågående forskningsprojekt, som bland annat studerat hur SLU och dess föregångare var engagerade i uppbyggnaden av svenskt bistånd.

Att mäta forskningskvalitet går att göra på olika sätt, det vanliga är att mäta publiceringar och externfinansiering. Ett annat sätt att diskutera forskningen är att titta närmare på seminarieverksamheten. Seminarierna är ett ämnes intellektuella ryggrad. Här ventileras texter, ny forskning presenteras och ett tankeutbyte mellan forskare, doktorander och andra deltagare sker. Seminariekulturen kan därför visa på ämnets relevans. Jag har nyligen sammanställt avdelningens seminarieverksamhet från 2010 till 2015. Under dessa sex år har vi ungefär ett seminarium i månaden ibland fler. Medelantalet besökare är 14 med en standardavvikelse på 5, vilket gör att ett normalt seminarium hos oss har 9 till 19 deltagare. Ett bra antal för att ha en levande diskussion och högt med tanken på att vi är få vid avdelningen. Seminarierna besöks av både forskare och doktorander och har inte utvecklats, som på vissa ställen, till renodlade doktorandseminarier under ledning av en professor. Ser man till antalet externa deltagare vid seminarierna så uppgår dessa i snitt till en tredjedel av samtliga deltagare och visar att seminariet är relevanta för personer även utanför vår avdelning. Agrarhistoria fyller därmed en funktion, som ett specialiserat historieämne, dit forskare från andra discipliner söker sig. En tidsindelning av våra seminarier visar att de flesta seminarier behandlar modern tid tätt följd av tidigmodern tid. Skall något generellt sägas om forskningens framtid tror jag att agrarhistoria som byggt

upp kunskap inom frågor som naturresursförvaltning, livsmedelsförsörjning och andra aktuella frågor, står väl rustad inför framtiden, även om alla är medvetna om den hårda konkurrensen om externa forskningsmedel.

UNDERVISNING

Om den agrarhistoriska forskningen ger en viss anledning till tillförsikt inför framtiden finns det anledning att vara orolig inför framtiden när vi nu kommer in på undervisning. Det finns vissa ljusglimtar och jag återkommer till dem, men först problemen. Sedan 2011 har den agrarhistoriska undervisningen ändrats drastiskt. Från att ha varit ett sammanhållet kursutbud med fristående kurser på sammanlagt 67,5 hp har det reducerats till att vi i dag (2016) undervisar 32 hp nästan uteslutande inom ramen för programstrukturen på SLU. Jag vill bara helt kort peka på några av de problem som uppstår på grund av detta och som har förvärrats av att undervisningen betalas allt sämre inom universitetet. Det första är att de anställda lärare som finns på avdelningen får allt mindre del av sina kostnader täckta av undervisningen. Det betyder att de delar av statsanslaget som tidigare gick till medfinansiering av projekt och doktorander nu måste användas för att täcka upp lärartjänster där lärare/forskaren inte har externa anslag. En nedåtgående spiral kan inledas där nya personer inte kan rekryteras därför att statsanslaget redan är uppbundet. Det andra problemet med att kursutbudet har minskats drastiskt är att man inte längre kan läsa agrarhistoria och avancera till nya högre kurser. De kurser som finns inom programmen ligger inom första studieåret eller är en kort specialkurs på avancerad nivå. De ger inte den förkovran och fördjupning i ämnet som behövs. Ett särskilt problem, enligt min uppfattning, blir detta för antagningen till forskarutbildningen och den tvärvetenskapliga profil som har varit utmärkande för agrarhistoria sedan tillkomsten. De allra flesta antagna doktoranderna med en naturvetenskaplig bakgrund har kommit från grundprogrammen på SLU, som agronom och hortonom. Doktorander med en humanistisk eller samhällsvetenskaplig bakgrund har haft sina utbildningar från andra universitet. Alla doktorander som kom från SLU hade gått de fristående kurserna i agrarhistoria och hade därmed blivit förberedda för en humanistisk forskarutbildning, som kräver förtrogenhet med historiska källor. Idag, utan möjligheten att gå vidare till högre kurser i agrarhistoria, blir det svårt för studenter från SLU att antagas som doktorander i agrarhistoria. Undantaget skulle vara de SLU studenter, som läst relevanta ämnen vid andra universitet.

Det finns dock ljusglimtar kring undervisningen och det gäller studenterna intresse för historia. I februari 2015 skickade jag ut en enkät till SLU studenter på grundnivå med frågor om deras historieintresse. Över 860 svar kom in och jag skall kort redogöra för några av de mer slående resultaten från undersökningen. Det första är det stora historieintresset som SLU stu-

denter har. Runt 40 % av dem har ett stort eller mycket stort historieintresse och en tredjedel av studenterna sade att de ville ha mer historia kopplad till sin undervisning. Många studenter efterfrågar också enstaka kurser i historia. Det andra är att deras historieintresse är starkt kopplat till de program de går: jägmästare har ett mycket starkt intresse för skogshistoria, mark-växt agronomer för agrarhistoria, trädgårdsingenjörer för trädgårdshistoria. Däremot är jägmästarna inte särskilt intresserade av trädgårdshistoria och trädgårdsingenjörerna intresse för skogshistoria är lågt. Studenterna har valt SLU för att man har ett starkt intresse för vissa frågor kopplat till jord- och skogsbruk och kring de frågorna vill många veta så mycket som möjligt. Detta inkluderar också historia. Det tredje, och det är kopplat till de andra punkterna, är det nyttoperspektiv som studenterna lägger på historia. Långt över hälften av studenterna tänker att de blir bättre i sina framtida yrken om de känner till historia relaterat till det yrke de läser till.

Det finns ett starkt intresse för agrarhistoria på högsta nivå i SLU:s organisation, visat bland annat genom satsningen på flera agrarhistoriska projekt, och bland studenterna. Agrarhistorias svårighet är att sedan vi, vid en budgetbesparing, blev av med mycket av undervisningen, har vi svårt att få tillbaka det vi förlorat. Arne Kaijser har kallar det kampen om schemat, hur de traditionella ämnena har sin givna plats i undervisningen, medan nyare ämnen har svårare i konkurrensen. När alla ämnen måste rymmas inom en starkt begränsad programstruktur får mindre ämnen svårt att hävda sig. Tänker man inte om kring undervisningen kommer man inte bara att tappa kopplingen mellan grundutbildning och forskarutbildning i agrarhistoria, SLU som universitet kommer också få svårare att vara en relevant röst i diskussionen om bland annat utnyttjandet av naturresurser och jordbrukets framtida utveckling.

KONTAKTER MED VÄRLDEN UTANFÖR UNIVERSITETET

Inom universitetsvärlden har ämnenas relevans utanför universitet blivit en allt viktigare fråga och inom SLU är sektorsrelevans och samverkan ständigt diskuterade frågor. Agrarhistoria har alltid varit sektorsrelevant utan att egentligen framhäva det så mycket. På många sätt har det varit viktigare för ett relativt nytt ämne att framhäva att vi är inomvetenskapligt relevanta och relevanta i förhållande till andra historieämnen. Agrarhistorias sektorsrelevans har visat sig på flera sätt. Jag nämnde i inledningen hur ämnet tidigt rekryterade studenter från bland annat museer och myndigheter, som ville vidareutbilda sig för att möta den efterfrågan på kunskap om jordbrukslandskapet som fanns när Sverige blev en del av en europeisk jordbrukspolitik. Fler exempel är Janken Myrdals regeringsuppdrag, som resulterade i boken *Den nya produktionen – det nya uppdraget: jordbrukets framtid i ett historiskt perspektiv* (2001), det ”landskapslaboratorium i skala 1:1” i Krusen-

berg där praktisk skötsel av historiska landskap kunde studeras och som bland annat resulterade i Eva-Lotta Päiviös doktorsavhandlingen *Det agrara landskapet på vinst eller förlust: biologiska och historiska värden inom lantbrukets nya uppdrag* (2008). Denna typ av sektorrelevanta arbeten fortsätter idag med samarbeten med Länsstyrelsen i Uppsala län om kulturreservatet Linnés Hammarby och att agrarhistoria har ”industridoktorander”. Doktorander som bekostas av en arbetsgivare utanför universitetet. Vi har nu en ”industridoktorand” från Riksarkivet och en från Upplandsmuseet.

Det finns ett intresse för de agrarhistoriska frågorna, bland studenter, i forskarsamhället och i samhället utanför universiteten. Agrarhistorias utmaning är att se till att vi kan fortsätta att vara relevanta på alla dessa tre områden.

Sekreterarens verksamhets-berättelse 2016

Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur kan se tillbaka på sitt åttiofjärde verksamhetsår. Styrelsen har under året haft följande sammansättning:

Preses: Herr Lennart Elmevik (till årsmötet), Herr Lars-Erik Edlund (från årsmötet)
Vice preses: Fru Birgitta Skarin Frykman (till årsmötet), Fru Irene Flygare (från årsmötet)
Sekreterare: Herr Gunnar Ternhag
Skattmästare: Herr Ingemar Andersén
Övriga ledamöter: Herr Lars-Erik Edlund (till årsmötet), Fru Anne-Sofie Gräslund, Herr Lars-Eric Jönsson (från årsmötet), Herr Peter Luthersson (från årsmötet), Herr Tomas Matsson (till årsmötet), Herr Svante Strandberg och Fru Birgitta Svensson.
Suppleanter: Fru Iréne Flygare (till årsmötet), Herr Thomas Lindkvist, Fru Maj Reinhammar och Fru Torun Zachrisson (från årsmötet).

Redaktör för Akademiens skriftserier: Fru Maj Reinhammar.

Revisorer har varit auktoriserade revisorn Jonas Mårtensson och Herr Anders Hultgård med auktoriserade revisorn Malin Härdell samt Fru Märta Ramsten som suppleanter.

Som särskilda ledamöter i nämnderna för vissa av Akademiens fonder har fungerat

i *Nils Ahnlunds prisfond*: Fru Svensson
i *Jöran Sahlgrens prisfond*: Hr Strandberg
i *Anders Diös´ fond för svensk hembygdsforskning*: Fru Reinhammar
i *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens fond för svensk folklivsforskning*: Fru Gräslund och Hr Jönsson.

Under året har två nya utländska arbetande ledamöter tagit sitt inträde i Akademien: professor Carole Hough, Glasgow och professor Gisli Sigurðsson, Reykjavik.

Sedan förra högtidssammanträdet har tio av Akademiens ledamöter avlidit: seniorledamoten Olaf Olsen, Köpenhamn den 17 november 2015, seniorledamoten Ruth-Elisabeth Mohrmann, Münster den 29 december 2015, stödjande ledamoten Jan-Öjvind Swahn, Brösarp den 21 mars, seniorledamoten Tamás Hofer, Budapest den 6 april, korresponderande ledamoten Ian Rice Whitaker, White Rock, British Columbia, Kanada den 19 maj, seniorledamoten Sven B. Ek den 20 maj, seniorledamoten Oddvar Nes, Bergen den 18 september samt seniorledamoten Lars Huldén, Helsingfors den 11 oktober.

Akademien har under året hållit sex sammanträden. Den 10 februari stod forskningen inom agrarhistoria respektive litteratursociologi på tur i serien ”Akademien granskar”. För diskussionsinledningar stod Herr Janken Myrdal och akademiforskaren, fil. dr Jesper Larsson respektive Herr Johan Svedjedal och Fru Anna Williams. Den 16 mars höll Fru Barbro Blehr föredrag över ämnet ”Om folkkyrkans förändringar: ett etnologiskt perspektiv”. Vid årsmötet den 13 april höll Herr François-Xavier Dillmann föredrag under rubriken ”Till frågan om konung Olav Haraldssons fall”. Den 14 september föreläste Herr Fredrik Skott över ämnet ”Kampen om folktraditionen”. Den 12 oktober höll Herr Carl Frängsmyr föredrag under rubriken ”Mårten Richert och nordistikens etablering vid Uppsala universitet ”. Vid högtidssammanträdet den 6 november höll Herr Janken Myrdal föredrag över ämnet ”Bilder i marginalen på en laghandskrift – en häradshövdings liv och tankar omkring 1380”. Arbetssammanträdena har hållits i Akademiens egna lokaler, högtidssammanträdet för tjugosjunde gången på Uppsala slott.

Akademien har under året delat ut 630 000 kronor som stöd till ledamöternas vetenskapliga verksamhet och som bidrag till anordnandet av konferenser, symposier, m.m., där Akademien varit arrangör eller medarrangör. 80 000 kr har beviljats som resebidrag till doktorander. Summan för de priser och belöningar som utdelades vid högtidssammanträdet uppgick till 950 000 kr.

I Akademiens lokaler hölls symposierna ”Svenska kulturmöten” 14–15 mars, ”När folken upptäckte varandra. Historiska perspektiv på nordisk turism” 28–29 september, ”Plurala ortnamn” 6–7 oktober och ”Musiketnologin i Skandinavien – tillbakablickar, utsikter över samtiden, framtidsidéer” 25–26 oktober.

Förutom en årgång av de sju tidskrifter som ges ut av Akademien – årsboken Saga och sed, Namn och bygd, Tidskrift för nordisk namnforskning, Ethnologia Scandinavica – a journal for Nordic Ethnology, Arv – Nordic Yearbook of folklore, Svenska landsmål och svenskt folkliv, Studia Anthroponymica Scandinavica – tidskrift för nordisk personnamnsforskning samt Rig – kulturhistorisk tidskrift – har Akademien under år 2016 utgivit följande skrifter (utgörande nummer 140–143 i acta-serien):

Lennart Elmevik: Ortnamnsstudier i urval.
Björn Bihl: Med stänk av dialekt. Dialektala och andra stilistiska drag i Frödings rikspråkliga dikter.
Rolf Kjellström: Nybyggarliv i Vilhelmina 6. Från nybyggarnas tankevärld.
Bengt af Klintberg: Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, ”Sin and Grace”, i muntlig tradition och i litterära verk.

Den 19 maj utdelades i Upplandsmuseet Bureuspriset till vetenskapsjournalisten, fil. dr h c Bo G. Erikson, Stockholm. Prismotiveringen lyder: ”För hans förnämliga livsgärning via olika medier som förmedlare av kulturhistorisk forskning, senast genom hans mäktiga bok om arkeologen och etnografen Hjalmar Stolpe”. Priset ska, enligt stadgarna, tilldelas ”en person som inom Akademiens verksamhetsområde gjort synnerligen betydelsefulla forskningsinsatser eller som på ett högst förtjänstfullt sätt stimulerat intresset för resultaten av sådan forskning hos en bred allmänhet”.

Tillsammans med Konstakademien, Kungl. Vitterhetsakademien, Svenska akademien och Kungl. Musikaliska akademien deltog Kungl. Gustav Adolfs Akademien i uppvaktningen vid Hans Majestät Konungens 70-årsdag den 30 april. Gåvan bestod av det akademigemensamma Bernadotteprogrammet som innehåller större stipendier till framstående utövare inom respektive akademis verksamhetsfält. Gustav Adolfs Akademien bidrog med två stipendier till nydisputerade forskare utanför Norden: PhD Melanie Schiller, Groningen, Nederländerna och PhD Declan Taggart, Aberdeen, Storbritannien.

Vid högtidssammanträdet den 6 november i Rikssalen på Uppsala slott utdelades traditionsenligt Akademiens priser och belöningar för året.

Ur *Nils Ahnlunds prisfond* utgick ett pris på 90 000 kronor till Akademiens seniorledamot professor Lena Peterson, Uppsala, för hennes banbrytande insatser inom runologi och personnamnsforskning.

Ur *Jöran Sahlgrens prisfond* utdelades två priser på vartdera 75 000 kronor till:

Professor Ola Graff, Tromsö, för hans skarpsinniga och engagerade forskning om jojk och jojkning inom ett vidsträckt samiskt område.

Akademiens hederspreses, professor Lennart Elmevik, Uppsala, för hans framstående författarskap inom nordisk namnforskning, där han behandlar viktiga ortnamnstyper och skickligt tolkar ett stort antal enskilda ortnamn.

Ur *Dag Strömbäcks belöningsfond* belönades professor Aðalheiður Guðmundsdóttir, Reykjavik med 40 000 kr för hennes betydelsefulla insatser inom området nordisk folkkultur och medeltidsforskning med särskild inriktning på norrön folklore och litteratur.

Ur *Anders Diös’ fond för svensk hembygdsforskning* utdelades två priser på vardera 40 000 kronor till:

F. landsarkivarien Tryggve Siltberg, Visby, för hans mångåriga och hängivna arbete att klargöra maktfördelning och ekonomisk förvaltning på Gotland under tidigmodern tid.

Professor Per-Axel Wiktorsson, Uppsala, för hans ingående studier av fornsvenskans handskrifter, senast det mäktiga fyrbandsverket *Skrivare i det medeltida Sverige.*

Ur *Kungl. Gustav Adolfs Akademiens fond för svensk folklivsforskning* utdelades två priser till:

F. gymnasieläraren Benno Eriksson, Gävle och musikläraren Tony Wrethling, Sandviken, 30 000 kr vardera, för deras målmedvetna dokumentation av den folkliga dansen och musiken i Gästrikland, främst manifesterad i boken *Äldre dansformer i Gästrikland.*

Docent Britt Liljewall, Göteborg, 40 000 kr, för hennes grundläggande forskning om folkligt skrivande där hon utifrån bland annat ett literacyperspektiv belyser kvinnors emancipation, folklig mentalitet, modernitetens genombrott och andra stora samhällsförändringar.

Ur *Torsten Janckes minnesfond* utdelades sex priser till:

Museichefen, docent Ingela Bergman, Jokkmokk, 50 000 kr, för hennes målmedvetna och fruktbara forskning om Övre Norrlands förhistoria och medeltid där hon både initierat och lett stora tvärvetenskapliga projekt som avsevärt ökat kunskapen om det nordliga området.

Professor Britta Lundgren, Umeå, 50 000 kr, för hennes grundläggande och betydelsefulla insatser för att anbringa och utveckla etnologins genusperspektiv.

Professor Olof Sundqvist, Uppsala, 50 000 kr, för hans betydelsefulla, tvärvetenskapligt inriktade religionshistoriska forskning, särskilt hans nyligen utgivna arbete *An arena for higher powers. Ceremonial buildings and religious strategies for rulership in Late Iron Age Scandinavia.*

PhD Line Sandst, Köpenhamn, 40 000 kr, för doktorsavhandlingen *Urbane stednavn – storbyens sproglige dimension. En stilistisk-retorisk analyse af urbane stednavne i det københavnske byrum,* där hon på ett innovativt sätt analyserar ett tidigare endast delvis analyserat namnförråd.

Fil. dr Cecilia Ljung, Bromma, 40 000 kr, för doktorsavhandlingen *Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*, där hon skickligt visar att dessa gravmonument varit en del av ett nytt religiöst och maktpolitiskt landskap.

Fil. dr Alexandra Petrulevich, Uppsala, 40 000 kr, för doktorsavhandlingen *Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn och ortnamnsvarianter i Knýtlinga saga*, där hon övertygande analyserar ett komplicerat ortnamnsförråd.

Ur *Harry Karlssons fond för folklivsforskning* tilldelades universitetslektor, fil. dr Björn Magnusson-Staaf, Lund 40 000 kr för en kritisk, infallsrik och gedigen kulturhistorisk forskning om kulturarvens och historiens bety-

delse för människor nu och då samt för en inspirerande och folkbildande verksamhet i såväl tal som skrift.

Ur *Erik och Dency Östhols donationsfond* gick ett pris på 30 000 kronor till ljudteknikern Britt Eklund, Uppsala, för bevarandet och revitaliseringen av dräktbruket i Boda socken, främst synliggörandet av detta bruk genom boken *Dräktalmanacka. Boda socken, Dalarna.*

Ur *Sten Carlssons minnesfond* belönades fil. dr Mats-Olov Olsson, Umeå, med 50 000 kr för hans målmedvetna arbete som chefredaktör för *Encyclopedia of the Barents Region*, vilken perspektivrikt beskriver de europeiska nordområdenas historia och nutid.

Ur *Gösta Bergs minnesfond* utdelades ett pris på 40 000 kronor till forskningsarkivarien, fil. dr Karin Strand, Stockholm, för hennes studier av skillingtryckens textliga världar, främst hennes nyligen utgivna bok *Brott, tiggeri och brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*, där hon skickligt och innovativt använder skillingtryck som källor för en litteratursociologisk analys.

Ur *Marie-Louise och Gösta Virdings fond* fick fil. dr Ola Svensson, Lund, ett stipendium på 40 000 kr som uppmuntran till fortsatt forskning om ortnamn, landskap och rättsutövning i äldre tid.

Vid middagen i Rikssalen på Uppsala slott efter högtidssammanträdet höll Akademiens preses följande tal:

Ärade middagsgäster!

Jag hälsar er varmt välkomna hit till Kungl. Gustav Adolfs Akademiens för svensk folkkultur högtidsmiddag.

Svensk folkkultur står i centrum för vår Akademis intresse. Vi tolkar av tradition detta begrepp generöst, det har alla som lyssnat på parentationerna och senare prisutdelningarna säkert förstått.

Folkkulturen i Sverige men också övriga Norden ryms sålunda inom Akademiens verksamhetsfält, naturligtvis då alla de folkgrupper som av gammalt funnits i Norden men också senare inflyttade grupper. I vår verksamhet innefattas därför förutom den nordiska kulturen också den inhemska samiska och finska kulturen, dessutom exempelvis lågtysk påverkan på våra språk och kulturer under medeltiden men även senare inflytande som det franska under 1700- och 1800-talet. Då det gäller de skandinaviska nordområdena och deras historia och nutid inryms också det vidsträckta Barentsområdet som inkluderar delar av nordvästra Ryssland.

Tidsmässigt rör vi oss djupt ner i förhistoriens mylla, men också de nutida förhållandena inryms. Vid en sammankomst om svenska kulturmöten som avhölls i mars 2016 återfanns i programmet exempelvis föredrag om den tidiga östgermanskans historiska ställning och det vikingatida Birka lika väl

som föredrag om mötet mellan folkmusik, världsmusik och jazz i vår tid och uppkomsten av svenska talspråksvarieteter av idag.

Akademien knyter också utländska forskare till sig, främst i övriga Norden men även i de utomnordiska länderna i Europa och i Nordamerika. Somliga av dem arbetar framgångsrikt med svensk eller nordisk empiri, såsom samiska och finska förhållanden, fornspråkliga texter eller mytologi och kult i det förkristna Norden. Men många fokuserar också vetenskapliga problem som metodologiskt och teoretiskt knyter an till det som vi arbetar med i Norden, när vi forskar om olika folkkulturella fenomen. Dessa utländska ledamöter är en inte fullt utnyttjad resurs inom Akademien.

Det är en styrka att vår Akademi på detta sätt kan arbeta med denna mångfald frågor, och jag känner mig hedrad men också ödmjuk inför det stora ansvaret att såsom preses få leda denna mångfasetterade verksamhet. Men tillsammans med en klokt sammansatt styrelse och engagerade ledamöter är det möjligt att föra vår vetenskapliga farkost framåt.

Välkomna nu allesammans till bords. Jag vill rikta ett särskilt välkommen till några av våra gäster här i kväll och vill börja med dem som vi väl nästan bör se som våra värdar här i Rikssalen i afton, nämligen tre f.d. landshövdingepar som residerat här uppe på Kasåsen: Hans Alsén som innehade ämbetet 1986–92, här i kväll tillsammans med maka Karin, Ann-Cathrine Haglund som var landshövding 1997–2002, vår gäst i afton tillsammans med maken Finn, samt Anders Björck, som var Uppsala läns landshövding 2003–09, som är här med maka Py-Lotte. Varmt välkomna!

Jag hälsar också särskilt de andra akademier som gästar oss i kväll. En utländsk akademi är här, vår nära samarbetspartner Svenska litteratursällskapet i Finland som representeras av Camilla Wide, ledamot av Forskningsnämnden och Språkvetenskapliga nämndens ordförande.

Ett par av våra samarbetspartner inom ramen för Bernadotteprogrammet – tillkommet i anledning av Hans Majestät konungens sjuttioårsdag den 30 april i år – finns med oss i afton: från Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien dess ständiga sekreterare Birgitta Svensson med make Göran Hedlund, och – får jag väl tillägga – Akademiens tidigare sekreterare, vår hedersledamot Erik Norberg, samt från Kungliga Akademien för de fria konsterna, i vardagslag kallad Konstakademien, vice preses Fredric Bedoire.

Från Umeå representeras Kungl. Skytteanska Samfundet av sin sekreterare Ulf Wiberg med maka Britt.

Jag hälsar också tre systerakademier från Uppsala: Kungl. Vetenskaps-Societeten som representeras av sin vice preses Lars-Gunnar Larsson med maka Anki Mattisson, Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala av sin ordförande Anna Packalén Parkman med make Stefan Parkman, och till sist Kungl. Vetenskapssamhället i Uppsala av sin preses Sverker Gustavsson med maka Agneta. Varmt välkomna!

Alla andra här i afton – alla ledamöter inom olika kategorier och deras medföljande samt alla pristagare och stipendiemottagare och deras medföljande – hälsar jag också hjärtligt välkomna. Det är min innerliga förhoppning att det skall bli en trevlig afton för Akademiens alla gäster och ledamöter.

Akademiens vice preses Fru Flygare hyllade pristagarna med följande anförande:

Käraste pristagare!

Det här talet är till er. Ni har just mottagit en rad priser som Kungl. Gustav Adolfs Akademien velat hedra er med. Vare sig ni fått utmärkelser för en livslång forskargärning eller för att ni just inlett en sådan med en välskriven doktorsavhandling har ni på ett eller annat sätt verkat i den anda som kung Gustav II Adolf lät uttrycka i sitt memorial utfärdat den 20 maj 1630. Ytterst är det detta memorial som Akademien vilar på. I det uttrycker kungen sin önskan om att få kunskap och kännedom inte bara om landets naturtillgångar utan framförallt om landets *kulturrikedomar*. Dessa kulturrikedomar var inte bara materiella utan bakom resta stenar, redskap och gamla byggnader fanns mer svårfångade värden, hela uppsättningar av kunskap, trossystem och språkliga vändningar som också måste fångas in, tecknas ned och förstås.

Något av denna rikedom har ni utforskat och ni har gjort det på det enda sätt som är möjligt: utifrån vår tids frågor och dagens förutsättningar.

Ni har rest till andra landskap, vistats i andra tider, i andra dimensioner, ni har vänt ett dagboksblad, lyssnat till en ton, en sång, en saga, ni har lyft ett klädesplagg mot ljuset. Ni har sökt i utmarkerna och i stadskvarteren efter platsers namn och betydelse. Ni har rest till nordliga kuster, fjäll och bygder, lyssnat till jojkar, ord och språk. Ni har tolkat runor och religion, ni har tecknat ned kvinnors och mäns sorg, saknad och vänskap.

Ni har kommit tillbaka till oss med tolkningar, kartor, analyser och berättelser som vi andlöst lyssnat till och tagit till oss. Ni har berättat för oss om makt och underordning, om fattigdom och rikedom om det stora men oändligt svåra i att vara människa idag och genom alla tider.

Det har varit en lisa och en tröst att se så många goda insatser göras särskilt i dessa dagar som präglas av hårresande händelser och huvudlösa debatter. Där vanföreställningar blivit till sanningar och där forskningsresultat uppfattats som elitens sammansvärjning. Och när man som mest längtat efter djuplodande kunskap och humanistisk människosyn så har ni kära pristagare lämnat era bidrag för att stilla den längtan.

Jag vill därför uppmana er till fortsatta gärningar och jag gör det med en lånad devis från Smithsonian, den stora museiinstitutionen i USA. En devis som jag tror att även Gustav den andre Adolf hade instämt i:

Öka kunskapen. Sprid den!

Skål för 2016 års pristagare!

Professor Britta Lundgren tackade på pristagarnas vägnar med följande ord:

Ärade landshövdingar, preses, vice preses, kära kollegor, mina damer och herrar

Jag har fått äran, inte bara att mottaga ett pris, utan också att få tala i pristagarnas namn.

Tidigare i kväll har vi lyssnat på prismotiveringar rörande många intressanta ämnen. Min första tanke när jag fick detta uppdrag att hålla tal var att jag skulle åstadkomma en sammanhållen exposé som förenade alla dessa ämnen.

I så fall skulle jag teckna en omtumlande och folkbildande *tidsresa*, en vindlande sjungande långdans med start på Gamlatingsåkrarna i Skåne, kanske iklädda gröntröja och en och annan ogift kvinna skulle kanske bära den finaste huvudbonaden – en lönnhätta. Kanske hette vi Halfdan eller Holmvi och hette någon Lamo skulle vi kanske inte veta om det var en man eller en kvinna. Några brev skulle vi posta i Göteborg till våra vänner och inleda med ”Ack om du vore här”. Vi skulle titta i några olika s.k. Eskilstunakistor, läsa fornsvenska handskrifter och gamla skillingtryck, dansa förbi de mest vidunderliga ortsnamn och gårdsnamn och fundera över alla tillfälligheter som styr namngivandet, även i de städer vi passerar. En avstickare till Gotland lär oss mera om bondemakten och en och annan ceremoniell byggnad dansar vi också i och runt. Väl i Gästrikland skulle vi lära oss flera av de äldre dansformerna och runstenarna längs vägen skulle vi med särskilda turer ta många vändor runt.

Med bästa ljudkvaliteten, som fjället ger, skulle vi lyssna på jojk uppe i Arjeplog och kanske skulle vi, om det vore rätt månad, kunna skära oss lite färsk bark att äta som delikatess. Denna årstid fick vi dock mest troligt nöja oss med lite stärkande barkflingor innan vi uppsökte gamla samiska boplatser. Så drar vi till Norge för sjösamisk jojk och vidare till Island och lyssnar på dansballaderna och upplever sedan hela Barentsregionens rika mångfald.

Lätt huvudvill av de invecklade turerna i denna långdans gav jag dock upp denna min första tanke för ett tacktal.

*

En annan tråd att följa är den som handlar om tacksamhet. Jag tror att jag kan tala för alla pristagarna över upplevelsen den dag när postfacket var fyllt inte bara med den sedvanliga reklamen och räkningarna utan också ett brev från Gustav Adolfs Akademien. Jag sprättade upp det, utan att närmare tänka på vad det skulle kunna innehålla, kanske någon typ av information eftersom jag helt nyligen blivit vice preses i Kungl. Skytteanska Samfundet.

Glädjen blev förstås stor över att få ett pris och över en motivering som gladde mig ändå mera – ett erkännande för mitt arbete när det gäller etnolo-

gin och genusperspektivet. Som en akademisk gränsgångare har jag sedan ca 35 år rört mig mellan den tvärvetenskapliga könsrollsforskningen/kvinnoforskningen/genusforskningen och den i tid, rum och social miljö mångskiftande etnologin. Tidigt jämförde jag de båda fälten, blev inspirerad att etablera kvinno- och genusforskningen i etnologin och också i motsvarande grad inspirerad att införa mera av de mångskiftande tolkningarna av kategorierna kvinnor och män som jag hade mött i etnologin, in i genusforskningen.

Ett av de arbeten jag minns med särskild glädje var den del jag skrev i boken *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelser av kön* som kom ut 1996. Jag hade redan tidigare i skrift försökt diskutera hur etnologin inte självklart är genusmedveten, bara för att den har varit rik på empiri från det man då kallade den ”kvinnliga sfären”. Jag hade brevväxlingar med Sigfrid Svensson som då var redaktör för Rig, för att försöka klargöra vad jag menade. En lustig detalj är att jag i en skrift råkade utelämna f:et i hans namn så att det kom att bli Sigrid Svensson. En duktig korrekturläsare avhjälpte detta.

Genusforskning är ett stort fält som ingalunda enbart handlar om forskning om kvinnor, även om det var i detta som jag startade. Som en mycket intressant del i arbetet med boken *Åtskilja och förena* var de intervjuer jag gjorde ca 1994 med gamla kvinnliga etnologiska forskare – kanske inte de som blivit mest berömda, men som åstadkommit en viktig gärning. Det var Mai Fossenius, Ann-Sofi Schotte-Lindsten och Gertrud Grenander-Nyberg. Jag besökte dem i deras hem och de berättade. Mai om hur hon fick uppdraget att ”rensa upp i den Mannhardtska röran” i sitt arbete om majstänger. Etnologer får ju ofta diverse frågor från media så fort en årshögtid närmar sig och en vanlig fråga är varför det på vissa ställen heter majstång vid midsommaraftons bruk av lövade stänger. Bland annat detta tog hon sig an. Ann-Sofi Schotte-Lindsten berättade om hur hon av en museichef där hon sökte jobb fick svaret att ”museidamer har vi redan”, men ville hon jobba utan ersättning gick det bra. Nu ville hon inte det, utan gjorde i stället en lokalhistorisk karriär som så småningom belönades med att hon blev hedersdoktor. Gertrud Grenander Nyberg berättade naturligtvis om sin textila forskning och om, som hon uttryckte det, ”härveln har blivit ledtråden för hela mitt liv”. På gamla dagar hade hon som specialintresse att skriva nekrologer om kvinnor och bidrog därmed ytterligare till att kvinnors forskning och kunskap bevarats. Gertrud fick också en festskrift tillägnad sig på initiativ av Janken Myrdal (*Föremål som vittnesbörd*). Arbetet med boken *Åtskilja och förena* gav mycket insikt i hur vetenskapssamhället och dess praktiker också ofta skapar skilda villkor för kvinnliga och manliga forskare. Något som vi också kan iaktta fortfarande.

En av mina arbetsuppgifter för närvarande är att vara ledamot i Vetenskapsrådets styrelse och jag har noterat att vid senaste tilldelningen av bidrag så är det fortfarande så att inom området Medicin och hälsa har män en

betydligt högre beviljandegrad än kvinnor. För humaniora och samhällsvetenskap är beviljandegraden ganska lika. Ett område där kvinnorna däremot har högre beviljandegrad är området Konstnärlig forskning.

Den akademiska verksamheten innehåller många sätt att benämna, hedra och bedöma. Det handlar om t.ex. citeringspraktik för att benämna, om avhandlingsförord, medaljer, priser, festskrifter, och hedersdoktorat för att hedra och om recensioner, granskningar, utlåtanden och rankningar för att bedöma. På olika sätt skapar dessa akademiska sedvänjor processer både för att förena och för att åtskilja. I kväll förenas vi i de mera trivsamma varianterna för att benämna och hedra.

Jag vill på pristagarnas vägnar uttrycka ett varmt tack till Gustav Adolfs Akademien för att vårt arbete på det här sättet blir benämnt, hedrat och synliggjort. Tack för våra priser!

Vi utbringar en skål, och om man ska minnas ett av många teman i de gamla skillingtrycken – vådan av dryckenskapen, så får det just nu för säkerhets skull i alla fall vara som Anna-Maria Lenngren har uttryckt det i en av sina visor ”en måttlighetens skål” för Kungl. Gustav Adolfs Akademien!

Akademiens ledamöter

BESKYDDARE

HANS MAJ:T KONUNGEN

HEDERSLEDAMÖTER

Mundebo, Kurt Allan *Ingemar*, fil. dr, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Larsbergsvägen 57, 181 38 Lidingö, f. 15/10 30, inv. 81.
ingemar.mundebo@telia.com

Norén, Brita Lisbeth, Norruddsvägen 42, 792 95 Mora, f. 10/11 22, inv. 87.

Strömholm, Stig Fredrik, jur. o. fil. dr, Dr. jur., professor, f.d. universitetsrektor, Flogstavägen 5 C, 752 73 Uppsala, f. 16/9 31, inv. 87.
gunnila.stromholm@telia.com

Alsén, Hans Olof, fil. dr, f.d. landshövding, Luthagsesplanaden 17 A, 752 25 Uppsala, f. 16/8 26, inv. 87.
karin@rejmer.se

Biörnstad, Margareta, fil. dr, f.d. riksantikvarie, Brahegatan 47, 114 37 Stockholm, f. 23/5 28, inv. 87.

Tottie, *Thomas* John Henry, fil. dr, f.d. överbibliotekarie, Kyrkogårdsgatan 5 A, 753 10 Uppsala, f. 3/7 30, inv. 91.

Wikström, Jan-Erik, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Flogstavägen 5 B, 752 73 Uppsala, f. 11/9 32, inv. 92.
j.e.wikstrom@telia.com

Norberg, Erik Ragnar, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Kantongatan 3 A, 178 93 Drottningholm, f. 14/12 42, inv. 96.
erik.norberg@telia.com

Haglund, Ann-Cathrine, f.d. landshövding, Odensgatan 15, 753 13 Uppsala, f. 24/8 37, inv. 97.
achaglund@comhem.se

Löfgren, Lars Inge, fil. kand., BA, Doctor of Human Letters, f.d. styresman för Nordiska museet, Sjötullsbacken 27, 115 25 Stockholm, f. 6/9 35, inv. 99.
lars.lofgren@pof.se

Sundqvist, Bo Ulf Robert, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Ihres väg 17, 752 63 Uppsala, f. 21/9 41, inv. 99.
bo.sundqvist@uadm.uu.se

Dock med utelämnande av ledamöter som avlidit före •• mars 2017.

Mattsson, Brita *Christina*, fil. kand., f.d. styresman för Nordiska museet, Rörstrandsgatan 52, 113 33 Stockholm, f. 9/3 47, inv. 02.
b.christina.mattsson@gmail.com

Björck, *Anders* Per-Arne, f.d. landshövding, förutv. statsråd, Vanadisvägen 18, 113 46 Stockholm, f. 19/9 44, inv. 03.

Lidman, Erik *Tomas*, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Geijersvägen 11, 184 51 Österskär, f. 30/6 48, inv. 05.
tomas.lidman@gmail.com

Egardt, *Peter* Arvid Nils, f.d. landshövding, f. 19/9 49, inv. 10.
peter@egardt.se

Ekman, *Kerstin* Lillemor, fil. mag., författare, c/o Albert Bonniers Förlag, Box 3159, 103 63 Stockholm, f. 27/8 33, inv. 12.

STÖDJANDE LEDAMÖTER

Lewin, Erik *Torbjörn*, civilekonom, direktör, Akademiens hedersskattmästare, Östra Ågatan 27, 753 22 Uppsala, f. 20/6 32, inv. 74.
018601484@telia.com

Karlsson, Sven-Harry, byggmästare, Skogsövägen 10 B, lgh 1201, 133 33 Saltsjöbaden, f. 8/12 31, inv. 77.

Wall, Karl *Anders*, ekon. dr, med. dr, direktör, generalkonsul, Starfors säteri, 744 91 Heby, f. 10/3 31, inv. 81.
anders@wall.se

Ehn, Johan *Erik*, fil. kand., bankdirektör, Ymervägen 20 A, 182 63 Djursholm, f. 7/12 27, inv. 86.

Lundh, Lars *Gunnar* Fredrik, jur. kand., civilekonom, bankdirektör, Fyrisgatan 14, 753 15 Uppsala, f. 2/7 33, inv. 87.
gunnar.lundh@privat.utfors.se

Berggren, Bo Erik Gunnar, tekn. dr, bergsingenjör, direktör, Bergalid 10, 791 32 Falun, f. 11/8 36, inv. 87.
bo.berggren@sangs.se

Nordenfalk, Sigfrid Rålamb Erik *Johan*, friherre, f.d. ambassadör, Fredrikshovsgatan 5, 115 23 Stockholm, f. 24/9 34, inv. 88.

Matsson, Arne *Tomas*, jur. kand., advokat, Östra Ågatan 29, 753 22 Uppsala, f. 29/4 40, inv. 89.
tomas@advokatmatsson.se

Jerenäs, Hans Inge, grosshandlare, V. Mårtensgatan 1, 223 51 Lund, f. 2/4 38, inv. 97.

Lilliehöök, *Lennart* Fredrik B:son, agronom, direktör, Thulehemsvägen 51, 224 67 Lund, f. 21/4 24, inv. 00.

Rausing, *Finn*, direktör, Tetra Pak International AB, 221 86 Lund, f. 1/9 55, inv. 02.

Rausing, *Finn*, direktör, Tetra Pak International AB, 221 86 Lund, f. 1/9 55, inv. 02.

Carlsson, Sten Erik *Trygve*, fil. dr, bokförläggare, Carlsson Bokförlag, Box 2112, 103 13 Stockholm, f. 27/2 45, inv. 04.
trygve.carlsson@carlssonbokforlag.se

Henriksson, *Mats* Evert, civilingenjör, Bäckastrand, Bosön, 181 47 Lidingö, f. 16/3 43, inv. 04.
mats.e.henriksson@gmail.com

Östborn, Gustav *Andreas*, intendent, Malma Bergsväg 24, 756 45 Uppsala, f. 4/2 48, inv. 06.
a.ostborn@telia.com

Andersén, Nils *Ingemar*, redovisningskonsult, Svedänge gård, 740 46 Östervåla, f. 6/12 59, inv. 06.
ingemar.andersen@andersenekonomi.com

Lindell, *Gert* Erik Gustav, teol. kand., fil. kand., redaktör, Kammakargatan 54 A, 111 60 Stockholm, f. 24/6 50, inv. 08.

Bernadotte af Wisborg, *Carl* Louis, direktör, Frötuna gård, 755 96 Uppsala, f. 1/6 55, inv. 11.
carl@cbfonder.se

Luthersson, Jan *Peter*, fil. dr, docent, Bryggargatan 3, 111 21 Stockholm, f. 9/12 54, inv. 15.
peter.luthersson@axsonjohnsonstiftelsen.se

SENIORLEDAMÖTER

Göransson, Carl Axel *Sölve* Ragnvald, fil. dr, docent, Norra Parkvägen 2 B, 756 45 Uppsala, f. 6/5 25, inv. 78.

Bringéus, Nils-Arvid Edvard Alarik, fil. dr, dr. philos., teol. kand., professor, Galjevångsvägen 4, 224 65 Lund, f. 29/3 26, inv. 70.
castor.bringeus@telia.com

Alinei, Mario, Dottore in Lettere, professor, Casella Postale 102, IT-50029 Tavarnuzze (Firenze), Italien, f. 10/8 26, inv. 86.

Venås, Kjell, dr. philos., professor, Terrassevegen 104, NO-0682 Oslo 6, Norge, f. 30/11 27, inv. 88.
kjell.venaas@online.no

Jonsson, Hans Erling, fil. dr, professor, f.d. ordbokschef, Fästan, Tygelsjö 331, 247 91 Södra Sandby, f. 10/6 28, inv. 86.
hans.maj@hotmail.com

Hidemark, Brita *Elisabet*, fil. dr, docent, Wollmar Yxkullsgatan 4, 118 40 Stockholm, f. 16/10 28, inv. 91.
elisabet.hidemark@ownit.nu

Andersson, Karl *Thorsten* Gunnar, fil. dr, dr. phil., professor, Grönstensvägen 32, 752 41 Uppsala, f. 23/2 29, inv. 73.
thorsten.andersson@telia.com

Brückner, *Wolfgang* Winfried, Dr. phil., professor, Bohlleitenweg 59, DE-97082 Würzburg, Tyskland, f. 14/3 30, inv. 83.

Andræ, Carl Göran, fil. dr, professor, Slöjdgatan 17, 752 38 Uppsala, f. 23/4 30, inv. 80.
carlgoran.andrae@hotmail.se

Hasselmo, Nils, fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, 5960 E. Placita Alta Reposa, Tucson, AZ 85750, USA, f. 2/7 31, inv. (80) 89.
nilshasselmo@comcast.net

Wilson, Sir *David* M., MA, fil. dr, professor, f.d. Director of the British Museum, The Lifeboat House, Castletown, Isle of Man IM9 1LD, Storbritannien, f. 30/10 31, inv. (69) 76.
dmw@mcb.net

Tarvel, *Enn*, dr. scient. hist., professor, Trummi põik 5A-30, EE-0026 Tallinn, Estland, f. 31/7 32, inv. 94.

Arrhenius, *Birgit*, fil. dr, professor, Ringvägen 39 C, 118 63 Stockholm, f. 25/8 32, inv. 95.
birgit.arrhenius@arklab.su.se

Storå, Nils, fil. dr, professor, Vårdbergsgatan 8 C, FI-20700 Åbo 70, Finland, f. 29/5 33, inv. 83.

Hildebrandt, Reiner Willi, Dr. phil., professor, Am Zuckerberg 2, DE-35043 Marburg, f. 21/3 33, inv. 99.

Gräslund, Bo Albert, fil. dr, professor, Norra Parkvägen 4 B, 756 45 Uppsala, f. 13/12 34, inv. 88.
bo.graslund@arkeologi.uu.se

Brednich, Rolf Wilhelm, Dr. phil., professor, Tuckermannweg 6, DE-37085 Göttingen, Tyskland, f. 8/2 35, inv. 85.

Reinhammar, Maria (*Maj*), fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Norbyvägen 46 A, 752 39 Uppsala, f. 17/5 35, inv. (86) 90.
maj.reinhammar@agora.se

Lönnroth, Lars Christoffer, fil. dr, professor, Santessonsgatan 15, 412 66 Göteborg, f. 4/6 35, inv. 97.
lars.lonnroth@lit.gu.se

Düwel, Heino Willi *Klaus*, Dr. phil., professor, Am Sölenborn 18, DE-37085 Göttingen, Tyskland, f. 10/12 35, inv. 97.
kduewel@gwdg.de

Elmevik, Bengt *Lennart*, fil. dr, professor, Akademiens hederspreses, Vasagatan 1 C, 753 13 Uppsala, f. 2/2 36, inv. 77.
lennart.elmevik@telia.com

Scharfe, Martin Reinhard, Dr. phil., professor, Eulenkopfstrasse 23, DE-35043 Marburg, Tyskland, f. 8/3 36, inv. 97.

Daun, Åke, fil. dr, professor, Folkungagatan 142, 116 30 Stockholm, f. 1/4 36, inv. 85.
ake.daun@ownit.nu

Kjellström, Rolf Evert, fil. dr, docent, Villa Vindhem, Viks fiskeläge 1435, 272 95 Simrishamn, f. 4/6 36, inv. 98.
rolfkjellstrom@spray.se

Nordberg, Bengt Karl Richard, fil. lic., professor, Wallingatan 1, 752 24 Uppsala, f. 8/8 36, inv. 96.
Bengt.Nordberg1@comhem.se

Hultgård, Erik *Anders* N:son, teol. dr, fil. mag., professor, Gråmesvägen 6, 756 52 Uppsala, f. 23/12 36, inv. 01.
anders.hultgard@relhist.uu.se

Ramsten, *Märta* Anna Margareta, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Upplandsgatan 44, 5 tr., 113 28 Stockholm, f. 25/12 36, inv. 00.
marta.ramsten@gmail.com

Viereck, *Wolfgang* Wilhelm, Dr. phil., fil. dr, professor, Engasserbogen 22, DE-80639 München, Tyskland, f. 4/9 37, inv. 95.
wolfgang.viereck@uni-bamberg.de

Klein, *Barbro* Maria, fil. dr, professor, Fatbursgatan 14 A, 118 54 Stockholm, f. 14/3 38, inv. 00.
Barbro.Klein@Swedishcollegium.se

Korhonen, Kauko *Olavi*, fil. dr, professor, Kanotvägen 5, 961 51 Boden, f. 8/5 38, inv. 89.
olavi.korhonen123@gmail.com

Tarkiainen, Kari Valtteri, fil. dr, f.d. riksarkivarie, Lai Tänav 27-3, EE-51005 Tartu, Estland, f. 14/6 38, inv. 97.
kari.tarkiainen@mail.ee

af Klintberg, Bengt Knut Erik, fil. dr, professor, författare, Vendevägen 13, 181 31 Lidingö, f. 25/12 38, inv. 93.
bengt.afklintberg@telia.com

Peterson, *Lena* Cecilia, fil. dr, professor, Gråalsvägen 12, 753 50 Uppsala, f. 27/1 39, inv. 94.
lena.peterson@nordiska.uu.se

Kaivola-Bregenhøj, *Annikki* Irmeli, fil. dr, professor, Puusepänkatu 2 C, FI-04200 Kervo, Finland, f. 1/2 39, inv. 00.
annikki.bregenhoj@elisanet.fi

Ólason, Vésteinn, dr. phil., professor, f.d. chef för Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Nýlendugata 43, IS-101 Reykjavík, Island, f. 14/2 39, inv. 99.
vesteinn@hi.is

Hägg, Inga Helena, fil. dr, professor, Barktorp, Box 5416, 782 91 Malung, f. 14/7 39, inv. 99.
barktorp@hotmail.com

Hallberg, Axel *Göran*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Krokgränd 20, 241 32 Eslöv, f. 7/10 39, inv. 00.
goran.hallberg@bwm.se

Brohed, Nils *Ingmar*, teol. dr, professor, Warholms väg 8 A, 224 65 Lund, f. 3/1 40, inv. 97.
brohed@pbhome.se

Köstlin, Konrad, Dr. phil., professor, Oberzellergasse 3/13, AT-1030 Wien, Österrike, f. 8/5 40, inv. 96.

Gräslund, *Anne-Sofie* Elisabeth, fil. dr, professor, Norra Parkvägen 4 B, 756 45 Uppsala, f. 1/6 40, inv. 03.
Anne-Sofie.Graslund@arkeologi.uu.se

Barnes, Michael Patrick, MA, fil. dr, professor, 93 Longland Drive, London N20 8HN, England, f. 28/6 40, inv. (77) 84.
Michael@runes.demon.co.uk

Hellspong, *Mats*, fil. dr, professor, Grubbensringen 32 B, 112 69 Stockholm, f. 15/10 40, inv. 91.
mats.hellspong@comhem.se

Gustavsson, Anders Karl Gustav, fil. dr, professor, Tegneby-Hogen 140, 473 97 Henån, f. 7/12 40, inv. 87.
anders.gustavsson@ikos.uio.no

Skarin Frykman, Harriet *Birgitta*, fil. dr, professor, Bögatan 35 B, 412 72 Göteborg, f. 4/1 41, inv. 93.

Alver, Bente Gullveig, dr. philos., professor, Lille Øvregate 36 A, NO-5018 Bergen, Norge, f. 26/8 41, inv. 96.
Bente.Alver@ikk.uib.no

Häggman, Solveig *Ann-Mari*, fil. dr, professor, chef för Finlands svenska folkmusikinstitut i Vasa, Strandgatan 8 B 37, FI-65100 Vasa, Finland, f. 19/9 41, inv. 98.
ann-mari.haggman@sls.fi

Lönnqvist, Bo Hjalmar, fil. dr, professor, Unionsgatan 45 B 30, FI-00170 Helsingfors, Finland, f. 29/9 41, inv. 93.
bohjalmar@gmail.com

Ivars, Siv *Ann-Marie*, fil. dr, professor, Skepparegatan 35 A 13, FI-00150 Helsingfors, Finland, f. 6/11 41, inv. 01.
ann-marie.ivars@kolumbus.fi

Greule, *Albrecht* Johannes, Dr. phil., professor, Hangstrasse 30, DE-93173 Grünthal, Tyskland, f. 13/4 42, inv. 05.

Clunies Ross, *Margaret* Beryl, MA, fil. dr, professor, P.O. Box 4, Camperdown Business Centre, New South Wales 1450, Australien, f. 24/4 42, inv. 01.
margaret.cluniesross@sydney.edu.au

Strandberg, Lars *Svante*, fil. dr, professor, Damastvägen 2, 757 57 Uppsala, f. 2/8 42, inv. (88) 95.
Svante.Strandberg@nordiska.uu.se

Frykman, Nils *Jonas* Daniel, fil. dr, professor, S:t Laurentiigatan 12 A, 222 21 Lund, f. 22/10 42, inv. 94.
Jonas.Frykman@kultur.lu.se

Österberg, Eva Birgitta, fil. dr, professor, Filippavägen 2 A, 222 41 Lund, f. 25/10 42, inv. 84.
Eva.Osterberg@hist.lu.se

Bursell, Barbro Julia, fil. dr, docent, f.d. överintendent, Bodarna, Häggeby, 746 94 Bålsta, f. 30/12 42, inv. 98.
barbro.bursell@bodarna.se

Arvastson, Stig *Gösta*, fil. dr, professor, Timmermansgatan 20 C, 753 33 Uppsala, f. 16/5 43, inv. (03) 05.
gosta.arvastson@etnologi.uu.se

Löfgren, Orvar Sigurd, fil. dr, professor, Thomanders väg 2, 224 65 Lund, f. 2/10 43, inv. 89.
Orvar.Lofgren@kultur.lu.se

Trudgill, *Peter* John, MA, Ph.D., professor, 6 Amelia House, Colegate, Norwich NR3 1DD, England, f. 7/11 43, inv. 03.
peter.trudgill@unifr.ch

Jørgensen, *Bent* Peter, dr. phil., professor, Tagensvej 15, DK-2200 København N, Danmark, f. 12/3 44, inv. 06.
berge@hum.ku.dk

Genrup, Kurt Lennart, fil. dr, professor, Stöcksjö Åsarväg 36, 905 80 Umeå, f. 8/5 44, inv. 99.
kurt.genrup@kultmed.umu.se

Johannesson, Torborg Ida *Lena*, fil. dr, professor, S:t Eriksgatan 85, 113 32 Stockholm, f. 20/2 45, inv. 97.
johannesson.lena@gmail.com

Joensen, *Jóan Pauli*, dr. phil., fil. dr, professor, f.d. universitetsrektor, Gæsugøta 18, FO-100 Tórshavn, Färöarna, f. 30/4 45, inv. 94.
jopajo@setur.fo

Edström, Karl-Olof (*Olle*), fil. dr, professor, Möttviksvägen 15, 421 66 Västra Frölunda, f. 31/7 45, inv. 96.
olle.edstrom@musicology.gu.se

Hasan-Rokem, *Galit*, Ph.D., professor, Department of Hebrew Literature and Jewish and Comparative Folklore Program, Hebrew University of Jerusalem, Mt. Scopus, Jerusalem 91905, Israel, f. 29/8 45, inv. 07.
hasanrokem@gmail.com

Thelander, *Mats* Olov Arvid, fil. dr, professor, Oslogatan 64, 752 64 Uppsala, f. 16/9 45, inv. 95.
Mats.Thelander@nordiska.uu.se

ARBETANDE LEDAMÖTER

Inländska

Jansson, Nils *Torkel*, fil. dr, professor, Petterslundsgatan 25, 753 28 Uppsala, f. 7/3 47, inv. 92.
torkel.jansson@hist.uu.se

Larsson, Lars-Gunnar, fil. dr, professor, Fyrisvallsgatan 8 B, 752 28 Uppsala, f. 9/12 47, inv. 93.
larsson.larsgunnar@gmail.com

Edlund, *Lars-Erik* Anders, fil. dr, professor, Eriksdalsvägen 30, 913 32 Holmsund, f. 16/8 53, inv. 94.
lars-erik.edlund@nord.umu.se

Myrdal, *Janken* Peter, fil. dr, professor, Västerlånggatan 31, 111 29 Stockholm, f. 4/11 49, inv. 95.
Janken.Myrdal@ekon.slu.se

Magnusson, Lars Gösta, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 26 G, 753 12 Uppsala, f. 6/6 52, inv. 97.
Lars.Magnusson@ekhist.uu.se

Lindegren, Jan Axel, fil. dr, professor, Hugleksgatan 5, 753 34 Uppsala, f. 3/1 49, inv. 98.
Jan.Lindegren@hist.uu.se

Svedjedal, Erik *Johan* Olof, fil. dr, professor, Hedensbergsvägen 27, 752 60 Uppsala, f. 29/6 56, inv. 98.
Johan.Svedjedal@littvet.uu.se

Brink, Arthur *Stefan*, fil. dr, professor, Sysslomansgatan 40 B, 752 27 Uppsala, f. 26/7 52, inv. (95) 01.
s.brink@abdn.ac.uk

Williams, *Henrik* Bruun, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 14 C, 753 10 Uppsala, f. 16/10 58, inv. 02.
Henrik.Williams@nordiska.uu.se

Svensson, Ulla *Birgitta*, fil. dr, professor, Linnégatan 31, 2 tr., 114 47 Stockholm, f. 17/12 48, inv. 02.
birgitta.svensson@nordiskamuseet.se

Fridell, Björn *Staffan* Folke, fil. dr, professor, Tullgarnsgatan 9, 753 17 Uppsala, f. 11/4 52, inv. (03) 05.
Staffan.Fridell@Nordiska.uu.se

Palmenfelt, *Ulf* Alrik, fil. dr, professor, Artillerigatan 21 B, 621 38 Visby, f. 6/6 47, inv. (03) 05.
Ulf.Palmenfelt@hgo.se

Ternhag, Nils *Gunnar*, fil. dr, professor, Norra Mariegatan 1 B, 791 72 Falun, f. 31/10 48, inv. 05.
gunnar.ternhag@gmail.com

Lindkvist, Nils *Thomas*, fil. dr, professor, Svängrumsgatan 36, 421 71 Västra Frölunda, f. 16/4 49, inv. 06.
thomas.lindkvist@history.gu.se

Huss, *Leena* Marjatta, fil. dr, docent, Källarbäcksvägen 13, 757 52 Uppsala, f. 27/9 48, inv. 06.
leena.huss@multietn.uu.se

Åkesson, *Lynn* Irene Christine Alm, fil. dr, professor, Trollebergsvägen 38 A, 227 31 Lund, f. 24/6 51, inv. 06.
Lynn.Akesson@kultur.lu.se

Widgren, *Mats* Olof, fil. dr, professor, Fisknätsgatan 4, 133 43 Saltsjöbaden, f. 5/4 48, inv. 07.
mats.widgren@humangeo.su.se

Nilsson, Torsten *Bertil* Kristoffer, teol. dr, fil. kand., professor, Sunnanväg 14 H, 6 tr., 222 26 Lund, f. 30/3 51, inv. 07.
bertil.nilsson@rel.gu.se

Andrén, *Anders*, fil. dr, professor, Bergsgatan 57, 112 31 Stockholm, f. 7/5 52, inv. 08.
anders.andren@ark.su.se

Lindmark, Per *Daniel*, fil. dr, professor, Brednoret 77, 917 97 Bygdeå, f. 28/2 60, inv. 08.
daniel.lindmark@historia.umu.se

Beach, Hubert Schenck (*Hugh*), Ph.D., professor, Herman Ygbergs väg 13, 167 61 Bromma, f. 7/6 49, inv. 08.
Hugh.Beach@antro.uu.se

Fjellström, *Christina* Maria, fil. dr, professor, Kungsängsgatan 57 J, 753 17 Uppsala, f. 22/1 53, inv. 09.
Christina.Fjellstrom@IKV.uu.se

Nyström, Lars Birger *Staffan,* fil. dr, professor, Docentbacken 5, 114 18 Stockholm, f. 11/12 52, inv. 09.
staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Jackson, *Peter* Gustaf, fil. dr, professor, Roslagsgatan 40 D, 113 55 Stockholm, f. 25/3 71, inv. 10.
peter.jackson@rel.su.se

Nyman, Ingrid *Eva* Elisabet, fil. dr, professor, Brunnshusgatan 9 B, 871 32 Härnösand, f. 27/11 49, inv. 10.
eva.nyman@miun.se

Flygare, Barbro *Iréne*, fil. dr, docent, forskningschef, Torstuna Grinda, 749 72 Fjärdhundra, f. 17/11 50, inv. 10.
irene.flygare@upplandsmuseet.se

Williams, *Anna* Lena, fil. dr, professor, Övre Slottsgatan 14 C, 753 10 Uppsala, f. 9/11 57, inv. 10.
anna.williams@littvet.uu.se

Jönsson, *Lars-Eric*, fil. dr, professor, Vikensgatan 8, 263 32 Höganäs, f. 2/5 61, inv. 11.
lars-eric.jonsson@kultur.lu.se

Kaliff, *Anders* Olof Lennart, fil. dr, professor, Karlsrogatan 87 A, 752 39 Uppsala, f. 31/3 63, inv. 11.
anders.kaliff@arkeologi.uu.se

Ågren, *Maria* Christina, fil. dr, professor, Storskogsvägen 17, 756 45 Uppsala, f. 3/6 59, inv. 12.
Maria.Agren@hist.uu.se

Johansson, *Ella* Maria. fil. dr, professor, Svartbäcksgatan 43 C, 753 16 Uppsala, f. 30/11 58, inv. 13.
ella.johansson@etnologi.uu.se

Sundqvist, Per *Olof* Gustaf, fil. dr, professor, Eriksgatan 11 A, 752 18 Uppsala, f. 10/3 59, inv. 13.
Olof.Sundqvist@rel.su.se

Zachrisson, *Torun* Elisabeth, fil. dr, docent, Källängsvägen 67, 181 44 Lidingö, f. 1/2 60, inv. 13.
torun.zachrisson@ark.su.se

Källström, Bo *Magnus*, fil. dr, docent, Ringvägen 160, 116 31 Stockholm, f. 4/6 64, inv. 13.
magnus.kallstrom@raa.se

Ronström, *Owe* Krister, fil. dr, professor, St. Olofs gränd 2, 621 55 Visby, f. 12/10 53, inv. (11) 13.
owe@hgo.se

Vikstrand, *Per* Jörgen Kristoffer, fil. dr, docent, Stabby Allé 9 A, 752 29 Uppsala, f. 27/5 62, inv. 13.
per.vikstrand@sprakochfolkminnen.se

Blehr, *Barbro* Birgitta, fil. dr, professor, Körsbärsvägen 8, 114 23 Stockholm, f. 10/2 57, inv. 15.
barbro.blehr@etnologi.su.se

Price, *Neil* Stuppel, fil. dr, professor, Dalgatan 7 A, 752 18 Uppsala, f. 13/9 65, inv. 08.
neil.price@arkeologi.uu.se

Frängsmyr, *Carl* Johan Erik, fil. dr, docent, Säves väg 18, 752 63 Uppsala, f. 14/1 71, inv. 15.
carl.frangsmyr@uadm.uu.se

Skott, Claes *Fredrik*, fil. dr, docent, forskningsarkivarie, Såggatan 15 C, 414 58 Göteborg, f. 4/9 72, inv. 15.
fredrik.skott@sprakochfolkminnen.se

Utländska

Dillmann, François-Xavier, Docteur d'État ès Lettres, fil. dr, professor, 35 bis, rue du Maréchal-Gallieni, FR-78000 Versailles, Frankrike, f. 27/11 49, inv. 92.
francois-xavier.dillmann@ephe.sorbonne.fr

Wolf-Knuts, Gisela *Ulrika* Christina, fil. dr, professor, Universitetsgatan 6 A 10, FI-20100 Åbo, Finland, f. 6/12 47, inv. (92) 96.
uwolf@abo.fi

Glauser, Jürg, Dr. phil., professor, Herrenbergstrasse 5, CH-8006 Zürich, Schweiz, f. 7/12 51, inv. 99.
jglauser@ds.uzh.ch

Valk, Ülo, dr. phil., professor, Kalevi 109B-2, EE-50104 Tartu, Estland, f. 25/8 62, inv. 99.
ulo.valk@ut.ee

Mitchell, *Stephen* Arthur, Ph.D., professor, 44 Oak Hill Road, Harvard, Massachusetts 01451, USA, f. 22/4 51, inv. 00.
samitch@fas.harvard.edu

Åström, *Anna-Maria*, fil. dr, professor, Ursinsgatan 13 C 57, FI-20100 Åbo, Finland, f. 15/9 51, inv. 00.
amastrom@abo.fi

Lysaght, *Patricia*, Ph.D., professor, 37 Brook Court, Monkstown, Co. Dublin, Irland, f. 6/3 48, inv. 01.
patricia.lysaght@ucd.ie

Bugge Amundsen, *Arne*, dr. philos., professor, Asbjørnsens vei 4, NO-1605 Fredrikstad, Norge, f. 13/8 55, inv. 02.
a.b.amundsen@ikos.uio.no

Christiansen, *Palle* Ove, dr. phil., seniorforsker vid Dansk Folkemindesamling, Det Kongelige Bibliotek, Svinget 18[1] t.h., DK-2300 København S, Danmark, f. 3/9 46, inv. 03.
poch@kb.dk

Gunnell, *Terry* Adrian, Ph.D., professor, Rekagrandi 1, IS-107 Reykjavík, Island, f. 7/7 55, inv. 05.
terry@hi.is

Rydving, Lars Olof *Håkan*, teol. dr, professor, Sanddalsringen 224, NO-5225 Nesttun, Norge, f. 9/5 53, inv. 06.
hakan.rydving@ahkr.uib.no

Jesch, *Judith*, Ph.D., professor, 5 Clumber Crescent North, Nottingham NG7 1EY, England, f. 26/3 54, inv. 07.
Judith.Jesch@nottingham.ac.uk

Jahr, *Ernst Håkon*, dr. philos., professor, Gimlekollen 3, NO-4633 Kristiansand S, Norge, f. 4/3 48, inv. 07.
ernsthakon.jahr@uia.no

Eriksen, *Anne*, dr. phil., professor, Fossveien 1, NO-1925 Blaker, Norge, f. 17/7 58, inv. 08.
anne.eriksen@ikos.uio.no

Balzamo, *Elena* Orlowskaia, fil. dr, 23, rue Alexandre Ribot, FR-28000 Chartres, Frankrike, f. 11/8 56, inv. (06) 09.
elena.balzamo@free.fr

Haugen, *Odd Einar*, dr. philos., professor, Claus Frimannsgate 8, NO-5011 Bergen, Norge, f. 1/5 54, inv. 09.
odd.haugen@lle.uib.no

Schjødt, *Jens Peter*, dr. phil., professor, Vestergårdsvangen 115, DK-8620 Viby J, Danmark, f. 24/3 52, inv. 09.
jps@teo.au.dk

Raudvere, Helena *Catharina*, fil. dr, professor, Magnus Stenbocksgatan 5, 222 24 Lund, f. 17/7 60, inv. 10.
raudvere@hum.ku.dk

Nordal, *Guðrún*, Ph.D., professor, chef för Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Skildinganesi 26, IS-101 Reykjavík, Island, f. 27/9 60, inv. 12.
gnordal@hi.is

Schulte, *Michael*, Dr. phil., professor, Andøyfaret 80, NO-4623 Kristiansand S, Norge, f. 17/7 63, inv. 12.
michael.schulte@uia.no

Skre, *Dagfinn*, dr. philos., professor, Motzfeldtsgate 8, NO-0187 Oslo, Norge, f. 1/9 54, inv. 12.
dagfinn.skre@khm.uio.no

Winkler, *Eberhard* Klaus Wolfgang, Dr. phil., professor, Über dem Buschwege 13, DE-37077 Göttingen, Tyskland, f. 31/7 55, inv. 12.
ewinkle@gwdg.de

Brusila, Eero *Johannes*, fil. dr, professor, Klostergatan 15 G 42, FI-20700 Åbo, Finland, f. 19/11 64, inv. 12.
jbrusila@abo.fi

DuBois, Thomas A., Ph.D., professor, 2336 Monroe Street, Madison, Wisconsin 53711, USA, f. 29/10 60, inv. 12.
tadubois@wisc.edu

Damsholt, Kirstine (*Tine*), Ph.D., professor, Pile Allé 19 B. 2. tv, DK-2000 Frederiksberg, Danmark, f. 21/6 61, inv. 14.
tinedam@hum.ku.dk

Nedoma, *Robert*, Dr. phil., professor, Vorgartenstraße 207/10, AT-1020 Wien, Österrike, f. 9/2 61, inv. 14.
robert.nedoma@univie.ac.at

Hough, *Carole* Ann, PhD, professor, 58 Campsie Drive, Bearsden, Glasgow G61 3HX, Skottland, f. 30/1, 58, inv. 16.

Sigurðsson, *Gísli*, Dr. phil., professor, Frostastjóli 5, 15-107 Reykjavík, Island, f. 27/9 59, inv. 16.
gislisi@hi.is

KORRESPONDERANDE LEDAMÖTER

Lindow, John, Ph.D., professor, 142 Prospect Park W. Apt. 3, Brooklyn, NY 112 15, USA, f. 23/7 46, inv. 77.
lindow@berkeley.edu

Zachrisson, Karl *Sune* Ragnar, fil. lic., f.d. styresman för Nordiska museet, Klosterledsgatan 6, 592 32 Vadstena, f. 28/1 32, inv. 80.
sune.zachrisson@telia.com

Steingrímsson, Sigurgeir, cand. mag., redaktör vid Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, Brekkustígur 3, IS-101 Reykjavík, Island, f. 2/10 43, inv. 82.
sigurgst@hi.is

Poulsen, Jóhan Hendrik W., mag. art., professor, FO-175 Kirkjubøur, Färöarna, f. 20/6 34, inv. 83.

Hofrén, Erik Johan, fil. lic., professor, f.d. direktör för Stiftelsen Arbetets museum, Herserudsvägen 6, 181 34 Lidingö, f. 10/4 36, inv. 83.

Petersen, Robert Karl Frederik, professor, Mageløs 9 B^{III} t.h., DK-5000 Odense C, Danmark, f. 18/4 28, inv. 85.

Gustavson, Helmer Olov, fil. kand., f.d. avdelningsdirektör, Skestavägen 43, 163 51 Spånga, f. 23/3 38, inv. 86.
margareta.gustavson@comhem.se

Strid, Jan Paul, fil. dr, professor, Hargs Västergård, Björklunden, 590 48 Vikingstad, f. 15/7 47, inv. 86.
jan.paul.strid@liu.se

Fisher, Brian *Peter*, MA, M.Phil., 3 Luckett's Close, Histon, Cambridge CB4 4HG, England, f. 28/4 34, inv. 87.
pandwfisher@virginmedia.com

Kan, Aleksander, fil. dr, professor, Gästrikegatan 10, 1 tr., 113 62 Stockholm, f. 31/10 25, inv. 88.
Aleksander.Kan@hist.uu.se

Schietzel, Kurt, Dr. phil., professor, Direktor des Archäologischen Landesmuseums und des Wikinger Museum Haithabu der Christian-Albrechts-Universität, Schloss Gottorf, DE-24837 Schleswig, Tyskland, f. 25/9 33, inv. 88.

Stoklund, Marie Ingerslev, cand. mag., f.d. museumsinspektør, Uglevangen 13, DK-2830 Virum, Danmark, f. 11/8 34, inv. 88.
Marie.Stoklund@natmus.dk

Vensild, Henrik, mag. art., museumsdirektør, Storegade 29, DK-3700 Rønne, Danmark, f. 5/4 42, inv. 88.
h.vensild@mail.dk

Ivarsdotter, Backa *Anna* Hilma Svea, fil. dr, professor, Grönstensvägen 12, 752 41 Uppsala, f. 2/3 38, inv. 90.
anna.ivarsdotter@musik.uu.se

Melnikova, Elena, dr. phil., professor, Profsojuznaja ul. 75-1-40, 117342 Moskva, Ryssland, f. 25/11 41, inv. 90.
melnikova_2002@mail.ru

Person, Per *Bengt-Arne*, fil. lic., f.d. länsmuseichef, Engelbrektsgatan 3, 432 41 Varberg, f. 30/3 27, inv. 90.

Lamb, *Raymond* George, Ph.D., No 4 Janet Street, Thurso KW14 7AR, Caithness, Skottland, f. 9/1 48, inv. 91.

Häkli, Esko Antero, teol. dr, fil. lic., professor, f.d. överbibliotekarie, Mechelingatan 13 B 24, FI-00100 Helsingfors, Finland, f. 30/11 36, inv. 92.
esko.hakli@helsinki.fi

Lindquist, Sven-Olof, fil. dr, docent, f.d. landsantikvarie, Sankt Hansgatan 1 C, 621 57 Visby, f. 3/3 33, inv. 93.
svenolof.lindquist@gmail.com

Rydh, Stig Erik Ingvar, fil. kand., f.d. landsantikvarie, Sysslomansgatan 17 A, 753 14 Uppsala, f. 25/3 37, inv. 93.
stig.rydh@comhem.se

Melefors, Nils *Evert* Fredrik, fil. dr, docent, f.d. ordbokschef, Odensgatan 18, 753 13 Uppsala, f. 19/4 33, inv. 94.
evert.melefors@nordiska.uu.se

Nyström, Bo *Gunnar*, fil. lic., f.d. forskningschef, Bertilsvägen 22 A, 752 60 Uppsala, f. 7/7 39, inv. 94.

Nilsson, *Jan*, fil. dr, docent, f.d. arkivchef, Skomakarevägen 13, 434 40 Kungsbacka, f. 2/12 32, inv. 95.
jan.stenar.nilsson@telia.com

Tornehed, *Stig* Lennart, fil. dr, redaktör, Stamvägen 15, 352 53 Växjö, f. 8/4 24, inv. 95.

Ambjörnsson, Ronny, fil. dr, professor, Selmedalsringen 19, 129 36 Hägersten, f. 21/3 36, inv. 98.

Jobs-Björklöf, *Kersti*, fil. kand., f.d. kulturintendent, Tibble Sundsgattu 3, 793 36 Leksand, f. 8/11 37, inv. 98.
kersti.jobs.bjorklof@telia.com

Mackay, Margaret A., Ph.D., Director of School of Scottish Studies, University of Edinburgh, 41 St. Vincent Crescent, Glasgow G3 8NG, Skottland, f. 7/8 45, inv. 98.
Margaret.A.Mackay@ed.ac.uk

Quinn, Judy Elisabeth, Ph.D., senior lecturer, Newnham College, Cambridge CB3 9DF, England, f. 20/1 57, inv. 99.
jeq20@cam.ac.uk

Runblom, Harald, fil. dr, professor, f.d. föreståndare för Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, Hesselmans väg 26, 752 63 Uppsala, f. 20/11 39, inv. 99.

Åhlén, *Marit* Marianne, fil. dr, akademiintendent, Vasagatan 1 C, 753 13 Uppsala, f. 14/3 51, inv. 00.
marit.ahlen@telia.com

Nyström, *Bengt* Georg Tage, fil. dr, f.d. museichef, Upplandsgatan 74, 113 44 Stockholm, f. 3/10 37, inv. 01.
bgt.nystrom@telia.com

Brück, *Ulla* Dorrit Louise, fil. kand., universitetslektor, Sandhamnsgatan 42, 115 28 Stockholm, f. 20/2 42, inv. 02.
ulla.bruck@gmail.com

Lövkrona, *Inger* Sylvia Astrid, fil. dr, professor, Karl XII-gatan 11, 222 20 Lund, f. 15/11 43, inv. 03.
Inger.Lovkrona@kultur.lu.se

Liby, Sven *Håkan*, fil. dr, landsantikvarie, Läby Österby 114, 755 92 Uppsala, f. 10/2 50, inv. 05.
hakan.liby@upplandsmuseet.se

Svanberg, Stig *Ingvar* Christian, fil. lic., forskare, Väktargatan 58 B, 754 22 Uppsala, f. 28/6 53, inv. 05.
ingvar.svanberg@ucrs.uu.se

Harris, *Joseph* Clarence, Ph.D., professor, Dep. of English, Barker Center, 12 Quincy St., Harvard University, Cambridge, MA 02138, USA, f. 18/9 40, inv. 06.
harris@fas.harvard.edu

Schön, *Ebbe* Verner, fil. dr, docent, Helgalunden 13, 118 58 Stockholm, f. 13/12 29, inv. 06.

Larsson, Gösta Mats Olof (*Mats G.*), fil. dr, docent, Bräcksta Guckedal, 743 93 Vattholma, f. 23/6 46, inv. 07.
m.g.larsson@telia.com

Tellenbach, Birgit *Margareta*, fil. kand., Södra Västkustvägen 73, 237 36 Bjärred, f. 3/7 41, inv. 08.
margareta.tellenbach@gmail.com

Hagberg, *Johnny* Stig-Sune, teol. kand., kyrkoherde, prost h.c., Tupportagatan 6 B, 532 30 Skara, f. 10/8 52, inv. 09.
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Eklund, *Gerd* Birgit, fil. dr, docent, Billvägen 19, 756 48 Uppsala, f. 23/10 42, inv. 10.
gerd.eklund@telia.com

Nordström, Britta *Annika*, fil. dr, arkivchef, Halsbäck 44, 471 91 Klövedal, f. 10/11 54, inv. 10.
annika.nordstrom@sprakochfolkminnen.se

Wahlberg, *Mats* Sten-Erik, fil. dr, docent, forskningschef, Sturegatan 19 A, 752 23 Uppsala, f. 25/5 48, inv. 10.
mats.wahlberg@sprakochfolkminnen.se

Tollin, *Clas* Magnus, fil. dr, docent, Kindstugatan 6, 111 31 Stockholm, f. 2/2 45, inv. 11.
clas.tollin@slu.se

Mortensen, Andras Marni, Ph.D., direktør for Søvn Landsins, Niðaragøta 84, FO-188 Hoyvík, Färöarna, f. 16/1 60, inv. 12.
andrasm@savn.fo

Ekström, Dag *Simon*, fil.dr, docent, Vindragarvägen 9, nb, 117 50 Stockholm, f. 21/8 66, inv. 15.
simon.ekstrom@etnologi.su.se
Strandberg, Joel *Mathias*, fil.dr, Ö. Storgatan 17, 291 32 Kristianstad, f. 7/12 84, inv. ••.
mathias.strandberg@sprakochfolkminnen.se

AKADEMIENS SKRIFTER

A. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi

1. *Ivar Modéer*: Småländska skärgårdsnamn.
2. *Inger M. Boberg*: Sagnet om den store Pans død.
3. *G. Granberg*: Skogsrået i yngre nordisk folktradition.
4. *Gertrud Areskog*: Östra Smålands folkmål.
5. *B. Ohlsson*: Blekingskusten mellan Mörrums- och Ronnebyån.
6. *Johan Götlind* (och *Samuel Landtmanson*): Västergötlands folkmål. 1–4.
7. *Lennart Björkquist*: Jämtlands folkliga kvinnodräkter.
8. *Sven Rothman*: Östgötska folkminnen.
9. *Erik Brevner*: Sydöstra Närkes sjönamn.
10. *Verner Ekenvall*: De svenska ortnamnen på hester.
11. *Lars Levander* och *Ella Odstedt*: Övre Dalarnes bondekultur. 1–4.
12. *Helmer Olsson*: Folkliv och folkdikt i Vättle härad under 1800-talet.
13. *Folke Hedblom*: De svenska ortnamnen på säter.
14. *Lars Forner*: De svenska spannmålsmåtten.
15. Johan J. Törners »Samling af Widskeppelser». Med inledning och anmärkningar utg. av K. Rob. V. Wikman.
16. *Carl Ivar Ståhle*: Studier över de svenska ortnamnen på -inge.
17. *Bengt Holmberg*: Tomt och toft som appellativ och ortnamnselement.
18. *Oskar Loorits*: Grundzüge des estnischen Volksglaubens. 1–3.
19. *Daniel Harbe*: Folkminnen från Edsbergs härad. 1–2.
20. *Harry Ståhl*: Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen ’åmöte’, ’ågren’ o. dyl.
21. *Lars Hellberg*: Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. 1.
22. *Per Wieselgren*: Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svensk-bygder. Ostharrien med Nargö.
23. *Einar Törnqvist*: Substantivböjningen i Östergötlands folkmål. 1–2.
24. *Valter Jansson*: Nordiska vin-namn. En ortnamnstyp och dess historia.
25. *Nils Tiberg*: Ståndssamhället [i Svensk-Estland].
26. *Gunnar Linde*: Studier över de svenska sta-namnen.
27. *Gideon Danell*: Ordbok över Nuckömålet.
28. *Andrus Saareste*: Petit atlas des parlers estoniens.
29. *Sigurd Fries*: Studier över nordiska trädnamn.
30. *Nils von Hofsten*: Eddadikternas djur och växter.
31. *Aleksander Loit* och *Nils Tiberg*: Gammalsvenskbydokument.
32. *Lars Alfvegren*: r-genitiv och are-komposition.
33. *Gösta Franzén*: Runö ortnamn.
34. *Nils von Hofsten*: Segerlöken, Allium victoralis, i folktro och folkmedicin.
35. *Nils Tiberg*: Runöbondens ägor.
36. *Nils von Hofsten*: Pors och andra humleersättningar och ölkryddor i äldre tider.
37. Sockenbeskrivningar från Hälsingland 1790–1791. Med efterskrift och register utg. av Nils-Arvid Bringéus.
38. *Nils Tiberg*: Estlandssvenska språkdrag.
39. *Elis Åström*: Folktro och folkliv i Östergötland.
40. *Olof Gjerdman* and *Erik Ljungberg*: The Language of the Swedish Coppersmith Gipsy Johan Dimitri Taikon. Grammar, Texts, Vocabulary and English Word-Index. 1963.
41. *Per Wieselgren*: Ormsö ortnamn och bebyggelsehistoria. 1962.
42. *Gösta Franzén*: Laxdælabygdens ortnamn. 1964.
43. *Jöran Sahlgren*: Valda ortnamnsstudier. 1964.
44. *Allan Rostvik*: Har och harg. 1967.
45. *Karl Axel Holmberg*: De svenska tuna-namnen. 1969.
46. *Kustaa Vilkuna*: Kainuu – Kvänland, ett finsk-norsk-svenskt problem. 1969.

47. *Fridolf Isberg*: Supplement till G. Danells Ordbok över Nuckömålet. 1–2. 1970–1971.
48. *Dag Strömbäck*: Folklore och filologi. Valda uppsatser utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 13.8 1970.
49. *Claes Åneman*: Om utvecklingen av gammalt kort *i* i ord av typen *vidja* i nordiska språk. 1–2. 1970.
50. *Gustav Ränk*: Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. 1971.
51. *Nils Tiberg*: Estlandssvenska husdjursnamn. 1972.
52. *Sven Söderström*: Om kvantitetsutvecklingen i norrländska folkmål. Gammal kort stavelse i Kalix- och Pitemålen och målen i Nordmalings och Ragunda socknar. 1972.
53. *Maj Reinhammar*: Om dativ i svenska och norska dialekter. 1. Dativ vid verb. 1973.
54. *Vidar Reinhammar*: Pronomenstudier. 1975.
55. *Roger Johansson*: Svensk rommani. 1977.
56. *Evert Melefors*: Byngen, Smissen och Listar. Inbyggarbeteckningar och husbondenamn på Gotland. 1. Typologi och ordbildning. 1983.
57. *Stefan Brink*: Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. 1990.
58. *Lena Moberg*: Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker. 1989.
59. *Bengt Odenstedt*: On the Origin and Early History of the Runic Script. Typology and Graphic Variation in the Older *Futhark*. 1990.
60. *Staffan Fridell*: Ortnamn på *-ryd* i Småland. 1992.
61. Isländsk folkdiktning. Med inledning och kommentar av Hallfreður Örn Eiríksson. 1992.
62. *John Insley*: Scandinavian Personal Names in Norfolk. A Survey Based on Medieval Records and Place-Names. 1994.
63. Estlands svenskar och svenskbygd. Bibliografi sammanställd av Stig Appelgren. 1997.
64. *Halvar Nilsson*: De värmländska medeltidsbreven. Regester med kommentarer. 1997.
65. *Gun Widmark*: Stora vokaldansen. Om kvantitativa och kvalitativa förändringar i fornsvenskans vokalsystem. 1998.
66. *Sven B. Ek*: Polletik eller det föråldrade samhällets slingerbukter. 1998.
67. *Eberhard Löfvendahl*: Post- och järnvägsstationers namn i Götaland 1860–1940. Namngivning i spänningsfältet mellan allmänna och enskilda intressen. 1998.
68. *Annika Karlholm*: Folkligt bildspråk. En studie över djurbenämningar i metaforisk användning i svenska dialekter. 2000.
69. *Katharina Leibring*: *Sommargås* och *Stjärnberg*. Studier i svenska nötkreatursnamn. 2000.
70. *Eva Nyman*: Nordiska ortnamn på *-und*. 2000.
71. Food from Nature. Attitudes, Strategies and Culinary Practices. Proceedings of the 12th Conference of the International Commission for Ethnological Food Research, Umeå and Frostviken, 8–14 June, 1998. Ed. by Patricia Lysaght. 2000.
72. *Dag Strömbäck*: Sejd och andra studier i nordisk själsuppfattning. Med bidrag av Bo Almqvist, Hans Mebius och Gertrud Gidlund. 2000.
73. Prosten Carl Nyréns Afhandling om Östgöthiska dialecten. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2000.
74. Etnologin inför 2000-talet. Föredrag och artiklar med anledning av uppsalaetnologins 50-årsjubileum den 8 juni 1998. Red.: Gösta Arvastson, Birgitta Meurling & Per Peterson. 2000.
75. *Gösta Holm*: Uppväxtmiljö och språk. Agneta Horns språk i dialektgeografisk belysning. Ett bidrag till textlokaliseringens metodik. 2000.
76. *Gun Widmark*: Det språk som blev vårt. Ursprung och utveckling i svenskan. Urtid – Runtid – Riddartid. 2001. (Nytryck 2004.)
77. *Per Vikstrand*: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarlandskapen. 2001.

78. Sigfrid Svensson som folklivsforskare. En minnesskrift i anledning av hundraårsdagen av hans födelse den 1 juni 1901 under redaktion av Nils-Arvid Bringéus. 2001.
79. *Ulla-Britt Kotsinas*: Lever Ekenssnacket? Om äldre och nyare Stockholmsslang. 2001.
80. En 1700-talsordlista från Piteå. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2002.
81. *Lennart Larsson*: Varifrån kom svenskan? Om den svenska vokabulären i en fyrspråkig ordbok utgiven i Riga 1705. 2003.
82. *Mats Rydén*: Botaniska strövtåg. Svenska och engelska. 2003.
83. *Carl Göran Andræ*: Sverige och den stora flykten från Estland 1943–1944. 2004.
84. *Ella Odstedt*: Norrländsk folktradition. Uppteckningar i urval och med kommentarer av Bengt af Klintberg. 2004.
85. Sockenbeskrivningar från Gästrikland 1790–1791. Utg. av Nils-Arvid Bringéus. 2004.
86. *Anna Westerberg*: Norsjömålet under 150 år. 2004.
87. Språkhistoria och flerspråkighet. Föredragen vid ett internationellt symposium i Uppsala 17–19 januari 2003. Utg. av Lennart Elmevik. 2004.
88. Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson und Eva Nyman. 2004.
89. *Maj Reinhammar*: Ord för begreppet 'hos' i äldre svenska och svenska dialekter. 2005.
90. "Slipp tradisjonene fri – de er våre!" Red. av Bente Alver och Ann Helene Bolstad Skjelbred. 2005.
91. *Andreas Nordberg*: Jul, disting och förkyrklig tideräkning. Kalendrar och kalendariska riter i det förkristna Norden. 2006.
92. *François-Xavier Dillmann*: Les magiciens dans l'Islande ancienne. Études sur la représentation de la magie islandaise et de ses agents dans les sources littéraires norroises. 2006.
93. Festmåltid och vardagsmat. Föredrag vid ett symposium till Anders Salomonssons minne 3–4 juni 2005. Redigerad av Mats Hellspong. 2006.
94. *Nils-Arvid Bringéus*: Carl Wilhelm von Sydow som folklorist. 2006.
95. *Staffan Fridell*: Ortnamn i stilistisk variation. 2006.
96. *Kristina Neumüller*: *Vattensjön* och *Vattenån*. Samband mellan sjönamn och ånamn i Medelpad. 2007.
97. Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria. Föredrag hållna vid ett symposium i Uppsala 20–22 januari 2006. Utgivna av Lennart Elmevik. 2007.
98. Masks and Mumming in the Nordic Area. Ed. by Terry Gunnell. 2007
99. *Stefan Mähl*: *geven vnde screven tho deme holme*. Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm. 2008.
100. Carl Renmarck: Plurima Lingvæ Gothicæ Rudera. Utgiven med inledning och kommentarer av Maj Reinhammar. 2008.
101. *Karin Wilson*: Markusevangeliet i Lars Rangius samiska översättning från 1713. 2008.
102. Tingsprotokoll från Svärdsjö socken åren 1545–1619. Utgivna av Allan Rostvik. 2008.
103. *Nils-Arvid Bringéus*: Åke Campbell som etnolog. 2008.
104. Kartan i forskningens tjänst. Föredragen vid ett symposium i Uppsala 23–25 november 2006. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Anne-Sofie Gräslund och Birgitta Svensson. 2008.
105. Samlade visor. Perspektiv på handskrivna visböcker. Föredrag vid ett symposium på Svenskt visarkiv 6–7 februari 2008. Utgivna av Gunnar Ternhag. 2008.
106. Folkkultur i fokus. Tretton jubileumsföreläsningar. Redaktör: Maj Reinhammar. 2009.
107. Döden speglad i aktuell kulturforskning. Symposieföredrag utgivna av Anders Gustavsson. 2009.

108. Thet Gothlendska Tungomålet. Språkkapitlet i Lars Neogards *Gautauminning* (1732). Utgivet med inledning och kommentar av Lars Wollin. 2009.
109. Svenska etnologer och folklorister. Redaktörer: Mats Hellspong och Fredrik Skott. 2010.
110. *Thorsten Andersson*: *Vad* och *vade*. Svensk slåtter-, rågångs- och arealterminologi. 2010.
111. *Klas-Göran Selinge*: Språket i landskapet. Om runstenar, rågångar och byar. 2010.
112. Probleme der Rekonstruktion untergegangener Wörter aus alten Eigennamen. Akten einer internationalen Symposiums im Uppsala 7.–9. April 2010. Herausgegeben von Lennart Elmevik und Svante Strandberg. 2010.
113. Studier i svenska språkets historia 11. Förhandlingar vid Elfte sammankomsten för svenska språkets historia i Uppsala 23–24 april 2010. Utgivna av Maj Reinhammar under medverkan av Lennart Elmevik, Staffan Fridell, Mats Thelander och Henrik Williams. 2010.
114. En medeltida ordspråkssamling på fornsvenska. Utgiven av Inger Lindell. 2011.
115. *Rut Boström*: Anders Sparrmans brev till Carl von Linné. En kulturhistorisk och språklig undersökning med naturvetenskapliga inslag. 2011.
116. Studier i dialektologi och sociolingvistik. Föredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18–20 augusti 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik och Maj Reinhammar. 2011.
117. *Anders Wepsäläinen*: Stalotomterna. En kritisk granskning av forskningsläget röran-de en omdiskuterad fornlämningstyp. 2011.
118. Matti Mörtbergs värmlandsfinska uppteckningar. Sammanställda och kommenterade av Torbjörn Söder. 2011.
119. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 1. Träd och växter som resurs. 2012.
120. *Thorsten Andersson*: Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden. 2012.
121. Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages. 25 Years of Research. Lennart Elmevik and Ernst Håkon Jahr (editors). 2012.
122. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 2. Åkerbruk och boskapsskötsel. 2012.
123. Växter och växtnamn – ett möte mellan botanik och språkvetenskap. Föredrag från ett symposium i Stockholm och Uppsala 25–26 november 2010. Utgivna av Lars-Erik Edlund, Inger Larsson och Staffan Nyström. 2013.
124. Mellan nation och tradition. Idéströmningar i 1800-talets insamlingar av folklore. Föredrag från ett symposium i Visby 27–28 september 2011. Utgivna av Ulf Palmenfelt. 2013.
125. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 3. Jakt, fångst och fiske. 2013.
126. *Andreas Nordberg*: Fornnordisk religionsforskning mellan teori och empiri. Kulten av anfäder, solen och vegetationsandar i idéhistorisk belysning. 2013.
127. Talemålsforsking i Norden dei siste 100 åra. Eit symposium i Åseral i 2011 i høve 100-årsjubileet for Didrik Arup Seips hovudfagsavhandling om åsdølmålet. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr (utg.). 2013.
128. *Nils-Arvid Bringéus*: Örkelljungapåg och Lundaprofessor. 2013.
129. *Sigvard Cederroth*: Bondsagan. Utgiven av Iréne A. Flygare och Barbro Björnemalm. 2014.
130. Aspekter på ordspråk. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 27–28 april 2011. Utgivna av Lars-Erik Edlund och Bengt af Klintberg. 2014.
131. Medeltida storgårdar. 15 uppsatser om ett tvärvetenskapligt forskningsproblem. Utgivna av Olof Karsvall och Kristofer Jupiter. 2014.
132. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 4. Hus, hem och handel. 2014.
133. Från renhållningshjon till modeaccessoar. 10 000 år av relationer människa–hund i Sverige. Föredrag vid ett symposium i Uppsala 15 februari 2013. Utgivna av Anne-Sofie Gräslund och Ingvar Svanberg. 2014.
134. Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial. Redaktörer: Märta Ramsten, Karin Strand och Gunnar Ternhag. 2015.
135. *Åke Sandström*: *Hå* och *hamna*. Ordhistoriska och ordgeografiska studier av paddlingens och roddens äldsta terminologi i Norden. 2015.

136. *Mats Rydén*: Johannes Franckenius och den svenska floran. En studie i växt- och namnkunskap i 1600-talets Sverige. 2015.
137. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 5. Från vaggan till graven. 2015.
138. *Pär Alexandersson*: Ättestupans förvandlingar. Åldrande, hot och rädsla under 350 år. 2015.
139. »En alldeles egen och förträfflig National-Musik». Nio författare om *Svenska folkvisor från forntiden* (1814–1818). Redaktörer: Märta Ramsten och Gunnar Ternhag. 2015.
140. *Lennart Elmevik*: Ortnamnsstudier i urval. 2016.
141. *Björn Bihl*: Med stänk av dialekt. Dialektala och andra stilistiska drag i Frödings rikspråkliga dikter. 2016.
142. *Rolf Kjellström*: Nybyggarliv i Vilhelmina. 6. Från nybyggarnas tankevärld. 2016.
143. *Bengt af Klintberg*: Kvinnan som inte ville ha barn. Sagotypen ATU 755, »Sin and Grace», i muntlig tradition och litterära verk. 2016.
144. Hiob Ludolf: Dictionarium Sueco-Germanicum. Utgivet med inledning och kommentarer av Gunnar Graumann och Lars Holm. 2017.
145. Samiskt liv i äldre tid. Edvin Brännströms upptecknings från Arvidsjaur och Arjeplog redigerade av Ivan Eriksson med språkliga kommentarer av Olavi Korhonen. 2017.

B. Övriga skriftserier

(För enskilda titlar hänvisas till Akademiens hemsida www.kgaa.nu.)

Folklivsskildringar och bygdestudier
Hembygdsskildringar
Kungl. Gustav Adolfs Akademiens småskrifter
Svenska sagor och sägner
Svenska gåtor
Svenska lekar
Svenska visor

C. Tidskrifter

Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok. Årg. 1932–.
Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. Årg. 1, 1913–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 28, 1940.)
Arv. Nordic Yearbook of Folklore. Årg. 1, 1945–.
Ethnologia Scandinavica. A journal for Nordic ethnology. Årg. 1 (1971)–.
Svenska landsmål och svenskt folkliv. Årg. 1878–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 120, 1997.)
Studia anthroponymica Scandinavica. Tidskrift för nordisk personnamnsforskning. Årg. 1, 1983–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 27, 2009.)
Rig. Kulturhistorisk tidskrift. Årg. 1, 1918–. (Utg. av Akademien fr.o.m. årg. 98, 2015.)

D. Övriga skrifter

(För enskilda titlar hänvisas till Akademiens hemsida www.kgaa.nu.)